

Philosophiai Pályamunkák. Kiadja a magyar tudós társaság
(Philosophische Preisarbeiten). 3. A lelektudomány viszonya a
neveléshez (Das Verhältnis der Psychologie zur Erziehung) ;
A lelektudomány hatása a nevelésre (Der Einfluss der
Psychologie auf die Erziehung)

Egyet. ny.

Budan; Budapest 1845-1846

Signatur: 55188-B.3

Barcode: +Z168069503

Zitierlink: <http://data.onb.ac.at/ABO/%2BZ168069503>

Umfang: Bild 1 - 412

Nutzungsbedingungen

Bitte beachten Sie folgende Nutzungsbedingungen: Die Dateien werden Ihnen nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke zur Verfügung gestellt. Nehmen Sie keine automatisierten Abfragen vor. Nennen Sie die Österreichische Nationalbibliothek in Provenienzanangaben. Bei der Weiterverwendung sind Sie selbst für die Einhaltung von Rechten Dritter, z.B. Urheberrechten, verantwortlich.

Hinweis: Das Dokument enthält hinterlegte Textdaten, die eine Suche in der Datei ermöglichen. Diese Textdaten wurden mit einem automatisierten OCR-Verfahren ermittelt und weisen Fehler auf.

KAIS. KÖN. HOF

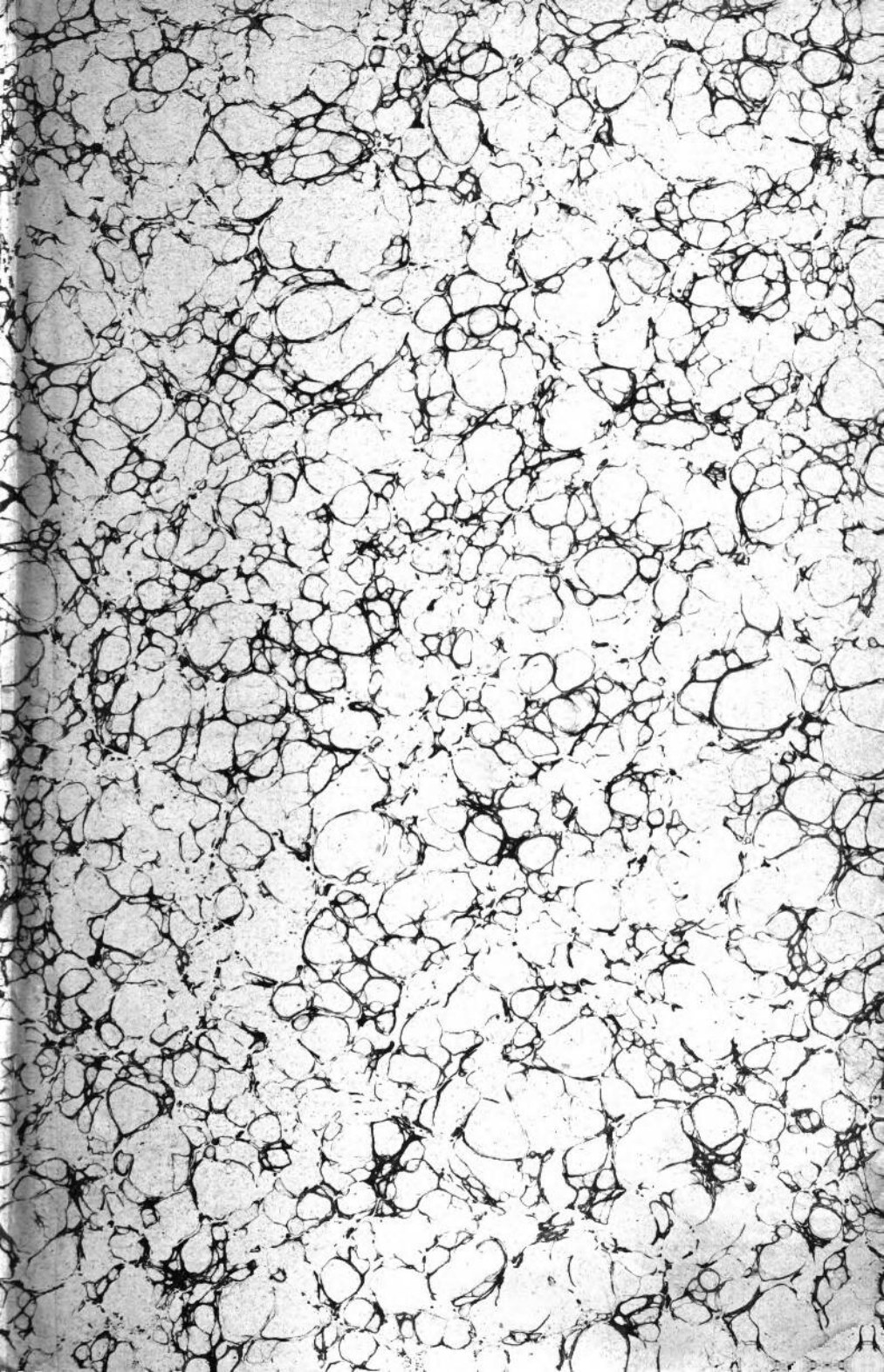
BIBLIOTHEK

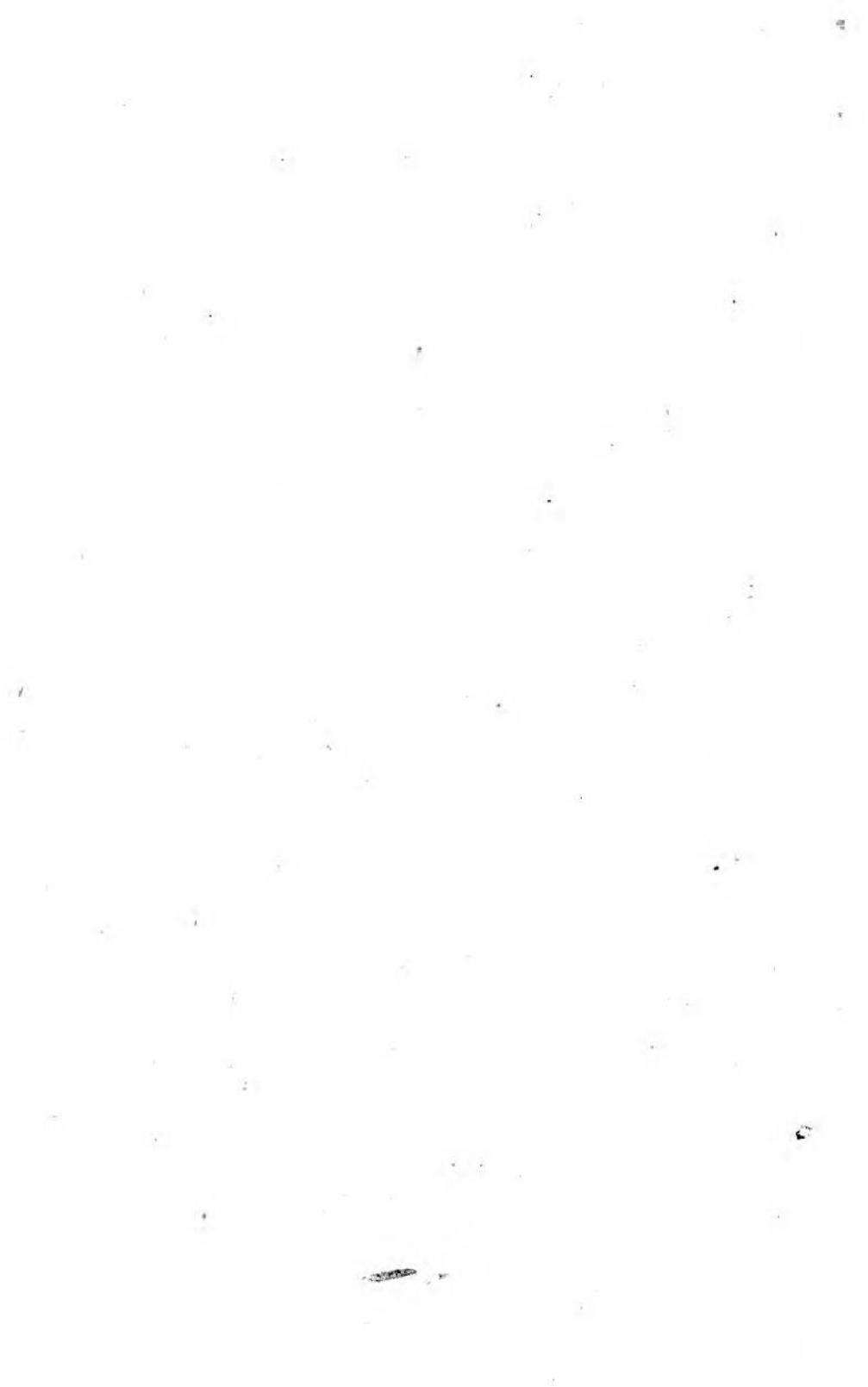
55.188-B

Alt-

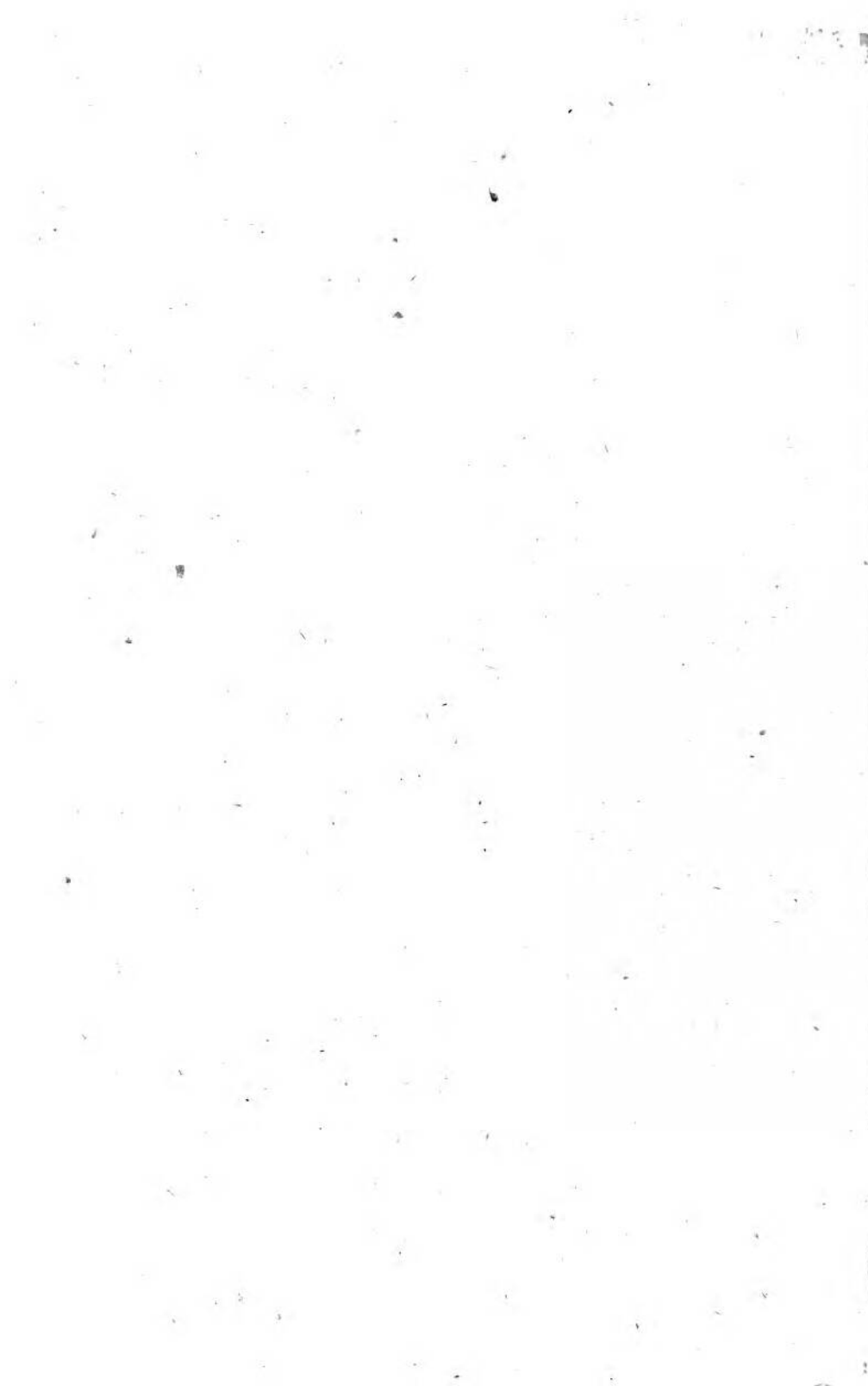
~~43. No. 454.~~

55188-B.

43.e Km. 454.

PHILOSOPHIAI
P Á L Y A M U N K Á K.

K I A D J A
A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

HARMADIK KÖTET.
A' LÉLEKTUDOMÁNY' VISZONYA A' NEVELÉSHEZ. MÁSOD RAN-
GU PÁLYAMUNKA, BEKE KRISTÓFTÓL.

3.

PESTEN,
EGGENBERGER ÉS FIA ACAD. KÖNYVÁRUSOKNÁL.
M. DCCC. XLV.

A LÉLEKTUDOMÁNY' VISZONYA
A
NEVELÉSHEZ.

IRTA
BEKE KRISTÓF.

MÁSOD RANGÚ PÁLYAMUNKA.

PESTEN,
EGGENBERGER ÉS FIA ACAD. KÖNYVÁRUSOKNÁL.

M. DCCC. XLV.

Palliatív javítások nem érnek semmit.

Széchenyi (Világ).

ELŐJEGYZETEK.

1. E' munka nem készítetett a' végre, hogy kézi könyv gyanánt szolgáljon a' tanítók' számára. Ezt a' föladás sem kívánta. Megengedhetőnek gondoltam tehát a' jelen munkára nézve azt, hogy néhány talán elvontabb gondolatok, ideák, kifejezések-, hosszabb fejtegetéseknek engednék helyet. De épen

2. Mivel a' jelen munkának nem kellett rendszeres, és ki-merítő lélektudományi értekezésnek lenni, azért több tárgyak kimaradtak belőle, melyeknek különben meg kellett volna abban jelen-
ni, p. o. a' különféle vérmérsékletek 'sat. Ellenben

3. Olyan dolgok is fordulnak elő, melyeket talán némely-lyek jobban szeretnének ebben a' munkában nem látni; sőt talán azokban megkimélelést, vagy épen titkolódzást kívánnának. Azonban a' köznemzeti nevelésnek ügye forogván kérdésben, szükségesnek láttam legtisztább meggyőződésemet, és forró honszeretemet' ösztöné-nél fogva mindent megemlíteni, a' mi annak előhaladását megaka-dályozhatja, 's a' mi a' lélektudomány' hiányát a' nemzeti nevelés-ben mindenki előtt a' maga valóságában tükrözi.

4. Az írásmódra nézve ahhoz alkalmaztam magamat, melyet ekkor a' divat közönyösebben elfogadottnak látszik mutatni, és in-kább a' könnyenérthetőségre törekedtem, mint az elmét a' dolog' velejétől elvonó czikornyára, és föllengős lebegésre; innét a' szo-katlanabb műszavak mellé zártam az idegen ajaku elnevezéseket is több helyütt, nem mintha hiú volnék azt hinni, hogy azokat mások-nál tökéletesebben fejeztem ki honi nyelvünkön, hanem inkább meg-bírálás végett, ha vajjon szerencsés voltam-e kivált olyan szavak-ban, melyeknek talán másoktól különböző magyarázatát adtam.

5. Noha a' mód: *miképen kell előadni az előadandókat, nemzeti iskoláinkban a' lélektudományból?* nem tartozik tulajdonképen a' jelen munkához; mindazáltal majd nem lehetlen volt néhány abba

bele nem vágni, mind az összefüggés miatt, mind pedig azon tekintetből, mivel a' lélektudományi ismereteket mindenkor kívántam két oldalról kiváltképen érinteni: a' mennyire a' gyermeket magát illetik azok jelenleg, és a' mennyire ismét azok neki szükségesek fog-nak lenni akkor, midőn maga fog gyermeknevelő lenni.

Ezen jegyzeteket azért ítéltem szükségesnek ide iktatni, hogy némileg számot adjak legelsőben is az érdemes műbiróknak, azután egyéb olvasóknak — azon esetre, ha csekély tehetségemnek munkája helybeahagyást érdemlend — azon nézeteimről és szempontokról, melyekből a' föladvott kérdést tekintettem.

B e v e z e t é s .

1. §.

A' népnevelésről általán.

Valamint minden rideg személynek, úgy nemkülönben egy egész nemzetnek is különféle időkorai vannak. Mint amaz, úgy ez is csak a' gyermekornak bölcsőjéből az ifjú- és férfikornak szakain át, lépcsőnként haladva — léphet az érett kor' állapotjába. Megegyez e' kettő abban is, hogy mindegyik haladhat ugyan növekedésében a' természetnek önkényt munkálkodó erője által is; de célirányosan és mindenoldalulag csak a' kívülről irányzott rájokhatás eszközölheti azt. Ezen külrőli hatást nevelésnek mondjuk. Nevelni kell tehát a' nemzetet szintugy mint a' rideg személyt, hogy érett korra juthasson ¹⁾).

Az egyes személyekre nézve rendszerint két módja van a' nevelésnek, házi és iskolai képzés. Mivel pedig az egyes személyek teszik a' külön családokat, vagy háznépeket, ezekből pedig nemzet keletkezik ²⁾): önkényt következik, hogy közvetve az egész nemzet' nevelése is ott kezdődik, ott gyökeredzik, és alapszik, hol az egyes személyekéi. Hogy tehát a' nemzet' művelődése sikerüljön, szükséges annak tagjait a' képzésnek olyan fokára emelni részint a' házi, részint az iskolai nevelés által, hogy mind emberren-

---

¹⁾ J. W. Wörlein. Bibliologisches Lehrbuch. Sulzbach, 1829 I. B. S. 74.

²⁾ Dr. J. Grazer. Divinität I. Th. 74. s. köv. §.

deltetésöknök, mind egyéb illető viszonyaiknak minél tökéletesebben megfelelhessenek, következésképp képes legyen saját köréhez tartozó növendékeit is úgy nevelni, a' hogy' leghelyesebben megfelel mind általán a' nevelés' legfőbb céljának, mind külön a' nemzet' közjólétének, és méltóságának ¹⁾).

A' 'nép' nevezet alatt tehát nem értünk csak egy bizonyos külön vált osztályt, vagy állapotbeli embereket; hanem minden sorskülönbzés nélkül általán mind azokat, kik azon egy honnak köréhez tartoznak. Ehhez képest a' népnevelés is nem egyedül a' növendékkornak oktatását foglalja csak magában, hanem az egész néptömeg' képzését ²⁾).

Egy idő óta szinte közvélekedéssé, vagy inkább panaszszá lett, hogy az iskolai nevelés épen nem felel meg céljának. A' meglegültlenség nemcsak köz óhajtatást szült sok nemes lelkekben iskoláinkat, főképen pedig a' nemzetieket jobb karba állítani; de nemes tettekkel is megmutatták, mennyire szivőkön fekszik a' köz jólétnek, a' nemzeti dicsőségnek előmozdítása; mennyire óhajtják mind ezt, mind amazz a' honnak minden gyermekeivel éreztetni, 's azokat az állatóság' rabjává tevő butaságnak homályából kiemelve, bennök az emberi méltóságnak dicső képzelmet — ideáját — kifejteni.

Ha valamiben örökíteni fogja századunk a' maga dicsőségét, minden bizonynyal a' köznép' neveléséről gendoskodása egyik az ő legvalódibb érdemei közül, melly sikerülvén, örök hálára tarthat számot a' jótételt becsülni tanulandó onokák' szívében. Igenis! áldani fogják ezek dicső neveit azoknak, kik a' soká méltatlanul elismert emberiség' nevében legelőször fölszólaltak, és — minden emberlényt

¹⁾ Mind maga a' haza, mind annak polgári olyanok lesznek egykor, a' minő ifjuság képeztetik és növekedik jelenleg abban. Glycer. Spányik. Doctr. Educ. Praef. VIII.

²⁾ Die christliche Volksbildung. D. Frid. Aug. Koethc. Grossherzogtl. Sächs. Weimar. Consistorial-Rath, Superintendent. Leipzig, 1831. S. 7.

magukhoz hasonló embernek ismervén, elidegenithetetlen természeti jogát visszaadni buzgókodtak ¹⁾).

És csakugyan fölülről alá, és alólól föl felé nem azon egy rendeltetése, és végcélja van-e a' szegénynek, a' pórnak úgy, mint a' gazdagnak és nemesnek? A' természetnek ura, ki minden teremtményeinek bizonyos czélt tűzött ki, és a' legnyomorúbb férget is képessé tette saját rendeltetésének eszközzésére, a' földi lények' legnemesebbikét, az embert alkotta-e czél nélkül, vagy céljának elérésére tehetetlen? Nem, a' legbölcsebb teremtl ezt nem tehetle — nem tette! A' porból alkotott testbe az életnek lelkét lehellte ő, és azt okos észszel, szabad akarattal, és halhatatlansággal ékesítette föl; okos észszel, hogy az ő teremtljét megismerje, és abban a' való jót; szabadakarattal, hogy a' megismert jót nem kényszerítve, nem műszerüleg, vagy ösztönei által vonattatva, hanem önelhatározata' szerint cselekedje; és ezen két legfőbb emberi tartozásinak teljesítésében szakadatlanul tökéletesülni ügyekezvén, az isteni hasonlatosságot, melyet lelkén hordoz, öntehetőségével is már itt minél inkább megvalósítsa, amott a' halhatatlanság' országában vég nélkül folytatandó. Ha pedig az isten sem külön porból nem teremtlte a' különző sorsú embereket, sem egyikbe egy, másikba más isten nem lehellte az életnek lelkét, hanem azonegy ajándékozta meg mindegyiket ugyanazon egy féle lelki és testi tehetségekkel: minden bizonyára mindegyiknek joga is van magától a' teremtlől adva ahhoz, hogy ezen neki adatott tehetségeit illőleg kifejthesse, és azoknak mívelésében — sorsához, de méltóságához is mérve — minél nagyobb tökéletességre lépjen.

Különben is többféle ösztönök és tehetségek vannak az emberben olyanok, melyek önkényt is kifejteznek vagy

¹⁾ A' legnagyobb hódító is kicsiny ember előtttem, ha több nem, mint hódító. A' ki az emberiséget a' gyermekekben szereti, és annak gyarapodásáért és szellemi képzéséért magát föláldozza, az a' nagy ember, habár nevét a' tudományos hírlapok nem kürtölik is. J. M. Sailer: Ueber Erziehung. München, 1807. S. 8.

valamelly vak eset, vagy kényszerítő szükség 'sat. által, p. o. a' szabadság' ösztöne. Az a' kérdés már most, mi jobb, mi tanácsosabb, ha ezen ösztönök rendesen és czélszerűleg fejlődnek-e ki a' nevelés, vagy rendetlenül a' vak eset által? —

Vagy a' köznép között nem rejtekeznek-e számtalanokban igen jeles lelki tehetségek? 's az emberiségre, az egész nemzetre nézve nem nagy kár-e, ha azoknak örökre eltemetve kell maradni, mellyek, ha czélirányos képzést nyerhetek, milliók fogtak volna talán általok boldogulni?

Igaz, hogy az éghajlat' szelidsége, a' honföldnek önkényt ajánlkozó termékenysége, annak geographiai fekvése 'sat. sokat adhatnak a' nemzet' virágzó állapotra jutásához; igaz, hogy néha a' szükség ügyessé, iparkodóvá, a' kénytelen nélkülözés takarékoszá, sőt gazdaggá tehet némellyeket: azonban a' természetnek minden ajándékai özönében is szegény marad ő jó nevelés, és illő műveltség nélkül, és szellemi szegénységét az egész világnak halomra gyűjtött kincsei sem pótolhatják ki! Ellenben a' melly nemzet lelki tehetségeit szerencsés minden tagjaiban eléggé kifejteni, a' földnek legsanyarúbb és mostohább sarkán is boldog tud az lenni ¹⁾.

Mert egy részről a' mit a' természet mostoha keze megtagadott tőle, a' csüggedhetetlenül munkálkodó ész helyre törekszik azt ütni az iparnak minden telhető eszközei által; más részről pedig a' művelt ész szükségéit a' vagyonhoz arányozván, meg tudja magát nyugtatni másíthatatlan sorsának álladalmával. Annál inkább a' bővelkedő természetnek ajándékival csak a' kellőleg művelt nemzet képes helyesen élni; sőt a' műveltség maga, úgy szólván, kiapadhatatlan forrása a' nemzeti jólétnek 's gazdagságnak, mert minél többen vannak, kik gondolkodnak, annál többféle mód találtatik föl hol egyik, hol másik által a' további művelődés-

¹⁾ Szabó János. A' hazabeli kisebb iskoláknak jobb lábra állításáról. Pest, 1814. 12. l.

re, hasznos találmányokra 'sat., melyek ismét másoknak adhatnak alkalmat a' lelki erők' kifejtésére: midőn ellenben a' míveletlen, buta még az önkényt bőséggel kínálkozó földet is kietlen vadonná teszi, 's becses áldásával csak saját romlására él, részint mivel szemei be levén vonva az agg szokásoknak és balitéleteknek homályával, részint mivel a' testiségnek gyönyöreinél nemesebbeket nem ismervén — egyedül az állatiság' ösztöneinek hódol, a' nélkül hogy akár általán az emberiségnek, akár külön valamely embertársának igazait tekintetbe venné! És ezen merő állati életmódnak mi lehet végre egyéb következése, mint a' dologtalanság, elszegényedés, a' törvényeknek megvetése, a' vagyon- és személybeli bátorság' veszélyeztetése, és az ezekből szükségképen eredő végképeni romlás.

Vagy talán a' böcs rendelések, a' mély belátással alkotott intézkedések, és törvények gátolni fogják a' neveletlen néptömeg' vad kicsapongásait, és a' nemzetnek elkorcsosodását? Nem, teljességgel nem. A' neveletlen, és csak saját állati érdekeit leső nép a' legüdvösebb törvények, és intézkedések' szükséges és hasznos voltát sem látja be; vagy a' hol azt nem lehet be nem látnia, mégis, mihelyest személyes hasznai nem tüstént marokkal foghatók, kész azokat a' közjónak legnagyobb kárával is letapodni, és lelketlenül ellenők szegülni. Legfőlebb a' háta mögött álló parancsnok' dörgő szava vagy a' szinte feje fölött suhogó bot képes egy pillanatra gátolni vad lelkének kitöréseit:

Ut coecus nescit scrobibus divertere ab imis,
Impinguntque pedem tenebrosa nocte vagantes:
Sic mens, quae caeca est, sine lumine doctrinarum
In quodcumque nefas facili descendere lapsu
„Non dubitat, nisi sit poenae compressa timore.“ a)

És ha csakugyan a' bot és egyéb büntetések' nemei elrettenthetnék is a' neveletlent rossz szándékának végrehajtásától: de a' sok koldus, kiket egyedül a' neveletlenségből

a) Palingenü Zodiacus vitae. Lypsiae, 1832. pag. 11.

származott korcsoság juttatott arra, hogy az isten' szegényeinek gyámolítására szánt alamizsnát kicsikarják a' könyörületességre hajolni tanult kezekből, — és a' börtönökben heverő számtalan rab, és a' közbátorság' föntartására ügyelő intézetek, szolgák, tisztviselők milly rémítő költségeibe kerülnek a' nemzetnek és kormánynak, 's mi sok kezeket elvonnak más hasznosabb munkáktól! A' köznép' célírányos és sikeres nevelése, és az ezen célra vezető intézeteknek alapítása és jó karban tartása nem kerülne-e sokkal kevesebbe, mint esztendőnként a' sok korhely koldusok és rabok' ellátása? És mégis ezek soha, amazok gazdagon kamatoznak vissza a' nemzetnek költségeit. Higyük el, a' mit századok' tapasztalása bizonyít, hogy a' nevelés foganatosabb minden politiaiabeli fogásoknál a); mert ha a' politia századok óta törí azon a' fejt, miként lehessen az emberi ravaszságokat meglesni és gátolni, az alattvalók szinte olly szorgalommal törík fejöket, miként lehessen a' politianak fogásait kijátszani ¹⁾). Helyesen mondja tehát egy másik író ²⁾), hogy a' status: „A' maga benső tökéletesbitéséről, alkotmányának bátorságáról 's annak föntartásáról akkor gondoskodik, midőn polgárainak képzését ügyekszik előmozdítani. Az igazi műveltséggel és valódi erényességgel egy nyomon fog két-ségkívül haladni a' benső csend és a' künső jólét. A' tudatlanság vadságot, az erénytelenség végromlást hozott a' leg-hatalmasabb országokra.“ J. W. Wörlein, em. m. I. k. 305 l. ³⁾).

De szégyen és fájdalom! a' nemesen gondolkodó lelkek

---

a) Világ. 303. l. és n. Veszprém várgye' jelentése a' nevelés' ügyében. Pölitiz: Die Erziehungswissenschaft. Leipzig, 1806. II. Th. S. 14.

¹⁾ Bölöni Farkas Sándor' Utazása Éjszakamerikában. 1835. 32. l.

²⁾ Az iskolák' javítása nélkül haszontalan polgári viszonyainkon minden javítgatás, sőt lehetlen; legalább nélküle tartós nem lehet. Pater Girards: Ansichten über Volksbildung. Bern, 1831. Vorrede.

³⁾ J. W. Wörlein. I. B. S. 305.

közt lézengnek még holmi emberlények' rémitő várai ¹⁾ most is, kik maguk váarak, és üres emberárnyak levén, félnek a' való embertől, félnek a' népmíveléstől, és — azt veszedelmesnek gyalázzák, — kivált political tekintetben, mivel mint őt mondják „Így a' nagyszámú sokaság igen hatalmas-sá lenne, ha annak physical erőjéhez járulna aránylag a' szellemi is.“ Elhiszem, el, emberszörnyetegek, hogy a' ti politicátokkal ellenkezik a' népnevelés! — elhiszem, hogy ti azt tovább is szeretnétek kezénél fogva, de egyszersmind szeméit bekötve vezetni, azt örökké kiskorúságban tartva, elidegeníthetetlen természeti jogainak tovább is jótékony (!) védői lenni, azokat saját érdekeiteknek fölálldozók! — Azonban nem tanácsosabb-e még ezen nemtelen, saját nézőpontokból tekintve is, ha a' nagyszámú sokaságnak szellemi tehetségei rendesen fejtődnek ki a' nevelés által, mintha a' kornak mindenfelé terjedező szellemétől fölcusdván, rendbontva fejt ki azokat önhatólag? Többire a' valódi műveltségtől épen nincs okunk félni, mert épen abban áll az igazi műveltség, hogy az minden embert saját viszonyaiba illeszzen, hogy az emberi indulatokat, és szenvedelmeket mérsekélje, korlátolja, az értelmességet eszközölje, munkásságra, serénységre, rendkedvelésre, megelégteltségre, és tiszta erényességre vezessen. Minél műveltebb az ember, annál szívesebben hódol, és enged a' nálánál bölcsőbb' ítéletének; és lehet-e okosan mondani, hogy azon ember, ki a' bölcsnek meghódol, ki az erényességnek igaz barátja, 's ki erényessége által szakadatlanúl azon törekszik, hogy az istenhez, az ő teremőjéhez hasonlítson, — veszedelmes polgár legyen?

Hogy találkoztak olyanok, kik nevelés és oktatás nélkül is önmívelésöket nagyra vitték, sok szép, hasznos ta-

---

¹⁾ Nem ezek közé tartozik-e Pius Desiderius' illy czimű munkácskája: *Über Erziehung und Unterricht.* Leipzig, 1833. 59. l. Nem hiszem, hogy az igen emberileg gondolkodó nagy hazafi, kihez leveleit intézé, ezen lapon kimondott véleményével meg ne bántotta volna!

lálományokra bukkantak; igen, de ez ilyen rendkívüli, 's ilyen vak esetre egy egész nemzetet hagyni nem volna-e még nagyobb vakság?

Aztán kik ilyen ellenvetést tesznek, nem veszik észre, hogy szinte a' vak eset is újjal mutat arra, úgy szólván, hogy az embernek vele született jogait eltapodni véték! 's hogy a' rendes nevelésnek hijányát ő — a' vak eset — kénytelen az emberben kipótolni ¹⁾. Továbbá, kik az egyes illyféle esetekre hivatkoznak, legyenek őszinték megvallani azt is, hogy ezen ritka példákat hasonlíthatlanúl fölülhaladja azon boldogtalanok' száma, kik nevelés nélkül a' durvaságnak legaljasabb állapotjában sínylenek, kik különben a' nevelés' segédelmével igen is nagy lelki erőket valának kifejtendők. — Vagy nem tartozik-e minden egyes személy az emberiséghez? tehát joga is van annak minden javaiban részt venni. És viszont nemde minden egyes személynek ügyessége, tudománya 'sat. közös java az emberiségnek? tehát minden egyes tagnak míveltsége által nyer az egész emberiség. —

De nem hallgathatják ezeket az említett emberszörnyetegek, és azt mondják: „Sokkal többet nyerhetni az által, ha a' köznéppel gyermekségétől fogvást úgy bánnak, mint a' teherhordozó barommal, 's annak egész nevelése abban állana, hogy a' kemény sanyaruságra és súlyos munkára szorítsassék.“ Szörnyetegek! ha épen ennyire vagytok képesek az embert alacsonyítani, hogy azt az oktan barommal egy karba helyezitek, tudjátok meg, hogy még a' barom is csak úgy lehet a' teherhordozásra alkalmas, ha arra az emberi ész által elkészítetik, és idomítatik. — Tudjátok meg, hogy a' köznéppen is az értelem, szív és testi erő olly szoros összeköttetésben vannak egymás között, hogy a' legtöbbször számolt testi erő is csak akkor használható, ha az okosság által vezetetik, és jó szívtől élesztetik; különben a' sanyargatás, a' súlyosan nyomasztó terh által vagy elcsügged, és enyészik, vagy önmagának és másoknak romlására fordítja tehetőségét.

¹⁾ Lesnyánszky Andr. Didactica 4. 1.

A' népnevelés' és mívelés' ellenségei közül némellyek azt hiszik, hogy igenis kegyesen gondolkodnak, midőn azt mondják, hogy: „A' köznép legyen csak jámbor, erkölcsös, és a' maga szükségeinek kielégítésére ügyes.“ Igen szépen hangzik ez, de csak a' szép hang által elcsábult füleknek! Vagy miképen is fog a' nép jámbor, erényes és ügyes lenni mívelés nélkül? — A' jámborság, erényesség csak a' puszta vak hitben, a' bizonytalan és ingatag érzelésben, műszerű ájtatoskodásban áll-e? Avvagy mondják meg a' kegyesen gondolkodók, melly tehetségeit kell a' népnek mívelni, és mellyeket hagyni parlagon, hogy az mégis jámbor, erényes és minden tartozásainak teljesítésére ügyes legyen? Az ember nem olyan vaktában keletkezett csoportozat, — aggregatum — mellynek részeit el lehetne szaggatni. Minden tehetségei és erőji az ő mivoltához tartoznak. — De e' fölött bátran és igazsággal el lehet mondani azt is, hogy a' kik a' népmíveltséget ellenzik, épen azok mintegy ingerlik más részről arra példájokkal — habár az voltaképen álmíveltség is. — Mert kik is beszélnek többet a' fölvilágosodásról, függetlenségről, a' religiónak és egyházi fenytéknek nem olly igen szükséges voltáról 'sat.? 's az efféle beszédek nem hatnak-e el a' legnyomorúbb kunyhókba is? 's ha a' valót tisztán nem mutatja meg az együgyű népnek a' józan nevelés, nem jön-e az önmagával, helyzetével, religiójával zavarba? a' homályban, a' bizonytalanságban zavargóktól pedig mit várhatni? sőt mi mindentől nem kell méltán félni? A' míveletlen föld is terem; de mit? — burjánt. —

Azt felelik a' népmívelés' ellenzőji, hogy ez, a' mit mondtam, az ő malmukra jó viz. Azt mondják, hogy a' nagyok, tanultak, hatalmasak között, kikről föl lehet tennünk, hogy igen is gondos és költséges volt nevelésök, legtöbb dologtalanok, sorsukkal elégtlenek, lázadásra hajlandók, erénytelenek, az emberi méltósággal és religióval nemgondolók, 's a' vak indulatok' és szenvedelmek' rabjai találkoznak. Azonban a' nagy fenekű ellenvetésre könnyű a' felelet. Abból t. i., hogy valakinek nevelése gondos és költ-

séges volt, nem következik, hogy mindenképen helyes is volt. Vagy ha olyan volt is, abból sem következik több, mint az, hogy az ember is elromolhatik a' leggondosabb ápolás mellett is, mint a' növény ¹⁾.

Végre a' legtöbbet jelenteni látszó ostromhoz nyulnak. Azt vetik a' köz műveltség' terjesztése ellen, hogy mind a' régi, mind az újabb időkről azt bizonyítják a' történetek, hogy a' legműveltebb nemzetek között legtöbb példait találhatni a' megelégtlenségnek, korcsoságnak, pártütéseknek 'sat.; több nemzetek és statusok akkor lettek semmivé, midőn a' műveltségnek legmagasabb polczán látszottak állani. Ezen ellenvetésben már, úgy látszik, a' felelet' kulcsa is ki van függesztve. Ám az mondatik, hogy az idézett nemzetek a' műveltségnek legmagasabb pontján csak látszottak állani akkor, midőn az aljasságnak, vagy pusztulásnak állapotjára taszítottak. Különben meg kell választanunk a' pogány nemzetek' műveltsége állapotját, körét, célját, eszközeit, melyeket ha a' keresztény religión alapult műveltséggel egybe hasonlítunk, semmikép sem lehet következtetni, hogy ebből is a' status' romlása fogna következni. A' pogányok között, kik a' műveltségről maig is nevezeteseeknek tartatnak, a' kisebb-nagyobb számú bölcseken kívül az egész néptömeg tudatlan, értetlen, vakon érzelő volt; a' virágzásra emelkedett művészetek, mesterségek, tudományok egyedül a' hatalmasok' hiúságának szolgáltak, mely hiúságot — gyakran mellékes nézeteiket is — igen ügyesek voltak a' sokaság előtt honszeretet' neve és alakja alatt előtűntetni; mert a' honszeretet volt majd nem egyetlenegy erény, mely a' népnek ajánltatott, 's melynek ürügye alatt a' legéketelebb tetteket is megengedte másnak, 's elkövette maga. De a' mi ezen kívül más erényesség létezett is itt-ott a' nép között, lassanként kialudt az is annak szívéből a' bölcsek' iskoláiból kisúgárgzó álfénynek eltűntével, és az ő életök' módjának szóbeli tanításukkal szemközt ellenkezése miatt. —

¹⁾ Vargha Istv. Mi kell a' magyarnak. Kassa. 1834. 40. l.

Kiölte ez gyökerestl a' nép' szívében honi isteneik iránt a' hajdani tiszteletnek, hiedelemnek gyengén pislogó szikráját, megfojtotta a' jámbor, erényes életnek lelkét; a' honét a' status' és nép' romlásának szükségképen kellett következni ¹⁾.

„Az oltárok' pusztulása kétségkívül jele lévén a' nemzet' romlásának“ — a' keresztény világban és nemzetek között is ilyen romlásnak kell következni a' míveltségből, ha az a' religiótól és erényességtől elszakasztatik; mert ezek között maga a' polgári alkotmány is a' religión alapúl, és csak annak minden szívekbe sugárzó malasztja és lelke által lehet eléggé biztosítva.

A' mi a' későbbi, mostani csinosult nemzeteket illetl vad kitörések', romlottságnak' 'stb idézett példáját illeti, azt feleljük, hogy semmi okerl annyira nem javalhatja a' közmívelldésnek szükséges voltát, mint épen ezek a' példák, úgymint a' mellyek teljességgel nem azt mutatják, hogy azon meglegültlen és szakadatlanúl nyugtalankodl, pártoskodl nemzetek a' helyes és minden oldalú míveltségnek legfelslbb pontján állanak; hogy a' míveltség illl arányban az egész nemzet között el volna terjedve; hogy a' hiresztelt fölvilágosodás a' religiának mennyei tárából kölcsönözte volna fényét 'stb; slt ellenkezlleg a' leghíresebb tudósoknak, 's bölcseknek neveit nem látjuk-e a' pártütökl, az oltárt és trónust fölforgatókl és dülökl gyalázatos lajstromában? ²⁾.

Utoljára szükség még azon panaszt is megemlíteni, melly minden ellenvetésekből kikopván, leginkább kezdi magát hallatni. Azt mondják t. i. némellyek hogy: „Mindig csak reformálunk, mindig újítunk, javítunk, és az emberi nem mindig rosszabb lesz, a' helyett hogy a' sokféle reformálás jobbá tenné.“ A' régít dicsérni, a' jelent alázni, min-

¹⁾ Kis Pál. Tanítás' módja. Budán 1830. Elslzó.

²⁾ Lásd egyebek között: Triumph der Philosophie, Landshut. 1834. 141—163. II.

dig szokásuk volt némellyeknek. Ha időnként csakugyan rosszabbá lenne is az emberi nem, ez bizonyosan nem azért történik, mert neveltetik, hanem mivel vagy nevelésmódja hiányos, vagy elpártol az a' helyesnek ösvényétől. Hogy tehát ezen vád édes honunkat és nemzetünket ne érje, azt mondom egy jeles írónkkal: teremtenünk kell! 's teremtenünk egy jobb ivadékat; — népet kell teremteni lélekben, hol csak testileg létezik; a' honnak hazafit kell adni, hol csak lakosi vagynak; embert a' társaságnak, hol csak növényi életben tengő lények húzzák szomorú sorsukat ¹⁾.

Ivadékat jobbat, lélekben népet, a' honnak hazafit, embert a' társaságnak egyedül a' házi és iskolai nevelésnek jobb karba-állítása, nagyobb szorgalommal teljesítése, és az egyházi 's polgári hatalomnak mind egyikre mind másikra gondosabb, és szigorúbb fölügyelése által reménylhetni, és teremthetni ²⁾.

Tehát maguknak a' növendék korbelleknek is szívökre kössük, hogy velök egy egészen új és jobb ivadéknak kell kezdődni; szívökre kössük, hogy ők a' status' körében azon részt és osztályt teszik épen, melytől az édes anyahon azt várja, hogy magukat olly teljesen, olly minden oldalilag műveljék ki, hogy képesek legyenek onokáiknak is a' művelt észnek és szívnek másait visszatükröztetni; — szívökre kössük, hogy még elég kenyér van, és még több is lehet honunk' földén; nem is érdekli a' közpanasz annyira a' tanultak' számát, mint a' tanulóknak, és tanultaknak

¹⁾ Vázlatok. József Miklós. Kolozsvárt 1835. 62. l.

„A' növendékkornak' képzésében gyökeredzik és él a' status, az egyház és emberiség.“ Wörlein' e. m. I. K. 2. l.

„A' polgári alkotmányok csupa papiroslámpák, és pedig világítás nélküli lámpák, ha csak a' népnek czélirányos nevelésében nem szereznek állandóságot maguknak. A' legjobb polgári alkotmány legrosszabb a' neveletlen rossz népnek.“ Ideale für alle Stände. 256. l.

²⁾ Ezért már nagy Károly cs. a' köznép' tanítóit olly nagy becsben tartotta, mint a' honnak legdicsőbb és érdemesebb hőseit. Hegewisch. Die Regierung Karl des Grossen. 180. l.

látszatni akarók' ügyetlenségét ¹⁾. Szívökre kössük végre, hogy a' művelődés teljességgel nincs egyedül sem a' házi, sem az iskolai nevelés' idejéhez kötve; hanem azt kinek-kinek folytatni kell önhatólag a' tulajdonképeni nevelés' határán átlépte után is!

2. §.

A' népnevelés' célja és köre.

Talán különösnek is fog látszani ezen számnak címje némellyek előtt, kik azt vélik, hogy a' nevelés, képzés, művelés már magában cél. Igen, ezt sokan vélik és hiszik, mint a' tapasztalás bizonyítja; sőt úgy látszik, itt rejtőzkedik mind a' házi mind az iskolai nevelésnek egyik eredendő bűne: hogy csak nevelünk nevelünk, tanítunk tanítunk, a' nélkül hogy bizonyos célzt tűztünk volna ki, következésképp a' nélkül hogy bizonyos célhoz juthatnánk, mivel a' célznak helyes fölfogása, és bizonyos határozata nélkül alkalmas eszközöket sem lehet választani.

Az embernek maga tűzött ki célzt a' mindenható és legbölcsebb teremő, olyan célzt, melly túl hat e' jelen életnek határin; végetlen az mint a' lélek, melly utána törekszik, 's a' nevelés csak eszköz ezen célznak megközeletéséhez: mellynek következésképp legfőbb föladása az emberben szunyadó tehetségeket fölserkenteni, azokat a' természetnek lépcsőnként haladó rendi szerint kifejteni, 's közöttük minél pontosabban megegyező összehangzást eszközölni; mert nem lehet az való igaz, jó, és szép, 's így az embernek célja sem, a' miben az értelem, szív, és akarat

¹⁾ A' tanultak' száma tagadhatlan kelleténél nagyobbra szaporodott; csak hogy ezen számot nem a' valódi tudósok, hanem a' sok hivalkodó kezek, 's haszonvehetlen üres agyak teszik kelleténél nagyobbá. A. J. Holzwarth. *Erziehung einer Nation durch den Staat.* 120. l.

meg nem egyez; a' mi az ember' tehetségeinek részletes irányzatából ered. Sőt valamint a' míveletlen, durva, vagy helytelenül mívelt értelem mellett képzelni semlehet ép és jó szívet — a' szónak valódi értelmében; úgy megfordítva a' durva, míveletlen, vagy fonák míveletű szív sem mutathat minden oldalú helyes értelmű míveltségre. Csak a' miben a' két külön rész — az állati és szellemi — egybehangzik, az lehet a' való jó, igaz, 's szép, és az lehet célja az embernek; tehát a' nevelésnek is minden munkálattal oda kell irányozni, hogy elsőben mind a' test, mind a' lélek minél képesebbé tétessék saját részletes rendeltetésének megfelelni; — ezután pedig a' két külön irányzatú — tendenzrészeket úgy egymás alá rendezni, hogy a' köz célhoz törekvésben minél pontosabban megegyezzenek; 's ha a' szellemi rész önhatólag uralkodik az állati, ha az önmagáni uralkodásban szinte örömet, 's megelégteltséget leli és érzi az ember, akkor elérte a' személyes érettségnek korát, 's megközelítette általán a' tökéletes emberiség' példaképét — ideale.

Mivel tehát a' nép egyes személyekből keletkezik, az ő nevelésének, és képzésének sem lehet más célja, mint testi és lelki tehetségeit kifejteni; czélszerű módok által azokat annyira képzeni, és e' képen olyan érett korra vezetni, hogy az emberiség' példaképe minél tökéletesebben megvalósítsák minden egyes tagjában, és így az egészben is.

De nem kell felejtenünk azt, hogy az ember nincs már a' maga eredeti épségének, a' testi, és szellemi erők' egybehangzásának tiszta állapotjában, melybe őt a' legszentebb teremő helyezte; nem kell felejtenünk, hogy az ember magára hagyatva nem volt képes romlottságát jóvá tenni, sem abból következtetett elégtelenségét rendeltetésének valósíthatására tulajdon erőjével pótolni.

Csak egy főbb isteni erő 's kegyelem segíthet a' szerencsétlenségbe mélyen süllyedt emberi nemet fölemelkedni, és eredeti rendeltetésére magát ismét alkalmatossá tenni. Az isteni kép és hasonlatosság, mellyet az ember' lelké-

re nyomott a' kegyes teremtó, be volt a' bűn által mocskítva: egy új, tökéletesebb példaképre vala szükségünk, melyet utánoznunk lehessen. Megadatott ez is a' véték' súlya alatt sinylődő emberiségnek, és pedig szinte az isten' tulajdon egy szülött fiában, ki emberi testben az emberiségnek, — a' tökéletes emberiségnek — legtökéletesebb példaképe lett előttünk. — 'S ezekből mi következik? az szükségképen, hogy a' nevelésnek mindenkor szeme előtt kell tartani ezen természet fölötti isteni munkálatot, szeme előtt kell viselni ezen emberiség' új példaképét; vagy is a' nevelésnek az ész', és tapasztalás' útmutatásai mellett mindenkor az isteni reli-giónak elvein szükséges alapúlni, mert csak egyedül ezek vezethetik az embert azon érett korra, mellyben ő az emberiség' tökéletes példaképét magában megvalósíthatja 's így rendeltetésének megfelelhethet.

Vége az embert úgy is kell tekinteni, mint olyan egyesületnek tagját, melly azon föltétel alatt szövetkezett társaságba, hogy annak minden tagjai a' lehető legtökéletesebb mértékben ügyességgel, és szorgalommal törekedjenek a' köz céloknak előmozdítására, — megismervén, és megtartván sértetlenül kölcsönösleg egymásnak emberjogait. Valamint tehát a' társaságnak, statusnak különféle saját céljai vannak, úgy a' nevelésnek ki kell tűzni a' nép' képzésében ezen külön célokat is, hogy azoknak eszközzésére elkészítse, és minél több oldalúlag haszontehetővé tegye a' népet, lelkére kötven egyszersmind, hogy ezen polgári önképzésben is mindenkor ama' magasabb végcél lebegjen előttte, — a' tökéletes emberiség' példaképéhez közeledés! — E' nélkül a' különben legügyesebb polgárokból álló társaság sem lehet állandósan és valódi boldog: valamint ellenben a' szónak szigorú értelmében erényes polgárok nem lehetünk — nem jó, nem ügyes, nem hasznos tagok — olyan tagok, mellyek egy virágzó boldog társaságot alkotni képesek nem volnának.

Ezekből úgy látszik a' népnevelés' köre is önként kitűnik. Köréhez tartozik t. i. mind az, a' mi megismerteti

az embernek mint embernek általán a' természettel, mint polgárnak a' statussal, mint kereszténynek a' religióval viszonyait; a' mi ügyessé teheti mind ezen viszonyaiban magát minél tökéletesebben beilleszteni, 's azokból származó tartozásainak minél pontosabban megfelelni; a' mi neki belátást, értelmességet, és ösztönt nyújthat személyes helyzetével nem csak megelégní, hanem azt mások' sérelme nélkül javítani és tökéletesíteni is. Meg kell tehát a' népnek ismerkedni mind általán a' természettel, mind külön az emberivel — az ember- és lélektudománnyal, melly nélkül a' sokféle babonáknak és előítéleteknek kártékony homályából soha ki nem vergődik; meg kell ismerkedni a' nemzeti alkotmánnyal, mi nélkül helyzetével soha meg nem tud elégní; meg kell ismerkedni a' religiónak tiszta szellemével, mi nélkül a' vak szenteskedés, műszerü ájtatoskodás — fanatizmus — és vallástalanság között örökké bizonytalanságban hanyattatik, mind saját lelkének veszedelmére, mind másoknak botránkoztató példájára ¹⁾.

3. §.

A' népnevelésnek sikerülhetése általán.

A' nemzet külön háznépekből, ez ismét egyes személyekből alakulván össze, 's ennél fogva ugyanaz lévén célja egy egész nemzet' képzésének is általán, a' mi külön minden egyedé — individium —, ez pedig rendeltetésének csak a' társas életben felelhet meg, melly két fő hatalom, — egyházi és polgári által kormányoztatik, 's állhat csak fön: következik, hogy a' népnevelés is csak a' két hatalom' fölügyelése által és alatt sikerülhet ²⁾. Valamint tehát a' nyíl

¹⁾ Jakobs Frint: Religions Handbuch. Wien 1806. I Th. 1. B. §. 9. köv. — J. B. Graser: Divinität. I. Th. 308. 1. 's köv. — Pölitiz' em. m. I. R. 6. l.

²⁾ Divinität. I. Th. §. 87. 'stb. és II. Th. 5. l. — K. H. L. Pölitiz. —

vános iskolai nevelésre szükségképen be kell folyni a' két hatalomnak, úgy nem különben megkivántatik, hogy nyomos és szigorú gondoskodását fordítsa a' házira is. Míg e' kettő össze nem hangzik; míg a' házi és iskolai nevelés az-
 onegy úton, az-
 onegy lélekben nem munkálkodik, és a' házi előre el nem készíti a' növendéket, az iskolai pedig annak képzését más alapra építi, mint a' rendes erényes, és keresztény házi életre: sem egyik, sem másik nem fog addig soha az egyháznak jámbor híveket, a' statusnak munkás, hűséges, és minden tekintetben ügyes polgárokat adhatni.

Azonban mind a' házi mind az iskolai nevelés ezen fölügyelés mellett is csak úgy sikerülhet, ha a' két hatalom a' nevelés' ügyében nem csak megegyez, de kölcsönösleg segíti is egymást. Mert ha az egyház a' statustól elszakaszkodva, vagy törvényes okon kívül ellene szegülve kívánja hatóságát gyakorlani, és ha a' status viszont csak a' maga külön céljaira ügyel, ha a' házi életet, iskolát, egyházat csak úgy tekinti, mint birodalmához minden befolyás nélküli — indifferens — valamit, 's a' köznevelés' ügyében tanácscsal, segedelemmel, pártfogással részt nem akar venni: a' részenkénti 's elszakaszkodott törekvések soha kívánt célhoz egyik részről sem jutnak.

Többire mindezen kölcsönös egymásra szorulás 's támaszkodás mellett is olly kevésbé olvadhat a' két hatalom össze egybe, mint a' föld a' nappal. Az egyházi és világi hatalom egyaránt szükséges lévén az emberi nemre nézve rendeltetésének valósíthatásánál fogva, valamint az, úgy ez sem szűnhet meg önálladalmú lenni. Ám a' polgári hatalom nem teheti boldogabbá polgárait, ha azokat erényesekké nem tette az egyházi; az egyház nem teheti erényesekké, a' nélkül hogy boldogokká is ne tegye; csakhog्य valamint

---

Der Naturmensch von Rousseau ist ein Unding, dessen Annahme der Emil selbst widerspricht. Divinität. I. Th. 11. I. —

az egyházi hatalommal markában nincsenek eléggé hathatós eszközök a' valódi boldogság' és jóllét' eszközlésére, úgy a' világi sem bír ilyenekkel polgárait önhatólag erényesekké tételni ¹⁾.

Azért ha az emberi nem' történeteiben századokról századokra megyünk is, azt fogjuk találni, hogy valamint a' statusnak kötelékei szétbomlottak ott, a' hol az egyháznak, religiónak dolgába mélyebben avatkozott: úgy az eklesia is elveszté saját mennyei alakját, 's tagjait megfosztotta azon jótekonny malasztoktól, melyeket a' religiótól várhatának, mihelyt a' polgári ügyekbe avatkozott céljának 's rendeltetésének határain túl. Az isten Mózesst és Áront együtt küldötte el hajdan a' zsidónépet kiszabadítani Pharaó' zsarnok járma alól. Valamint tehát helytelen azon politikusok' állítása, kik azt mondják, hogy a' pap csak papoljon, a' morált predikálja: épen olly helytelen azoké is, kik azt vitatják, hogy a' status csak bátorságszerző, nem pedig művelő, képző, nevelő intézet legyen ²⁾. „Der blos rechtliche Staat weiter nichts ist, als eine kernlose Hülse“ ³⁾.

Sem a' házi, sem az iskolai nevelés' legcélszerűbb módját illető javaslatról, és rendezésről nem lehetvén itt szó, csak azt kívánom érinteni, hogy a' népnevelés a' kigondolható legjobb házi és iskolai képzéstervek és módok mellett sem fog soha sikerülni szoros fölügyezés, és a' nevelési kötelességeknek miképen történt teljesítéséről szigorú számadásra-vonatás nélkül. Ugyanis tegyük bár föl, hogy a' nevelők és tanítók mind ollyanok, kik ezen hivatásra reá termettek, és annak lélekismeretesen meg is kívánnak felelni; de csak emberek maradnak azok minden szép tulajdonságaik mellett is, kiknek következésképen mindenkor szük-

¹⁾ „A' status csak a' rosszat gátolhatja meg (?), de jót, erkölcsi jót nem létesíthet.“ Kampe. Revisionswerke. 16. B. 20. 1.

²⁾ Lueder: Über Staatswirtschaft nach Schmith. II. Th.

³⁾ Herder. Vermischte Schrift. I. B. 2. Abhand.

ségök lesz majd jó tanácsra, majd ösztönzésre, és egyéb tekintetheli segedelmezésre; kitől várhatják pedig mindezeket? a' helybeli lelki pásztortól? a' házi és iskolai nevelések' jelen rendezetének álladalmában haszontalan várnók attól ezeket! — És ha csakugyan mind az iskolamester, mind a' lelki pásztor legszebb megegyezésben volnának is a' nevelésre nézve, és tűrhető ügyességgel vinnék a' nevelés' dolgát; a' közohajtás' céljának mégis majdnem lehetlen volna megfelelni, ha másért nem, csak azon okból sem, mivel iskolájuk' fogyatkozásait nem vennék olly könnyen észre, mint egy harmadik idegen. Mert kétségtelen dolog az, hogy mind személyes, mind testbeli hibáinkat könnyebben észreveszik mások, mint minmagunk. A' lelkes és hivatalát buzgón szerető mesternek tehát igen nagy nyereség, sokszor belső megnyugtatós lenne az, ha fölügyázója akár a' tanítás' akár a' nevelés' módjára nézve hivatalos észrevételeit vele közlené, 's jó tanácsaival biztosabb útra igazítaná. De nagy nyereség lenne minden esetre ezen szigorú fölügyázás általán az iskolára — a' népnevelésre nézve is; mert a' mellett, hogy több szem többet látna: a' hivatalokban restelkedők időnként nagyobb szorgalomra buzdítatnának; a' durvák, kegyetlenkedők szelídebb bánásmódra intetnének; a' tanítás, és nevelés' módjában valamennyire ügyetlenek, de tanulni hajlandók időről időre nagyobb ügyességre léphetnének, 's legalább a' ki szívből és lélekismeretből nem is, de félelemből, pontosabban ügyekeznek hivatalját teljesíteni.

Ezekhez járul az is, hogy ezen fölügyázói hivatal, — melyet kétségkívül országos törvény által kellene megalapítani — nagyobb foganattal nyulhatna a' dologhoz azon szülőkre nézve, kik magzatjaiknak iskoláztatásában makacskodnak, és késedelmesek — a' mi egyik legnagyobb akadály a' közmíveltség' lábra-kaphatásának, és a' nép között kívánt terjedhetésének; — mert a' dolognak mostani helyzetében, habár egyik, vagy másik törvényhatóság lelkesen nyul is a' nevelés' ügyéhez, de ezt csak a' maga körében tehetván, tökéletesen a' nemzet célhoz nem juthat, mi-

vel a' tőszomszéd hatóságban nem csak hasonló szigorú intézkedést nem lát a' nép, de sőt talán a' neveletlenségnek ellenkező 's botránkoztató példái mutatkoznak naponként előtte. Ez ilyen országos megegyezés által rendelt felügyelő hivatal megtehetné azt, a' minek egyes törvényhatóságban nem nagy sikere lenne, vagy legalább sok gyűlölséggel és nehézséggel járna: hogy p.o. mesterségre ne bocsátassék, a' ki a' nevelésre ügyelő hivaltól bizonyítványt nem mutathat iskolai pályájának dícséretes bevégezéséről, — mint ez Poroszországban divatozik, — a' földművelő pedig fizessen iskolai díjt azon gyermekétől is, a' kit iskolába nem járatott, — mint ezt Bajorország cselekszi — vagy a' mit legsikeresebbnek itél a' cél' eszközlésére.

Mind ezek mellett végre, hogy a' mit a' házi, és iskolai nevelés épített, ismét el ne pusztuljon; a' jót, szépet, hasznost, melyet a' növendék kor' elméjébe és szívébe plántált — az mindjárt első sarjadzásában el ne fojtassék: mulhatlan kötelessége a' két hatalomnak azokra is ügyelni, kik a' neveltetés' pályájáról leléptek. E' nélkül hiába vár a' nemzet az ifjú kortól jobb ivadékok, 's ott népet, hol az csak testileg létezik, nem fog lélekben teremteni, sem a' honnak hazafit, sem a' társaságnak embert adni (1. §.). Minden nevelés' és tanítás' javító tervei haszontalanokká, sikeretlenné válnak, ha a' serdülő korra azon tekintetben is ki nem terjeszti gondoskodását, hogy ez azon üdvös oktatásokat, hasznos és biztos elveket, melyekkel a' nevelés, az iskola-gazdagította értelmét, és szívét — mind vallásos mind polgári életének 's helyzetének viszonyaiban, mindannyi cselekvésbeli ügyességekké, 's készségekké változtassa; szóval, hogy az minden viszonyaiban úgy cselekedjék, úgy viselje magát, úgy éljen, mint cselekedni, magát viselni, 's élni tanította a' nevelés.

E' részben javaslatot adni sem a' jelen munkának köréhez nem tartozván, sem arra elégségesnek magamat nem tartván, csak azt jegyzem meg, hogy ezen célhoz igen fogyanatos eszköz lenne egyebek között a' rendes házi és isko-

lai nevelés mellett, ha 1) a' divatban lévő sok roszt és elkorcsosodásra alkalmat nyújtó multság' nemei helyett más tisztesebb, szelídebb, szívet és elmét nemesítő vígaság' módjaira taníthatnák a' serdülő ifjúság; 2) ha alkalmas könyvek készítenének, és igen olcsón, vagy épen ajándéku adatnának annak kezébe, — olyan könyvek, mellyek nemesen és erkölcsileg gyönyörködtetve oktatnának; 3) ha a' sok, nemcsak hiábavaló, de egyenesen erkölcsrongáló dalok helyett holmi jobb ízletűek, hazafiságra, hűségre, szorgalomra 'stb buzdítók mintegy alattomban terjesztetnének a' serdülők között a' különböző nemhez alkalmaztatva; 4) tagadhatlan lévén hogy az erényességre nagy befolyása vagyon a' külső csinosságnak, rendtartásnak, és illedelemnek — decorum — mint a' kérdésbeli célhoz igen foganatos eszköz lenne a' köznép között a' falukban, szóval és példával ajánlani, sürgetni a' csinosságot, rendet, diszt, tisztaságot a' háznál, az építésben, öltözetben 'stb, hogy lassanként a' szépnek, jónak díszesnek érzelme fölébredne a' durvább kebeleekben is, és a' példa után szelidülni, simulni, és emberesedni kezdvén, a' multság' és társalkodás' módja is illedelmesebb 's emberibb alakot öltene magára; az egymás iránti barátság, jóakarat, sőt tisztelkedés szorosabban kötné össze az egymást utáló, vagy legalább egymás iránt hideg szíveket; a' mi lassanként az iparnak is új meg új útjait nyitná meg, és a' nemzet testvérileg egyetértve csüggedhetlenül fogna a' köz jóllétre törekedni. — Talán ezen számlatt foglalhatna helyt annak megemlézése is, hogy célunkhoz igen sokat segítene egyebek között még az is, ha a' tisztviselők, előljárók, parancsnokok kíméletesebb, emberibb módon bánnának általán a' köznéppel. Ama' megvetést — legalább némelly körülállásokban — jelentő ,ken d', vagy épen ,te' nevezéssel illetvén sokszor az éltes öreget is még a' legutolsó hajdu is — hogy az éktelen és rossz példát mutató káromlásokat ne említsem — a' szegény nép tulajdon szemei előtt is mintegy lealacsonyodik, és — ollya-

nokra veteműl, a' mik nem ismert emberi méltóságára csak-ugyan méltatlanná teszik őt ¹⁾).

És ezen valamint minden tekintetben érdekes ügy föl-séges gondolat, a' né p n e v e l é s — foglalataskodtatja egy idő óta magyar honunk' lelkesebb fiait is, különösen úgy lát-szik, mióta gr. Széchenyi, a' halhatatlan érdemű és emléke-zetű hazafi meg meré mondani, hogy „Mindenben hátra va-gyunk“ 's ns. Veszprém vármegye az ország' atyjáihoz szó-lalt föl a' köznép' nevelése ügyében ²⁾). Ezt tűzte ki czélul a' magyar t. társaság is a' czímlapon idézett jutalom-kérdé-sében, mellyet a' szavaknak természetes állásánál fogva két szempontból lehetvén tekinteni, két részre ágozik az igen méltó és érdekes ügyet tiszta szívéből elősegíteni ohajtó fe-lelőnek értekezése is.

---

¹⁾ Holzwarth eml. mun. 30. l. — egyebek között azt is javolja, hogy az iskolából kilépett ifjúság' magaviseletéről mind ad-dig vezettség jegyzék — protocollum —, míg házasságra nem lépnek; de úgy, hogy azt a' lelki pásztoron kívül alá-írnák helység' előjárói is, a' földesúr, vagy annak tisztje. Ez ilyen jegyzék hathatósan serkentené mind a' szülőket magzatjaikra ügyelő gondoskodásra, mind pedig az ifjúságot fogyanatosan visszatartóztatná szokott kicsapongásaitól, ki-vált ha tapasztalnák egyszer, hogy azok, kikről állandósan dicséretes jegyzék vezettetett, bizonyos kedvezésekben részesültek, p. o. házasságra-léptökkor a' földesúr lakodalmu-kat kitartotta, megajándékozta 'stb.

²⁾ A' nevelés' ügyében, külön a' köznép-re nézve. Veszprém 1833.

E I s ő R é s z.

„Mi haszna 's befolyása van és lehetne még a' lélektudománynak — psychologia — mind a' felsőbb, mind az alsóbb néposztályok' czélirányos erkölcsi és polgári nevelésére?“

4. §.

A' föladásnak fontossága és méltánylata.

Némelly nemzetek szinte panaszra fakadnak már a' nevelést és oktatást tárgyazó munkák' özönsokasága miatt, mellyek évenként új meg új alakban, úgy látszik, csak azért jelennek meg, hogy gondolatokat gondolatoknak, terveket terveknek ellene szegezve, az utóbbi kivívja magának az előbbie'k' leczáfolásából fakadó győzedelmi hervatag korszorút, rövid idő mulva azt ismét másnak engedendő¹⁾. A' panasz méltó; mert sem a' nevelést, sem az oktatást

---

¹⁾ „In einem Jahrdreyssig wie viele Schulpläne, wie viele Modificationen von Instituten für Erziehung und Unterricht! Eine Modification modifizierte die andere! Ein Schulplan verschlang, vertrieb, vernichtete den andern! Der Nachfolger gab immer durch sein Daseyn selbst schon (ipso facto) der Nichtigkeit, der Untauglichkeit seines Vorfahren lautes und öffentliches Zeugnis, und der von der Krankheit seines Vorgängers zeugte, liess selbst wie der an der Schwäche, was sich be-

annak céljához nem vezetheték, kívánt foganattal minden föllengősen összefont, szőtt alapjaik mellett is; sőt ezekhez képest más meg más nézőpontból tekintvén az embert — a' növendéket, a' nevelés' célját — az egyik polgárt, a' másik művészt, a' harmadik vallási embert 'stb kíván egyedül és kizárólag nevelni; — legalább igen csekély számmal találkoznak olyanok, kik a' nevelés' tárgyává az, e-g-é-s-z e-m-b-e-r-t' tették volna; még kevesebbek pedig olyanok, kik nem csak saját nevelés- és tanításmódjokat az ember- és külön a' lélektudomány' elvein alapítani; hanem ezen tudományokba magukat a' növendékeket is beavatni törekedtek volna ¹⁾).

Tehát a' magyar nemzetnek, melly még csak indulni akar oda, a' honnét egyéb műveltséggel dicsekvők vagy célvesztve már visszatérnek a' pályát más uton kezdendők,

---

wies, da er kaum geboren, schon wieder starb. Für wahr! Alle waren Kinder eines Tages!“ Einige der Grund-Prinzipien zur Basis eines Erziehungs- und Schulplanes. Landshut 1830. I. I. „Der Pädagogik fehlt bis jetzt eine tiefere, wissenschaftliche Begründung, wodurch sie nach ihrem Obiecte, und Gehalte an das System der Wissenschaft überhaupt, an ihre Grundwissenschaften, Philosophie, Antropologie ins besondere volgerichtig geknüpft erschiene.“ Wörlein' eml. m. I. K. 10. I.

- 1) C. C. G. Zerrenner: „Methodenbuch für Volksschullehrer. Magdeburg 1829.“ czimü munkájában, 40 lapnál többet tölt be a' nevelésről irt munkák' előszámlálásával, köztök 38 folyóírás is van, és egyetlen egyet talált, kinek azon gondolata volt, hogy a' lélektudományt szorosabban összekötné a' neveléstudománnyal. Többire maga ezen kérdésbeli író sem emelkedett azon mennyihlette gondolatra, hogy a' lélektudomány a' nemzeti iskolákban is tanítás' tárgya lenne; a' mint kitetszik a' munkájának czimjéből is — G. A. F. Sichel: Versuch einer Erziehungs-Seelenlehre für Eltern und Erzieher. Halle 1826. Fölebb a' 14-ik szám alatt idézett folyóírás 1835. eszt. 13, 14, 15-ik füzetében közöl tulajdonképen a' növendékek, és népiskolák' számára lélektudományi ismereteket.

vagy ezer tévedésekkel és akadályokkal küzdve bajosan haladnak — mondám, a' magyar nemzetnek tartatott fönn azon dicsőség, hogy a' nemzeti nevelés' és művelődésnek célirányos módját azon uton kívánná mindjárt kezdetben megnyitni, melly nem holmi szövevényes, elvont, 's fellengző elméleteken — speculation — alapúl, hanem azon, a' mi minden emberhez legközelebb van, az önismereten. „Hogy az ember képes legyen megfelelni a' maga rendeltetésének, szükséges hogy önmagát ismerje; mert ez teszi az embert emberré, hogy magát ismerve és öntudalommal él.“ Graser: Divinität. I. Th. 8. l.

Valóban bölcs, előrelátó, és szerencsés gondolat ez már csak azon tekintetből is hogy, minekelőtte a' nevelésről tűrhetőképen szaporodni kezdő munkák különféle önképzelt elveikkel és terveikkel nálunk is elöntsék a' nemzetet és iskolákat, — előre meg legyen az írni kívánók előtt a' nézőpont állapítva, mellyből dolgozásaiknak ki kell indulni, 's ez által némileg elzárattassék az út a' különféle nevelés-pártok' keletkezhetése előtt; ne legyenek nálunk is „phylantropusok“ humanisták, keresztények, pietisták, eclecticusok', pedagogicusok', epicureisták' 'stb „pártjai;“ főképen pedig megczáfoltassék az — legalább magyar honunkban, a' mit egy legújabb útagónk állít: „Európában az igazgatóság' érdekei közé tartozik meghatározni, a' népnek mellyik és mennyi része műveltség;“¹⁾ hanem a' különféle nézeteket egy tökéletes, és az ember' rendeltetésével megegyező egészsze olvasztván, minden növendékből embert, polgárt, és keresztényt neveljenek egy szersmind.

Még inkább kitűnik a' föladásnak nyomossága, ha azt is meggondoljuk hogy az iskoláknak, — kiváltképen az elemieknek és nemzetieknek — nem csak oktatás, hanem egy szersmind nevelés' helyének is kell lenni: önismeret nélkül pedig akár egyikben, akár másokban előmenetel — he-

¹⁾ Böl. Farkas Sánd. eml. munk. 51. l.

lyes — olly kevesé gondolható, mint a' mi magában képtelenség, és egyáltalán lehetetlen; legalább a' növendék önismeret nélkül a' legszerencsésebb nevelés' és oktatás' esetében sem fog egyéb lenni, mint egy emberi cselekvényeket derekasan, vagy tűrhetőleg utánozni betanított 's alakított — dressirt — állat ¹⁾. 'S az illy — úgy szólván műszerülleg kifaragott — növendék, ki emlékezetét megrakta ugyan, és pedig talán gazdagon, különféle tárgyak' neveivel, de nem fejtetett ki értelme is azok' helyes, és alapos ismeretének fölfogására; a' ki betanulta ugyan az erkölcsi cselekedeteknek hosszú sorokra 's lapokra terjedő lajstromát, de föl nem ébresztetett szíve nem vala fogékony a' valódi erény' égi-édes kellemeinek érzésére fölmelegülni: mondám, az illyen növendék legyen-e képes magát mindenoldalú viszonyaiba illeszteni; emberi, polgári, keresztényi rendeltetésének megfelelni, 's rendeltetéséhez képest magát szakadatlanul tökéletesbiteni? Nem! ez teljességgel nem lehet. Mert a' tökéletesbülés épen abban áll, hogy az ember testi és lelki tehetségeit ismerni, azokat szűnyadó állapotjokból fölserkenteni, és czélszerűleg gyakorolva erősíteni, nevelni, gyarapítani ügyekezzenek; mivel pedig ezen tehetségeink' kifejtése és művelése csak a' természet' változhatatlan törvényei szerint történhetik ²⁾: a' ki magát művelni 's tökéletesbiteni akarja, — ismerni kell annak mind saját tehetségeit, mind azon törvényeket, mellyek szerint azok munkálkodni, 's kölcsönösleg egymásra hatni szoktak, 's mellyeknek útmutatása szerint ezen szűnyadó erőket mind belülről önhatólag, mind kívülről idegen hatásnak hozzájárultával ébresztgetni, serkentgetni, czélszerűleg gyakorlani, és a' helyes gyakorlás által tökéletesbiteni lehet. Az illyen önismeret vezeti a' növendéket aztán az ő különféle összeköttetéseinek helyes és mindenoldalú fölfogására is, mellyek őt

¹⁾ J. B. Grazer eml. m. I. R. 28 l. és Geschenk für meine Kinder. Wien 1814. I. Th. §. 25.

²⁾ Geschenke für meine Kinder. I. Th. 19. l.

mint embert, polgárt, 's keresztényt érdeklik, és a' melyek' helyes ismerete nélkül csorba lenne az önismeret ¹⁾.

Ezen föladásnak közérdekű fontosságát csak az nem látja tehát, kinek vagy szive, és elméje elválhatlanul a' régihez tapadt; vagy önnönző lelke az emberiségnek elidegeníthetetlen természeti jogait vad kénye szerint bitorlani akarván, meg nem ismeri, hogy az embernek, akármelly pontján álljon is az a' sors által kimutatott helyzetnek, mivel ember, abban áll az ő földi rendeltetése, hogy magát sorsához képest tökéletesítse; az emberi természetnek méltóságát, melly benne rejtőzik, minél tisztábban fölfogva kifejtse, és annak teljes birtokában magát emberhez illő módon megerősítse. Fognak kétségkívül olyanok is találkozni, kik attól félnek, hogy a' művelődés' terjedése vagy homályt vet az ő konok fejökre, vagy ha ezt el akarják kerülni, a' serényen ügyekezőkkel nekik is haladniuk kell.

Midőn a' m. t. társaság ezen kérdésnek megfejtését közértekezés alá bocsátotta, úgy látszik, egyszersmind arra is figyelmetesekké tette honosit, hogy bármi sok beszéd, láрма van is jelenkorunkban az észderülésről, a' haladásról, műveltségről; mégis átalán nézve épen az legismeretlenebb előttünk, a' mit leghelyesebben kellene ismernünk, 's a' honnét az igaz, szilárd, 's mindenoldalú emberrendeltetésünkkel megegyező műveltségnek kell és lehetne eredni. Az önismeret ez: „A' bölcs azt mondja: ismerd magadat, hogy ismerhess másokat;“ 's igaza van ²⁾.

Az által pedig, hogy a' lélektudománynak mind az alsóbb, mind a' felsőbb néposztály' erkölcsi és polgári nevelésére nézve nagyobb befolyását kívánja a' t. társaság, sőt azt szinte a' nemzeti iskolákba is tanítás' tárgyául ajánlja fölvetetni; olyan lépést tett a' közműveltség' előmozdítására nézve, mellynek következtében, ha célirányos vezérköny-

¹⁾ Hitel. Irta gr. Széchenyi Ist. negy. kiad. 27. l.

²⁾ Irány. Irta Józsiika Mikl. Kolozsvárt, 1835. 74. l.

vek is készítenek, és nyújtatnak a' tanítók' kezébe ¹⁾ — nem lehet bizonyosan nem számolni mind a' nevelésnek, mind az oktatásnak legkívánatosabb gyümölcseire.

5. §.

Az értekezés' rendezete.

A' föladás nyilván mutatja, és kijelöli az adandó feleletnek nem csak pontjait, hanem azoknak elrendezési módját is. — Ehez képest minden haszontalan, 's untató rideg elmefuttatásokat elmellőzve szorosan a' föladáshoz kívánja magát a' felelő is alkalmazni. Mivel azonban a' lélektudomány' befolyása természetesen megelőzi annak hasznát; ezen természetes rendnek következtetésében előbb a' befolyást, azután a' hasznát veszi tekintetbe, és pedig ismét a' természetes rend' tekintetéből előbb az alsó, azután a' felsőbb néposztályoknál; és mind a' két rendbelieknél előbb a' házi, utóbb az iskolai nevelést; előbb általán, azután erkölcsi, végre polgári tekintetben. Önként az a' kérdés adja magát elő, millyennek kellene tehát mindenik tekintetben általán és külön erkölcsi és polgári tekintetben a' nevelésnek lenni a' lélektudomány' elvei szerint? 's így milly szükséges ezen tudomány még a' nemzeti iskolákban is, és pedig mind a' tanítóknak és nevelőknek, mind a' növendékeknek?

---

¹⁾ Nem lehet kételkedni, hogy ezen föladásnak következtetésében emberszerető figyelmét egy olyan munkának készítésére is ki fogja terjesztetni a' társaság, mellynek célja lesz a' „hogyan?” t. i. kell előadni a' nemzeti iskolákban azt, a' mit tanítás' tárgyául fölvenni szükséges a' lélektudományból.

6. §.

*A' lélektudomány' befolyása az alsóbb néposztály' nevelésére
átalán.*

Elmellőzvénn annak hánytorgatását, kiket kell az alsóbb, kiket a' felsőbb néposztálybeliek alatt érteni? úgy látszik, nem fogok talán a' föladás' irányzatától elútni, ha e' két osztály alatt az egész nemzetet értem, 's azt állítom, hogy a' t. társaság az egész nemzet' közmívelődésének, és csinosodásának az eddiginél sikeresebb módon lehető esz-közlésére czélzott. Ennél fogva az alsóbb rendű néposztályhoz azokat számítom, kik a' mezei munkákkal, a' durvább kézi művekkel, és mesterségekkel, kicsinyben űzött kereskedéssel 'stb foglalatoskodnak; ide értem még a' csekélyebb tehetségű nemesi rendet és közkatonaságot. A' nemzetnek többi osztályait a' felsőbb karzatba helyezem, mindeniknél illető saját álláspontját meghagyva.

Hogy nemzetemet kelletlenül keményebben ne ítéljem a' nevelés' ügyében, az önismeret, és önszeretet kívánja; amaz azért, mert saját gyarlóságomra és fogyatkozásimra emlékeztetve, magammegalázását parancsolja; emez pedig azért, mert nemzetemhez tartozom, és ennek hiányai reám is mint legcsekélyebb tagjára hárulnak: azonban, hogy a' való mégis el ne titkoljam, ismét az önszeretet és igazság parancsolja; amaz azért mert nemzetemmel megismeretvén fogyatkozásait, 's ez föleszmélvén azoknak javítására, talán az igazodásnak és tökéletesedésnek áldott gyümölcseiben nekem is lehet részt venni; emez azért, mert mindenkinek legelső és legszentebb tartozása az igazságra és erényességre törekedni, és tehetsége szerint egyéb embertársait is segíteni, ösztönözni a' való igaznak megismerésére, a' szépnek és jónak követésire. Ez pedig csak úgy és akkor lehetséges, ha mind saját személyünknek, mind időkorunknak fogyatkozásait, hibáit megismertük, 's azok-

nak messze és mélyen ható kártékonyságát helyesen fölfogván, ellenök ügyesen küzdeni, 's rajtok bajnokul győzedelmeskedni tanúltunk.

A' mi illeti tehát az alsóbb néposztály' nevelését, mely fájdalommal, 's néminemű pirulással kell megvallanunk, hogy azon iskolákban, melyekben az képeztetik, — a' lélektudomány egészen ismeretlen föld — terra incognita —; sőt a' szüntelen változó nyilvános tanításrendszer kivetette még a' gymnasiumokból is, azon csekély elemi logikát is és természeti jogtudományt, mely még két három évtized előtt azokban nagy haszonnal tanítatott. Ez idő óta sem híre sem nyoma a' lélektudománynak tanítói intézetinkben egész a' bölcsekedés' pályájáig. És hányadik része lép abba a' nemzetnek? az egész nemzettömeg' legnagyobb része tehát földművéssé, mesteremberré, kereskedővé, katonává, 's a' mi legfájdalmasabb: atyává, anyává, 's így nevelőkké képződik, vagy inkább válik történetből, a' nélkül hogy önmagát 's így azon lényt, mellyet képzeni, nevelni kellene, ismerné.

Igaz ugyan, hogy azok, kik a' köznép-nevelés' ügyében fölszólaltak, 's a' tanítók' számára munkákat irtak, mind azt ajánlják, hogy az iskolamesterek ügyekezzenek kiismerni az ő tanítványaik' természetét, hajlandóságait, vérmérsékletét, szóval, minden tehetségeiknek mineműségét és ahoz alkalmazva természetszerűbben vigyék a' nevelést, és tanítást. Úgy de hol tanúlták az iskolamestereink a' lélek' tehetségeit ismerni? van-e kezökbe adni való könyvünk, mely őket ezen célhoz vezetné? Még a' mesterképző intézetekben is látunk-e kiszabott tanítástárgyak között lélektudományt? legalább azt kétségbehozhatatlanul elmondhatni, hogy az alsóbb osztályhoz tartozó növendékek a' lélektudományban oktatást nem vesznek, 's így annak befolyása sem lehetvén a' nevelésre, lássuk tehát a' lélektudományból fakadható hasznok helyett annak hiányából áradó roszakat.

7. §.

A' telektudomány' hiányából áradó roszak A) az alsóbb nép- osztály' 1) erkölcsi nevelésére nézve a) az iskoláztatás előtt.

Nem akarok Jeremiásként siralmakat írni, sem az öregek' szokása szerint minden réginek dicsérője, minden újnak roszalója lenni; de csakugyan a' közvélekedés ellen sem lehet megbántás nélkül szólanom, melly mind nyilván, mind magányos helyeken az erkölcsi korcsosodásnak napról napra sebesebb léptekkel terjedő növekedése ellen hallatja szavát. A' pusztá tünődés, sopánkodás, panasz azonban a' roszon nem segít. Ha azt foganatosan akarjuk orvosolni, forrásához kell mennünk; erre pedig minden fejtörés nélkül reávetet a' tapasztalásra függesztett bármilly csekély figyelem. Legelső és eredeti okát t. i. az erkölcsi korcsosodásnak az iskolai nevelésben kell keresnünk, és lehet föltalálnunk, mint alább ki fog tűnni. Most a' természetes rend miatt elsőben mégis a' házi nevelést vegyük vizsgálat alá, és pedig a' magzatoknak iskoláztatásuk előtti időszakában.

a) A' házi élet' és nevelés' módja kétségkívül bölcsője valamint az egyes személyek', úgy az egész nemzet' mivelődésének. Nem csak a' szülők' testi alkotásának és kivált erkölcsi characterének mineműsége, hanem a' házi nép között uralkodó szellem is nagy befolyással bír a' gyermeknek már fogantatására ¹⁾. A' természetnek jótékony keze által adott tehetségeket ez a' házi szellem — esprit de corps —

¹⁾ „A' szülőknek gondoskodása az ő gyermekeik' ép, erős és mindenképen szerencsés testalkotásukra nézve már azoknak fogantatásuk' idejekor kezdődik. A' fogantatás' pillanatja egy új emberlénny' teremtésének ideje, mellytől annak minden hajlomásai, képességei és egész természetének mineműsége függ.” Wörlein. eml. m. I. K. 129. l.

kezd ki fejteni legelőször helyesen vagy helytelenül, a' mint maga ezen szellem helyes, vagy helytelen; szóval, a' házi nevelés, a' szülői ház azon tenyésztő hely — legalább kellene lenni —, a' hol az egész nemzet a' maga legnemesebb tehetségeit elkezd ki fejteni; a' hol az a' józan fenyítéknek, az igaz és rendíthetetlen erényességnek, 's a' munkás emberszeretés által kitűnő vallásosságnak legelső, és legszükségesebb elveivel nem csak megismerkedik, hanem meg is erősödik azokban; 's a' hol minden szép, jó, nagy, és dűcső, melyre az ember törekedni tartozik, első ébrülését és irányzatát veszi; a' hol az egyház híveinek erényteljes lelkében és életmódjában, a' kormány alattvalóinak állandó hűségében, serény munkásságában, 's műveltségében magát, 's az egész nemzet' létét, boldogságát és dűcsőségét kitűntetni és biztosítani reményli és óhajtja ¹⁾). Azért kár, nagyon kár, hogy az ismeretes közmondás szerint „minden háznál más szokás!“ ezen szokás nem más, mint azon mód, szellem — ton —, mely különös sajátságokban mutatkozik minden háznál, és annyira megöregszik tagjai között, hogy firól fira, nemzetségről nemzetségre száll, 's híven tükrözi elő a' késő ivadékokban is az örök' hasonlóképet — kivált erkölcsi tekintetben ²⁾).

Számoltak-e illy nyomos és messzeterjedő következtetésekre a' szülők, minekelőtte házasságra léptek? megfontolták-e, mit kíván, mit reményl tőlük az egyház, mit a' haza, 's mit leendő magzatjaiknak boldogúlhatása, és mit természeti kötelességek azoknak jó és helyes nevelésére nézve; szerzetek-e maguknak ezen kötelesség' teljesítésére elegendő ismereteket? — Sőt nem azt tapasztaljuk-e inkább, hogy nagy részint merő vak eset, vagy a' könnyen vakító ösztö-

¹⁾ Dr. Frid. A. Koethe. Die christliche Volksbildung. Leipzig 1831. 277. 's köv. l.

²⁾ Sárvári Pál. Philosophusi Ethica. N. Várad 1804. II. R. 169. 's köv. l. — Milde Erziehungskunde. 157. l. — G. Zerrenner: Grundsätze der Schuldisciplin. Magdeburg, 1826. 356. l.

nők és holmi mellékes nézetek kötik össze a' házasulandókat? ¹⁾ Valóban ha a' nőszők' keblébe nézhetnénk, számtalanokat fognánk lelteni, kiknek házasságkötésében az ész, szív, és lélek legkevesebb részt vön. Azonban, ha szívökbe nem pillanthatunk is a' készületlenül egybeszövetkezőknek, kitarják azt maguk szinte akarójuk ellen is, mihelyt a' zajongó vér tikkadni, és az első szerelem' (?) mámorából józanodni kezdenek. 'S óh! mi rövid idő kívántatik ehez! Az egymásnak bírhatásából magát boldognak álmódózó szerelmes hamarább, mint gondolá, kezdi tapasztalni: hogy a' házasságnak édessége keserűséggel, örömei gondokkal vannak összekapcsolva; tapasztalni kezdi, hogy házasságra lépni akár h o g y', még nem annyi, mint boldoggá lenni! Hát ha még egyik fél a' másikban helyezett reményében — saját mellékes nézeteiben — megcsalatkozott, mivé válik ekkor a' két édelgő szerelmes, vagy legalább a' mellékes nézetekben megcsalódott csábító? Igen, ekkor azon két szív, melly soha sem hangzott igazán össze, nem fog-e tetteleg két ellenpoluson mutatkozni, a' mellyen egybekelés' idejében titkon állott? —

És mind ezen rosznak, ezen szomorító, és ezereket szerencsétlenítő eseteknek mi egyéb az oka, mint az ember- és külön a' lélektudománybeli ismereteknek hiánya? vagy a' ki az embernek csak csupa természeti méltóságát, a' léleknek a' test fölötti elsőbbségét, 's a' két rész' egymás iránti viszonyait és sérthetetlen jogait helyesen ismerni és fölfogni képes, lehet-e az illy vad és kegyetlen letapodója az emberiség' legszentebb igazainak, illy zsarnok bitorlója az emberiség' legdrágább kincsének, a' személybeli szabadságnak? tekintheti-e az embertársát úgy, mint áruba bocsátott barmot, vagy portékát, mellyet, ha meguntunk, eldobunk, vagy ismét áruba eresztünk?

A' két szerencsétlen szív azonban, bármilyen keserűre vál-

---

¹⁾ Fato iunguntur, fato — separantur amores. Ovid.

tozott is sorsa, eljut azon időhöz, melyben örvendezni kellene azon, hogy ,ember született általok e' világra.' — Hajh! de boldogtalan teremtmény te! nem lett volna-e jobb örökre a' semmiség' árnyékában maradnod! — de kiléptél abból, és olyan szülők' körébe jutottál, kik önmagokat nem ismerik; önmaguk nem megelégtültek, 's így önmaguk nem boldogok lévén, miképen neveljenek belőled önmagát ismerő embert, megelégtült, boldog embert? Miképen fogsz te emberre, polgárrá, kereszténynyé neveltetni azok között és által, kiket a' kölcsönös megutálás, szidalmak, és verekedések embergyűlölökké tettek; kiket a' megelégtültség, elkeseredés, és életunatkozás, ha van miből, tobzódásra, ha nincs, tilos útakra vetemít; kik saját vétségök helyett a' sorsot, az isteni gondviselést vádolva kezdik és végzik egyik napot a' másik után 'stb? óh nem, boldogtalan lakosa a' földnek! nem fogsz te ilyen helyzetben soha valódi emberre, hűséges polgárrá, jó kereszténynyé nevelkedetni! Legáltalbb szerencsétlen léssz többszer tapasztalni, hogy a' gyümölcsöt fájáról itélik az emberek ¹⁾).

De tegyük, hogy a' házasság két igazán egyetértő, és tiszta szándékú szívet kötött össze. Jobb nevelést fognak-e ezek' magzatjaiknak adni, mint amazok? Igen, oly formán jobbat adhatnak, ha az egyetértő szív mellett jó akaratot, és erényességet is fölteszünk rólok; de egészen helyeset, mindenoldalú, teljes nevelést ezektől sem várhatni lélektudománybeli ismeretek nélkül. Majd a' szerfözlötti engedékenység, és túlhaladó szeretet teszi gyermeköket vakmerővé, durva, engedetlen makacscsá; majd a' kelletténél szigorúbb fenyték bűjtatja azt a' hizelgésnek, képmutatásnak, 's tettetésnek álarczája alá; majd meg a' vallásos gyakorlásoknak időtlen sürgölése fásultatja el a' hajlékony szívet műszerű ájtatoskodóvá, vak buzgólkodóvá, és henye religió-

¹⁾ Praecipue matris mores adverte, patrisque:

Nam similes fiunt nati plerumque parentum. Pal. Zod. p. 102.

ábrándozóvá. A' legnagyobb részt pedig, úgy látszik az, melly úgy szólván csak nem leg — negative — foly be magzatjainak nevelésére, midőn ezt mind a' testre, mind a' lélekre nézve, és mind erkölcsi, mind polgári tekintetben minden bizonyos előismeretek, és elvek nélkül egyedül a' házban uralkodó őskori szellem után idomítják, vagy inkább hagyják idomulni. De lássuk tovább:

b) az iskoláztatás' ideje alatt és után a' lélektudomány nélküli nevelés' módját az alsóbb osztálybeliek között.

A' lélektudományban járatlan szülőknek képzeete sem lehet helyes az iskoláról. Sok azért küldi csak gyermekét iskolába, hogy honn láb alatt ne fenteregjen; a' másik azért, mivel nem akar vele vesződni, vagy mivel már annyira elkorcsosodott, hogy nem bír vele; a' leghelyesebben gondolkodni látszóknak is legfőlebb az a' szándéka lehet, hogy tanulása által maholnap kenyere legyen, gyermekek hívatalra léphessen 'stb; — a' neveltetés a' jó keresztényné, a' hűséges munkás, ügyes polgárrá, sorsával megelégnüni, különféle viszonyaiból származó kötelességeit pontosan és lélekismeretesen teljesíteni tudó emberré képzés — célja-e ezerek közül egynek?

A' tanítás, és nevelés kölcsönösleg egymásra hat, egymást segíti, és azon egy célra kell mindegyiknek törekedni. Az oktatás nevelő, 's a' nevelés oktató legyen ¹⁾. Az iskolai oktatás, és nevelés segítse és tökéletesbítse a' házit; a' házi viszont az iskolaival szakadatlanul együtt munkálkodjék ²⁾. Ne véljék tehát a' szülők, hogy az iskola egészen bevégzi az ő gyermekeik' nevelését, és őket föl-szabadítja minden körülöttüki gondoskodástól; hanem inkább minden ügyekezettel, teljes erővel az iskolai tanítóval egyetértve folytassák a' háznál is azoknak elme- és szív-

¹⁾ J. B. Graser: Beobachtungen und Vorschläge über Erziehung und Schulen. Salzburg 1804. 48. l. 'stb.

²⁾ Szilasy Ján: A' nevelés' tudománya. Budán 1827. II. K. 235. l.

beli képzését. A' mellett tehát hogy az iskolai oktatás' tárgyairól naponként számot kérnek tőlük, 's az elakadókat vagy tévedőket útba igazítják, arra is gondjuk van, hogy se mérték fölötti munkával el ne vonják magzatjaikat iskolabeli foglalatosságaiktól 's a' testi- és szellemiképen növekedni kellőket nyomorékokká ne csigázzák; se — annál inkább — ne engedjék őket vásott indulatjaik szerint szilajkodni, se a' testet és lelket hervasztó henyelésben tespedni.

Úgy de hányadik szülő képes ezeket teljesíteni? hányadik éri föl eszével: hogy az iskola csak ott kezdi a' magzatok' képzését, hol a' házi nevelés megszűnt? hányadik számítja föl azt, hogy a' gyermek sokkal több időt tölt el az iskolán kívül, mint benne, 's hogy nemzeti, elemi iskoláinknak gondolható legtökéletesebb állapota mellett is a' szülők' gondoskodásának igen sok tenni való marad?

Eltölt tehát a' gyermek négy öt, és talán több esztendőtt iskolajárással, a' nélkül hogy az életre nézve valamit tanult volna a' silány olvasáson, és még silányabb számozáson kívül; a' nélkül hogy az magát, és mint ember, polgár, 's keresztény — illető viszonyait ismerni tanulta; a' nélkül hogy az ő elmebeli tehetségei kifejtődtek, 's szíve az emberibb, nemesebb, 's tiszta vallásos érzeményekre fogékonytá tétetett volna. Testében és az időben növekedik ugyan, de nem a' bölcsességben és kedvességben istennél és embereknél, mint az emberiség' példaképéről említi az evangéliom. Az e'képen növekedő már már úgy kezdi tekinteni az iskolát, mint rabságot, és — talán elrejtett — szilaj indulatinak korlátozó tömlöczét, a' melyből a' kiszabadulhatóság' ideje — az óhajtvá várt aranyszabadság' pillanatja reá nézve.

c) És valóban szomorúan, de kétségbe hozhatatlanul tapasztaljuk is: hogy az iskolákból kiszabadult növendékek egyebekhez képest legrosszabbak; a' szülőknek és községeknek legtöbb galibát, szégyent, és nyugtalanságot okoz-

nak ¹⁾; kik hamar felejtven vagy gonoszúl elfojtván azon csekély jót is, melly az iskolában rájuk ragadt — vakon rohannak és szemtelenül erednek minden után, a' mire szemök, és roszt szívök vágy, 's mintha iskolai pályájuk' idejében elmulasztott latorságukat pótolni akarnák — élni sietnek a' szónak minden lehetséges rossz értelmében. Az iskola olyan zárt hely előttük, mellyen kívül, minden tisztelet, emberiség, korlát, törvény, illendőség megszűnik ²⁾).

Azonban ha igazságosak akarunk lenni, meg kell ismernünk hogy, ha valamiben menthető a' növendékkor, minden bizonynyal kíméletesebben kell azt megróni mulatságbeli kicsapongásaira és rendetlenségére nézve. Ám tekintsük csak az éltesebbek' mulatozásai' módját, és nem-eit; tekintsük akár külön, akár együtt a' két nemből összevegyült népcsoport' magaviseletét — istenemre! egy bőszült marhacsordát gondolhatnál távulról ott bögni, viaskodni, öklelődni, a' hol közelebb jutva embereket látsz vígadozni, és a' vadul mulatók közül némellyeknek vérért folyni, másoknak keserű szükséggel szerezhető ruháját széthasogatva fityegni; midőn ismét egyebek részint a' mulatsági veszekedésben eltikkadva, részint az italtól elázva öntudalom nélkül porban, sárban, ganéjon fetrengnek; — midőn a' legnagyobb mérséklettel, és szerénységgel mulatók' majd a' távollévők' becsületének marczangolásában, majd a' kétértelmű trágár beszédekben, majd világosan kitörő vad kéjőket tárgyázó enyelgésekben keresik és lelik kedvöket! —

Ez sok, ezt mondja valaki, és nagyított előadás. Sok, igen! — és még sem minden, a' mit ezen nemzetünket és az emberiséget alázó köznépi mulatozásokról lehet mondani. Hátra van, a' mi egyebek között legvétkesebbekké teszi azokat, és azért legnagyobb figyelmet érdemel t. i. hogy

¹⁾ Ns. Veszprém vármegye a' nevelés' ügyében.

²⁾ Koethe. em. m. 855. 1. Szabó János eml. 25. 1. Galura: Lehrbuch der Wohlgezogenheit. Kempten, 1831. 28. §.

az e'féle vad multságokon nem csak jelen vannak mind a' két nembeli növendékek, hanem különösen, némelly esetekben, és vidékeken szinte egészítő részét teszik azoknak. A' növendékek tehát szemmel látó tanuji a' véghezmenni szokott szív- és erénységrontó kicsapongásoknak; a' serdülő ártatlan testvérnek látnia kell idősebb testvéreinek vad szilajkodását, és szemtelen pajkosságát; sőt látnia kell a' magzatnak tulajdon szülőiben legelvetemültebb romlottságnak borzasztó kitérésait 'stb. Hah! mivé kell így fajulni a' különben is minden tilosra hajlékony növendék kornak. — Ide való még azt is megemlíteni, hogy némelly vidékeken különösen a' menyegzői vacsora' alkalmával előbb leitatják a' fiúnövendékeket holmi jókedvet (!) csinálni akaró éltesek, azután összeveszesztik azokat, és — a' veszekedőknek vére, kitépett haja, istentelen káromkodása fűszerezik a' vígan lakozók' étkeit! — Egyebek ismét az asztal alá kergetik vacsora' idején a' gyermekeket, kik már az őskori szokásból tudják azon kötelességöket, hogy onnét a' vendégeknek mindenféle pajkos és gúnyköszöntéseket kiáltozzanak ki, 's — hogy az asztal mellett ülő vendégeknek, kivált a' nőnembelieknek ruháit összevarják, 's ritka eset, hogy egyik vagy másik többre is nem vetemedik — a' nélkül hogy a' disztelenül érintetett tisztas személy magát akármi-kép el merné árulni, félvén a' szemteleneknek köz kacza-jától? —

Ennyire elfajult t. i. honunkban is a' köznép ama' hajdani nem merő regényes idylli és pásztori életnek egyszerű és ártatlan örömtöltése' módjától; illy test- és lélekrontó durvaságokká változtak régi erőteljes, büntetlenül vidor és nemes bajvívásai, melyek szinte a' fejedelemnek figyelmét magukra vonták, és annak kezéből sokszor drága ajándékokat érdemlettek ¹⁾. És mi okozta ezen elfajulását? Hogy

¹⁾ Horvát Endre: Árpád, Pest 1831. 113. l. 'stb. és C. Suetonii Tranquilli Opera. Jul. Caes. XXXIX.

a' növendékeknek el kell romlani, és korcsosodni az éltesektől látott rossz példák által, azt láttuk, 's hogy ezektől ismét magukhoz hasonló ivadék fog származni, az is természetes; de hát hol rejtekezik az eredendő bűn? Épen ott egyebeken kívül, hogy ha maga személyesen nem is a' fejedelem, de más míveltebb, 's nagyobb tekintetű emberek sem tartják már most méltónak a' köznép' mulatozásain megjeleníteni; a' mit ha tennének, ha azokon a' földesúr, a' lelkipásztor, a' tisztviselők 'stb megjelenének: — már az ő jelenlétök visszatartóztatná a' könnyen kitörhető rendetlenkedést, zavart, durvaságot, és lassanként hozzászoknék a' nép a' csöndesebb, illőbb és jobb ízletű mulatozás' módjához, — kivált ha a' divatban levő, és mind a' test', mind a' lélek' épségére nézve sokszor káros multság' nemei helyett szelidebb, nemzetibb, szív- és esztáplálóbb és ébresztő multságokat is ajánlanának a' jelenlevő mívelt nézők. Ezen multságokat minden esetre nyílt helyen, és a' nemzeti szellem, 's egyéb jámbor és erényes érzemények' fölserkentése' és buzdítása' tekintetéből olyan napokon kellene tartani, mellyek a' népet igen szemlátomást és érzékenyen emlékeztethetnék a' fejedelem iránti hódolásra, a' honszeretetre, a' nemzeti alkotmányhozi tántoríthatlan ragaszkodásra, a' földesúr iránt tartozó hűségre, engedelmességre 'stb. — Nem lenne-e nagy ösztön az e'féle jobb ízletű multságok' megkedveltetésére, 's így a' szokásban lévő durva, korcsos zajongásoknak kiírtására a' hazai hírlapokban is azoknak idejét, nemét, módját, a' jelenvolt vendégek' neveivel együtt közhirré tenni, mint gyakran más idegen nemzetek' multságairól olvassuk. — Nem lenne-e hathatós ösztön az erényességnek, értelmességnek, iparnak, és csinosodásnak terjesztésére hasonlókép a' nemzeti hírlapokba iktatni: ki lett itt és itt a' falu' birája? — kik itt és itt a' legiparkodóbb gazdák? a' legtisztább, takarékosabb gazdasszonyok? a' legjobb gyermeknevelő szülők? a' legdicséretesebb családok? a' legjobb sütő, főző, varró, fonó leány 'stb, hozzá értvén természetesen, hogy a' helységekben találkoznának

ollyanok is, kik az e'féle hirdetéseket legcézirányosabb módon közöltni is tudnák és akarnák az illetőkkel ¹⁾).

Másik okát a' kérdésbeli elfajultságnak és korcsosságnak minden kétségen kívül a' nevelésben kell keresni; 's így foganatos orvoslást, és teljes javulást is csak a' jobb neveléstől lehet várni, olyan neveléstől, melly a' religiön, és a' vele párosított lélektudományon alapúlva idején korán fölébreszti a' gyenge és fogékony szívet az ember' rendeltetési megismerésére, 's az emberi méltóságnak minden időt és tért túlmuló, 's bennünket az állatiságból egy nemesebb szellemi világba fölemelő helyes fölfogására, és ezen méltóságnak hév érzésére: olyan neveléstől, melly a' hajlékony szívet a' tanulékony elmével együtt mívelve meggyőzi a' növendéket arról, hogy csak az erényes ember szabad, szabad pedig ő a' bilincsek között is; meggyőzi, hogy ezen szabadságnak föntartásában áll az embernek valódi méltósága, 's ennél fogva múlhatlan kötelessége magát függetlenné tenni valamint saját indulatitól, úgy a' külső ingerek' könnyen rabbá tevő csábjától: ezt pedig csak úgy teheti, ha lelki tehetségeinek kifejtésében, mívelésében, és mindenoldalú tökéletesítésében szakadatlanúl foglalatoskodik ²⁾).

Végre meg kell vallani azt is, hogy némelly gyermekek, úgyszólván, véletlenül, és merő vakeset által korcsosodnak el (csak hogy ez is a' nevelés' hibája tulajdonképen); p. o. a' gyermek vagy magameguntából 's időtöltésből, vagy néminemű mulatság' okért ebet, madarat, bogarakat 'stb kínozt. Rosz szándékból ő ezt nem teszi, hanem a' mint mondám, majd maga meguntából, majd tudatlanságból; mert nem gondolja, hogy a' kínzás fáj az oktalan állatnak is. Azonban habár az e'féle tettek elejénte sem magukban nem vétkesek, sem vétkes szándékból nem erednek is, de idővel vétkesekké lehetnek, és igen kártékony

¹⁾ Vargha Ist. eml. m. 49. l. Vázlatok. 118. l. Geschenke für meine Kinder. V. T. 69. l.

²⁾ Wörlein eml. m. I. K. 91. l.

következésük. Mert azt tökéletesen hihetjük a' lélektudomány' elveinél, és az emberi indulatok' természeténél fogva, hogy valamint az sajnálná embertársát javaiban megkárosítani, annál inkább megölni, a' ki egy férget is irtózik életétől, vagy egy bogarat csak szárnyától is megfosztani: úgy ellenben nem képes annak szíve embertársá' szenvedéseire meglágyulni, a' ki az oktalan állatok' ok nélküli kínzásában örömet tud érezni ¹⁾. Tehát a' nevelésnek tisztében áll a' gyermeket kiskorától fogva részint az ő mulatozásaiban is szemmel tartani, részint idejéhez képest mindenkor elfoglalni, hogy unatkozásból olyas valamire ne vetemedjék, a' miből utóbb rossz szokás, és rossz erkölcsi bélyeg keletkezhetik: a' mit azonban ismét csak a' lélektudományban jártas növendéktől, szülőktől várhatni, kik tudják is szívökre is veszik, hogy a' „Testa recens diu servat odorem, quo semel imbuta est.“

Az értekezés' rövidítése, és a' tárgyak' egyenlősége' tekintetéből itt jegyzem meg azt is hogy, midőn a' köznép' mulatságait az előadott rajz szerint kellett megrónom, épen nem vagyok azon vélekedésben, mintha a' felsőbb osztálybeliek' vigasságaival egészen meg volnék elégedve, és azokat általán helybenhagyhatóbbaknak, magukra 's övéikre nézve kártékonytalanabbaknak tartanám, 's így olyanoknak, mellyeknek kevesebbé volna szüksége a' religióval párosított lélektudomány' gyógyszereire! Úgy látszik, hogy az ezek' körében lappangó rosznak csak külső alakja csinosabb, és az illőségnek (?) külső leplevel mesterségesebben van elburkolva belső utálatossága. Mindazáltal nem ereszkedem ezen osztály' mulatságainak névszerinti bírálgatásába, részint mivel igen sokat kellene előhordanom kárhozzátatni valót, részint mivel a' soknak előhordásával sokan találkozhatnának, kik saját személyöket, házukat gondolnák érintve lenni; tehát csak általán ezeket jegyzem meg

¹⁾ Willaume: Über die Erziehung zur Menschenliebe. 14. 1. Dr. Angelikus Fischer: Über das Thierquälen. Augsburg 1831.

ezen osztálybeliek' multságairól mint a' nevelés' fogytokozásából keletkezett hibákat: hogy a) ezeknek test-, szív-, lélekemésztő és rongáló henyesége, a' naponként növekedő sors fölötti fényüzés' dühe, szünet nélküli, és mindent főlemésztő tobzódása, és az ezekből, 's hasonlókból keletkezni szokott elszegényülés, az elszegényülés-okozta házi békétlenségből keletkezett elidegenülés, és a' két résznek kétfelé való vonzódása 'stb a' magzatok előtt nem maradhatnak titokban! — Sőt b) saját magzatjaikon kívül másokra is sokkal kártékonyabb hatásuak ezeknek kicsapongásaik, mint az alsóbb osztálybeliekéi, mivel futóláng gyanánt harapódzik példájuk azok között szélyel, kik sem arra nem képesek, hogy meg tudnák helyesen itélni, miben álljon az embernek valódi becse? sem arra, hogy azon ingernek elene állhatnának, melly nyugtalan féreg' módjára izgatja őket a' látott példák' utánzására; 's hogy ezt meg is tehesék, hajh! mi sokat megengednek maguknak olytant, a' mi tilos, 's mi nehezen esik teljesíteni azt, a' mi kötelesség! 'stb.

Vagy azt hiszik-e a' felsőbb osztálybeliek, hogy körülből nem hatnak ki az ő rendetlenségeik? Nem, o! nem lehet olly szemfényvesztő leplek alá azokat rejteni, hogy egészen titokban maradjanak! Vagy — ha megfordítva, bár milly ritka szövetű, és könnyen átlátszó is a' lepel, mégis el bírja takarni a' roszt, midőn hol egy, hol más tekintetből nem engedi a' törvény' súlyát oda közeledni, a' honnét a' rosz — métely gyanánt ered — még sajnosabb religio-, nevelés- és lélektudományi tekintetben! és méltán kívánhatni azoktól, kiknek a' törvényhozásra, 's a' nemzet' minden tekintetbeli képzésének, és a' köz jóllétnek eszközzésére befolyásuk vagyon, hogy ollyan módokról és orvosszerekről gondoskodjanak, mellyeknek jótékony erejök oda is elhasson, a' hova jelenleg sem egyházi, sem polgári hatalom nem bocsátkozhatik kívánt foganattal: illyen mód és eszköz pedig mindenek között legelső és legbizonyosabb a' házi és iskolai nevelésnek jobb karba állítása, és a' nemzetnek arra intézett fölviigyzása.

8. §.

A' lélektudomány' hiányából áradó rosszak az alsóbb néposztály'

2) polgári nevelésére nézve.

A' nemzetnek helyes rendezete kívánja, hogy annak tagjai bizonyos karzatokra legyenek fölosztva; a' köz jóllét pedig azt parancsolja, hogy minden tag nem csak saját helyén rendithetetlenül megálljon, hanem álladalmának minden viszonyait, és ezekből eredő kötelességeit minél helyesebben ismerje, és azoknak hűséges, pontos, és lélekismeretes teljesítésére lehető legnagyobb ügyességet, és minél több oldalú műveltséget igyekezzék szerezni ¹⁾).

A' köznép, kivált várostól távolabbi vidékeken csak urat és pórt, csak gazdagot és szegényt ismer; különben a' polgári társaságnak fokenként emelkedő osztályairól képzelme sincs, annál kevesebbé pedig azon szükséges kapcsolatról, melly az egészet összefüggésben tartja, és a' melly kapcsolat' hosszú lánczában ő is egy olyan rész, melly nélkül, igaz, hogy az egész sem állhat meg, de ő sem az egész nélkül. Nem tudja ő azt, hogy a' társas életben nem élhet kiki csak magának; hanem valamint az egész minden egyes résznek boldogságára ügyel, úgy minden tag viszont tartozik a' maga körében előmozdítani a' köz jót, ennek hasznát, még pedig gyakran személyes és külön javának csorbulásával, sőt életének fölláldozásával is.

Nagy századunk' híresztelt fölvilágosodásából hárúlt-e bárcsak némelly gyöngé sugár is e' részben a' köznép' szellemi képzésének érlelésére? ²⁾ Nem tapasztalni. Ha csak ta-

¹⁾ Wörlein eml. m. I. k. 18. 36. §. — Graser: Divinität. I. Th. 72. 96. §. stb. F. Ancillon: Über die Staatswissenschaften. Berlin, 1820.

²⁾ „Az országok' alapításától fogva mi történt a' magyar köznép'

lán azt nem akarjuk reá nézve is észderülésnek nevezni, hogy a' religio, és abból származó kötelességei iránt hidegebbé, hogy tartozásainak terhe alól magát kivenni vakmerőbbé, az önhaszonlesésben bármely úton is fortélyosabbá stb lett ¹⁾. — Kik jelenkorunkban azáltal gondolták a' műveltséget előmozdíthatni, — ha mégis az szándékuk — hogy a' nép között is holmi szabadabb szellemű gondolatokat 's elveket kezdetek hintegetni; — igen megfélekedtek azok arról, hogy ezen mód nem lépés, hanem ugrás a' természetben; hogy arra a' nép még nincs elkészülve, 's ha a' nagy fény illy véletlen lepi meg, nem lehet annak más következése, mint a' teljes megvakulás.

Igaz, hogy a' szívhez, melly tulajdonképen helye az ember' földi boldogságának, — csak a' fejen keresztül menve — lehet jutni; de szintúgy ismerni kell azt az utat is, melly a' fejhez vezet; ez pedig nem a' véletlen meglepésnek, hanem a' legelső ismereteknél kezdő, 's fokenként emelkedő haladásnak atyja, mellyen a' valódi értelmességet nem a' szétdarabolt elmefuttatások, nem a' rendkívüliséggel, újsággal kínálgató rideg gondolatok szokták terjeszteni, hanem a' religióval párosított lélektudományszerű nevelés ²⁾. Ez ismerteti meg az embert legelsőbb avval, a' mi hozzá legközelebb van — önmagával; azután a' körüle és kivüle lévő természettel, 's végre avval, a' ki fölül van minden láthatókon — az Istennel. Ez tanítja meg az embert, hogy maga a' világnak bölcs alkotója és gondviselője rendelte el az emberek' sorsát, és azért mindegyik becses, mindegyik oly-

---

természeti hajlomásainak kifejtésére, és művelésére nézve? Célirányosan kevés, az idő' és kor' szellemével ellenkezőleg sok, legtöbb pedig elmulasztatott." Pius Desiderius eml. m. 9. l.

¹⁾ Ns. Veszprém várm. eml. javaslata.

²⁾ Jahrbücher für Theologie und Philosophie. Frankfurt am Mayn, 1834. II. B. 1. H. 111. l. stb.

lyan, mellyen mind itt, mind jövődőben boldogúlhat kiki, csak kötelességeit híven teljesítse ¹⁾).

Ez ismerteti meg észgyőzőleg, hogy valamint mindnyájan egy ponton nem állhatunk egyszerre, úgy mindnyájan egyaránt gazdagok, urak, tisztviselők sem lehetünk. Elég gazdag az, a' ki sorsával meg tud elégedni; és elég sok van annak, a' ki kevéssel is megelégszik. Minél nagyobb a' méltóság, hivatal, annál több gond és felelet' terhe nyomja azt, a' ki ezt viseli, 's annál több vetélkedők', olcsárlók', titkon áskálódók' stb irigységének van kitéve. Többire nem csak becses a' földművesnek, napszámosnak, kézművesnek állapota is, hanem hasznos és szükséges is a' társaságban szintűgy, mint akármely más, csak a' munkás, értelmes és serény földműves, napszámos, mesterember — egyszersmind jó polgár, jó keresztény is legyen ²⁾).

Azonban épen ez a' kérdés, van-e nálunk a' köz népnek ilyen nevelése, és jelen állapotjában képes-e ekképen nevelni gyermekeit? — A' mint láttuk a' polgári viszonyok ismeretében, köznépünk' nagyobb része alig haladt túl a' maga lakhelyének határain, 's a' melly ismeretekkel bír is, vagy gyökerestől fonákok, és helytelenek, vagy ravaszúl elcsavartak. Ő a' nálánál vagyonosabbnak javait irigy szemmel és kíváncsilag nézi, mintha azok őt is illetnék; előljáróit, tisztviselőit nem másnak tartja, mint szabadsága' bitorlóinak, és mindenkit tulajdon sorsosain kívül ingyenélő

¹⁾ „Tanúlja meg a' gyermek, hogy minden életnem tiszteletre méltó, mert mindegyik olyan oltár, mellyen egyes személyek az egész emberiségért áldozatot mutatnak be.“ J. J. Wagner: *Philosophie der Erziehungs-Kunst.* Leipzig, 1803. 117. l.

²⁾ Irány 92. l., „A' nevelés a' pórban nem pórt, a' mesteremberben nem mesterembert, hanem embert fog képezni. Mert a' csupán pór igaz hogy erős, serény és megelégtült, de egyszersmind makaos, durva és piszkos állattá lesz; valamint a' mesterember is ha csak mesteremberré képeztetik, sem más mint egy műszerű, egyoldaltú, önnönző állat.“ Wörlein. em. m. I. k. 242. l.

heréknek. Pedig mégis tulajdon sorsát sem tudja sem eléggé becsülni, sem olly jóvá, kényelmessé tenni, mint lehetne. Ha megvizsgáljuk, aránylag hasonlíthatatlanul több élhetetlen csavargó, dologtalan here találkozik az alsó, mint a' felső néposztálybeliek között.

Igaz, hogy a' köznépnek polgári helyzetén teendő javítást annak szellemi művelődhetése is kívánja; azonban jelen állapotjában is boldogabb, megelégteltebb lehetne, ha sorsát nem csak rossz, de jó oldaláról is tanulta volna ismerni. Például a' sok köz munkák' terhe ellen panaszolkoznak, 's ezeket vetik okúl sokféle hátramaradásainak; de nem gondolják meg másrésről, hogy ezen köz munkáknak haszna ő reájok is hárúl, 's hogy, midőn ők ezen köz munkákat teszik, akkor mások meg más dologban fáradoznak, és talán épen az ő boldogságukra; különben ha tekintjük, még mi igen sok idejük marad a' panaszolkodóknak, melylyet a' dőzsölésre, borozásra stb fordítanak, a' helyett hogy házi, vagy mezei szükségeknek, dolgaiknak javítására használnák! Hát ha végre, a' mi főképen a' jelen értekezéshez tartozik, megtekintjük, ezen panaszos köz munkákat minő hűséggel, pontossággal, lélekismeretességgel szokták teljesíteni, kivált ha a' bot minden lépten nyomon nem suhog fejök fölött! Szemmel látó tanú voltam magarn, midőn illy köz munkában a' szántó föld' hosszán végig ment alá 's föl a' szántó, a' nélkül hogy ekéjével egy újjnyi földet fogatott volna ¹⁾). Mások más fortélyt láthattak. — Már az illyen és hasonló fortélyokat a' közönség, a' földesúr, a' pap, a' fejedelem elleni hűségtelenségeket látja a' növendék szolga, látja saját növendék gyermeke, sőt nem csak látja, de parancsolatul is kapja atyai útmutatás mellett, mit?

¹⁾ Irány. 94. l. stb. „Man beobachte einmahl einen ungarischen Bauer, wenn er im Frohndienst das Feld seines Herrn pflügt, kein Spanier benimmt sich schläffiger.“ Pius Desiderius eml. m. 9. l.

hol? hogyan kell épen hasonló lélekismeretlenséggel tenni? 'S az illy gondolkozású és érzésű emberek, az illy ismeretekkel, és értelmességgel bíró szülők neveljenek-e serény földműveseket, hűséges polgárokat, és hazafiakat, lélekismeretesen engedelmeskedő alattvalókat, sorsukkal megelégedni, kötelességeiket jó kedvvel teljesíteni akaró és tudó embereket? Nem! a' mink nincs, nem adhatjuk másnak. Köznépünk, és általán az alsóbb néposztály csak olyan polgári nevelést adhat gyermekeinek, a' minő a' magáé. Innét látjuk is, hogy a' növendékkor szintügy kancsal szemmel nézi a' nálánál czifrábban öltözködőt, valamint az éltesek mindenkit boldogabbnak vélnek sorsosaikon kívül; látjuk, hogy a' növendékek szintügy idegenek mind egyházi, mind polgári viszonyaikban a' függéstől, mint az éltesek; hogy azok úgy, mint ezek nem a' serénykedésnek, nem a' tikkadhatatlan munkásságnak útján, hanem az álnokságnak, roszelelkűségnek, fortélynak sokféle görbe ösvényein kívánnak szerezni, gyarapodni, és a' legcsekélyebb haszonért legutálatosabb és embertelenebb tettekre vetemedni, 's mind önmagukban, mind másokban, az emberi méltóságot letapodni, mellyet ismerni, és becsülni nem tanultak¹⁾.

---

¹⁾ Vargha Istv. eml. m. 55. l. „Honnet veszi eredetét a' gyermekeknel azon nagy hajlandóság a' lopásra, mellyet semmi módon meg nem lehet gátolni? A' babonahívők meg bűvölésnek, a' buzgó tanító természeti gonoszságnak tulajdonítja azt. De ó fájdalom! a' szülők' vétke ez egyedül, kik ezen gonoszságra szinte tanítják gyermekeiket, midőn majd más' réjtéről füvet lopatnak velők, majd a' búzakalász' szedésekor útbavezetik őket, miképen húzogassák a' kévékből is ki a' kalászokat. Valóban ha megtekintjük, mit kell mindent a' gyermekeknek látni, hallani, tapasztalni, sőt cselekedni is, csudálnunk lehet, hogy még annyi jó gyermek is találkozhatik.“ *Vademecum. Erziehungs- u. Unterrichtslehre von Münch. Augsburg, 1831. 279. l.*

9. §.

A' lélektudomány' hiánya B) a' felsőbb néposztálybeliéknel, és ugyan a) az erkölcsi nevelésre nézve,

Föl akarom tenni, hogy a' szülők megismerik azon szent tartozásukat, melly őket a' természet' szavánál fogvást is kötelezi magzatjaik' nevelésére; hinni akarom, hogy ezen elidegeníthetlen kötelességöket a k a r j á k is teljesíteni: de minden jó szándékuk mellett képesek-e jó nevelést adni magzatjaiknak? Óh! még azokat is, kik már házasságra léptökkor azon gondolattól vezéreltetnek, hogy születendő magzatjaikban éljenek, 's kik jól tudják, hogy azokban, bár millyenek legyenek, élni is fog az ő nevök: mondám, még az illyeneket is azon tévedt hiedelemaltatja el, hogy ők magzatjaiknak helyes nevelésére nézve már születésöknél, és sorsuknál fogva elegendő értelemmel és tudománynyal bírnak, vagy legalább czélt érhetnek azon kevés, silány ismeretekkel, mellyeket az iskolában szereztek ¹⁾. Illyen és hasonló vélekedésökhöz képest az egész nevelés, mellyet a' jámbor szülők jó n a k neveznek, miben áll? Abban legfőkép és egyedül talán, hogy a' gyermek minél korábban ügyesen, és teljes készséggel tudja magát alkalmazni azon kül édelgéshez, finomsághoz, kedveskedéshez, és egyéb fogásokhoz, mellyeket a' divat, a' kor' szelleme kíván, a' nélkül hogy a' szívnek képzésére, az akaratnak önhatólag kormányozni tudására, szóval a' lélek' tehetségeinek helyes kifejtésére gond lett volna; annál kevesebbé arra, hogy a' növendék képessé tétessék lelki erőit önmagára hagyatva tovább is művelni. Az illy formán elkészített és betanított — dressirt — gyermek nem azért fog tehát így és úgy

¹⁾ Chimani eml. m. I. k. 257. l.

cselekedni, mivel helyesnek látja, mivel maga akar úgy cselekedni, hanem mivel úgy tanítatott; 's az illy formán alakított növendék alakításának és betanult fogásainak körén kívül a' legnagyobb butaságnak, ügyetlenségnek nyomait és jeleit mutatja minden pillanatban; sőt annyira hozzá szokik részint mindent a' parancsolástól, a' kommandószótól várni, részint mások' példáját, cselekedetét műszerüleg utánozni, hogy magára bagyatra semmit, legalább ügyesen és helyesen nem képes tenni¹⁾. De engedjük meg, és tegyük föl a' nevelés' legszerencsésebb esetében, hogy a' gyermeknek szellemi képzésére is fordítatott figyelem, tehát mind értelmének, mind szívének művelésére: de mi-ben áll az egész szellemi képzés nálók? abban, hogy p. o. a' gyermek reá szoktattatik szülőinek szigorúsága által a' vak engedelmeskedésre, a' nélkül hogy értelme belátná ezen engedelmeskedésnek akár alapját, akár szükséges voltát; a' nélkül következőkép hogy szíve tiszteletet érezne parancsolói iránt: abban hogy a' gyermek' emlékezetében holmi imádság-formák besajtolttak, és büntetés alatt megparancsoltatott neki, hogy összetett kezekkel, földre hullott térdekkel imádjá ajaka azon Istent, a' kit vagy teljességgel nem ismer, vagy a' kinek csak félni tanulta büntető igazságát, nem pedig szeretni, mint mindenekről bölcsen gondoskodó kegyes atyát; abban, hogy mindjárt dadogásának első kezdetében néhány vallásbeli kérdések' feleletét velők betanultatják, 's az uri vendégek előtt elkelepletetik, a' miért aztán dicséret dicséretre halmoztatik a' derek, o-

¹⁾ Geschenke. I. k. 25. §., „Die vornehmen Stände betrachten die Erziehung am liebsten aus dem Gesichtspunkte der Gewandtheit des Leibes, der Feinheit der Lebensart, des Sich zur Schau Stellens, Praesentirens u. s. w. der sogenannten adelichen Exercoitien, des Gemachtseyns für die Welt; wobey Religion, Tugend, Wissenschaft, die drey höchsten Güter des menschlichen Geistes — als Unvornehm, Unadelich in den Schatten gesetzt, und soviel, als gar nicht betrieben werden.“ J. M. Sailer: Über Erziehung. München, 1807. 180. l.

kos, eszes felelő' részére, — a' mit ugyan meg is kívánnak ám az istenfélő jámbor szülők azon psychologiai oknál fogva, hogy a' dicséret' füstje még hajlandóbbá tegye az urfit, és kisasszonykát még több értetlen szavaknak betanulására is! vagy igazán mondva: azt higgyék a' gyermekek, hogy a' vallást egyedül saját dűcsőségökért kell tanulni ¹⁾.

Az értelmi képzés, és annak módja semmivel sem áll jobb karban, mint a' tulajdonképen erkölcsi művelése. Ám ha a' szülők, külön az atya úgynevezett tudósok', tanultak' osztályához tartozik, — fő és egyetlen cél a' magzatok' nevelésében, a' tudományosság, — a' fiuknak mind Aristoteleseknek vagy Ciceróknak, a' leányoknak pedig Euridiczéknek, vagy legalább Tullioláknak kell lenni! ²⁾ 's ha tekintjük: „Felszinség majd minden tudományuk; egy kis külső máz, módosság, csín, 's izlés' leple falka előítéleteken 's balvéleményeken; nem kevés negéd, sok pipere 's finnya, csekély, 's hamar felejtendő szép mesterségi 's művészi idomzat. Melly kevés hasznát veheti ezeknek az atya; ellenben mi sok egyebet kellene tudnia, 's milly különbözőkre kellene szoktatva lennie, hogy házi körében boldogságot, 's áldást terjeszsen! Ugy látszik, mintha a' szülők csak addig terjesztenék gyermekeik körüli gondoskodásukat legfőlebb is, míg házasságra lépnek; (?) mintha azt hinnék, hogy azoknak létök' határa az oltárnál végződik.“ ³⁾ Ha a' szülők, gazdagok', művészek', tisztviselők' sorához tartoznak, a' gyermeknek nevelésében nem az a' fő gond, hogy testi és lelki tehetségei első fejtekezésöknél kezdve mindenkor azon irány és szándék szerint vezettetessenek, hogy az idővel képessé, 's méltóvá tehesse magát igaz-

¹⁾ Vargha Ist. em. m. 115. l. Sailer em. m. 143. l. stb.

²⁾ „Der Einfluss praedestiniirter Individualität so gross ist, dass nicht aus jedem Jünglinge ein Xenophon, oder Pericles gebildet werden könne, wäre auch der weise Sohn des Sophronisbus selbst der Erzieher.“ Wagner eml. m. 95. l.

³⁾ Balitéletek.

ságos uton gazdagságra, tisztásra stb jutni; hanem példával, és szóval (!) — olyan gondolatok, olyan képzel-mek lobbantatnak föl annak már ébrülni kezdő lelkében, mely ek abban a' gazdagságnak, tisztáságnak, haszonlesésnek — bármely uton is — teljesíthető szomját fölgerjesztik. — — Hasonlók az ilyen szülők, úgymond Plutarchus, azokhoz, a' kik gyermekeiknek csak lábbelijéről, lábaikról pedig legkevesebbet sem gondoskodnak ¹⁾; azaz: egyoldalú nevelést adnak gyermekeiknek, nem csak azon értelemben, hogy némelyek egyedül testi, mások csupán szellemi tehetségeit veszik mívelés' tárgyává; hanem abban is, hogy mind a' testi, mind a' szellemi tehetségek közül csupán csak egyiket, vagy másikat emelik ki, a' többieket paragon hagyván. „Innét származik az hogy minden állapotbeliek között ugyanazonegy bűne uralkodik a' kevélységnek, csak hogy a' tárgyak különböznek: némelyik születésében, másik gazdagságában, a' harmadik tudományában büszkélkedik.“ J. M. Sailer. em. m. 183. l.

Stemmata quid faciunt, quid prodest — longo
Sanguine censerí; pictosque ostendere vultus
Maiorum? — — —

Tota licet veteres exornent undique ceræ
Atria: nobilitas sola est, atque unica virtus.
Miserum est aliorum incumbere famæ ²⁾.

Ez ilyen egyoldalú mívelésnek pedig mi lehet egyéb következése, mint az, hogy a' növendék fél ember, vagy még az sem lesz; a' ki, ha majd életkorában haladván talán valamely véletlen, de reá nézve igen szerencsés eset által az öngondolkodásra ébresztetik: vagy átkozni fogja nevelését, mely őt önmaga előtt ismeretlenné tette! — és az elmulasztottakon keserűn bánkodva hozzá fog, habár

¹⁾ Plutarchus: De Educatione. C. 7.

²⁾ Juvenalis. Satyra VII.

talán későn is, önméltóságához; vagy a' sulyos pályát kivívhatlannak képzelve neki keményedik, és — nevelőjének rovására makacsul, — noha gyakran nem kevés szégyenérzellel folytatja azon műszerű életmódját, melyet jámbor szülőitől tanult, azaz: értelem és szív nélkül fog élni ¹⁾.

Mindezek mellett meg kell mégis vallani, hogy a' házi nevelésnek a' lélektudomány' hiányából keletkező fogyatkozott állapotját tekintvén, még ezek, kikről emlékeztem, a' legjobb nevelők. Hány szülő van, ki magzatjainak nevelése körül még ennyire sem terjeszti gondoskodását; kinek neveléstudománya nem is terjedhet ennyire! Az egyik azt mondja: a' gyermekkor a' vidorságnak és játéknak kora, hadd játszik a' gyermek, a' mint és meddig neki tetszik; meg fog ő élni, ha semmit nem tanul is. A' másik úgy vélekedik, hogy a' gyermek csak gyermek; a' gyermekkor az éretlenségnek és értetlenségnek kora; nem kell tehát a' növendéket olly szigorú fenyték alá venni; ha hibáz, ha makacsodik, ha rendetlenkedik is néha: ő azt mérő éretlenségből, vagy éppen természeti tulajdonánál és vérmérsékleténél fogva cselekszi stb. Egy tudós az illyen módon gondolkodók' nevelésmódját, nevelésbeli epicureismusnak nevezi ²⁾. Igaz, hogy ezen gondolkodásmódban létezhetik valami való is; de csak ugyan általán helybe nem hagyható az. Vagy a' tanulásnak nincs e, nem kell-e más nemesebb céljának lenni, mint hogy általa megélhessünk? 's a'

¹⁾ Hitel. 51. l., Geschenke für meine Kinder. I. Th. 32. l.

²⁾ Wörlein em. m. I. k. 132. l. Pedagogischer Epicureismus. „Man lasse doch dem Kinde seine Freude, und bereite ihm ein so schönes Leben, wie möglich nur durch die Gewöhnung an einem stillen und feinern Genuss, und lehre es sich mit leichter Hand die Blumen des Lebens zu pflanzen. Diese Erziehungsart ist mehr verbreitet, als man glaubt, nicht nur in Palästen, und Landhäusern, sondern auch in Werkstätten, und Landhäusern.“

tudatlan, éretlen és értetlen gyermeknek mindig éretlennek, tudatlannak, és értetlennek kell-e maradni? Nem fog-e soha más kötelessége, 's foglalatossága lenni, mint a' játék? 'S hát a' mire a' gyermek természeti ösztöneinél, és vérmérsékleténél fogva hajlandó, szabadon kell-e, lehet-e ereszteni? 's ha a' gyermeknek megengedtetik, hogy természeti hajlandóságánál fogva önkényzõ, senkitõl függni nem akaró, makacs, parancsoló stb lehessen, az éretlenségbeli hiba nem fog-e könnyen szokássá, a' szokás kiirt-hatatlan természetté válni, 's így annak éltesebb korában is tágas útat nyitni, az ész' és lélekismeret' szava ellen cselekedni? ¹⁾ De lássuk:

10. §.

A' lelektudomány' hiányát a' felsőbb neposztálynál b) a' polgári nevelésre nézve.

Valamint két külön részből, testből és lélekből áll az ember: úgy két külön — testi és szellemi, világnak polgárja is; és pedig olly formán, hogy valamint a' test és lélek elválhatlanul létezik az emberszemélyben: azonképa' testnek és léleknek együtt, és össze kell munkálkodni, hogy mindenik félnek a' saját részes rendeltetésére törekvése mellett az egésznek, a' két világpolgárnak végczélja valósíthatassék! — Innét a' nevelésnek polgári tekintetben is első és legszükségesebb föladása a' növendéket önmagával minél korábban megismertetni, mint ollyan két külön világnak tagját, mellyek közül nem lehet ők egyiknek jó polgárja, ha csak a' másíknak is mindenképen ügyes tagjává nem képzí magát; vagy is meg kell ismertetni vele, hogy emberi rendeltetésinek csak a' társas életben felelhet meg.

¹⁾ Sailer eml. m. 87. l. stb.

A' honnét következik, hogy a' nevelésnek polgári tekintetben a' második legfőbb föladása az, hogy a' növendék minél előbb tanulja megismerni azon viszonyait, mellyek őt mindegyik mind másik világhoz szükségesképen csatolják; mert csak úgy és akkor érheti el célját az egész társaság, ha minden tagjai elég képesek magukat illető viszonyaikba beillesztetni — a' mi azoknak helyes ismerése nélkül lehetetlen —; az egésznek közönyös jólléte pedig visszahárul ismét annak minden egyes tagjaira; vagy is meg kell ismertetni a' növendékkel, hogy ő érdemes, de boldog tagja is csak úgy lehet mindegyik világnak, ha azokkai viszonyait helyesen ismeri, és magát azokba ügyesen be tudja illesztetni. Innét pedig természetesen következik a' nevelésnek polgári tekintetben végre azon föladása, hogy növendékét tanítsa meg, minden embert becsülni azért, mert ember; tanítsa meg, hogy az embernek valódi becsét egyedül ahhoz kell mérni, a' mint ügyes, helyzete' viszonyainak megfelelni, 's ennél fogva tudja, hogy a' társaságban szükségesek ugyan a' különféle sors-, rend- 's hivatalbeli osztályzatok; de azért mindegyik egyaránt becses a' maga nemében stb.

Már ha azoknak nevelésmódját tekintjük, kik a' felsőbb osztályhoz számítják magokat, valljon ezen elvekből mennek-e ki? Van-e nevelésökben legkisebb gond vagy figyelem arra, hogy a' növendéknek szívében fölserkentessenek, 's élesztessenek azon szép, dűcső és szükséges érények, mellyek őt valaha mint embert, polgárt, és keresztényt diszesíthetik? a' honszeretetnek, a' fejedelem iránti hűségnek, a' köz jóllét' előmozdításának, szorgalomnak, a' függés' szükséges voltának, a' munkás felebaráti szeretetnek és egyéb ezekhez hasonló szükséges erkölcsöknek 's azok' gyakorolhatása' dűcsőségének érzemenyét hányadik szülő iparkodik megismertetni, és némiképen megköstoltatni gyermekével? Nem azt tapasztaljuk-e, hogy a' szülők nagyobb részről saját agyukban tűzik ki gyermekök' jövődő állapotját, és ehhez csupán csak annak külsőjét ügyeknek idomítani, vagy is a' sorsot, az állapotot akarják arra

kényszeríteni, hogy ez alkalmazza magát az ő gyermekökhöz, a' helyett hogy a' gyermeket készítenék el a' jövődő és még egészen bizonytalan sorsnak minden lehetséges viszonyaira? azaz: gazdagnak, tisztviselőnek, úrnak stb kell lenni a' fiúnak születése' jósló csillagánál fogvást! tehát a' nélkül hogy tekintetbe vétetnék, minő testi és lelki tehetségekkel bír; a' nélkül hogy tekintetbe vetetnék, miképen lehet, és kell ezen tehetségeket minél szerencsésebben kifejteni, az élet' előfordulható terheinek elviselésére elkészíteni, megérlelni és kimívelni!

Táplálják, tanítják (?), idomítják tehát ők a' gyermekeket, a' mint a' köztük megöröklött, vagy új divat 's szokás kívánja az úrfiakat és kisasszonykákat nevelni; innét, hogy az annál inkább beilljék az úrfiak' és kisasszonykák' sorába, gondosan elzárják azt a' szabad 's tiszta levegőtől; a' természet adta édes anyai téj helyett a' jámbor, érényes és becsületes emberré neveltetni kellő ártatlan, holmi korcsnak mirigyteljes emlőjéből kénytelen gyakran táplálékot venni, egy olyan személynek, ki míveletlen, semmi finomabb érzést nem ismer, 's a' ki talán gonoszságáért nem uri házba, hanem börtönbe való! 's azt hiszik-e az édes anyák, hogy az ilyen bérbefogadott szoptatók, kik saját szülöttjüket vagy elsikkasztani nem irtóztak, vagy azt nyomorúságban sinylódni nem sajnálják: igaz anyai szeretettel, 's hűséggel viseltetnek másnak szülöttje iránt? vagy hiszik-e hogy köztük, és a' dajka által táplált magzatjok között kifejtődik azon kölcsönös gyöngéd szeretet, bizodalom, nyíltszívűség, mellyel különben a' gyermek édes anyjához szokott természetesen viseltetni? sőt megfagy benne minden nemesebb gyermeki érzés, mellynek jogát az érettebb kor is ritkán vagy igen nehezen olvaszthatja föl! ¹⁾

¹⁾ Kunoss Endre. Alapvonalok a' honi nevelés' köréből. Pest 1833. 12. l. — Vargha Istv. eml. m. 56. l. Sávári P. em. m. II. 191. l.

A' szoptatás után, sőt még annak ideje alatt is különféle mesterséges, ingerlő és gyulasztó eledel- és italokkal nem annyira tápláltatik, mint tömetik az igen egyszerű táplálékkal megelégedő emberállat, mintha rendeltetése, hizlaltatás volna! ¹⁾ Hogy tagjai idomosak, bőre gyöngye legyen stb — a' gyermeknek feje, keze, lába minél melegebben lehet, beburkoltatnak, sőt mintegy pársajtóban tartatik az egész test szorítva, mellyből csak a' tisztogatásnak kényszerítő szüksége enged neki tágulást, szóval: az értetlenség és majomszeretet mindent elkövettet a' szülőkkel, a' mi gyermekeiknek elgyöngítésére, testi lelki idomtalanítására, szükségeinek kelletlen szaporítására stb szolgálhat ²⁾, meg nem fontolván annak ha nem nemesebb emberérdekeit is, legalább Senecának ama' bölcs mondását, mellynek valóságát saját, de késő, szomorú tapasztalásokból olly sok ezren kénytelenítettek megismerni: „Nemo confidat nimium secundis! quem dies vidit veniens superbum, hunc dies vidit fugiens iacentem.“ Igen helyes Rousseau-nak észrevétele is e' részben, midőn azt mondja: „Hogy a' szülők hasonlíthatatlanul több kárt tesznek az ő gyermekeiknek az ő igen nagy óvakodásukkal, mint a' minő rossz és kár lehetne az sokszor, a' mellytől azokat őrzik.“ ³⁾ Ugyan is az elkényeztetés árt: a) a' testi erők' kifejtődzésének és szilárd izmosságának, melly a' munkás élet' terheinek hordozására kivántatik; b) árt az értelmi tehetségek' képzésének;

¹⁾ „Die Überfütterung ist so gewöhnlich, dass bey weitem mehr Kinder an Überfluss der Nahrung, als an Mangel derselben umkommen; man will ein volles, starkes Kind haben, und mästet es fett. Gemeiniglich kommt auch die Angewöhnung zur Leckerhaftigkeit dazu.“ Der Schullehrer des 19. Jahrhunderts. 1833. VII. Heft. 4. 1. Geschenke für meine Kinder. III. T. 28. 1. stb.

²⁾ Hitel. 51. 1., Widmer Józ. eml. m. II. r. 10. 1., Vargha Istv. eml. m. 84. 1., Spányik em. m. 39. 1.

³⁾ Emil, oder von der Erziehung I. Th. 2. B. 117. 1.

mert az elkényeztetett és elhízott test nem tűri a' legkevesebb terhet, és megerőtetést is, melly gyakran együtt jár az értelmi tehetségek' művelésével is; c) ártalmas az erkölcsi tehetségekre nézve, mert az elkényeztetett, 's maga akaratján járni szokott gyermek nem egy könnyen, legalább nem szívesen fogja saját akaratját megtagadni, és másoknak engedelmeskedni; d) alkalmatlanná teszi a' gyermeket a' munkás életnek, állapotbeli kötelességeinek, 's különféle viszonyainak megfelelni, u. m. a' mellyek az időnek, terhek mineműségében épen nem mindenkor engedik őt válogatni.

Vagy a' melly gyermek ekképen neveltetik, a' ki nem csak a' társas élettől, de még a' levegőtől is elszigeteltetik a' ki soha bajt, szükségét, fogyatkozást nem érzett, föl fog-e annak kebele melegülhetni, 's ama' jótékony, szép, 's a' mindennapi életben olly szükséges erkölcsöknek, — az emberszeretésnek, a' szűkölködőknek segédkezet nyújtó készségnek, vagy legalább a' gyámoltalannak szenvedésében résztvevő sajnálkodásnak mennyei édességét érezni? Nem hiszem. — A' ki soha szükségét nem látott, bajt nem érzett, nélkülözni nem kénytelenítetett: annak szívét olly kevéssé lehet ezen erények' kellemeinek érzésére gerjesztetni, mint akármi remekbeszéddel a' vakon születettel a' színnek' vegyületének bájos szépségét megismertetni. Sőt valjuk meg, hogy sok házaknál, úgy látszik, mintha szinte szándéklatosan elzáratnék az út, mellyen ezen és hasonló erények a' növendék szívére hathatnának. Ugyan is az urfi- vá és kisasszonynyal lenni kellőnek szavától 's kényétől függ nem csak az egész cselédség, nem csak az idősebb testvérek, hanem maguk a' jámbor szülők is: hogy ne csak semmiben fogyatkozást ne szenvedjen, de kívánságai, ha lehet, szinte meg is előztessenek; és jaj annak, a' ki miatt a' kis zsarnok időtlen, 's erőtetett sirással, panasszal

megelégtlenségét jelenti¹⁾. Mi következhetik innét természetesebben, mint az, hogy a' gyermek az egész ház' urának akarja magát hinni; hogy ő érette van az egész ház-nép; hogy a' ki az övéihez hasonló fényes ágyban nem született, az ő hozzá nem is hasonló ember! Vagy nem ezen dagályteljes hiedelmére mutat-e az a' kis urfinak, midőn p. o. faparipáját meguntván, kocsikáját paraszt gyermekek által vonatja, kiket midőn ugyancsak lovak' módjára elkorbácsolt, mégis azt kívánja, hogy azok különös kegyelemnek tartsák, ha máskor ismét derekas elkorbácsolás' fejében az ő lovai lehetnek! Még többet mondok. Ha a' kis urfi a' természetnek kegyes és bölcs alkotásánál fogvást nem ilyen emberi méltóságot tapodó indulatú is, de illyenné tesz, vagy legalább engedik tétetni maguk a' szülők. Ugyan is ha az urfi természeténél fogva szelid, emberszerető, és magához hasonló emberlényeknek ismeri kortársait, akár kik legyenek azok születésükre nézve, 's velök édes örömezzéssel osztja meg ozsonarészét, kocsikájába ülteti, 's húzza is őket: észrevétetvén szülőitől, megdorgáltatik, 's ezen emberséges cselekvésmódja mint hozzá illetlen vétség rosztatatik! „Hát ő n is (mert most így szokásuk a' szülőknek saját szülöttjeiket megtisztelni, midőn ezek meg őket, tenek nevezik) — hát ő n is paraszt akar lenni? — így szól az embert, polgárt, keresztényt nevelő atya, anya — jól van, vesse le hát a' ruháját! ülj meg azt a' piszkos, rongyos, paraszt különöczöt — futkozzon vele mezítláb stb.“ — Már ha, egy igen jeles magyar irónknak mondásaként: „Nagyon alsó polczon állásnak jele az, ha a' nagy születésűben mint szép leereszkedést csudálják azt, ha minden embert magához hasonlónak tart és úgy is bánik vele,“ ha mondtam, ez alsó polczon állásnak jele midőn a' nem roszaság már dicseretet érdemlőnek tartatik²⁾, hát az olyan szülők minő

¹⁾ Geschenke für meine Kinder. III. Th. 111. l.

²⁾ B. Vesselényi Miklós: Balítéletek. Bukarest, 1833. 74. l.

polczán állanak az értelmi és erkölcsi műveltségnek, kik szinte magok tanítják arra gyermeköket, hogy a' pór nem hasonló ember ő hozzá? Még inkább kérdezhetjük pedig, hogy ilyen szülők által nevelt gyermekek minő polczon fog-nak állani akár a' nevelés' ideje alatt, akár annak bevé-gzése után? Meg fog-e az ő szívök valaha lágyulni embertár-suk' szenvedésén; készék lesznek-e, nem mondom, a' szükségesebből, de a' legcsekélyebb kényelemféléből is valamit fölálldozni akár egyes embertársukért, akár a' közjóért? le-het-e hogy azok mások iránt, és mások viszont ő irántok igaz nyíltszívűséggel, barátsággal, 's bizodalommal visel-teszenek? 's nem látjuk-e, hogy jaj mind a' hivatalnak, melyet az efféle műszerüleg faragott bálványok viselnek, mind azoknak, kik annakköréhez tartoznak? A' csalán tűz, bár mely cifra és ékes edénybe ültetessék is: a' rózsza pedig a' durva tövisék között is kedves illatot hint és szí-nének kellemével magához bájol.

„Gratum est, quod patriae civem populoque dedisti,
Si facis, ut patriae sit idoneus utilis agris,
Utilis et bellorum, et pacis rebus agendis.
Plurimum enim intererit, quibus artibus, et quibus hunc tu
Moribus instituis ¹⁾).

11. §.

*A' lélektudománynak millyen befolyása lehetne a' házi ne-
velésre és így millyennek kellene lenni a' házi nevelésnek
mind az alsóbb, mind a' felsőbb néposztályoknál*

a) általán.

Megismerem, és legőszintébb nyíltsággal vallom meg,
hogy ez olyan kérdés, melyet kimerítőleg megfejtteni, a'
nálamnál nagyobb tapasztalású, terjedtebb tudományu és
nevelés' mesterségebe, 's ennek, minden fogásiba, titkaiba

¹⁾ Juvenalis. Saty. XIV.

mélyebben beavatott férfinak is dicsőségére válnék és az emberiségnek legforróbb háláját érdemlené érette. Elmellőznöm azonban nem lehetett ezen kérdést, részint mivel világosan benne foglaltatik a' föladásban, részint, hogy azok' vétkébe ne essem, kik mindent roszalni, mindenütt hijányt, gáncsot, fogyatkozást keresni, és azokat bírálható szemöldökkel szokták és szeretik hánytorgatni, a' nélkül hogy a' hiányosnak, fogyatkozottnak, rosznak helyébe valamit jobbat — akarnának tanácsolni. Többnyire meg kell előre megjegyeznünk, hogy valamint a' kérdés nem érinti a' hogyan't, úgy a' felelet sem terjeszkedik a' módna'k kimerítő fejtegetésébe — azon munkának köréhez tartozván az, mely hihetőképen ezen célra készíttetni fog (l.a' 4. §. végjegyének 34. l.). Itt tehát egyedül és kizárólag az vetetik tekintetbe: minő szempontokból kellene a' házi nevelésnek kiindulnia, és minőket figyelembe venni, hogy a' maga körének, és kellő céljának megfelelően? Végre szükségesnek tartom azt is előre megjegyezni, hogy, midőn az alsóbb és felsőbb néposztály' házi nevelését összefoglalom, félre ne értessem, mintha abban a' vélekedésben volnék, hogy teljességgel, 's minden tekintetben egy általános — universal — nevelésmódot akarnék megállapítani, vagy hinnék illet létezni, ezt olly képtelenségnek tartom inkább, mint a' minden nyavalyát gyógyító szert az orvosok. Csak annyiból foglalom össze a' kettőt tehát, rövidség' okáért, mivel a' természet nem ismer felsőbb és alsóbb néposztályt, 's így mind a' tapasztalásbeli, mind a' tapasztaláshaladó — empirica et rationalis — lélektudomány' elvei általán — in regula — egyenlőképen alkalmaztathatók mindenik osztálybeliekre, habár az egyes személyek' nevelése némelyekben különös bánásmódot kíván is.

Plutarch írja Euridicéről, hogy ez már éltes korában adta magát a' tudományokra, hogy fiát maga is taníthassa¹⁾.

---

¹⁾ De Educat. 52. l.

Én a' szülőknek hatását magzatjaiknak mind nevelésére, mind pedig testi is erkölcsi alkotásuk' mineműségére nézve korábban kezdem, és messzebbreli forrásból származtatom; 's ezen messzebbreli teszi őket legelsőbben is figyelmetesekké a' tapasztalásbeli lélektudomány. — Igaz, hogy sötét homály borítja az ember' létesítésének mivoltát, és fogantatását olyan titok lebegi körül, melybe sem az emberi elme be nem pillanthat, sem a' tapasztalásbeli következtetések — resultatum — föl nem fődözik. Azonban a' mint e' részben tudnunk lehet és kell, annyi ismeretet nyújt részint a' nyomos gondolkodás, részint a' sok tapasztalásu figyelés, t. i. a' szülőknek testi érettségétől és épségétől, az ő gyermek- és ifjukuruk' miképen töltött módjától, mint házásoknak életkorra, 's természetre egymás közötti megegyezésöktől, kölcsönös hajlandóságuktól egymásiránt, és mind erkölcsi, — tulajdonképen szellemi — mind testi állapotjuk' mineműségétől a' nemzés' pillanatjában — sokat függ a' nemzendőnek is mind testi, mind szellemi alkotása, és annak mineműsége. Az igen éltes, előregült, kiszikkadt, elerőtlenült házásoktól, valamint az erkölcsikép korcsosoktól, bizonyos szenvedelmekben, rossz szokásokban megrögzöttektől, például kik a' nemzés' idejében is ittasak, vagy rendetlen indulatoktól elfogultak, nehezen fognak származhatni ép alkotásu magzatok. Valamint a' testi, úgy a' lelki nyavalyák jobbadán átmennek a' szülőkről szülöttjeikre is ¹⁾. A' lélektudomány, kivált a' religióval párosított lélektudomány mit kívánjon e' részben a' szülőktől, és a' kik szülők leendenek egyszer, — nem szükség mondanom.

A' másik távulrólí néző pont, vagy inkább a' nevelésre mintegy észrevehetlenül befolyó hatás — a' háznál a' szülők és háznép között uralkodni szokott szellem — ton —

¹⁾ Sárvári P. em. m. II. k. — Pólitz em. m. I. k. 39. l. Fr. H. Chr. Schwartz: Erziehungslehre. 1834. I. Absch. S. I. II. S. 33.

(7. §.). Mint tapasztaljuk és tudjuk: az éltes is hajlandó mások' példáját utánozni, annál inkább a' gyermek. Ez természetes ösztön. ő benne, melly tulajdonképen nem egyéb a' gyermekben, mint azon ügyekezet, mellynél fogva az a' maga tehetőségét gyakorlani, és másoknak is mutatni kívánja — *Thätigkeitstrieb*. — Mivel pedig ezen tehetőségét minél többféle alakban kívánja kitüntetni, magától pedig nem képes új meg új efféle kitüntetés' módjait gondolni: minden tett, mellyet másoktól lát, mintegy bűvölő kép előtte, melly őtet ingerli is, útát is mutat a' cselekvésre. Ha a' növendék gyakrabban azon egyfélélt lát, és hall, ahhoz képest bizonyos irányt vesz ő föl, melly sinormértékül szolgál neki minden tetteiben; sőt nem csak külső tetteiben, hanem még gondolkodása' módjában is¹⁾. — Már, ha a' háznál uralkodó szellem rossz, ha a' gyermek nem csak az emberi gyarlóságnak botlásait látja néha néha, hanem a' romlottságnak kitöréseit is tapasztalja naponként előfordulni, mi természetesebb, mint hogy a' napi renden ekképen megújultt korcsosságot beszívja a' növendék fogékony lelkébe, és fölnevekedvén mint atya, anya, nevelő a' szerencsétlen örökséget, melly reá őseitől szállott, átadja övéinek, és így tovább. „A' gyermeknek erkölcsi minemősége szintugy a' házi szellem' minemiségétől függ, mint nyelve azoknak beszédmódjától, kik között növekedik, 's kiknek hangját és kiejtésök' módját észrevehetlenül utánozza²⁾.”

Mivel tehát rendszerint a' szülői ház azon kör, mellybe az ember belép, mihelyt élni kezd, és a' mellyben annak testi és lelki tehetségei legelőször fejtekezni kezdenek, és mivel az emberrel vele születik azon ösztön, melly szerint kivált éretlen korában — mintegy szükségképen érzi magát vonzódni a' látottak, 's hal-

¹⁾ Wagner em. m. 67. 1.

²⁾ Graser: Divinität. I. Th. S. 200.

lottak' utánzására; a' szülők, a' testvérek, 's cselédség között, szóval az egész háznál olyan szokás, olyan szellem és rendtartás uralkodjék, melly mind a' józan értelmességnek, mind a' valódi erkölcsösségnek szabályaival és elveivel megegyezvén, a' gyöngé növendéknek természeti képességeit se el ne fojtsa, se helytelen irányzatot ne adjon azoknak; hanem tökéletes összehangzással segítse fejtődésökben; vezesse és igazgassa érlődésökben. Ilyen jótékony, és üdvös hatású szellem, melly önmagához mindenkor hasonló, melly az embert, az egész embert, a' polgár és keresztény embert minden viszonyaiban képes fölfogni, és őtet rendeltetéséhez képest biztosan vezetni: mondám, ilyen szellem egyedül az lehet, mellyet vallásosságnak, vallásbeli kegyességnek, ahitatosságnak — religiositás, pietas — nevezünk ¹⁾.

Igenis úgy vagyon. A' religiónak hiányát ki nem pótolhatja semmi, bírjanak a' szülők és a' köznép bár minden-
nel, a' mit a' világ szépnek, jónak, műveltségnek stb nevez; uralkodjék a' házban egyszerűség különben, és csönd, vagy fény és zaj; mutassa a' gazda és gazdasszony teljes mértékben szigorúságát, vagy engedékenységet, 's legyen a' ház kicsiny vagy nagy; ha az értelmet a' vallásnak sz. elvei nem vezetik, a' szívet annak malasztos ihletései nem melengetik, — sem a' műveltség valódi, sem a' csönd állandó, — és valamint az engedékenység, úgy a' szigorúság sem lehet helyes: következőképen religió nélkül nem uralkodhatik a' háznál olyan szellem, melly önmagához mindenkor hasonló maradna, és az embert minden viszonyaiban fölfogva rendeltetéséhez biztosan vezetné.

A' szülői háznak Isten' templomának kell lenni nem csak azon értelemben, hogy a' háznép kirendelt időkben összegyűl az Isten' imadására; hanem abban is, hogy minden

¹⁾ „Die erste Aufgabe der Menschenbildung ist Erweckung zur Pietät.“ Koethe em. m. 304. l. 's köv.

szó, 's minden cselekedet olly szent, olly épületes, és feddhetetlen legyen, mint az Isten' házában illik embernek magát viselni. Távol legyen tehát a' háznak minden tagjaitól, főképen pedig a' szülőktől minden pörlekedés, harag, czivakodás, békétlenség, irigykedés; távol a' nyilván garázda vagy kétértelmű tréfák, disztelen enyelgések; sőt ollyan cselekedetek is, mellyek különben a' házások között nem tilosak, de a' gyenge szívbe botránkoztató, 's talán örökre kiirthatatlan benyomást tehetnének. Egy szív, egy lélek, béke, egyetértés, és testvéri szeretet kösse össze, és vezesse az egész háznépet, de kiváltképen a' szülőket; kiknek szeretete nem csak okos, de olly békés, állandó, jótékony és tűrő legyen, melly szinte magát az Isten' szeretetét tükrözze, mellyel az hozzánk emberekhez viseltetik. Ekkor nem lehet aztán attól félni, hogy a' szülői szeretet kelleténél nagyobb mértékű a' magzatok iránt, sőt azt kell inkább mondanunk, hogy a' szülők nem képesek kellő mértékben gyermekeiket szeretni. De azt sem lehet az illyen szeretetről mondani, a' mit eddig szoktak a' nevelők kívánni: hogy a' gyermekkel nem kell tudatni a' szülőknek szeretetét; sőt igen is nyilván és minél bővebben éreztessék és tudassák velők szeretetöket, úgy hogy szeretetnél, melly az Istenhez hasonlít, semmit egyebet ne tapasztaljanak szülőikben a' magzatok ¹⁾. Illyen szülői szeretet mellett nem csak makacsökká, kényesekké, önönzőkké stb nem fajulnak a' magzatok; hanem a' vallásosságnak, vallásszerű kegyességnek, ahítatosságnak, a' háznál uralkodó köz szellemével az ő szívök, érzés- és gondolkozásmódjok már első fejtődzésöktől fogvást meg lévén mintegy termékenyítve, és szentelve, azon fognak inkább törekedni, hogy az engedelmességgel és tisztelettel egybekapcsolt szeretet legyen ő bennök is szülőik iránt egyedül a' kitünő érzelem

---

¹⁾ Koethe em. m. 304. l. stb., Sárvári P. em. m. II. k. 199. l., Vademecum. 376. l., Encyclopaedisches Handbuch. 46. §. 's köv.

és hajlandóság. Hogy tehát a' gyermekek' házi nevelése sikerülhessen, hogy az ő természeti képességeik se el ne fojtassanak, se erénytelen, hibás, 's fonák irányzatot ne vegyenek: a' háznál uralkodó szellem, a' vallás-ihlette szeretet és kegyesség legyen, melly egyedül képes a' házon kívüli rossz példák' hatása ellen is előre elkészíteni a' növendéket.

A' harmadik néző pont, melly minden osztálybelieket egyaránt illet, és a' nevelésre a' két előbbinél semmivel sem csekélyebb hatású — az, hogy a' szülők az ő gyermekeik' nevelése' módjában egymás között megegyezzenek. Ha a' szülők különben a' nevelési lélektudomány' legterjedékenyebb ismeretivel bírnának is, 's ha a' nevelés' vitelében legszentebb, legtisztább szándék vezérli is őket; — de ha maguk között a' nevelés' módjában nem egyetértők, ha az egyik fél roszalja — 's talán szinte a' gyermekek' hallatára — a' mit a' másik igen célirányosnak ítél, és szemközt elleni módon cselekszik vagy a' beléavatkozást egyik a' másíknak egyáltalán ellenzi: — jó nevelésnek ilyen esetben már csak azért is lehetlen készülni, mivel a' gyermek' szívében a' legszentebb érzelem — a' szülők iránti egyenlő bizodalomnak és tiszteletnek érzelme — elfojtatik, 's majd az atya, majd az anya lesz előtte gyanússá különböző bánásmódjuk miatt; legnagyobb rossz pedig az, hogy a' növendék ilyen helyzetben nem láthatván bizonyos álláspontot, mellyhez bátran támaszkodhassék, melly szerint érzés- és gondolkodásmódját biztosan irányozhassa, habzó, ingatag, és tévovázó marad ő könnyen egész életére nézve minden cselekedetében.

A' józan ész, a' magzatok' bizonyos, szilárd és rendíthetetlen erkölcsi characterök' és boldogságuk' eszközölhetése kívánja tehát a' szülőknek magzatjaik iránti szeretetétől, hogy ne csak az erkölcsösségre, vallásosságra 's bizonyos életnemre készítők képzésökben, hanem általán azok'

nevelése' módjában egyet értsenek; 's ezen egyetértést még úgy szólván, a' gyermeknek világra jötte előtt megállapítsák és arról azután is gyakrabban egymás között értekezzenek, tanácskozzanak. Ez ilyen tanácskozásnak üdvös következtései valamint megbecsülhetlenek, úgy majd megszámlálhatlanok. Ezeknek alkalmával egyik fél a' másik által elkövetett hibát minden kimélettel és szeretettel előadván, egyetértve a' leghelyesebb és czélszerűbb módokról gondolkodhatnak annak helyrehozására; az ilyen tanácskozások' alkalmával önként ajánlkozik a' magzatok' boldogságát kívánó szülőknek azon nyíltszívűség, mellynél fogva majd az atya szólítja föl az édes anyát, hogy mérsékelje annak idejében szelidségével az ő talán kelleténél szigorúbb keménységét; majd meg az anya kéri az édes atyát, hogy ez gyámolítsa szigorúságával az ő talán kelleténél nagyobb engedékenységét; vagy éppen abban egyeznek meg a' szülők, hogy az egész nevelés' dolgát egyik, a' dologhoz értőbb és érkezőbb rész vigye. Minden esetre ilyen megegyezés, és gyakori tanácskozás nélkül bizonyos, és mindenképen összehangzó terv szerint lehetlen a' nevelést vezetni ¹⁾).

Ezen távolabbi néző pontokat előbocsátván, közelebbről tekintsük a' házi, már tetteges, nevelés' módját általán minden osztálybeliekre nézve.

Itt legelső helyet érdemel a' nevelési lélektudománynak azon törvénye, hogy a' nevelés minél korábban kezdessék ²⁾; és pedig átalán minden nevelés, illesse az a' testet vagy lelket, értelmet vagy akaratot, erényességet vagy vallásosságot; mivel habár különbözők is a' külön gyermekekben mind a' testi, mind a' lelki tehetségek, habár némelyekben korábban, némelyekben későbben kezdenek is azok fejtekezni, de éppen mivel azok önként is fejtekeznek, és az önként fejtekezők könnyen fonák, és

¹⁾ Chimani em. m. I. k. 238. l., Encyclopaed. Handbuch 33. l.

²⁾ „Mit dem Eintritt des Menschen in die Welt beginnt die Erziehung.“ Divinität. I. Th. 185. l., Encyclopaed. Handbuch. S. 34.

hibás irányt vehetnek: minél korábban szükséges a' reájok való figyelem, és gondoskodás annál is inkább, mivel első gyermekkori balságaink, idomtalan szokásaink stb többnyire mind orvosolhatatlanok, sirunkig kísérnek bennünket¹⁾.

Ezen korán kezdendő nevelés általán hármat foglal magában, vagy is háromféleképen folyhatunk be a' gyermek' nevelésére: elsőbben csupán óvakodólag vagy inkább nemlegesen — negatív — midőn egyedül arra ügyelünk, hogy az önként fejtekező természetben semmit meg ne rontsunk; másodszor igenleg — pozitív —, midőn a' fejlődő természetet a' maga munkásságában segítjük, p. o. táplálattal, oktatással stb; harmadszor korlátozólag, midőn az ébrülni kezdő ösztönöket majd megszorítva, majd más felé irányozva úgy iparkodunk vezetni, hogy eredeti rendeltetésöktől el ne üssenek, és önmagukat ne rongálják rendetlen kicsapongásaikkal, se a' természeti képességek' rendes kifejtődését, és képzését ne akadályozzák.

Mivel pedig az ember két külön részből, testből és lélekből áll, és e' két résznek elválhatlan egybeköttetése teszi az egész embert; és mivel mindenik résznek saját képessége, tehetségi és erőji vannak, és egymásra kölcsönösen hatnak, a' nevelési lélektudomány' második fő törvénye az: hogy a' nevelés is egyaránt befolyjon valamint a' léleknek, úgy a' testnek képzésére is. Tehát a' gyermeket az ő érzéki szükségének legelső megjelenése' pillanatjától kezdve az életnek minden körülményein, mellyek külön a' gyermekek' világkörében előfordulnak, keresztülvezetjük, és majd óva, majd segítve, majd meg korlátolva addig munkálkodunk tehetségeinek képzésében, míg magára hagyatva, vezető nélkül is, elégséges önmagának elkezdett művelődését folytatni, és rendeltetésének eszközzését biztosan magára vállalni.

Vagy mit is érne az erős, izmos, és mindenképen neki idomított test, ha a' műveletlen lelek annak szolgálat-

¹⁾ Encyclopaed. Handbuch. S. 93., Geschenke. I. S. 18. 's köv.

jával nem tudna élni? és mi haszna volna a' legterjedekenyebb értelmi műveltségnek, ha a' testnek erőtlen, gáncsos, nyomorék állapota miatt a' lélek gátoltatik azt tenni, a' mit különben tehetne? Test és lélek, két elválhatatlan rész, teszi az egész embert; tehát ezen alkotó részeit és ezeknek tehetségeit is olly egybehangzó idomban szükséges művelni, hogy a' köz célnak — az ember' rendeltetésének valóztatásában ne csak ne akadályozzák, de szakadatlanul segítsék is egymást ¹⁾).

Mivel azonban a' nevelő csak a' testen által férhet a' lélekhez, 's mivel a' test mind szükségét előbb érez, mint a' lélek, mind következésképen idegen segedelemre előbb van annak szüksége, mint ennek: a' szülők' gondoskodását is korábban megkívánja a' test, mintsem a' lélek. Erről azonban, hogy az unatkoztató ismétlést eltávoztassam, a' második részben. Most lássuk:

12. §.

A' lélektudománynak milyen befolyása lehetne a' házi nevelésre külön: a) erkölcsi tekintetben.

Az embernevelésnek kétségen kívül legelső és legfőbb céljának kell lenni: a' nevelendőt emberré nevelni, és képzeni; ezen fő célnak alája vannak rendeztetve minden mellékes nézetek, minden kívánsatok, melyekre a' status, a' művészség, tudományosság stb számol a' növendékben; mert kérdésen kívül minden állapotra az legalkalmasabb, ki az emberiség' eredeti képéhez legközelebb emelkedett, a' ki a' szónak szigorú értelmében emberré képzetetett ²⁾. Mint a' fát minden ápolás és gondviselés által

¹⁾ Sella em. m. 145. l., Pölit em. m. I. k. 35. l., Geschenke. I. Th. S. 32., Chimani eml. m. I. k. 16. l.'s köv., Encyclopaed. Handbuch. S. 1. 's köv.

²⁾ Pölit em. m. I. k. 310. l., Encyclopaed. Handbuch S. 6., Chimani em. m. I. k. 14. l.

is csak arra lehet vinni, hogy szebb, nagyobb, ízesebb gyümölcsöt teremjen, és természetével megegyező gyümölcsözésre kényszeríthetni soha semmi mesterség sem fogja; úgy a nevelés is csak azon erőket ébresztheti, azok' fejttözését segítheti, és növekedésekben azokat tökéletesbítheti, melyekkel a' természet megáldotta a' gyermeket, de új tehetségeket annak soha sem adhat. Az Isten embernek teremtette az embert, tehát emberré szükséges őtet nevelni is; — a' honét szükségképen következik, hogy a' ki a' gyermeket emberré akarja nevelni, annak az embert ismerni kell; vagyis, mivel a' gyermek is ember, a' gyermekben is ismernie kell az embert úgy, a' mint abban létezik. De erről másutt bővebben. Itt arról van a' kérdés, milyen befolyása lehetne és kellene lenni a' lélektudománynak a' házi nevelésre erkölcsi tekintetben.

Ezen kérdést már csak annál fogva is, mivel a' polgári nevelést az erkölcsbelinek mintegy ellenébe teszi, úgy értem, hogy az kiterjed az embernek az egész szellemi — geistige — képzésére, nem pedig csupán a' szorosabb értelemben vett erkölcsi nevelésre; és így magában foglalja az ismerő-, érző- és vágyótehetség' olyan képzését, melly a' növendékben a' tulajdonképeni és szoros értelemben vett erkölcsi műveltséget eszközölje. Vagy mi célja is lehet egyéb a' testi — physische — nevelésnek, mint hogy testi tehetségeinket kifejtván, azoknak olyan készséget, és hajlékonyságot szerezzünk, mellynél fogvást képes legyen a' benne lakozó léleknek szolgálatjára minden erkölcsi föltételeinek kivételében? És az értelmi művelésnek mi lehet főlebbi 's méltóbb célja mint az erkölcsi igaznak, jónak megismerése? az érzelmek között mellyek méltóbbak, illőbbek a' szabad akaratú és okos emberhez, mint épen az erkölcsiek?

Ugy vagyon. Valamint az embernek különféle tehetségei, 's azoknak részletes rendeltetései végre egy köz célban egygyé olvadnak; úgy azok' képzésének is az erkölcsösségben mint bevégező pontban egyesülni szükséges. — Az embernek legfőbb java e' földön az erkölcsösség, az Isten-

séghez közeledni szakadatlanuli törekvés, mely ez élet után az ővele legszorosabb összekapcsoltatás és egyesülés által szentségé — sanctitas — és boldogsággá válik ¹⁾.

Noha az emberi tehetségeknek és erőknék ezen köz célra összehangzó képzésmódja általán a' lélektudomány' köréhez, és a' jelen kérdés' megfejtéséhez is tartozik; mindazáltal itt annak a' szorosabb értelemben vett erkölcsösségre ható befolyását vesszük tekintetbe, a' második részhez halasztván a' távolabbiakat.

Megegyez abban velem, úgy hiszem, a' legorthodoxabb theologus is: hogy senki sem jó e' világra erkölcsös vagy erényes a' szónak helyes értelmében; de szinte olly bizonyos az is, hogy az erényességet be sem viheti úgy kívülről a' nevelés közvetlen a' növedékbe, mint a' tudományt az oktatás. Azt ugyan megteheti, hogy a' növendék kitüntesse magát különféle tárgyak' ismeretével; sőt a' rövidlátóknak szinte bámulatát vonhatja magára bőbeszédű fecsegésével, és a' külszínen megállapodók előtt igen is kedvessé teheti magát, betanúlt külfinomsága és magaalalmazása által: — de erényessé tulajdonképen nem teheti őtet ²⁾.

Az erényesség függetlenül szabad akaratnak munkája. Csak az tehet jutalomra, vagy büntetésre Isten és ember előtt érdemest, a' ki szabad akarattal bír, és tudja, hogy vagyon szabad akarhatja. Tehát a' gyermeket csak fenyték alatt tartani, a' rendetlenkedésektől 's különféle kicsapongásoktól óvni, az úgy nevezetni szokott szép magaviselethez, rendhez stb hozzá szoktatni — még nem annyit tesz, mint erényessé nevelni ³⁾; noha tagadhatlan, hogy ezek is foganatos, sőt szükséges eszközök is általán az er-

¹⁾ Pöhlitz em. m. I. k. 196. I., Jos. Amb. Stapf: Erziehungslehre. Innsbruck 1832. S. 214. 's köv.

²⁾ Chimani em. m. 155. I., Pöhlitz. em. m. I. k. 198. I.

³⁾ Chimani em. m. I. k. 159. I., Divinität I. k. 194. 's köv. I.

kölcsi neveléshez; — hacsak ezen szép, rendes magaviselethez a' durva, illetlen, és tilos kicsapongásoktól vissza tartózkodáshoz az értelemnek belátása és az akaratnak önkénti készsége nem járul.

A' lélektudománynak igen nagy becsű befolyása tehát az erkölcsi nevelésre nézve átalán abban áll, és azt kívánja, hogy a' nevelő ismertesse meg és tudassa az ő növendékével azt, hogy szabad akaratja vagyon.

Ezen munkához mikor lehet és kell hozzáfogni, azt meghatározni nem lehet. Átalán annyit mondhatni, hogy a' munka foganatos lehet mindjárt, mihelyest a' gyermek magát én-nek kezdi nevezni, a' ki magáról előbb a' harmadik személyben szólott, — p. o. „Ugy-e apám, Pali is elmegy veled stb ¹⁾“ mivel bizonyos jel ez, hogy a' gyermek meg tudja magát már különböztetni mind a' rajta kívüli tárgytól, mind pedig az én-t a' léleknek különféle állapo-

---

¹⁾ Mivel a' gyermek szülőitől tanul beszélni, ezek pedig ötet te-nek nevezik; természetes, hogy ő is tenek nevezi azokat, a' nélkül hogy ezen nevezés mellett megbántást, 's lealacsonyítást gondolna. De bezzeg, nem gondol-e ekkor is illyes valamit — a' serdülő kivált — midőn ötet szülői harmadik személyben szólítják, neki pedig a' másodikban kell velők beszélni? „Es löset sich hie und da alle Aelterngewalt in eine Anarchie auf, dass man nicht weiss, ob den Aeltern das Kind, oder dem Kinde die Aeltern horchen sollen.“ Seiler em. m. 4. l.

Megjegyzésre méltónak tartom e' helyütt azt is, hogy a' név, a' gyermeknek keresztnéve sokkal nagyobb figyelmet érdemel pszichológiai tekintetben, mint talán sokan gondolnák. Ennek kétségtelen tanuja az álomjárók' példája, kik azonnal magokhoz térnek, ha nevökről szólítatnak; az én-t, t. i. személyes individualitásukat megismervén magukban. A' név mintegy előidézője az énnek, melly mind személyes individualitásunkra, mind a' külvilági kapcsolatokra figyelmeztetésekké tesz bennünket: mire nézve a' gyermeket saját tiszteletes néven szólítani ezen pszichológiai nézet is javalja.

titól megkülönböztetve képes fölfogni és képezni — vorstellen ¹⁾).

Azonban az akarat' szabadságát csak magában tekintve a' gyermekkel megismertetni, talán nem fog olly nagy gondot adni a' nevelőnek, mint annak befolyását az erkölcsiségre. A' szabad akaratnak ezen oldalról megismertetése azt foglalja magában, és azt kívánja szükségképen, hogy az ember önmagát egészen ismerje; tehát általán az emberi természetet — tudja, miben áll annak legfőbb java, mi legyen rendeltetése, minő tehetségekkel bír annak valósíthatására, 's ezen tehetségek minő viszonyokban vagy kölcsönös egymásra ható irányban vagynak egymás között. Mivel pedig ezen természeti tehetségek külön személyekben különös sajátságokkal bírnak, és mineműségökre, fogékonyságukra, egymásra hatásukra stb nézve különféle módosításokat vesznek fel: a' ki az emberi természetnek általános képességeit 's erőit az ő módosítások szerint tulajdon énjében ismeri, — az ismeri magát ²⁾), és csak az lehet erényes ember a' szónak valódi értelmében, és magát az erényességben szünet nélkül tökéletesíteni képes ³⁾. A' lélektudománynak nyomos befolyása a' nevelésre tehát abban áll, hogy a' növendéket mint embert önmagával megismertesse.

Ezen önismertetést, mint főlebb mondatott, azonnal kezdeni kell, a' mint a' gyermekben az öntudat — Bewusstseyn — kétségtelen jeleit adja: úgymint a' melly nélkül nem képes ő sem korához illő erényes dolgokat cselekedni, sem magaviseletének fogyatkozásait javítani.

Kétségkívül igen tökéletlen fog a' gyermekben ezen

¹⁾ Benekke : Lehrbuch der Psychologie. S. 31 stb. — Jos. Lika-vetz : Elementa Psychologiae T. 1. p. 29. etc. Jos. Verner : Psychologia empirica. p. 30. stb.

²⁾ J. Frint : Religions - Handbuch für die gebildeten Stände. Drit Th. I. B. §. 224. — Fritz em. m. 5. l.

³⁾ Vargha Ist. em. m. 39. F., Koethe em. m. 416. l.

önismeret elejénte lenni; de kiben tökéletes az még az éltesek között is! azért azonban egyszer csak el kell kezdenünk azt, habár tökéletlenül is, a' miben valaha némi-nemű tökéletességre akarunk, és szükséges lépnünk.

Miképen lehet és kell a' növendéket az önismeretre vezetni, az a' 4. §. alatt említett készítendő munkához tartozván, itt a' lélektudomány' elveinél fogva az erkölcsi nevelésre azt hiszem legajánlatosabbnak lenni, hogy a' gyermek minél korábban szoktattassék és taníttassék saját lelkiismeretének sugalmára figyelni, 's pedig úgy, mint Isten' szavára. Ha ez megtörténik: valamint egy részről nem fog okunk lenni növendékünket a' csupa műszerű erkölcsösségtől féltetni; úgy más részről, ha valamiben hibáz is, bizonyosan számolhatunk reá, hogy az érdemelt fenyíték ellen nem csak macakzkodni nem fog, de megismervén hibáját, önként alája veti annak magát; mivel csak a' fenyíték' kinszenvedése után csendesül le a' vétkes tett által felzavart lelkiismeret. Mondottam, hogy a' lelkiismeret' javaló, vagy roszaló szavát úgy tanulja a' növendék tekinteni, mint isteni ítéletet, mert annak sugalmain csak magában tekintve könnyen erőt vehet az ébrülő önszeretett, és nem képes a' növendéket tántoríthatlanul az erény' útján megtartani; mint a' plántának, úgy a' lelkiismeretnek is a' meleg és világosság adhat erőt, növekedést és élénkséget: az a' meleg pedig, melly az önszeretett az isteni és felebaráti szeretettel mérsékli, és mintegy megszenteli a' gyermek' kebelében, nem más, mint az a' világosság, melly egyedül képes minden embert megvilágosítani, és a' mellyet ki követ, nem jár sötétségben, — nem más, mint az Isten' szavának világossága és éltető malasztja ¹⁾. E' szerint az önismeretből egyenes utat nyit a' lélektudomány a' növendék előtt az Istennek megismerésére ²⁾; és pedig nem az emlékezetébe vert üres értetlen szavakkal csupán nevről tanulja azt ismerni, hanem

¹⁾ Fritz em. m. 11. l., Graser: Divinität. I. k. 159. — 60. §. stb.

²⁾ Graser: Elementarbuch. I. Th. S. 40., Divinität. I. k. 96. l.

a' lelkes és értelmes nevelő által mintegy észrevehetetlenül vezetettve, és fölgerjesztetve maga önként törekszik — örvend — azt fölhaladni majd a' természetnek bájteljes templomában, majd öntitok- és vágyteljes belsőjében; — 's a' kit ekképen maga talált föl, és tanult ismerni a' gyermek, o! azon Istenben szereti ő egyedül mind azt, a' mi iránt keble a' szeretetnek érzelmire hevül, és annak szeretetért kész örömmel lemondani mindenről, a' mit az Isten' szava által megvilágosított lelkiismeret jóvá nem hagy; sőt ezen önfölképzésekkel keletkező belmegelegedésnek édeségét tapasztalván, egyetlen céljává teszi minden törekvéseinek az Isten' akaratját annak szavából hova tovább, 's minél tökéletesebben megérteni, és legfőbb dicsőségét, boldogságát az Isten' akaratjára teljes maga hagyatkozásában helyezni, azaz: a' lélektudomány' elvei szerint vezetett gyermek úgy szólván, maga kíván, keres, és talál föl religiót magának¹⁾, mellyből könnyű a' nyilatkoztatottnak mind szükséges, mind hasznos voltát aztán vele megismertetni.

Igaz, hogy ezen megtalált religiója a' gyermeknek igen tökéletlen, legalább a' legcélszerűbb vezetés mellett is csekély terjedékenységgű lehet; azonban csakugyan elégséges leend arra, hogy a' növendék lelkében megfogantassa azt, a' mit jámborságnak, kegyességnek — pietas — és isteni félelemnek nevezünk; az efféle öntehetősége által megfogamított jámborság pedig mind tartósságára, mind érdemire nézve becsesebb, mint a' szigorúság 's büntetések által erőltetve kisajtott vagy műszerüleg betanult szenteskedés; melly alatt, ha tettetés nem lappang is gyakran és ravasz kétszínűség, de a' szív nem érzi azt mégis, a' mit az ajak beszél, kezek cselekesznek stb. Innét már a' régieknél a': Nosce te ipsum! mellynek maga Cicero sok keresztényeknek megpirításával ezt az okát adja: „A' ki önmagát ismeri, az érezni és tapasztalni fogja azt is, hogy az ő belsőjében valami is-

¹⁾ Graser: Elementarbuch. II. k. C. 108—115. stb.

teni létezik, melyet úgy fog tekinteni, mint istenség' képét, és ügykezni, hogy valamit érez, gondol, cselekszik, az mind méltó legyen az Istenek' ily nagy ajándékához ¹⁾."

Ezen nevelési lélektudomány' elvei és néző pontjai, úgy látszik, hogy fölöslegesenek tünnetik ki világosan azon kérdést: ha valljon a' gyermeket korán kell-e vallásra és erényre tanítani? és: melyikre előbb? ²⁾ Ám előbb erényességre tanítani (?) a' gyermeket, és azután religióra, annyi volna, mint egy nagy házat akarni építeni, és a' fölépítés után dugni alája alapot. De megha előbb, és külön tanítatik (?) religióra a' gyermek — könnyen holmi, fonák és lealacsonyító képzelmelek foglalhatják el annak elméjét az istenség iránt, melyektől későbbben sem tud megmenekedni, vagy igen nehezen ³⁾. Különben is tudjuk a' tapasztalásból, hogy

¹⁾ De Leg. Cap. I. C. 22.

²⁾ A' protestansok között legelső a' többször említett Frid. Aug. Koete szászvajmári consistorialis tanácsos superintendens stb az, ki a' religióval nem csak összekapcsolta a' nevelést, de egyedül azon kívánja alapítani. Ő előtte olly keveset ér az erkölcsi nevelés, vallás 's hit nélkül, mint a' hit erény és jószágos cselekedetek nélkül. Azért mondhatta olly bátran maga felől: „In der Hauptansicht, welche die ganze Erörterung hindurch vorwaltet, meine ich meiner Sache gewiss zu seyn, und auf unerschütterlichen Boden zu stehen. Vorrede. VI.“ Ezen alap, úgy mond, nem más, mint az, a' ki maga felől azt mondotta: „Ich bin das Licht der Welt, der mir nachfolget, der wird nicht wandeln im Finsternisse, sondern wird das Licht des Lebens haben. Nur das Christenthum stellt den Menschen auf seinem würdigsten Standpunkte, weist allen im Wesentlichen ein Ziel an.“ stb. 8. l. A' katholikusok között hasonló néző pontból tekintik a' nevelést Stapf, Fritz, Graser. Még nálunk e' korig csak holmi töredék gondolatok szárnyalnak a' nevelésről: elvekről, systemákról még nem igen volt szó.

³⁾ Graser: Beobachtungen. II. T. 120. l.

a' gyermekben előbb fölébrül az erkölcsi és vallásos érzés önként is, hogy sem a' tulajdonképeni oktatás szokott kezdődni. Már ezen homályos érzelmet és úgy szólván sejtést tisztábban kifejezni, igazgatni, éleszeni nem a' legszentebb és szükségesebb kötelességeihez tartozik-e a' nevelésnek? vagy ha a' gyermek ezen belső titkos sejtések' tárgyai felől kérdezősködik, ilyenkor se adjunk-e helyes és kielégítő feleletet neki? ha szülőit, testvéreit imádkozni látván, az ájtatoskodók közé borúl, eltiltsuk-e ezen természeti vonzalmától? vagy titkoljuk-e, mit cselekszünk imádkozva? „Ha a' kétesztendő gyermek minden tolmács és grammatica nélkül dajkája, vagy szülői' nyelvét megtanulhatja: minden bizonynyal ugyanakkor, vagy csakhamar azután sok egyéb jó dolgokat is megtanulhat ¹⁾.”

Tehát a' vágyódást ezen lelki inségnek — indigentia — érzelmét inkább nevelni, a' kérdezősködésre keresve keresni, és nyújtani szükséges az alkalmat, 's uj meg uj célhoz vezetőbb tárgyakat mutatni, 's mintegy mezőt nyitni előtte, mellyben az ő képzelődő tehetsége többről több ötleteket leljen, mellyek az ő tudnívágyását ingereljék. Hogy az efféle kérdezőskedéseket nem csak béketűréssel, de örömmel is kell a' szülőknek hallgatni, az magában is értetődik; valamint az is, hogy mindenre igaz, helyes és a' gyermekre nézve kielégítő feleletet adjanak ²⁾.

¹⁾ Sárvári Pál em. m. II. k. 206. l.

²⁾ Ha a' nevelési lélektudománynak úgy hiánya, és ezen hiánynak káros következtései vannak a' nevelés' valamelyik ágára nézve: igazán nagy és kártékony hiány a' szülők között az, hogy ha gyermekeik valamiről tudakozódnak, majd haraggal pirongatják el őket maguktól, majd minden hijabavaló, kába, sőt tudva és akarva hibás, hazug, helytelen feleletet dobnak oda nekik. Ez elfojtja a' gyermekben a' természeti tudnívágyást, vidor, nyílt élénkséget; más részről megcsökkenti a' szülők iránti bizodalmat és tiszteletet, kivált ha az adott feleletnek helytelenségét kiismerték, a' midőn fölszabadítják magukat egyszersmind a' hazugságra is.

Igenis, a' lélektudományban jártas szülő nem fogja az Isten' és religio' megismertetését soha azon időkorra halasztani, midőn gyermeke talán annyira megérett már, hogy annak — religiónak — inkább nemlétét kívánná! — nem akkor kezdi neki fejtegetni az Istennek mindenekre kiterjedő atyai gondoskodását, mikor az csak átkozni tudja már sorsát!

Nem fogja ugyan ő, gyermekét vesszővel kényszeríteni az imádságra ¹⁾; de ha annak lelke és szive önként az Isten' imádsására gerjed, — azt nem tilthatja neki! Tudja az ilyen szülő, hogy nem lehet az rossz és káros, ha a' gyermek minél korábban érzi és ismeri függését az ő teremtményétől; ha a' világi zajok közt minél előbb megszokja elméjét és szívét ahoz emelni, a' kit mindenütt láthatlanúl közel — jelen — hisz lenni; tudja hogy az ő gyermekének embernek, polgárnak és kereszténynek kell lenni.

Igaz, hogy ezen első benyomásokat és ismereteket későbbben majd a' gondatlanság, majd a' társalkodás, rossz példák 's egyéb körülmények megzavarhatják, gyöngíthetik stb; de végképen ki nem törülhetik soha a' szívből azokat. Ha más nem, megújítja őket azon elhatározó pillanat, midőn a' szív egy titkos, felsőbb ihletés által érintetve visszatekint bú, gond 's bánat nélküli éveire, 's az ártatlanságnak elvesztett paradicsomába sohajt, 's kívánczik vissza! Minél sajnosabban fáj az elcsábúlt szívnek jelen állapotja, annál erősebb eltökéléssel ügyekszik abból menekedni, magát jobbítani; 's azon vallásos érzeményeit, melyekben egykor olly édes nyugalmat, olly tökéletes meglegélülést érzett, megújítja ismét, az Istenben és ennek imádsában keresvén meglegélülést.

---

¹⁾ „Kindergebete sind leer, und kalt.“ J. Paul: Lewana. Rousseau' vélekedése e' részben közönségesen tudva van.

Sem a' politika, sem a' philosophia, hanem egyedül a' religiónak elvein alapított nevelés mutathatja tehát olyan műveit, mellyek az Isten képére teremtetett emberhez méltók ¹⁾.

13. §.

A' házi nevelésre milyen befolyása lehetne a' lélektudománynak b) polgári tekintetben.

Kétségen kívül van az, hogy csak a' jó ember lehet jó polgár is; következésképen a' mik az embernek erkölcsi neveléséről mondatnak, azok őtet mint polgárt is illetik. A' tiszta, szilárd és valódi erényesség, melly majd az igazságosságnak, majd a' hivatalbani buzgóságnak, felebaráti szeretetnek 's egyéb erkölcsi tulajdonságoknak neve és módosítása alatt tűnteti ki magát a' másokkali egyesülésben: mondám, ezen valódi erényesség, ha a' nevelés által kellőleg kifejtődött, tápláltatott és erősödött: legbiztosabb és legczélra vezetőbb elkészülés a' polgári életre is.

Vannak azonban az embernek mint társas élet' tagjának olyan viszonyai is, mellyek vagy nem folynak az emberiségnek ideájából szükségképen, vagy legalább azokból eredő kötelességeit nem olly könnyen láthatja be kiki első tekintetre. Ugyanis ha az embert az ő természeti mivoltában tekintjük, vele született határtalan joga van neki mindenhezi a' mi az ő életének főtartására szükséges; és ő valamint saját személyét, úgy az élet' szükségait, mellyeket birtoka alá vett, sérhetetlennek tartja és kívánja tartatni mások által is. De szinte illy sérhetetlenséget, vagyon- és személybeli bátorságot tulajdonít magának a' másik, a' harmadik stb ember is; a' természetes következés tehát az,

---

¹⁾ Koethe em. m. 761. l. stb.

hogy a' társas életben ezen személy- és vagyonbeli jogokat kiki tartozik megismerni, tisztelni és sértetlenül őrizni; vagyis a' társas élet' célja a' személy- és vagyonbeli bátorság. — A' ki tehát ezen bátorságot egy személyben sérti is meg, vét az egész testület ellen, megsértvén annak célját és a' sértésnek megtorlására mindyájan föl vannak a' társak szólítva; mivel pedig ezen köz fölkelés, és a' sértésnek tömegbeni visszatorlása mindenkor se nem szükséges, se nem lehető: az ész és a' tapasztalás vezette oda, és kényszerítette a' társakat arra, hogy sérelmeiknek igazságos megorvosoltatása végett egy vagy több személyekben mint bírójokban egyeznének meg; a' honnét szükségképen következett a' társak között az állapotbeli egyenlőtlenség.

Már ha a' lélektudománynak befolyását a' házi nevelésre polgári tekintetben vizsgáljuk, úgy látszik, legelsőben is a' társas életnek szükséges és jótékony voltát kell a' növendékkel megismertetni, hogy tudja, — miért nem élhet ő korlátlanul természeti szabadságával. Ezen ismeretet természetesen követi az egyenlőtlenségnek vagy állapotbeli különbségnek, az előljárok és alattvalók' szükséges elkülönöztetésének előadása, és az utóbbiaknak amazok iránt tartozó tiszteletének és engedelmeskedésének nem annyira okoskodásbeli fejtegetése, mint érzékenyleg szívökre kötése, hogy a' növendék minél korábban tanulja és tudja magában az olly igen utálatos önzést, 's a' rendetlen önszeretetet mérsékelni. Végre a' nemzeti alkotmány iránti szíves és tántorithatlan ragaszkodást és a' honszeretetnek tisztán és szakadatlanul égő tüzét meggyújtani a' növendék' kebelében ne csak el ne mulasztja a' nevelő, de sőt egyik legszentebb kötelességének tartsa; mert ez lesz valaha egyik legerősebb rugó toll, mellynél fogva alattvalói és jobbhágyi kötelességeit, tartozásait híven, lélekismeretesen és jó kedvvel fogja teljesíteni.

Ezen ismereteknek természetesen nem az a' célja, hogy a' növendék azok által csak tudósabb legyen, hanem hogy a' köz életben azokat mindenkor szemei előtt tartván, 's magát azokhoz alkalmazva sorsával megelegülten mint okos,

's becsületes ember és keresztény polgár boldogul tudjon élni. Mire nézve a' házi nevelés ezen általános ismeretek mellett oda irányozza minden gondoskodását a' gyermek körül, hogy a' köz életre, akármely állapot lesz is, bár abban részt nem veszzen is, elkészítse. Azért valamint eledelére, ruházatjára és egész testi nevelésére nézve az idő és körülmények viszontagságaihoz; úgy szívére a' szerencse' változékonyságához, a' terheknek, csapásoknak békes hordozásához hozzá szoktatja, vagy előre elkészíti. Ezen köz életre czéloznak minden oktatásai is közvetve vagy közvetetlen mindenkor, nehogy idővel növendékünk a' maga helyzetéért, melly egyedül csak azért szerencsétlen talán, mivel nem tudja magát abba illeszteni, minket vádoljon, hogy mindenre tanítottuk, csak élni tudni, — az élet' bölcseségére nem! ¹⁾

Különös figyelmét érdelmi a' házi nevelésnek az, — a' mire pedig általán vagy igen kevés gond fordítatik, vagy a' gondoskodás helytelenül alkalmaztatik — midőn a' növendék serdülő, vagy fölserdült azon köz-polgári életben, mellynek ágai olly igen sokfelé terülnek, egy bizonyos pályát akar magának választani. A' vak esetre bizni gyermekünknek ezen lépését, az emberi méltóság, a' szülői szeretet, a' köz jollét elleni vétségnek legundokabb súlya volna! de meg csupán a' választani akarónak ingatag vagyódására és tapasztalatlan eszére sem hagyhatni teljességgel: noha magunk is, minekutána egyéb nevelői kötelességünknek eleget tettünk — a' választás' pillanatjában, csak mint jóakarók, tapasztalt tanácsadók és őszinte barátok folyjunk be gyermekünk' akaratjára ²⁾.

Ne higyük pedig, hogy ezen életnem' választásához előkészület, jó tanács, fontolódás stb csak azokra nézve

---

¹⁾ Hitel. 51. l. — Ezen életbölcséséget életrevalóságnak nevezi Balásszázi, és azt jelesen festi „O k o s g a z d a“ című munkájában. 94. l.

²⁾ Koethe em. m. 462. l. Divinität. I. T. 75—118. l.

volna szükséges, kik a' tulajdonképeni tudományos élet' pályájára kíváncznak lépni; mert szükséges, és fölszámíthatlan jótékony hatásu azokra nézve is, kik az életnek terheit véres veritékkel hordozva keresik kenyeröket: kik földművesekké, pásztorokká stb lesznek. Vagy nem kíváncsatos-e, hogy a' nemzetnek azon igen nagy része, melly ezen osztályt teszi, a' maga állapotját, 's ennek kötelességeit, egész körét helyesen ismerje, azoknak minél helyesebb, 's lélekismeretesebb teljesítése' módját tudja? de tudja és pedig helyes néző pontból a' maga állapotját minden látszatos alacsonyysága mellett is becsülni, és vele megelégnülni! Igen helyesen van tehát mondva ez hogy: „Nem az tesz igazán jót embertársaival, a' ki őket, mikor már elnyomorodtak, rumfordi levesekkel tartogatja, hanem a' ki úgy intézi dolgaikat, hogy azok tönkre ne jussanak, és maguk tudják munkásságaik által elejét venni jövőendő elaljasodásuknak¹⁾.“ Mint a' planeták' országában 's rendszerében elakadás, bomladozás csak úgy gondolható, ha egyik vagy másik saját ösvényétől távozik, vagy megállva a' forgókat akadályozza mozgásukban stb, úgy a' polgári társaságban csönd, béke, rend uralkodik mind addig, míg kiki a' maga helyén a' köz czélra mozog 's dolgozik és megfordítva²⁾. Ezen köz életretermetséghez, és valóban az élet' bölcsességéhez tartozik továbbá a' növendéket azon oldalról is lehetőleg képzeni, hogy az másoktól tudja és akarja magát kedveltetni, — kétségkívül nem alacsony magaelvetése 's hizelgés által, hanem a' maga ügyessége, csöndes és békésegtartó viselete, megkimélő bánásmódja, szolgálatra megelőző készsége stb által. Ám az embernek a' köz életben legtöbbszer van szüksége emberre, annyi pedig kétségtelen, és az embernek természetében gyökeredzik, hogy oktatást, jó tanácsot, segítséget azoknak

---

¹⁾ Hitel. 101. 1.

²⁾ Divinität. I. k. 104. 1.

vagyunk leginkább hajlandók adni, és azoktól el is fogadni, a' kiket becsülünk, kedvelünk, szeretünk. „A' kik iránt hidegek vagyunk, kiknek személyét, ha nem gyűlöljük is, de unjuk: azokat kerüljük, tőlök tartózkodunk, 's legszívesebb ügyekezetők, és szándékuk sem hat szívéinkre, sem viszont a' miénk azokéra. Valamint tehát a' személy iránti vonzódás és hajlandóság utat nyit az egymásra hatásnak: úgy a' személynek úntsága, és attóli idegenség visszasugárzik annak minden tetteire, és elvágja a' kölcsönös behatásnak ösvényét a' társaságnak olly sokszor egymásra szoruló tagjai között ¹⁾.”

Minden nemzetnek vannak bizonyos szokásai, melyeket az idő és köz értelem mintegy megszentelt és tiszteltre méltokká tett. Az ilyen szokásokat megvetni, és vagy szándéklatosan, vagy ügyetlenségből ellenök cselekedni annyi, mint a' köz érzeményt megvetni, 's magunkat majd a' kaczajnak tárgyaivá tenni. Ezen külső illőségnek ágai és mértéke szinte annyiféle szokott lenni, mint az élet' nemei. Minden állapotnak saját tisztelkedés és megtartásbeli szabályai vannak, mellyekhez magunkat alkalmazva nem csak társalkodásbeli ügyességünket bizonyítjuk be, hanem magunk megkedveltetését is hathatósan eszközöljük másoknál.

Ezen megkedveltetésnek egyik legböcsösebb módja a' mások iránti kimélet. Valamint tehát őrizkedni kell teljes figyelemmel a' szülőknek attól, hogy gyermekeik' körében semmi ollyas tett, szó, beszéd stb ne származzon tőlök, melly azoknak gyöngédségét, szemérmességét, becsületérzését stb sértené: úgy más részről egész őszinteséggel védelmezzék előttök mások' becsületét, jó hírét, 's nevét az igazságtalan vádlók és rágalmozók ellen; sőt meny nyire az igazság' sértése nélkül lehet, takarják a' valóságos hibákat is; legalább szükség nélkül és a' maga helyén kívül dobra soha se üssék. — A' gyermekekben, úgy lát

¹⁾ Balítéletek. 21. l.

szik, legelsőbbben testvéreik' természeti hibájoknak kigunyorlásában tünteti ki magát ezen kimélés elleni vétség. A' valószínűs hibákérti gúnyból egyenes és közvetetlen lépéssel vették ki a' házon kívüliek' becsmélésére, még pedig szinte költött okoknál fogva is gyakran, kivált ha a' becsmélést hallók tetszést mutatnak; a' midőn aztán olyan szavakkal és kifejezésekkel is neki szemtelenkednek élni, mellyeknek durvasága, és disztelensége becsületes füleket sért, ártatlan sziveket botránkoztat, és minden erénybarátot méltó nehezítésre gerjeszt. — Az efféle mások' megkimélését sértő vétségekre gyakran adnak okot az emberi természetet nem ismerő szülők az által, hogy magzatjaiknak a' házhoz külhírek' hordását megengedik, hogy azokat az apa az anya ellen, vagy megfordítva kémmé teszi a' talán ferde lépések' meglesésére, 's a' titoknak fölfedezésére kényszeríti ¹⁾. Az pedig nem csak ezen kedveltető szerénységet és mások iránti megkimélést öli ki a' növendék' szivéből, hanem szinte a' szoros igazság- és köteleesség-parancsolta tiszteletet, és engedelmességet tudó 's akaró készséget is elfojtja, midőn a' szülők a' törvényes előljárók, és tisztviselők felől nem másképp mint többnyire rágalmazva, mocskolódva, békételenkedve, és zugolódva beszélnek, és azokat szüntelen nyomasztó, zsaroló és kinzó igazságtalanságról és keménységről vádolják ²⁾.

¹⁾ Balitéletek. 39—43. l.

²⁾ Az itten érintett és ajánlott gyöngédséget és megkimélést középünk teljességgel nem ismeri. Tagadhatlan jele ennek egyebek között az, hogy ha legszivesebb két jó barát találkozik is össze valahol, — egyik a' másikat olly szilárdul üti hátba, vagy vállon, hogy a' másik legkeményebb természet, és a' legjobb vérmérséklet mellett is azt kénytelen kérdezni, ha az ütés tréfa-e, vagy más? Ennek jele az is, hogy mind a' mulatozásokban, mind a' közmunkák' alkalmával közönségesen egy valakit kiválasztanak, és azt a' legkiméletlenebb faggatások, ingerkedések, és gunyolódás által a' köz kacszaj, és vad kedvtöltés' tárgyává teszik; a' miből sokszor elkese-

Ha pedig van valami, a' miben kiméltetni kíván minden ember, úgy látszik, hogy főképen az ő religiója az. Akármilyen alakot vegyen ez magára, — tiszteletben, és sértetlenül kívánja azt mindenkitől tartatni az, ki annak követője. Ezen kölcsönös vallástisztelet edzheti egyedül össze az embersziveket, és a' nemzeti köz érzést 's lelket ez szentelheti, ez biztosíthatja egyedül. Azon gondolat, hogy minden ember az igaz, üdvözítő hiten kíván, és véli magát lenni, mondom, vagy egyedül ez a' gondolat, vagy ha ez nem, úgy semmi sem képes rokon szeretettel összekötni a' külön felekezeteket; mire nézve nem lehet elég korán a' növendékek' szívére és lelkére kötni nem csak kinekinek megkimélését a' vallás' dolgában, de az őszinte felebaráti szeretetet és bizodalmat is ¹⁾).

Végre a' házi nevelésről lévén szó, a' maga helyén állana, gondolom itt a' házi nevelőkről és tanítókról is említést tenni. A' szülők t. i. kik magzatjaik' nevelését vagy nem akarják, vagy nem képesek vinni, — a' millyenek mind a' felsőbb, mind az alsóbb osztálybeliek között találkoznak, különösen ez ntőbbiak között felsőbb iskolabeli gyermekeikre nézve: mondom, az ilyen szülők az ő természeti kötelességöket az úgy nevezett házi tanítókra bizzák. Ezen házi tanítók tehát, mint első tekintetre kitűnik, a' szülők' helyébe

---

redés, káromkodás, veszekedés következik. A' kétértelmű szavakat, a' szemtelen és sértő metaphorákat nem csak a' serdülők, de az élemedettek is értik, 's kimélet nélkül hajtják.

- ¹⁾ Ezen kölcsönös megkimélést a' különféle felekezetek között a' vallás' dolgában nem lehet eléggé ajánlani a' nevelőknek, hogy azt növendékeik szívébe öntsék, úgy mint a' melly nélkül maguk a' törökök is gunyolódva mutatnának a' s z é p keresztény hitre, mellynek két-három rendü pártfelei ellenség' módjára állanak egymással szemközt, ha fegyverrel nem is, de föltüzelt egymás elleni szenvedelmekkel, irományokkal 's rendelkezéseikkel egymást üldözendők. Graser: Divinität. I. Th. 119—120. l.

lépnek, 's így a' szülők' kötelessége száll rájuk; 's ezen kötelességeket minő ügyességgel, pontossággal, lélekismeretességgel tartoznak teljesíteni, azt vitatni nem célja ezen munkának. Azt azonban csakugyan ide tartozónak ítélem megemlíteni, hogy a' szülőknek magzatjaik' boldogságáról gondoskodni tartozó kötelességek kívánja, hogy azoknak választásában a' lehető legnagyobb óvakodással és vigyázattal éljenek. Ne azt nézzék, melyik mutatja magát legajánlatosabbnak maga külseje, vagy hánytorgatva fitogtatott széles tudománya által, vagy melyik csekélyebb díjért kész a' szolgálatra: hanem kiváltképen azoknak erkölcsi magukviselését és nevelői ügyességét vegyék tekintetbe, és ügyekezzenek kit maguk kiismerni, kit másokkal közlött értekezés, tudakolódás által kitapogatni.

Különös figyelmet érdemel pedig a' nagyobb házaknál fölvetetni szokott nevelők' választása, mivel olyan növényedékek bizatnak az ő gondviselésökre, kiknek jó vagy rossz neveltetésök' gyümölcsei száz és ezrek körül terjednek el ¹⁾.

14. §.

A' lélektudomány' befolyása az iskolabeli nevelésre

a) az alsó osztályokban.

A' házi nevelésnek előmutatott rajzolatja, úgy látszik, nem egyéb, mint az iskolabelinek hasonlóképe. Mert hiszen a' mit a' szülők maguk tanultak valaha az iskolában, azt adják természetesen által magzatjaiknak; vagyis mondjuk ki kerekiesen: azért áll a' házi nevelés olly rossz lábon, mivel a' szülők annak idejében nem tanítottak iskolában ne-

¹⁾ Szilasy em. m. II. k. 244. l. — Chimani em. m. I. k. 30—99. §. Widmer em. m. II. k. 28. l.

veléstudományra. Ugyanis ha figyelmünket iskoláinkra fordítjuk, és főképen az elemiekre, nem tagadhatni ugyan, hogy honunkban is majd egy majd más tekintetben némienemü gondoskodásnak nyomait láthatni; de hogy sem a' gond, sem a' siker meg nem ütötte mindedig a' szükségesnek, és kívánatosnak mértéket, igen kétségbe hozhatatlan.

Az elemi iskolák alatt azokat értjük, mellyek általán az emberképzésnek elemeivel és kezdetivel foglalkozkodnak, és a' növendékeknek azon képzést adják meg, mellyre minden sorsu, és állapotbeli különbség nélkül kinekinek szüksége vagyon. Tehát az elemi iskolának az a' célja, hogy a' gyermeknek tehetségeit, erőit, és képességeit szunyadó állapotjokból fölserkentse, kifejtődzésöket eszközölje, irányozza, és annyira művelje, hogy az mindenkor nyugodtan, megalégülve tudjon élni; akár millyenek legyenek helyzetei, azokba magát ügyesen illeszteni, 's a' midőn általán méltatlannak vélné maga iránt a' sorsnak keménységét, 's ingadozni kezdene dúlt szívének csöndessége: a' jövődő boldogabb létnek részint a' religióban, részint saját keblében található édes reményével okosan tudja magát biztatni; azaz: nem csak tanító, hanem nevelő intézeteknek is kell az elemi iskoláknak lenni. Vagy az ész és szív annyira elszigetelt két rész-e az emberben, mellyeknek semmi közösületök nincs egymással? a' mi érzelmeink és kívánságink nem függnek-e képzelő tehetségünkötől? és gondolkodó tehetségünket nem zavarja-e meg a' szívnek zajos állapotja, vagy a' legjobb akarat is mire mehet műveletlen értelemmel?

De várhatni-e ezt elemi iskoláinktól jelenleg a' városiakat 's falusiakat összevéve? Van-e ezekben legkevesebb nyoma 's jele a' nevelésnek? — ha csak a' vesszőt, botot, fül-, hajhuzást, térdepeltetést és néhány minden értelem nélkül betanult imádságokat nevelésnek nem akarjuk nevezni! Nevelés nélkül meg a' gyermek iskolába, nevelés nélkül lép abból ki, sőt gyakran már elkorcsosodva!

Ám gondoljunk csak egy alacsony, setét, por-lepte, piszkos, szűk iskolába 80—100 gyermeket beszorítva; gondoljuk azokat mind a' két nemből összevegyülve; és mind ezek mellett képzeljünk egyetlen egy mestert, és pedig ügyetlen és a' neveléstudományba avatatlan, hivatalát megunt, ruhája és kenyere után éhező mestert, és el fogjuk hinni, hogy sok rosznak magva elhintetik már az elemi iskolákban, a' honnét a' szülők, a' haza, a' nemzet minden jót szeretne várni.

Vannak kétségkívül többféle közelbi és távolabbi okai elemi iskoláink' szerencsétlen álladalmának; de ezek nem tartozván ide, csak legközelebbi forrását említem, mely nem egyéb, mint az ügyes iskolamestereket készítő és képző intézeteknek hiánya, és mind a' tanítóknak, mind a' tanulóknak használhatására czélirányos kézikönyveknek nem léte ¹⁾.

Valamint tehát a' házi, ugy az iskolai nevelés is a' gyermeket önmaga előtt ismeretlen hagyja; sőt megfejthetetlen mesévé teszi a' gondolkodni, elmélni, 's magát ismerni kezdőt is. Ugyan is, midőn a' szünet nélkül mozgó, 's minden tehetségeit, érzekeit a' természetnek ártatlan gyönyöreiben szabadon repkedtető gyermek egyszerre olyan állapotba tételik által, mely csöndességet, hallgatást és figyelmeztetést parancsol, és természeti tehetségeit használni tiltja, — mi természetesebb, minthogy a' gyermek vagy

---

¹⁾ Egy külföldi író annak tulajdonítja honunkban a' népnevelés' hátramaradását, mivel a' „Ratio publicae educationis“ című munka szerkesztői azt tüzték ki fő czélul, hogy a' nevelés az egész országban egy en lő legyen, ezen sokkal helyesebb helyet, hogy a' nevelésnek mindenütt ugyan azon egy czélja legyen. Nagy akadályt lát abban is — és milly igazán! — hogy a' köznépek befolyása van az iskolamester' választásába. J. H. v. Wessenberg: Die Elementarbildung des Volks. Zürich, 1814. 155. l. stb.

megbűvöltetve gondolja magát lenni, vagy első pillanattól fogva gyűlölni, utálni kezdje azon helyet, mely őt arany szabadságától illy igazságtalanul megfosztotta! Hát ha ide értjük még az iskolában uralkodó szellemet; az iskolamesternek dörgő és csattogó szavát, majd gond-, majd éhség- vagy bormámor-ránczolta homlokát, a' sok büntető eszközöket, és a' büntetésnek olyan neveit, melyeket az illendőség tilt nevezni: mondám, ha ezeket hozzá értjük, elemi iskoláinknak egyéb fogyatozásaihoz, mit fog azokban a' kis ujoncz gondolni, és mivé kell neki fajulni! ¹⁾

Igaz, hogy ezen bánásmód könnyebb a' mesterre nézve, mint szeretettel, gyöngédséggel a' kisdedek' bizodal-mát megnyerni; az ő éretlenségökhöz lebecsátkozni, 's hasonló atyai hajlandósággal a' hibázókat az eltévesztett ösvényre visszavezetni stb; de a' szokott mód szerint embert fog-e a' mester nevelni? nyílt szívű és nemesen gondolkodni és érezni tudó embert? Vagy a' legjobb indulatu gyermeknek is nem kell-e alattomos, érzéketlen, boszúkívánó emberre fajulni? 's a' ki önmagát, szellemi tehetségeit, 's ezeknek természeti rendeltetését soha sem tanulta ismerni, fog-e az valaha öntökéletesbitésére törekedni? jó ember, jó polgár, jó keresztény lenni? ²⁾

---

¹⁾ Nem nagyitva, és gondolom formán vannak ezek mondva, mert becsületemre! a' mit Varga Istv. ur mond em. m. 88. l., igazsággal mondhatom én is, hogy ismerek olyan gyermektanítókat, kik — az illendőség — nem engedí mondani, mennyire kínoztatják sőt tulajdon kezökkel gyilkolják a' kisdedeket, hogy, mint Pius Desiderius megjegyzi 23. l., a' paraszt mintegy előre készítessék el az iskolában, hogy utóbb száz pálczaütést ki bírjon állani. — Ezen jegyzés a' legnagyobb figyelmére méltó a' nemzetnek!

²⁾ Pölitz em. m. II. k. 104. l. Geschenke. V. k. 92. 's köv. l. Chiman. II. k. 17. l. stb. Encyclopaed. II. köv. §. Irány, 49. l. Szabó Ján. em. m. 94, l. stb.

15. §.

*A' lélektudomány' befolyása az iskolabeli nevelésre**b) a' felsőbb osztályokban.*

Felsőbb iskolai osztályok' nevezete alatt érteni akarom e' helyütt rövidség' okáért mindazokat, melyekbe a' nemzeti, és ugy nevezett normalis iskolákból átlép a' tanuló ifjúság.

Mintha látnám, hogy az emberiséget tisztelni és nemzetét hiven szeretni tudó emberbarát szinte nyugtalanul várja, hogy a' házi és elemi iskolák' nevelésmódja miatt vérzeni kénytelenített szivét majd vagy a' gymnasium' pitvarában, vagy legalább a' humaniorum és a' még fölebbi osztályok' arenáján enyhítő és kellemesb néző pontokra vezetem: várja, hogy itt, vagy kipótoltatnak az elmulasztottak, vagy megorvosoltatnak a' korábbi nevelés' hibái. Azonban ha a' nevelést a' maga méltó értelmében vesszük, ez, fájdalom! semmivel sem áll jobb lábon a' felsőbb iskolákban is. Ám ezek, ugy látszik, egyedül értelmi képzését tüzték ki tanítványaiknak, a' nélkül hogy a' szivnek nemesítésére, a' tulajdonképeni nevelésre ügyelnének. És mégis mi silány gyermekeinknek ezen tanulásbeli előmenetelök is! nálly aránytalanul míveltetnek azoknak elmebeli tehetségeik! Ennek kétségtelen jele egyebek között csak az, — mint egy írónk megjegyzi, — hogy sok gymnasiumbeli jelesek igen is hátramaradnak a' győzők és dicsők' sorából felsőbb iskolákra lépven, a' hol a' szajkólkodás nem győzven a' tanulmányok' sokaságát, nem csak saját nevökre, de előbbi tanítójik' ügyességére, hitelességére, és becsületére is nem kevés homályt vetnek ¹⁾.

---

¹⁾ Igaz Nathanael Sas folyóir. XV. k. 52. l.

Ezen elméleti művelésnek nagyobb foganatú haladhatását tagadhatatlanul okozza a' latin nyelv is; azonban teljességgel nem vagyok azon vélekedésben, hogy azt iskoláinkból egészen kiküszöböljük; mert, valljuk meg őszintén, még sok tanulni való van abban a' magyarnak! csak azt ohajtanám, hogy a' latin nyelv lenne a' mellék tanulmány, nem pedig a' honi; és talán csak az önként vállalkozók vagy jobb tehetségűek taníthatnának reá, különben a' tanulmányok honi nyelven adatatnának. Vagy mi hasznát is veszi ezen holt nyelvnek az, ki gymnasiumi pályáját végezvén, olyan élet' nemébe lép, a' hol rövid idő alatt elfelejti azon nyelvet, mellynek hasznát venni nincsen alkalma.

Azonban bizonyos az, hogy a' latin nyelv mellett is a' psychologus professor sokkal több és érettebb gyümölcseit mutathatná tanítványaiban, mind az értelmi mind az erkölcsi képzésnek. Ugyan is mi sok és jó alkalmatosságokat találhatna ő majd a' földleírásban, majd a' természeti és hazai historiában sőt a' classikusok' fejtegetésében is hallgatóinak erkölcsi képzésére holmi psychologiai és erkölcsi digressiókat, alkalmazásokat stb tenni. 'S most mi történik ezen tanulmányokkal? egyik nap, vagy egyik órában földleírást, másikon historiát stb diktál a' professor. És mit diktál? üres szavakat, pusztá neveket, királyok' genealogiáját, a' nevezetes ütközetekből a' hadi szeregeknek különféle állásait stb — tehát mind olyan dolgokat, mellyeket tanulni unalmas, emlékezetben tartani nehéz, a' köz életre semmi hasznuk; a' szív' erkölcsi, vallásos, 's honszeretet' érzelmeinek fölébresztésére és taplálására semmi benyomással nem bírók; de még az értelem' körét sem tágitók, hanem egyedül emlékezet, 's ezt is csak színelgesen és üdeig óráig gazdagítják:

Vos moneo, quorum est fidei commissa inventus,
Et quorum est, teneras puerorum fingere mentes.

— — — — — illa docete,

Arida quae non sint — — — ¹⁾.

Igenis, iskoláinknak ez legkártékonyabb vétke, hogy későn korán a' tanulók' emlékezetét zaklatják, és terhelik egyedül! Mig a' vallásbeli oktatások — igazán nevezve leczkék — sem egyebek mint csupán az emlékezetnek tárgyai, a' nélkül hogy egyszersmind a' szív is a' mennyei igazságok' szükséges voltának megismerésére, 's érettök háladatosságra serkentetnék, avagy azoknak mennyei édességét érezni, a' megelégedést, örömet és vigasztalást egyedül bennök keresni ösztönöztetnék; 's a' nélkül hogy a' vallás által és a' valláson alapítatnék a' növekedő ifjúság' erkölcsi caractere.

Hogy az iskolabeli tanulók szabott időben vallásukhoz képest bizonyos külső gyakorlására is szorítatnak a' religiónak, az bizonyos; de előre elkészített elme és szív nélkül milyen lélekkel és fogonattal teszik azt — legyen bíró, ki a' szívek' rejtekébe lát. Annyit mondhatunk, hogy a' vallás' minden igazságaival megtöltött főnek is kevés erője van a' készületlen szívre! — Vagy honnét is van az, hogy a' mai időben a' valláscsúfolás olly közönséges, hogy a' fölserdült ifjúság néminemű érdemét keresi abban, ha ő is a' több úgy nevezett megvilágosodott hitetlenekkel együtt vakoskodik 's gúnyol mindent, a' mi vallásszerű? Ez onnan van, hogy az iskolákban az értelem' világosítása mellett egészen elmulasztjuk a' szív' formálását, holott a' vallás, a' hit főkép a' szív' dolga ²⁾.

¹⁾ M. Palingen. *Zod. vitae*. 9. l. — Szeme előtt tartván a' professor, hogy a' historia nem csak testis temporum, hanem magistra morum is. (Cicero.)

²⁾ Szabó János *em. m.* 48. l.

Vége el nem hallgathatom azt, mint a' lélektudomány elveinél fogva igen is fontos noha magában némellyek előtt talán igen csekélynek lászható dolgot, hogy a' tanulók egymás' leczkéjének kihallgatására, és gyakran írásbeli dolgozásaik' megbirálásaira is szoktak rendeltetni. Ez a' mód Bell-Lankaszter' tanítása' módjában igen is jó lehet, mivel a' tanító mindenkor és mindenütt jelen van; de nem úgy megy nálunk. A' tanulóknak egymás általi kihallgatása egyenes utat nyit a' legutálatosabb indulatoknak és kárteköny szenvedelmeknek kitörésére, és azoknak halálos holtig meggyökeredzésére. Ugyanis a' gyermek vagy tudta a' leczkéjét, és mégis rossz jegyet kapott kihallgatójától; vagy nem tudta, és mégis jót irt amaz neki. — És miért így? Azért, mert az elsőn valamelly okból vagy boszút akar állani a' kihallgató, vagy illy módon akarja tanulótársát holmi kedvezésekre, ajándékadásokra kényszeríteni; a' másik pedig azért, mivel már meg van ajándékokkal vesztegetve. De ki tudná előszámolni az emberi szenvedelmeknek minden nemeit, és a' rossz calculus miatt a' kegyetlen büntetéstől irtózó gyermekeknek mindent elkövetni kész, találos eszének fortélyait! Veni, et vide.

Illy rossz következtetései vannak az írásbeli dolgozásoknak is, mellyeket a' tanítványok honn készítenek. Ezen munkákat vagy magok készítették a' tanulók, vagy nem; és vagy jól, vagy rosszul vannak készítve, és a' professor vagy kijelenti azokról a' maga ítéletét, vagy nem. Ha más készítette, és a' professor megelégszik a' munkával: egyenes út nyílik az ifju előtt törvényes előljárait akár melly más dologban is, ha lehet, lelkiismeretlenül kijátszani: tompulni kezd tehát a' becsületérzés, 's a' lelkiismeretnek megsértett gyöngédségével sérül a' szívnek őszintesége. Ha maga készítette a' munkát, de az akár jól van, akár rosszul, a' professor ki nem jelenti ítéletét: alkalom adatik a' magán talán különben is könnyíteni szeretőnek hivatala' kötelességeit gondatlanul teljesíteni; a' ki pedig pontos kívánna lenni, és hibáját örömezt tanulná javítani — ezen bánásmód által elesik

végre kedve, lankadni kezd tekintetbe nem vett szorgalma, és a' legnagyobb reményü ifju dologkerülő henyévé lesz¹⁾. Már e' felszeg és sok oldalról hijányos nevelésmód által a' szülők, a' haza, a' nemzet nem csufosan károsodik és csalódik-e meg az ekképen nevelt tagjaiban épen akkor és épen azok által, a' midőn és a' kiktől növendék polgáraiban a' köz jóllétnek mindannyi ügyes, és erényteljes előmozdítóit várja?

De még egy pálya van hátra, mellyen a' haza és nemzet jobb nevelésü ivadékokat várhat ifju polgáraiból. — A' philosophia ez. Igaz, hogy a' philosophia azoknak észbeli utolsó okfökön épült tudománya, mellyeket az embernek végső rendeltetései nézve főképen tudni és tenni kell²⁾;

¹⁾ A' becsületösztlönnek és szorgalomnak ébresztésére valamint a' lélektudomány' elveiből, úgy a' tapasztalásból is, hogy egyebek között legfogyanatosabb mód az úgy nevezett *correcta exercitiá-k* közé a' felsőbb osztálybeli tanulóknak saját dolgozásaitat iktatni — természetesen azokat, mellyek minden tekintetben legjobban megütik a' mértéket, alája irván ez ilyen mustrául vett munka' szerzőjének a' nevét minden tanuló. Ugyanis tudván a' tanulók a' divatozó szokás szerint, hogy nem kiki a' maga saját dolgozását fogja a' közvizsgálat' ideje kor bemutatni, hanem a' professor' munkáját, sem tulajdon dolgozásaikra nem fordítanak tőlök telhető szorgalmat, sem kellő figyelmet a' professoréira; anuál is inkább mivel ezen exercitiumok nem dictáltatnak le tüstént a' kidolgozás után, hanem kevés hetekkel a' közvizsgálat előtt: tehát olyan időben, midőn már a' tanulók nem is igen emlékeznek, hogy valaha hasonló tartalmu gyakorlást irtak volna, a' minőt a' professor dictál, 's a' melly időben a' tanulóssal is eléggé el vannak foglalva.

²⁾ Imre. Bölcselkedés. I. d. 18. l. — „Die Anthropologie kann vollständig und wahr ohne die Offenbarung gar nicht behandelt werden. Denn nach den christlichen Lehrbegriffen ist der Mensch in geschichtliche Erscheinungen hineingezogen, wodurch sein ganzer seiender psychologischer Zustand bedingt ist.“ *Jahrbücher der Theol. und Philos.* 1834. II. B. II. Heft S. 426

de igaz az itt is, a' mit valahol az evangelium mond: „A' kinek van, adatik, és bővelkedik; a' kinek kevés van, a' mije van, az is elvétetik tőle.“ Csak a' melly ifju illőképen kifejtette már a' maga lelki tehetségeit, és megtanulta zabolázni a' könnyen rendetlenekké válni szokott indulatokat, a' ki helyesen fölfogta mind az erénynek önmagában létező becsét, mind saját rendeltetésének méltóságát, 's ezeknél fogva egyetlen egy tárgyává tette minden törekvéseinek magát szakadatlanul tökéletesíteni, és minden viszonyaiba minél pontosabban beilleszteni; mondám, csak az ilyen tud philosophus lenni, a' szónak méltó értelmében.

Azonban az academicusok' különféle osztályaira nézve, ugy látszik, nem cél már a' nevelés. Az universitas már meghatározott életnemekre készítő intézet, a' mellynek tagjai már képesek önmagukat nevelni stb. Igen, ennek így kellene lenni; ám de láttuk, minő előkészülettel lépnek ki ifjaink a' gymnasiumból; az academia és gymnasium között pedig csak egy esztendő, vagy tulajdonképen két hónapi köz vagyon. Többire mindezek mellett is nagy és igen elhatározó befolyása lehetne az academicus professornak is, ha ő psychologus egyszersmind, hallgatóinak erkölcsi képzésére 's tőkelyesítésére. De mit is mondek — ha psychologus volna; hiszen psychologia legelső tanulmány, és mintegy ajtó a' philosophiára! Ugy van. Nem is azt akarom én vitatni hogy az academicus tanítók nem psychologusok általán, ezt még a' gymnasiumbeliekről sem állítom, — csak azt mondom, hogy állok az ember és lélektudomány nem minden oldalu kiterjedésében adatik elő; hogy az egész tudomány csak haszontalan feszegetések, elmefuttatások körül foglalatatoskodik; hogy az anthropologusok, és psychologusok a' kinyilatkoztatott religiót mellekelve nézik az embert és lelket: pedig csak ennek tiszta világánál lehet mind egyiket, mind másikat ugy ismerni mint annak a' rendeltetése, és maga a' teremő kívánja.

Van, igenis, van az academicus professorok' jelen tanításmódjának is befolyása hallgatóik' erkölcsi képzésére; de millyen? mikép fognak ezek gondolkodni, érezni, csele-

kedni pályájuk bevégeztetével a' köz életbe lépven? Természetesen úgy, a' miként az iskolában tanulták. Már az iskola vagy a' régi kaptára ütötte a' tanítás rendszerét, vagy az újra. Az első esetben majd hallásból, majd talán olvasásból megismerkednek az újabb izletű philosophiának holmi töredekeivel is az academicus hallgatók, és ennel fogva gyanus lesz előttök hol egy, hol más oldalról a' régi elavult portéka; és nem tudván a' kettő között választást tenni—hoc ipso—kétkedőkké — scepticusokká — és hitlenekké lesznek. Azonban a' régi rendszernek practicus részében a' haszon 's boldogságügyeléshez — eudaemonismus — mégis örömet ragazkodván, in theoria atheusokká, in praxi naturalistákká lesznek.

A' második esetben szinte ezen következményekre bukkanunk. Ugyanis az újabb szabásu philosophiának fő állításai jelen kérdésünkre nézve ezek: hogy az Istenről, a' lélek' halhatatlanságáról semmit sem tudhat az ember. Ezek csak kívánnati a' practicus okosságnak (Kant). Hogy világot maga teremt az ember, és mind a' természetnek, mind az igazságnak és erénynek törvényeit önmagából hozza ő ki (Fichte). Már az ilyen, és hasonló elvekkel megtöltött fejű, 's szívű ifjaktól mit várhat a' haza, az egyház, a' religio? Az igazság, a' hivatalbeli buzgóság, a' szívnek megvesztegethetetlen szilárdsága, az erényesség, az erkölcsi és polgári positívai törvények iránt tartozó tisztelet stb minő lábon fog állani? kivált, ha ezen iskolai elvek mellett tekintetbe vesszük még a' sok metelyteljes könyvek' olvasásának lábra kapott dühét, a' rossz társalkodás kártékony hatását, a' külföldnek hozzánk szivárgó korlátlan 's rendülésre hajló szellemét stb.

Mind ezen roszaknak áradni indult özönét meg nem fogjuk addig gátolhatni, míg a' házi, elemiskolai és gymnasiumbeli nevelés jobb lábra nem állítatik. A' szabadságnak helytelen képzelme, melyet academicusaink a' határtalan függetlenségben helyeznek, mind addig veszélylyel fenyegeti nem csak a' gymnasiumból itt ott ártatlan szívvel és

romlatlan lélekkel föllépő erényeseket, de a' jó rendet és csöndességet is; míg a' valódi, szilárd, alapos értelmesség, életbölcseiség, és a' korán szívbe oltatott, valláson alapult erényesség meg nem tanult és bír küzdeni mind a' helytelen észfogatokkal és áligaz színű elvekkel; mind a' megromlott embertermészetnek zajongó és korlátot nem szívesen tűrő indulatival.

Ugy látszik, a' theológiában is nagyobb figyelembe kellene venni a' lélektudományt, különösen azon módot, mely szerint a' leendő lelki pásztorok az anthropológiának és psychológiának practicai szabályaival és elveivel minél gyakrabban, minél nagyobb kiterjedésben, és szívrehatóbban megismerkedtessék híveiket.

16 §.

Mi haszna és befolyása lehetne a' lélektudománynak az iskolai nevelésre a) általán.

Ha a' házi nevelést, mely általán az egész nemzet képző intézete, célravezetőbb alakba kívánjuk önteni, semmi sem természetesebb, mint hogy az iskolákat állítsuk jobb karba mind az oktatás' mind a' nevelés módjára nézve. Ugyanis kikből válnak szülők és legtöbb nevelők? nemde azokból, kik egykor iskolába jártak? és ezek miképen fogják magzatjaikat nevelni? Igen természetes, hogy azon mód szerint, a' hogy' az iskolában tanulták. Igaz hogy az iskolai óráknak mostani álladalma szerint iskolai rendszerünk igen sok részekre van feldarabolva a' sokféle tárgyak miatt, és a' szoros értelemben venni kellő nevelésre kevesebb üres idő marad, mintsem a' mennyit a' tanulók minden oldalu helyes és teljes képzése kívánna: mindazonáltal a' mit egy 15, 18 esztendőös gymnasistától lehetne várni a' hazának, csak ugyan sokkal több lehetne az, 's a' várakozásnak sokkal nagyobb mértékben megfelelő lenne, ha a'

házi nevelés az elemi iskolákra, ezek a' gymnasiumra lehetőleg eléggé elkészítenék a' növendékeket; a' mi annál szükségesebb volna, mivel az iskolai pályáról számtalanok épen akkor lépnek le, mikor lelki tehetségeik a' kifejlődésnek még csak talán első csirájában tűnnek elő, vagy lefőbb azoknak célirányos művelését még csak munkába kezdé venni a' jótékony képző mesterség, tehát a' művelődésre ugyan legfogékonyabb, de egyszersmind legizgékonyabb, a' tévedéseknek, habzásnak, veszélynek legnagyobb mértékben kitett időkorban! számtalanokat a' kevés testi erőtetést kívánó iskola' köréből tüstént a' kenyérnek véres veritékkel keresésére, szolgálatra, 's a' munkás életnek egyéb fárasztó nemeire szolit a' kénytelenség, melly aztán még a' magát művelni szívesen ohajtónak sem enged elegendő szünidőt, vagy legalább csak azok lehetnek képesek ezen helyzetökben nemesebb részök' műveléséről gondoskodásra fölemelkedni a' tikkasztó munka között is, kik a' házi nevelésben rendeltetésöknek fölséges voltát, 's ama' nemesebb én-jök' méltóságát helyesen fölfogni, 's annak az ő eredetijéhez — prototypon — minél inkább és inkább közeledhetése' tekintetéből a' hirtelen sikamló időnek minden legkisebb részecskéjét szintugy becsülni és használni tanulták, mint a' religióval párosított erényhez a' legbokrosabb akadályok között is hiven és tántoríthatlanul ragaszkodni megszokták.

Hát olyanok mi nagy számmal vannak, kik az iskolai nevelésben még illy csekélynyire sem vehetnek részt; hány szülők vannak, kik a' szegénység miatt nem ruházhatván gyermekeiket, nem küldhetik azokat iskolába, kivált téli időben, holott szerencsétlenségre hazánk' legszámosabb helységeiben épen a' néhány téli hetek fordítatnak a' gyermekek' iskoláztatására! Mások korán árvaságra jutnak, és holmi alacsony szolgálatokba kénytelenítetnek állani, a' hol a' boldogtalan és még önszemélyességét nem ismerő árva lény sokszor igen kedvezőnek tarthatja helyzetét, ha ugy tekintetik, mint emberi állat, és nem egyedül mint teherhordozó barom, a' helyett hogy őtet a' cselédtartó háznépéhez is számlálná, és nem csak

testét mentené az ehelhalástól, és mezeitelenségtől, hanem erkölcsi, lelki insegeire is ügyelne, ha szinte magával azon egy asztalnál nem etetné is, mint Stancsics' Lajcsijának apja ¹⁾. Csodálhatni-e aztán, ha az ilyen elhagyatott gyámoltalanok sem önmagukban, sem másokban nem ismervén az emberi természetnek akár méltóságát, akár rendeltetését, csakugyan nem is sokkal különb szellemi tulajdonságokat mutatnak, mint a' merő oktan állatok! csodálhatni-e, hogy olly ritka a' hűség, őszinteség, pontosság, lélekismeretesség stb a' cselédek között? Vagy nem köz panasz-e, hogy nincs jó cseléd? hogy a' cselédek, kivált a' barmokkal bánók' durvasága, lelketlensége, pajkossága, érzéketlensége, a' nőnembeliek' kaczersága, sorsukon fölüli fényűzés-vágya, szóval, mind a' két nembeliek' korcsossága, erénytelensége legfőbb mértékre hágott? szerencsétlenek ugyan maguk is az ilyen állatemberek; de ostromoztatnak általuk azok is, kiknek nem csak tehetségökben áll az effélék' jobb neveléséről gondoskodni, de kötelességek is, és pedig nem bottal, bilincscsel, káromlással, melly bánásmód nem csak virágzásra nem hozott soha egy országot is, de a' neveletlent sem képezte jóvá ²⁾, hanem emberhez illő módon. Vagy, egyebeket elhallgatván, nem nagy ostor-e mind az egész nemzetre, mind külön a' cselédtartóra nézve, hogy ezeknek a' durva, korcsos, félbarom cselédeknek minden tetteit, mirigy gyanánt ölö beszédjeit látják, hallják az ő gyermekei, sőt azokkal későn korán társolkodnak is? a' legszemesebb, és gondosabb vigyázat mellett is lehetséges-e, hogy a' sok látott, hallott roszból ne ragadjon a' roszra talán különben is hajlandó gyermekre valami?

A' cselédség' romlottságát eléggé bizonyítja már csak az is — és így a' reájok, 's nevelésökre lelkesebb ügyelést

¹⁾ Rényképek. Stancsics Mihál. Pest 1835. 25. l.

²⁾ Hitel, 100. l. J. B. Graser : Elementarschule. II. Th. 28—29. §.

is hathatósan ajánlja, hogy a' fogházak többnyire ilyenekkel vagynak megrakva. Hát itt ugyan mi történik ezen szerencsétlenekkel? Megjavítatnak-e ottan, és mit a' házi nevelés elmulasztott rajtok, helyre hozatik és mint jó nevelésű emberek lépnek-e vissza a' társaság' körébe? Bár úgy volna, adná Isten! De fájdalom! nem halljuk-e több nemes megyék' gyűléseiben, fogházainkat bűn' iskolájának nevezetni ¹⁾? Azonban úgy látszik, hogy a' fogságnak nem is a' megjavulás tüzetik ki nálunk célul, hanem egyedül a' bűnhődés; melly legfőlebb is idejig óráig titkolódzót csinál a' nyilván rosszból, de jót soha. Hogy tárgyamtól messze ne ragadjon fogházaink' sok tekintetben javítandó állapotja, csak azt jegyzem meg, hogy mostani álladalmuk szerint a' dolgoknak minden esetre szerencsétlenné tétetik az, a' ki fogságba kerül; mert mind annak saját, mind a' mi vélekedésünk szerint becsületétől, hitelétől, 's benne helyeztethető bizodalomtól megfosztatik egyedül az által, hogy rab volt, — habár talán vétketlenül is. — A' becsületet tehát, a' jó hirt, nevet, bizodalmat neki vissza nem szerezhethi a' fogság mostani álladalmában; következésképp' abból kiszabadulta után is jó helyre, szolgálatra nem tarthat számot, 's így, ha életét tengetni akarja, de hozzá módja nincs, kénytelen úgy szólván — ismét azon rosszra, mellyért talán több esztendőig hordozta lábain a' súlyos bilincset, és testén a' sok botütést, ismét visszavetemedni.

A' cselédek' osztályához számítom a' mesterségbeli inasokat és legényeket is. A' czéheknek mind föntartására, mind eltörlésére nézve sokat lehet mondani; azonban ide nem tartozván ezen érdembeli vitatás, csak azt mondom: hogy a' jól elrendelt czéhek igen sokat és foganatosan segíthetnék előre a' jó nevelést, és nemzeti műveltséget már csak annál fogva is, mivel igen nagy azoknak a' személyszámra való kiterjedésök, és mindegyik saját kebelé-

---

¹⁾ Bölöni Farkas. 118. l.

hez tartozó tagjaira nézve felsőbb helyen is megerősített hatósággal bír. Azonban hogy a' nemzet' illy nagy várakozásának megfelelni képesek lehessenek a' czehek, mulhatlanúl szükséges volna, hogy a' mesteremberek maguk illőképen művelt, józan, mértékletes, serény, lélekismeretes, vallásos és erényes emberek lennének; de épen itt a' nagy hiány! itt gyökeredzik annak oka, hogy mint más országokban, úgy nálunk is majd megegyező akaratlaltal a' czehek' megszüntetését kívánják: mivel tudni illik a' magát nem ismerő, állapotját nagyító üvegen néző mesterember elengedvén magát részint durva indulatitól, részint a' kor' szellemének vakító gőzétől ragadtatni, élni, ruházkodni, házat vinni stb úgy kíván, a' mint ezt neki a' köz divat, az éretlen önbecs hizelgi; 's mivel mind ezekre rendes kereset, a' jó és lélekismeretesen tett munkabér nem elegendő, holmi fortélyokra, kontár munkák' készítésére vetemedik; az efféle balfogások pedig, tudni való, titokban nem maradhatnak az inasok és legények előtt; sőt azokban részt venni szinte kénytelenítetnek, 's így ezek aztán mestertől mesterhez, városból városba, tartományból tartományba viszik a' megtanult rozszlelküségét, az erszénynek kedvező kontárságot, a' becsületet, hitelt veszedelmeztető fortélyokat stb. Hogy a' mesterek' kicsapongásait épen olly kevéssé képesek a' gyakori büntetések és megszégyenítések zabolázni, mint a' legényeket a' vándorkönyvek, úgy látszik, a' mindennapi tapasztalás ezt is eléggé bizonyítja.

Vége, úgy látszik, hogy az előadottak' folytatában maga helyén állhatna itt említést tenni azokról is, kikre személy- és vagyonbeli bátorságunk vagyon bizva, kivált a' kül-ellenség' kártékony rohanásai' tekintetéből, az állandó katonaságról, melly háború' idején az emberiségre nézve egy mindent magával elsodró árvizhez, békeségben pedig egy peshedt álló tóhoz hasonlít — nálunk!

Ugyanis kik teszik a' hadi seregnek legnagyobb részét? nem azok-e, kik részint a' dolgot restelvén, korhely-

ségre adták magukat, 's vagyonukat elharácsolván, görbe utakra vetemedtek, és hogy az érdemlett büntetést — vélekedések szerint — kijátszhassák, önként a' katonai életet választották; részint pedig azok, kiket az illető törvényhatóság kárhóztatott az édes haza' védelmére azért, mivel életök' módjával azt mutatták, hogy a' közjót, bátorságot 's hazát nem szeretik, hogy élhetetlenek, és semmirekellők; legnagyobb részét végre olyanok teszik a' hadi seregnek, kik természetöknel fogva az életnek akármely sulyos nemére inkább érzik hivattatásukat, mint a' fegyverforgatásra; tehát olyan emberek, kik nem csak szabadságoktól vélik magukat megfosztatva lenni, de egy olyan életnemre is kárhóztatva, mely természeti hajlandóságukkal szemközt ellenkezik ¹⁾).

Már ha ezen nézetekhez azt is hozzáadjuk, hogy ezen fegyverviselő emberek gyermekkorukban a' jó nevelésben sem vettek részt, ítélje megakárki: sokat mondottam-e, midőn a' hadi sereget háboru idején a' rohanó árvizhez, békeségben az álló tóhoz hasonlítottam. Vagy azt mondod: nevelik a' katonát; igenis megismerem, hogy a' csinosság, rendtartás, pontosság, engedelmesség ha valahol, bizonyosan a' katonaságnál megkívántatik; de még ezt nem lehet embernevelésnek mondani, ha csak a' lovaknak és egyéb oktan állatoknak különféle ügyességre való idomítását — dressiren — nevelésnek nem akarjuk nevezni. 'S csak ugyan, hogy a' köz tapasztalás szerint tudva levő neveletlenségből származott hibáit ne említsem a' katonaságnak, nem megy-e p. o. az nála szájról szájra öröklő hagyományképen: „Hogy a' katonát nem azért büntetik meg, hogy lop, hogy ezt amaz a' csinyt tette; hanem hogy rajta kapták?” Az értetlen, rövidlátású 's neveletlen ujoncz fülében nem úgy hangzik-e ezen katonai jelszó, mint fölmentés a' lélekismeret sugalma alól?

---

¹⁾ Balítételek. 96. l.

Már mindezen roszakat, mint a' nemzet' legsulyosabb ostorait egybevéve, világosan következik, hogy egyedül a' házi nevelés segíthetne, 's annak kell rajtok segíteni, ha a' nemzet tőlök meg akar menekedni. De ki fogja a' házi nevelést vinni? nemde legnagyobb részben az olyanokból vált szülők, kiknek rendetlenségét itten érintettem, 's kik vagy teljességgel soha belé sem szagoltak az iskolába, vagy időnek előtte kénytelenítettek lelépni a' tanulás' pályáról: sőt ha azt végig lefutották is volna, iskoláinknak jelen rendezése szerint sem magukra nézve nevelést nem nyerhettek, sem a' nevelésnek elveivel és szabályaival meg nem ismerkedhettek? Tehát hogy a' házi nevelés azt tehesse, a' mit tőle a' haza vár: a' haza' atyjainak kötelességökben áll arra ügyelni, hogy a' szülők, úgy mint, kik rendszerint a' házi nevelést viszik, alkalmatosokká tétessenek gyermekeiknek nevelésére, ez pedig csak úgy lehet meg, ha az iskolai oktatás és nevelés mód jobb karba állítatik ¹⁾).

17. §.

Mi haszna és befolyása lehetne a' lélektudománynak az iskolai nevelésre külön b) az alsóbb osztályokban.

Őszinte nyíltszívűséggel vallom meg, hogy az iskolai nevelés' célirányosabb rendezetébe avatkozni, az iránt javaslatot adni, igen fontos, 's kellemetlen dolog. Kellemetlen, mert a' legjobb szándék mellett is nem igen számolhatni a'

---

¹⁾ „Die studierende Jugend ist dazu bestimmt, einst zur Erziehung des Menschen im Allgemeinen mittelbar, oder unmittelbar mitzuwirken, sie soll Führer, Freund und Wohlthäter der Menschen werden.“ Graser: Beobachtungen. I. T. S. 26 és II. k. 50—66. 1.

kaján szemek és hivatlan bírák' nyelve' fullánkjának elkerülhetésére; fontos, mert a' mit az egyik hazáját 's nemzetét forrón szerető mond, 's mint hasznost és célirányost ajánl, a' másik éppen cél elleninek néz hasonló honszeretet, hevétől — állítólag — lelkesítette; de leginkább, mivel olyan intézetről van szó, melly az egész nemzetet érdekli. Azonban az ismeretes: Veritas odium parit elrettentsen-e bennünket örökre, hogy a' mit ki jónak, helyesnek gondol, ki ne mondja? Nem a' sokféle veledések' sommájából lehet-e legbiztosabban az egésznek véleményét és kívánatit érteni? vagy hogy egy iskolamestert, mint mondani szokás — kenyerétől meg ne foszszunk, olly sok százak és ezerek előtt elzárjuk-e tovább is a' jobban élhetésnek útját? hogy egy embernek ügyetlenségét titkoljuk, olly számtalanokat tegyünk-e ügyetlenekké?

Már, mint főlebb érintetett, valamint a' szülőknek, úgy a' tanulóknak is az az eredendő bűnök vagy az iskola iránti veledésben, hogy a' gyermek, mint szokják mondani, „jól tanuljon“ legfőlebb ha némelly gondosabb szülő még azt is hozzá adja, hogy „csak rövid pórázon tartsa ám gyermekét a' tanító, és megbüntesse, ha rosszúl viseli magát, hogy maholnap ember legyen belőle!“ 's ha ezt teljesítette a' tanító, 's a' tanítvány is betanulta a' napi renden álló pensumot, el van érve az iskoláztatás' célja!

Igaz, hogy ez szépen hangzik: ember lehessen belőle! mert hiszen csakugyan ez is célja minden nevelésnek; de mit értenek ők ez által? azt egyedül, hogy a' gyermeknek kenyere legyen; hogy hivatalt kaphasson; hogy illyen és illyen nagy ur lehessen, mint ez és ez a' szegény szülőktől származott gyermek. De bezzeg ha a' gyermek azt mondja, hogy ő nem akar hivatalt viselni, nem kíván nagy úr lenni miként fogja őtet a' tanulásra ösztönözni a' szülő? kivált, ha a' gyermek példát példának ellenébe állítván, azt mondja:

„Hogy ez és ez sem tanult, mégis megél; sem írni, sem olvasni nem tud, mégis gazdag stb ?“

Hogy az elemi iskolák tehát való és természetes rendeltetésöknek megfeleljenek, nem mondom, hogy a' mester azon kezdje a' tanítást — de a' legelső és főbb szükségések közé számlálom, hogy a' gyermekkel megismertesse az iskolajárásnak teljes minden oldalú, 's végcélját, melly nem egyéb, mint képessé tétetni rendeltetésünknek megfelelni. Hogy tehát a' gyermek helyesen érthesse az iskolába járás' célját, szükségképen tudnia kell az ember' rendeltetését; és hogy erről helyes fogalma legyen, ismerni kell általán az embert minden tehetségeivel együtt, és ezen tehetségeket szokott módosításai szerint önmagában is, azaz: szükséges a' gyermeknek önmagát, mint individualis embert is ismerni.

Mi módon lehessen, és kelljen ezen ismeretekre a' gyermeket vezetni? célján kívül esvén ezen értekezésnek, csak azt jegyzem meg, hogy már ezekből is sejteni kezdi ő hogy a' tanulás hasznos eszköz lehet ugyan az ember' rendeltetésére nézve, de végcélja az iskolába járásnak épen nem; át fogja látni, hogy ő rendeltetésének valóítására sem kül erő által, sem csupán természeti ösztöneit követve szenvedőleg nem vonattathatik mint az oktan állatok; hanem öntehetőség által kell arra törekednie az ész és religio által kijelelt erényesség' útján; azaz: föl fogja ő találni azon mindenható lényt, ki őtet teremtette és azon viszonyból, melly ő, és teremője között van, megismeri iránta tartozó kötelességeit, 's igaz gyermeki szívvvel hódol, és örvend azokat teljesíteni. Nem különben megismeri ő, hogy nemesebb fele ugyan az ő valójának, a' lélek; de a' test is egészítő részét teszi annak; 's azért egyiknek tehetségeit úgy mint a' másikat, köteles művelni, tökéletesíteni és minden, kivált szándéklatos elrongálásoktól, sértésektől oltalmazni; — 's ha e' két résznek egymás közötti háborgását,

és ellenszegülését kezdi ismerni, tapasztalni, — nyitva áll szíve azon édes reményt elfogadni, hogy az, a' ki őtet testből és lélekből alkotta emberré — meg nem vonja hatalmas segedelmét azokban, melyekre saját erője elégtelen. Ki fog végre előtte az önismeretből világosan tűnni, hogy minden ember azon egy teremtnék műve lévén, azon egy rendeltetése, azon egy méltósága is van minden embernek, 's azért minden embert, mint atyafiát egyaránt tartozik ő szeretni.

Az magában is értetődik, hogy ezen ismereteket nem egyszerre, nem sorban és csoportosan kell fejtegetni, vagy épen betanúztatni a' gyenge növendékkel; hanem lépcsőnként és vagy keresett, vagy önként ajánlkozó alkalmakkal mintegy kibűvölni, kicsalni magokból a' gyermekekből ¹⁾). Midőn t. i. a' gyermek iskolába kezd járni, vannak őneki már akkor külön- és sokféle ismeretei, melyeket az őtet környékező természet- és gyermekvilág' tárából gyűjtött; és — ne felejtjük! reája nézve csak ezek 's ilyenek érdekesek; — sőt van néminemű fogalmuk a' jóról, szépről, igazról, valamint a' rosszról, rutról és igazságtalanról is; a' minek világos nyoma az, hogy a' gyermek alig kezd dadogni, — már panaszt tesz arról, hogy p. o. ez és ez rosszat cselekedett. A' nevelőnek tehát az kötelessége, hogy az iskolába járni kezdőkkel ezen saját ismereteiket folytassa csak; azokat fejtegesse, egyengesse, a' miben hiányosak, javitgassa és bővítgesse; azokat más meg más alakba öltöztesse, hogy ujságnak látszassanak, és mintegy észrevehetlenül a' régi-ekhez uj meg uj ismereteket kapcsoljanak, hogy így a' gyermek a' nélkül, hogy akármilyen tekintetben megerősítve és kényszerítve érezné magát, mégis örömmel tapasztalja ismereteit naponként szaporodni. Szeme előtt tartja azt tehát a' psychologista mester, hogy a' természet időnek előtte

---

¹⁾ Graser: Divinität. II. k. 35. l.

semmit tökéletest nem ad. Az erővel érlelt gyümölcs szint oly izetlen, mint az erőszakosan leszakasztott. Az érett magától is leesik. Nem felejtí a' psychologus mester hogy, valamint a' forrásnak vize, melly a' szirtnek repedéséből csak cseppenként hinti a' körülötte elterült nefelejtsekre harmatját, 's csak messzebb csörgedezve növekedik patakocskává, utóbb többekkel párosúlva folyammá, végre tengerre: így fog ő is gyenge tanítványinak merő cseppekből álló ismereteiből kiindulni és azokat az önismeretnek patakocskáin átvezetve, a' köz élet' nagy tengeréhez kísérni. És hitesse el magával, hogy ezen bánásmód által nem csak magát fogja megkímélni sok bosszúságtól; nem csak időt vesztegetni nem lesz szükség a' csendesség' és figyelem eszközésére; hanem tanítványi is egészen más néző pontból fogják mind az iskolát mind a' tanítót tekinteni, 's tapasztalván, hogy sem az iskola, sem a' tanulás nincs szükségképen összekapcsolva a' büntetéssel, sem minden örömmel 's ártatlan mulatságnak kirekesztésével: szinte örömmel fogják az iskolába menésnek idejét várni ¹⁾).

Az önismeretnek, és azokból fejtekező fogalmaknak nyomosságával, szinte egy arányban az első szükségések közé számlálom a' gyermeknek nevelésében nem csak különben nem csak a' külön nemre, de külön életnemekre és állapotokra és figyelmezni. A' psychologus mester át fogja azt látni, hogy más bánásmódot kíván a' nőnem, 's mást a' fiuk' nevelése; de mást a' pór, mást a' főbb nemből való. A' különféle bánásmódok' előadása ide nem tartozván, csak azt jegyzem meg: hogy a' mit mindenkinek, mint embernek rendeltetésére nézve szükséges tudni, és tenni, abban különbséget tenni a' tanulók között nem csak

---

¹⁾ Wörtlein, II. k. 99. és 125. l. Der Schullehrer. I. H. 4. S. Wilmsen. N. em. m. L. 34. Graser: Elementarbuch. I. B. 153. 24. stb.

nem kell, hanem nem is lehet az emberiség' megbántásának vétke nélkül!

A' mi pedig a' tanításnak egyéb tárgyait illeti, ezeket is mindenkor azon czélból, és leginkább azon oldalról terjeszse elő, a' mint azok a' köz életre nézve leggyümölcsösebb hatásuak lehetnek a' tanulókra nézve. A' köz- és pórrendű gyermekre nézve különösen arra ügyeljen a' köz hasznú tudományok' előadásában: se ne terhelje, se annál inkább holmi töredék, és egyoldalú szempontokkal meg ne zavarja azokat; a' mi talán idővel könnyen sorsukkal meglegedetlenné, és abból haszontalan törekvéssel kiemelkedni vágyakodókká tehetné őket. Ellenben a' főbb rendű gyermeket — a' nélkül, hogy azzal szebb ágybóli származását büszkélkedhetésének tárgyává tenné — annál lelkesebben ébreszti egy részről a' hasznos ismereteknek minélterjedékenyebb körű szerzésére, más részről a' köz életbe való maga illesztésre önelvetése nélkül; szóval a' psychológus mester a' maga iskoláját egy olyan egyesületté teszi, mellyben az ő növendékei azon egymástóli függést, és egymás iránti szeretetet, 's bizodalmat sajátjukká teszik, melly nekik ma holnap legfőbb díszök és kötelességök lesz a' köz életben ¹⁾).

A' tanításmódról irt munkák azt is ajánlják, és szükségképen is, hogy a' tanulók az ő honi nyelvökre taníttassanak. Én azt hiszem, hogy az iskolamester az előadott módhoz képest fejtegeti a' maga gyermekeinek testi és lelki tehetségeit, ha a' tehetségek' fejledezéséhez képest azoknak ismereteit is szaporíttatja stb; a' tehetségek' kifejtődésével, az ismereteknek szaporodásával nem csak gondolkodásuk' módja hozatik rendbe és bizonyos irányba, hanem az

¹⁾ „Erudiantur — a' tanuló ifjuság — in officiis, quae debent suo principi, magistratibus, et heris, constitutionique patriae, unde suam habent felleitatem, securitatem, ceteris naturae, omnisque honesti ac decori legibus.“ Ratio publ. educ. p. 10.

az anyai nyelvben is mind a' szavak' számára, mind a' helyes kifejezésekre nézve — extensive, intensive — igen sokat fognak nyerni, a' nélkül hogy tulajdonképen a' nyelvre tanítottak volna.

Ha ezen rövid árnyéklatok szerint intéztetnék el elemi iskoláinkban a' tanításmód; ha a' gyermekek tüstént az iskolába lépésök után mingyárt nem az a b c, és egyéb ismeretlen tárgyak' műszerű betanulásával kínoztatnának; hanem a' magukkal odavitt ismeretekhez aránylag az értelem, az ítélő tehetség, az okosság fejtetnék ki lépcsőnként bennök, 's a' sziv összehangzó irányban műveltetnék az ész fogataihoz képest, 's így már gyenge korában megszokná az ész és religio' szaván alapult azon eredményeket, mellyek tőle az iskolai pálya' bevégezése után is megkívántatnak: mondám, ekkor, és csak ekkor várhat a' nemzet bizonyos számolással a' főlebbi iskolákban is nagyobb előmenetet, és — egy egészen jobb ivadék' sarjadzását jövőendőben — képesek lévén a' jól nevelt gyermekek idővel saját szülöttjeiknek is jó nevelést adni.

Azonban mintha hallanám előre az ellenvetéseknek és nehézségeknek egész raját ezek' kivihetése ellen zúgni. Csak egyet említek. Azt mondja az iskolamester: „Hát mikor fognak a' gyermekek tanulni, ha az előadott mód szerint cselekszünk?“ Gyáva teremtés te! hát nem tanulás az, ha a' gyermek magát, Istenét és embertársát ismerni tanul, és azon kötelességeket, mellyek őtet, mint embert, polgárt és keresztényt illetik? — „De a' betűket mikor ismerik meg? 's mikor fognak írni, olvasni, számozni, katekismust tanulni?“ Barátom, főlebb megmondám, hogy a' jelen munkának kiszabott köre nem engedi az ezen terv szerint használandó tanítás' módjába ereszkednem; csak azt felelem tehát, hogy már a' gyermeknek az iskolába magával hozott ismereteivel kell összekötni a' betűk' ismeretét, számozást; a' betűk' ajakjából ismét erkölcsi, vallásos, és egyéb hasz-

nos ismereteket fejteni ki, és ez a' kicsinyek' katekismusa! O barátom ekkor a' betűknek unalmas, száraz, 's lelketlen formáját, és ezeknek kínos betanulását szívemelő, kíváncsatos, és gyönyörködtető foglalatossággá varázsolod a' gyermekek előtt, és a' legédesebb gyönyörrel fogjátok kölcsönösleg egymás' életét édesíteni ¹⁾.

18. §.

Mi haszna 's befolyása lehetne a' lélektudománynak az iskolai nevelésre c) a' felsőbb osztályokban.

A' hol az elemi, és általán alsóbb iskolák elvégezték, vagy igazabban félbe szakasztották a' tanítást — természetesen a' nevelve oktató tanítást — ott kell azt elkezdni és folytatni a' felsőbb osztályoknak. Tehát nem egyedül a' latán nyelvre kell függeszteni figyelmöket; hanem a' honira is és pedig annak terjedékenyebb, tisztább, mélyebb és már bizonyos alapok szerint szabályozott idomában táguló körére ügyelve. A' közhasznu tudományokat (egy valaki höní írónk — kenyértudományoknak találta ezeket nevezni) nem eldarabolva és szárazan, hanem úgy adják elő, hogy azok nevezetjöknek megfeleljenek. Ugyan is már ezen tanulmányoknak neve azt jelenti, hogy azokból nem üres szavakat, hanem dolgokat — realia, Realschule — kell tanulni, és pedig a' mindennapi életre, az erkölcsi és polgári életre nézve közhasznúakat.

Ezen tudományok' előadásában jelenleg azon lélektudomány elleni hiba vagyon felsőbb iskoláinkban, hogy azok

¹⁾ „Igen lélektudományszerű bánásmód az egyebek között, hogy holmi érdekes történetek' elbeszélése által gerjesztjük föl előbb a' betűk' ismerésének és olvasástudománynak kíváncságát a' kisdedekben, mint Mezősi cselekedett.“ Stancsics Mih. em. m. Pest. 1835. 29. és 85. l.

többnyire minden szükséges elemi előismeretek nélkül, és az egymást követő osztályok egymástól elszaggatva, 's minden összefüggés nélkül adják elő a' reájok bízott és szabott részt, a' nélkül hogy a' tanulók beláthassák: miképen, hol, 's mint függenek ezen részek valamely egészzel össze; de annál kevesebbé látják be azt, hogy mi végre, s mi haszon' fejébe kell azokat nekik tanulni. És ezért szűnik meg a' köz hasznu tudományok iskoláinkban köz hasznúak lenni; ez teszi azoknak tanulását unalmassá, és kellemetlenné; ez a' soha eléggé meg nem siratható, mert eléggé ki nem pótolható, kár gyermekeinkre nézve. Tanulnak ők, és kényszerítetnek a' tanulásra minden közönyös cél nélkül, legalább a' nélkül, hogy ők tudnák a' célzt. Emlékezzünk bár vissza iskolai éveinkre, nem mondhattuk-e, és most is nem mondhatja-e minden tanuló maga felől, mit Montaigne mondott: „Romának benső körülményeit, érdekeit ismertem már akkor, midőn saját házamról semmit sem tudtam. A' capitolium' alkotása, a' Tiberis' mélysége ismeretes volt előttem, mielőtt a' Louvrét, vagy a' Szajnárt láttam volna, és előbb hogy sem tudtam volna, van-e francia e' világon: már Lucullussal, Metellussal, Scipioval megismerkedtem ¹⁾.” Valóban ha iskolai pályáját végezvén az ifju, saját belsőjébe pillant, vagy inkább komolyan vet számot magával, majd nem lehetlen, hogy egyebet érezzen kebele, mint eltöltött iskolai idejének kárát ²⁾.

Hogy tehát a' felsőbb iskolák ott kezdhessék el az oktatást, a' hol az alsóbbak félbe szakasztották, természetesen az következik ismét, hogy ezen köz hasznu ismereteket már az elemi iskolákban szükséges fejtegetni kétségkívül a' tanulók' fogékonyságához mért arányban és módon — egyedül az ő gyermekvilágokból választott tárgyakra ter-

¹⁾ Der Schullehrer. H. 11. S. 14. Jahrg. 1834.

²⁾ Szabó J. em. m. 102. Balitéletek. 117—121. l.

jeszkedve, és azokat mindenkor a' köz életre, az erkölcs- és polgári életre alkalmazva; hogy így az ész és szív minden tárgyban, mindenben, a' mi van, létezik és történik, magában táplálékot találjon, és a' gyermek vallásos alapoknál fogva is magát minden helyzetében meg tudja nyugtatni! Igenis a' természet senkit nem hoz létre fő nélkül, de épen ily kevéssé szül ő szív nélkül is embert. E' két rész teszi az egész embert; azért minden tárgy, melly az észnek képzésére fordítatik, a' szívnek nemesítése is mindenkor nyerjen általa.

De azon tekintetből is hasznos, sőt szükséges a' köz hasznu tárgyakból kiszemelni az érdekesebb ismereteket az elemi és nemzeti iskolákban, mivel ezekből a' nemzetnek legnagyobb része tüstént a' köz életbe lép; a' kérdésbeli tárgyakban pedig számtalan babonás bal-, előítéletekkel teljes vélekedések kerengnek szájról szájra, ivadékról ivadékra a' köznép között; mellyeknek igen kártékony befolyásuk lehet és van mind az erkölcsi, mind a' politikai életre nézve. „A' nemlátás vagy a' rosszul látás nem annyira a' szem és nézés' hibája, mint a' néző pontnak hibás voltából származik, mellyből a' dolgokat tekintik ¹⁾.”

A' gyermekkor' első éveit általélt tanulóknak az elemi iskolákból magukkal vitt ismeretjeik tehát folytattatnak felsőbb osztályokban is, de már szélesebb kiterjedésben, bizonyos szabályozott összefüggésben, és azoknak a' köz életre alkalmazásával ²⁾, sőt már okfókkal is támogatva, a' nélkül mind azáltal hogy kétes vitatásokba, haszontalan nyomozásokba és elmefutatásokba ereszkedjünk, 's általok az ész zavarba és bizonytalanságba hozas-

¹⁾ Balítéletek.

²⁾ Egykor megkérdetett némelly bölcs az íránt, mire volna legszükségesebb tanítani a' gyermeket. „A' mitélemedett korában kell tudnia” — volt a' felelet. J. C. Kopp. Die kath. Kirche. Mainz. 1836. S. 477.

sék, a' sziv a' való, látszó igaz, jó és szép között választást tenni gátoltassék ¹⁾).

A' serdülő gymnastának tehát nem elég azt betanulni, hogy az emberek p. o. fejr, fekete, sárgás 's réz színnel különböznek egymástól²⁾, hanem azt is, miben hasonlók mindnyájan egymáshoz? minő kötelességei vannak az embernek teste, 's lelke iránt? minő törvények szerint munkálkodnak azok, és hatnak egymásra, és a' testre stb? azaz: rövid sommában tudni a' lélektudománynak mint theoretikai, mint és leginkább pratikai elveit; mellyeknek tudása általán a' tanulást igen könnyebbítené nem csak a' gymnasiumban, hanem a' philosophiában is. Ugyan is nem tanítja-e a' köz tapasztalás, hogy a' philosophiára föllépett ifjak az előadatni szokott tanulmányokat nagyobb részint nem képesek sem eléggé érteni, sem következőképen azokból akármi tekintetben maguknak hasznót hajtani? Miért? mert a' philosophiának saját nyelve van, melly a' tanulók előtt egészen új — legalább műszavaiban, mellyekben épen a' dolog' lelke fekszik. — De nehezen tanulnak a' gymnasták is, mivel a' tanulásnak' és természeti rendnek ellenére szinte csak a' logikában adatik elő az olvasásnak és tanulásnak módja, és rendszabásai³⁾; tehát akkor tanítatik az ifju arra, miképen kelljen neki tanulni, minekutána legalább is hat, nyolcz esztendő't eltöltött a' tanulásban!

Nem különben a' földleirási előadásokban, hogy az ész és sziv táplálatot leljen, nem elég a' világnak részeit,

¹⁾ „Aus dem Religionsunterrichte muss (keine Dogmatik, Polemik und Kirchengeschichte, aus der praktischen Logik und dem übenden Philosophiren mit den Schülern keine Metaphysik, und wissenschaftliche Philosophie, aus der Moral keine Kritik der praktischen Vernunft, aus der Naturwissenschaft keine höhere Naturphilosophie, aus der Rhetorik keine transcendente Aesthetik werden.“ Niemajer: Grundsätze, II. T. S. 396.

²⁾ Lásd Mitterpacher: Prim. lin. Hist. naturalis 19. I.

³⁾ Fejér G. Közhasznú Logika. 213. §. Fr. Karpe: Instit. phil. T. II. §. 341.

a' nevezetesebb városok, folyók, vármegyék' nevét betanultatni, hanem egyszersmind szükséges megjegyezni mindenütt és röviden érinteni a' geographiai tárgyak' történetbeli nevezetességeit is; és a' lakosoknak nem annyira számát, mint azoknak szokásait, erkölceit, életmódját, kereskedésök' ágait; a' kül- 's belföldi természetényeket, divatozó mesterségeket 's ezeknek helyes vagy hiányos oldalait; a' haladásnak vagy hátramaradásnak okait, a' honit mindenben összehasonlítva a' külföldivel. Mind ezek mellett el nem felejtí a' psychologus tanító arra is emlékeztetni tanítványait, hogy ha legzordonabb, vagy legkiesebb éghajlat alatt legyen is lakhelyünk — nincs itt maradó városunk; reá fogja emlékeztetni hogy, habár az íg éret földét, a' tejjel, 's mézzel folyó hont föl nem találhatjuk is itt, de föltalálhatjuk azt, a' földnek bár mellyik sarkára vezessen is sorsunk, ki a' mezei virágokat olly ékes 'szinbe öltözteti, ki az égi madarakat olly gondosan táplálja, ki fejünkön hajunk' szárait megszámlálta, 's az ötet kérőknek a' mindennapi kenyeret kegyesen megadja!')

Hasonló néző pontból tekinti és terjeszti a' psychologus tanító tanítványi elibe a' történeti tárgyakat; ki szemeli t. i. egyebek között a' követésre méltó honszeretetre, hűségre, hősi és egyéb erényekre buzdító tetteket; a' midő más részről a' megvetésre méltó, tévedéseket sem mulasztja el előterjesztetni, és mintegy látatni és éreztetni tanítványai-val a' roszakaratnak, a' zabolátlan indulatoknak, visszavonásoknak stb utálatos és századokig fönmaradó kártékony következéseit; és midőn a' különféle tüneményeknek, történeteknek forrásához 's azoknak egymásbóli kifejlődésökhöz, vagy elakadásukhoz vezetí hallgatóit, itt is figyelme-

---

1) Ha Bölöni Farkas' Éjszakamerikai Utazásának egész leírása jutalmat érdemlett; én azon egyetlen gondolatjaért, mellyel a' nihagarai zuhatag' leírását mintegy bevégzi 192. l. én, mondom: „ezen egyetlenegy gondolatjaért koszorut fűzők: „Csak egy pillantás kell e' pallóról stb.“

tesekké teszi őket arra, hogy valamint semmi e' földön vaktában nem történik, úgy minden emberi törekvések sikeretlenek annak segedelme nélkül, a' ki mondotta: legyen világosság, és lett. Változik minden és múlik, egyedül ezen láthatlan erő áll változatlanul stb.

Illyen néző pontból adná elő a' psychologus tanító a' többi köz hasznu tanulmányokat is, és pedig illő arányban, és mértékben az elemi iskolától kezdve a' legfelsőbbekig; a' melly mód által nem csak az a' nyereség lenne, hogy a' tanulók ezen tárgyakat az ő összefüggésekben látnák és fölfognák; hanem igazán köz hasznuakká is lennének; nem csak jeles geographusok, physicusok, historicusok, philosophusok, törvénytudók stb képeztenének, hanem lelkes hazafiak, hasznos polgárok és jó keresztények is ¹⁾. Tehát valamint az academicus, úgy a' trivialista is egészen elvégezné p. o. a' földleirást, csak hogy természetesen minde-
 nik más és más kiterjedésben.

Kétségkívül ezen lélektudományszerű tanításmódhoz hasonló idomú könyvek is kívántatnának, hogy a' tanítók illő határokon túl ne csapongjanak; 's más részről, hogy a' tanulók' kezébe is lehessen valamit segítségül adni a' betanulás' könnyebbítése végett. Tehát kimerítve egy tanulmánynak sem kellene a' könyvben foglalva lenni, hanem csak a' főfő néző, állapot- és határpontokat, thesiseket kijelelni; mert különben visszamegyünk az eddigi szajkólkodáshoz. A' tanuló, kivált gyengébb ifjuság' számára derekas-
 san kezdenek ugyan hazánkban is különféle tárgyú könyvek, noha fájdalom! többnyire fordításokban, szaporodni; de mind szűkölködnek ezen lélektudományi vezéridea nélkül!

---

¹⁾ Wilmsen 135. em. m. 23; Encyclopäd. Handbuch. 296. I. Fritz em. m. 384. 's köv. I. Pölitz. II. Th. 132. 224. I. Divinität. II. T. 97, 121. 144. I. Graser: Beobachtungen. II. T. 360., Wörlein. II. T. 254. I.

Vége a' jelen számban, és a' 15. §. mondottakat is ide alkalmazván az academicusokra, még csak azt jegyzem meg, hogy míg azon osztálybeliek az ő tanulmányaikat a' kinyilatkoztatott religióval szorosabban össze nem kapcsolják, és az emberi okosság szerényebb nem leend az ő teremtményének meghódolni, 's míg azon tárgyakat, mellyekkel foglaladoskodnak, a' köz élethez, a' keresztény, erényes élethez jobban közeledő pontról nem nézik: addig a' nevelés igaz, tökéletes lábra soha sem kaphat. Ennek bebizonyítására csak egyetlen egy okot említek. Kik azok, a' kik a' nevelés' és tanítás' ügyében irnak, és szólhatnak ott, a' hol a' szó messzire hat, és törvénynyé válik? Nemde azok, kik egykor academicusok voltak? Már innét mi természetesebb annál, mint hogy az író is, a' szónok is, olly szellemben nyilatkoztatja véleményeit, mint a' minő elveken alapszik, 's millyen szellemű az ő philosophiája? — Különben is a' philosophus, ha ezen nevet méltán akarja viselni, legfőbb kötelességének tartja kiváltképen olly ismeretekkel gazdagítani értelmét, mellyek a' tiszta, erényes életnek ösvényén vezessék őtet; — szeme előtt hordozza tovább azt is a' valódi philosophus, hogy az emberi ész sokat tudhat ugyan, de azt bizonyos határok közé szorította mégis maga a' teremtmény, mellyeket, ha átlép, ha a' kimért körön túl lévőkről decidálni akar, nem csak lesújtatik azoknak terhe alatt, hanem merész bölcsekedése legképtelembb tévedésekké válik. Vagy azt mondod Junggal ¹⁾, hogy az universitások tulajdonképen már nem is nevelő intézetek! jól van, de azt kérdezem: ha az alsóbb osztálybeli tanulók' és azok nevelletlensége ellen olly sok panasz van, nincs-e az academicusoknak még több, durvább kicsapongásaik és nevelletlenséget bélyegző tetteik ellen még több panasz? Helyesebben vélekedik tehát egy másik tudós, midőn azt mondja: „Az universitas nem teljesíti azt, a' mit teljesítenie kellene, ha hallgatóinak szívbeli és erkölcsi művelésére szint-

¹⁾ Lehrbuch der Staatspolizeywiss. §. 247.

ugy nem ügyel mint az elmebelire¹⁾." Mig az ember testből és lélekből áll, a' nevelés mindig szükséges neki; és a' ki önmagát nem képes nevelni, szükséges, hogy az más által neveltessék, legalább neveltlenségének kitörései gátoztassanak az illető hatáság által.

19. §.

Mind a' házi, mind az iskolai nevelésen sokat segíthetnek:

a) *A' helyesen elrendezett kiseddóvó intézetek.*

Mint a' tapasztalás mutatja, és a' kegyes szívű emberbarát — Pestalozzi — megjegyzé²⁾, a' gyermekek' nevelését a' bölcsőtől fogvást kellene ugyan már kezdeni; de a' bölcsőtől kezdve százak és ezerek testökben és lelkökben megromolva lépnek be az iskolába a' szülőknek majd nevelésbeli ügyetlenségek, majd az életnek egyéb gondjaival elfoglalt állapotjuk miatt. Ám a' mint tudva van, a' köznép nagy részében az esztendőnek szinte kényszerítve van kisedését vagy gondviseletlenül hagyni, vagy dolgaiban, kivált a' hasztást sokszor nem engedő mezei munkában hátramaradást szenvedni; mire nézve ha a' házasságot számosabb magzatokkal áldja meg a' szeretetnek atyja, a' nevelés és kenyér' aggodalma közt hánykódó szülők szerencsétlenség és büntetés gyanánt tekintik az égnek ezen áldását!

Ha gondviselés nélkül nem akarják a' kis gyermekeket hagyni, természetesen vagy dajkát kell fogadni, 's ez által a' semmit nem dolgozó kenyérevők' száma növekedik; vagy azt idősebb testvérére bízni. De az idősebb testvér ismét

¹⁾ Meiners: Ueber Verfassung deutscher Universitäten. II. Th. 6. Abth.

²⁾ Sämmtliche Werke. 14. B. S. 6.

vagy alkalmas volna már a' kézi munkára is vagy nem. Az első esetben egy munkás kéztől fosztatik meg az atya; a' másodikban a' vigyázónak is iskolába kellene járni. De hátha se dajka, se idősebb testvér nincs: mi történik a' kisdeddal? Bezáratik a' szobába? oh mit nem tehet itt a' magamegunt fogoly majd önnönmagával, majd a' házi butorokkal! szabadon hagyatik? hány nem esik kutba, hányat nem gázol el marha, szekér, 's hányszor nem hamvaszt el egész helységeket az efféle gyermekeknek majd éretlenségéből, majd mulatságból kilobbant tűz? 's mind ezek fölött az erkölcsi megvesztegetődésnek magvai nem ezen korban hintetnek-e a' mindenre hajló fogékony szivekbe? mellyek majd mocskos enyelgésekben, majd káromlásokban, hazudozásban, csavargásban, lopásokban stb érlelt gyümölcsöket hoznak ¹⁾).

A' melly testi és lelki sérelmeknek a' köznép' kisdedei

-
- ¹⁾ Mi szomorító következményei legyenek annak, ha a' gyermekek minden fölvyázás nélkül magukra hagyatnak, kivált ha a' szülői háznál olyan dolgokat látnak és hallanak, a' minőknek egészen ismeretlen titkoknak kellene előttök lenni, ezen borzasztó eset eléggé meggyőzheti a' gondatlan szülőket. Egykor sétálás közben több apró fiu és leány gyermekekből álló csoportra bukkantam; kiket általuk észre nem vétetve már távulról láték szokatlan csönddel és szorgalommal valamivel foglalatoskodni. Hozzájuk közelítvén nyájasan kérdezék: mit csinálnának? Paszitát főzünk, volt a' felelet. „És minek a' paszita?” kérdezék tovább; „Ez és ez a' leány itt a' bokor alatt nem sokára szülni fog” — válaszola az egyik untató kérdezősködésem után nem csekély zavarodást mutatva. Én és társam — helybeli l.-pásztor — természetesen igen rossz-nak találtuk már a' játéknak ideáját illy kicsiny gyermekek között; de csak ugyan olly rémitő tettet még sem akaránk sejtteni is, mint a' minő itt rejtődött, 's a' melly a' szerencsétlen szülő kis leány' halálra lett megbetegedése által az egész helységben kitudódott minden szülőknak rettentő tanulságára.

vannak kitétetve a' szülők' ügyetlensége, vagy elfoglalt állapotja miatt; hasonlóké érhetik a' felsőbb osztálybelieket is majd a' színház, majd a' bál, 's különféle multságok' kedvéért a' lelketlen és korcsos cselédség között hagyván szülöttjeiket.

Mind ezen rosszakat figyelembe vévén, úgy látszik, hogy azokat semmi nem gátolhatná foganatosabban, mint az úgy nevezett gyámiskolák, vagy kisdédóvó intézetek, melyekbe egész esztendő által, de kivált a' mezeimunkák' idején beküldhetnek a' szülők gyermekeiket, mihelyt két három esztendősek, és ottan tartatnának nap-hosszat, 's neveltetnének mind addig, míg a' rendes iskolai oktatásra alkalmasak nem lennének. Ezen intézetekben szinte mulattató időöltés közt megismerkednének a' kisdédek, némelly az erényes és boldog élethez tartozó tárgyakkal, és olyanokkal, melyek későbbben a' tanulást igen nagyon megkönnyebbitnek; a' durvaságtól, henyéléstől és minden elkorcsosodástól őriztetnének, a' rendet, tisztaságot, becsülettudást stb korán megtanulnák és szoknák.

Vagy — kérem ezt jól figyelemre méltatni — ha sertvéseinket, juhainkat, 's egyéb barnainkat pásztorok' őrzésére bizzuk, hogy minden ház tulajdonait külön őriztetni ne kénytelenítség egy arra rendelt tagja által: valljon ezen baromcsordáknál, és azoknak honunkban is igen dícséretesen és költségesen divatba menő nemesítésinél az emberiségnek növekedő sarjadéka kevesebb figyelmet érdemli-e a' nemzetnek?

De azt felelik talán a' szegényebb sorsú szülők, 's talán mások is: ki győz annyi tanítót, nevelőt fizetni; minden helységben célirányosan házat építeni? Igaz, hogy ez nem csekély nehézség, de még sem legyőzhetetlen; sőt legkisebb aggodalom és valakinek legkevesebb megterhelése nélkül elő lehet állítani minden szükséges költsége-

ket; p. o. a' földesúr, kinek a' helység tulajdona, minden esetre vagy robotosokkal, vagy részes aratókkal takarítatja le gabonáját, a' helyett tehát, hogy akár pénzes napszámosokkal, akár az említett mód szerint tétetné aratását, adja ki azt részéből az egész helységnek; az arató rész tétessék pénzzé esztendőről esztendőre mindaddig, míg elegendő lesz a' tőke mind a' háznak fölépítésére, és a' szükségeseeknek beszerzésére, mind pedig a' nevelőnek esztendőnkénti jutalmára.

Többire az illyes intézeteknek bel- és külrendezésébe nem avatkozván ¹⁾, csak azt jegyzem meg, hogy azoknak majd megszámlálhatlanok a' hasznai. Egyebek közt a' kisdedek 1) nem csak biztos, de testi és lelkiképen képző helyen is vagynak azokban. 2) A' szülők nagyobb ipart, és több munkát fordíthatnak minden aggodás nélkül mezei és egyéb foglalatosságaikra, valamint kisebb korú gyermekeikre is. 3) Az idősebb testvéreket nem lesz szükség elvonni sem az iskolától, sem egyéb hasznos munkáktól. 4) Igen sokat nyernének a' rendes iskolák, mivel már a' rendet, tisztaságot, engedelmeskedést stb megszokott növények lépnének föl azokba stb.

20. §.

b) *Ünnep- és vasárnapi iskolák.*

Hogy az iskolából kilépett növendékkor sem elme-, sem szívbéli képzésére nézve nem olyan mint kellene lenni, 's hogy azon csekélység is, a' mi az iskolában reá ragadt, rövid idő múlva füstbe megy, már említettem, és napon-

¹⁾ Az igen nagy sokaságu írók közül olvashatni ez iránt a' többször említett stuttgardi folyoirást 8. füz. 1833. stb.

ként tapasztaljuk. Ezen kettős hiányt, úgy látszik, legfoganatosabban lehetne pótolni a' vásár- és ünnepnapi iskolák által; a' melyekben az iskolai oktatásnak tárgyai ismét elővételnek, és azokat még nagyobb kiterjedésben a' köz életre még pontosabb megjegyzésekkel alkalmazva, 's új észgyőző okokkal, 's szívrehatóbb példákkal támogatva terjesztené elő a' tanító; főleg arra fordítaná pedig figyelmét, hogy a' serdülő ifjuság a' gondolkodó 's ítélő tehetségnek célirányos gyakorlása által a' vallás és erény' köréhez tartozó tárgyakban erősödjék; szíve azoknak gyakorlására mindenkor a' legtisztább indító okoknál fogva buzdíttassék és mind a' vallás- mind az erkölcsbeli tévedéseknek, babonának, előítéleteknek stb kártékonyságáról mennél alaposabban meggyőztessék.

Ezen ünnepi iskoláknak hasznait csak az hozhatná kétségbe, ki vagy az emberi természetet általán, és külön az ifjuságot nem ismeri; vagy gonoszul lezárja szemeit, hogy ne lássa, mi történik naponként. Ugyan is ha semmit nem tanulna is azokban az ifjuság, már csak az nagy nyereség, hogy tisztességes és köz helyen gyülekezik össze és ez által megszámlálhatlan sokféle gonosztól vonatik el. De látjuk, és tapasztaljuk azt is, hogy az iskolát épen akkor hagyják el a' gyermekek, midőn eszök és egyéb szellemi tehetségeik jobban kezdenek fejlődni, érlelődni, 's így akkor, midőn épen alkalmasak, 's képesek lehetnének az oktatásoknak fölfogására. Tovább a' kilépett gyermek azonnal holmi házi és egyéb munkákra fordítatik, a' nélkül hogy talán valaha valaki emlékezetébe hozná, vagy önként emlékeznék, az iskolában hallott oktatásokra. Mi következik innét természetesebben, mint a' 4—5 esztendőnek megteríthetetlen elvesztése a' gyermek' részéről, a' szülőkéről pedig ugyan annyi esztendőbeli haszontalan költségeskedés ¹⁾.

¹⁾ Pölitz em. m. II. k. 143. l. Chimani. II. k. 214. l.

Ezen ünnepi iskolák' gyakorlása mellett még elég ideje maradna az ifjúságnak mulatságra és játékra is; sőt ezen intézetekben különös figyelem fordítatnék a' mulatság' módjára és nemeire is, midőn azokat részint szemmel tartanák, részint a' régiéknél holmi illendőbbeket és célirányosabbakat ajánlanának a' tanítók.

Az itt előadott értelemben vett ünnepnapi iskoláknak hasznát sőt szükséges voltát több nemzetek belátták és dívatba hozták. Honunkban, ugy látszik, mind e' korig nevelőkről is ismeretlenek. Ha nem hibázok, legelsőben is a' falusi iskolamesterek' számára készített kézikönyv írója ¹⁾ tett felőle említést, utána pedig Józsika M. ²⁾. Az első röviden előadja ezen iskolák' belső elintézésének módját, és a' tanítás' tárgyait a' Ratio educationis publicae című munkának, és leginkább Demeternek ³⁾ útmutatása szerint.

21. §.

c) És némelly polgári intézkedések.

A' nevelés minden erőködése és tetemes áldozattételök mellett is az egyes buzgó hazafiaknak, vagy az itt ott találkozó tanítóknak soha lábra nem kaphat, mig azt az egész nemzet pártul nem fogja, és annak helyén megszeghetetlen törvényeivel nem segíti. Ez olly bizonyos, mint a' mit a' mindennapi tapasztalás kétségbe hozhatatlanná tett. A' külön egyházi és polgári megyék és törvényhatóságok bármí szívesen törekedjenek, bármí keményen fogjanak

¹⁾ Beke Kristóf. kézikönyv. 241. l.

²⁾ Vázlatok. 108. l.

³⁾ Vollständiges Handbuch. Ignatz Demeter. Mainz 1821.

a' dologhoz — örökre csak a' kezdetnél fognak sínleni, míg a' törvény közönséges nem lesz a' nevelés' ügyében. E' nélkül egyenlőség, összehangzás nem lehetvén, a' nevelésnek sem tervében, sem segédeszközeiben és elveiben, az egymással közlekedő tanítók és tanulók, szülők és magzatok sikeretlenné teszik a' jöknak minden iparkodását, és talán legkisebb haladás nélkül örökre csak a' nevelési javalatok körül fogunk kerengni.

Dicséretesek valóban hazánk' több buzgó egyházi hatóságainak és nemes megyéjinek ügyekezete e' részben eddig is, de megfelel-e áldozatjainak a' gyümölcs? és az ő keblökből fog-e az egész hazára haszon hárulni még századok' elfolyása után is országos megegyezés és köz törvény nélkül? — Ám tegyük, hogy a' nálunk jól rendezett iskolába járó gyermek a' tős szomszéd falunak — mely más megyéhez tartozván talán semmi, vagy rosszul ellátott iskolája van: mondám, tegyük, hogy a' mi jónevelésű gyermekeink a' tőszomszéd' gyermekeivel találkoznak, sőt talán szinte elkerülhetetlenül kell társalkodniok; lehet-e ilyen helyzetetésben a' legtökéletesebb módon vitt nevelésnek is ohajtott foganatja? Ide járul azon tekintet is, mely hasonlókép tapasztaláson épül, hogy a' pór nép sok vidékeken annyira ragaszkodik p. o. a' régi a. b. c.-és könyvhez, és az ujonan behozatandótól annyira idegen, hogy a' mester és lelki pásztor bizonyosan a' maga személye iránti bizodalmat veszedelmeztetné, ha maga hatalmával akarna próbát tenni e' részben.

Végre, úgy látszik, egyéb polgári szükséges intévények között igen hathatósan előmozdítaná a' jobb nevelést a' birtoki szabadság. Ám habár keményen van is mondva a' magyar Anthropológiában¹⁾, hogy a' magyar pa-

¹⁾ 27. §. Vagy a' mit Pius Desiderius mond: „Hogy száraz kenyéren kívül alig van más eledele.“ 20. l.

parasztnak alig van több része az emberi jusokban egyéb, minthogy szabadon lehelhet; csak ugyan tagadhatlan az, hogy habár a' Ratio Publ. Educ. czimű könyv szerint arra köteleztetnek is a' tanítók: hogy az iskolai fenytéket a' szabad magyar nemzetnél becsületérzésre és nem a' rab-szolgai félelemre alapítsák; hogy a' köznépet a' fejedelem és haza iránti szeretetre buzdítsák; hogy az nemzeti iskolák számára készítendő könyvekben is előadassanak azon hasznok, melyeket azoknak a' polgári alkotmány nyújt mind személyök, mind tulajdonuk' bátorságára nézve; mindazáltal, hogy legkiméletesebb kifejezéssel éljek, lehetlen a' köznépek hidegséggel nem viseltetni azon polgári alkotmány iránt, melly neki az iskolában tulajdonosi bátorságot ígér, 's midőn avval élni tudna, nem ad ¹⁾. Az iskola, és most mára' közlármává lett vélemény — ekként ellenkezően a' gyokorlattal, praxissal, — mi természetesebb, minthogy a' nép egy részről utálattal és irigy szemmel nézze azokat, kiknek a' polgári alkotmány olly sok szabadságot adott, 's neki olly keveset, vagy semmit; más részről, hogy magát az ötet természetesen illető jogaitól igazságtalanul megfosztatottnak vélje? a' honnét ismét szükségképen következik tovább, hogy ő ezen sérelmeinek minden úton módon pótlását keresse; irigy, boszúforraló, kártékonyszándéku, alattomos, hivtelen legyen azok iránt, kik vele nem egyrendűek! — Valóban ezen veszélylyel fenyegető roszon alig lesz képes a' legügyesebb nevelés és felvilágosítás is segíteni; sőt ugy látszik, minél inkább terjed az észderülés, annál fájdalmasabban fogja érezni a' köznép kizáratását abból, a' mellyhez ő igazát tartja — alaposan, vagy nem? ő azt nem nem keresi.

¹⁾ „Ezen tulajdonság- vagy birtokszabadság egyenes ellenkezésben áll a' constitutioval, mivel e' szerint csak a' nemesnek és egyháziaknak van igazi birtokjuk és személyes szabadságuk. „Grellmans Statistische Aufklärungen. Götting. 1797. II. B. S. 170. és: Versuch einer Darstellung der hung. Constitut. Leipzig 1812. S. 114.

A' tulajdonosság' szerezhete mellett és ellene is kétségkívül végetlen sokat lehet mondani. Én a' dolgot csak a' lélektudomány' elvei szerint tekintem. Bizonyos az ezek szerint, elsőben is, hogy ezen szabadság' megnyerésével megszűnnék a' nemes és pórrend között az idegenkedés; 's már ennél fogva is sok rosznak gyökere kiírtatnék, a' mi most firól fira száll, 's így el lenne fojtva egy igen bő forrása az erkölcsi romlottságnak; bizodalmasabban fogadná el a' fölszabadult pór a' nálánál értelmesebb nemesnek tanácsait, melyeket most csak azért is megvet, és kártékonyoknak vél, mivel nemes adta. Aztán természetében vagyon az embernek, hogy a' mi elidegeníthetlenül sajátja, csak jobban ragaszkodik ahhoz, szorgalmatosabban műveli, készebb holmi javításokat rajta tenni, mint a' miből minden órán talán egy kikoholt vétség miatt ki lehet penderíteni. A' szorgalmatosabb munkát a' bővebb gyümölcs követvén, ezt a' meglegedés és jóllét, gazdagulás: — eszköze is több lenne a' maga művelésére ¹⁾).

22. §.

Azonban csak az lehet minden oldalú és helyes nevelés, melly nem csak a' maga szabályait és elveit a' lélektudományból meríti; hanem abba a' növendékeket is beavatja.

Mind azok, kik valaha a' nevelés' és tanítás' ügyében felszólaltak, azt ajánlják, azt süröglik, hogy a' nevelésben nem csak általan a' természetnek mindenben lépcsőnként haladó példáját kell követni; hanem azt az emberi természethez, sőt külön minden növendék' tulajdon saját-ságaihoz, az emberi természetnek individualis módosításaihoz is szükséges alkalmazni ²⁾). Az ajánlják, hogy a' tanító

¹⁾ Vázlatok. 66. l.

²⁾ Divinität. I. T. 19. l. stb. Fritz em. m. 150. — Graser: Element. I. k. 64. l.

nem csak külön minden gyermekeknek személyes természeti sajátságait tanulja ki, hanem azon utakat és módokat is, melyeken azokhoz mind kívülről minél könnyebben hozzájuk férhetni, mind azoknak kívültre hatását eszközölhetni. Végre azt ajánlják, hogy a' tanító ne csak ismerje, hanem szakadatlanul szemei előtt is tartsa azon törvényeket, melyek szerint a' léleknek tehetségei rendszerint munkálkodni szoktak; valamint azon okokat is, melyek azoknak rendes munkásságát elakasztják, vagy megzavarják, és azon módokat, melyek szerint őket rendes munkálatjuknak csapásába vissza lehet igazítani. Mivel pedig a' lélektudománynak körében épen ezeket nyomozni és ismerni a' legfőbb adatok: látni való, hogy helyes és minden oldalu nevelés csak az lehet, melly a' lélektudománynak eléggé fölfogott ismeretéből indul ki, és annak elveiből meríti minden szabályait.

Tovább, mivel a' nevelésnek célja az embert a' maga rendeltetésére képzeni, és annak valósíthatására a' növendéket csak utba igazítani: látni való, hogy valamint a' növendéknek rendeltetését külerő nem valósíthatja, hanem önhatólag kell arra törekedni: úgy a' tulajdonképeni nevelés sem végezheti be tökéletesen a' gyermeknek nevelését. Itt is csak elkezdi és utba igazítja a' nevelő növendéke körül a' képzés és művelés' munkáját, melyet ennek öntehetősége által kell szinte a' sirbaszálltáig folytatni szintugy, mint rendeltetéséhez vezető törekvését. Innét pedig világosan következik az, hogy a' nevelő csak akkor felel meg egészen kötelességének, ha nem csak magát szabja a' lélektudomány' elveibez, hanem növendékét is annyira beavatja ezen tudományba, hogy annak törvényei szerint képes legyen önmagát idővel nevelni. Annyival is inkább, mivel a' nevelésnek célja nem végződik csupán a' növendéken, hanem annak sikere kihat másokra is; közvetve vagy közvetetlen minden növendékek nevelők lesznek valaha; mint a' földbe hintett mag nem csak egy évben kel

ki maga, hanem a' jövőendő termésnek elemét is magába foglalja.

23. §.

Innét a' lélektudomány szükséges:

a) a' nevelőnek.

Ha a' földművesnek ismerni kell a' földet, 's annak tulajdonságát, melybe a' gazdag aratás' édes reményének fejébe magot akar hinteni: mivelheti-e a' nevelő a' nélkül a' maga növendékét, hogy azt kívül belül ne ismerje, és pedig ha szinte talán szigoru tudományos rendszerűleg nem is, de csak ugyan a' lélektudomány' elvei és útmutatásai szerint legalább nagyból? Mert habár a' tapasztalás által egyben 's másban némelly nevelésbeli jó fogásokra bukkanhat is, de a' mellett, hogy ez igen hosszú ut, mely még célhoz vezet. százan és ezren áldozatíva lehetnek a' nevelő' ügyetlenségének: mondám, e' mellett nagyon bizonytalan út is ez; mert könnyen és számtalanszor megtörténhetik, hogy midőn p. o. az akaratban helyezi a' hibát, az értelemben lappang a' fogyatkozás, vagy megfordítva; és igen könnyen 's számtalanszor megeshetik, hogy a' léleknek tulajdonítja a' hijányt, holott a' test' állapotjában rejtődzik a' fogyatkozás, vagy megfordítva; noha bár a' még meg nem romlott gyermekben rendszerint úgy jelenik meg kívül a' lélek, és annak minden állapoti, a' mint természetileg belül állanak. És éppen azért főleg az elemi iskolabeli tanítóknak vagyon legnagyobb szükségök a' lélektudományi ismeretekre, hogy egy részről ügyetlenségök által a' nyílt szívé, és ép lelkű gyermek el ne romoljék, lelki tehetségei és képességei se el ne fojtassanak, se természetl elleni irányzatot ne vegyenek maguknak; más részről pedig azért, mivel éppen ezen gyenge növendékek

ben tétetik le a' jövőendő ivadéknak alapja, melly ha hibásan esett: a' hiány nemzetségről nemzetségre száll, és talán századokig javíthatlan marad ¹⁾).

Nem kell azonban felejtenuünk azt is, hogy a' lélek noha főbb de csak egy része az egész embernek; 's ennél fogva maguk is külön válva a' lélektudománybeli ismeretek sem elegendők még a' nevelőnek. Valamint a' test is egészítő része az embernek, ugy a' testtudomány is szükséges a' nevelőnek; természetesen nem azért, hogy p. o. a' csecsemőseket szoptassa, a' betegeket gyógyítsa, az éheseket etesse, hanem hogy az effélékről is alkalmilag néha néha azért tesz említést, mivel ezen ismeretekre az ő tanítványinak lesz idővel szükségök mind önmagukra, mind szülőkké lévén, magzatjaikra nézve. De főképen azon oknál fogva szükséges neki a' testtudomány, mivel a' lélek olly szorosan össze vagyon a' testtel kötve, hogy egymásra hatásukat készakarva sem lehet akadályozni. A' test csak eszköze ugyan a' léleknek, de nélküle mégis legnemesebb tehetségei sem szerezhethnék meg munkásságuk' szereit és anyagát stb. És viszont noha a' lélek a' főbb rész, mégis olly hajlékony, olly részvevő a' test iránt, hogy ennek baja szinte beteggé teszi őtet is.

Valamint pedig a' nevelésben, ugy az oktatásban sem boldogulhat lélektudomány nélkül a' tanító. Ugyan is kétségtelen igazság az, hogy sem minden gyermek nem bírja egyenlő mértékben a' lélek' tehetségeit, sem szunyadó állapotjokból nem kezdenek azon egy időkorban fejtekezni mindenikben. De bizonyos az is, hogy a' léleknek minden tehetségei a' legszorosabb összeköttetésben vagynak egymás között természeti alkotásuknál fogva; mint valamelly gyárban egyik kéz vagy mű a' másiknak nyújtja a' szert

---

¹⁾ Zerrenner: Ueber eine zweckmässigere Einrichtung. Magdeburg 1832. S. 64.

további kidolgozás végett; úgy a' léleknek tehetségei is kölcsönösleg mozgásba hozzák egymást; egyetértőleg dolgozzák ki a' fölvetett tárgyat, és jól megjegyezzük! — csak az helyes és tökéletes munkája a' léleknek, melyben illy összehangzólag vettek részt annak minden tehetségei.

A' psychologus mester tehát ezeket szemei előtt tartván nem ügyekszik soha azon, hogy a' természetet megelőzze, és többet kívánjon gyermekétől mint annak kifejtődött tehetségei megtehetnek; nem fogja ő soha az emlékezetet olyan tárgyaknak betanultatásával terhelni, melyeket az értelem még föl nem fogott; annál inkább nem akarja ő az ismereteket (?) a' tanulóknak emlékezetébe tölcserén önteni, — úgy önteni, hogy ha a' tölcser megreked, bottal vagy vesszővel tágítsa azt! — A' psychologus tanító látja csak azt be, mi sokat könnyebbíthet tanítványain a' tanulásbeli tárgyak' helyes felosztása által, midőn majd olyanokat köt össze, melyek lényegesen rokonszerűek, majd meg egészen különbözőket. Amazt azért cselekszi, mert a' hasonlók egymást segítik, és felvilágosítják; ezt azért, hogy vagy a' megfeszített figyelmeztetésen tágitson, vagy az ujság által az unatkozókat föléleszsze. A' psychologus tanító a' gyermekek' csacsogását, figyelmetlenségét, sőt botlásait is nem csak orvoslani képes minden durva kitörés nélkül, de szinte jóra is tudja használni. Tudja ő azt is, hogy a' gyermekek természetöknél fogva becsületvágyók, haszonlesők; 's ezen természeti hajlandóságikat is, valamint egyebeket, tudja ő: hogyan kell 's mire irányozni; melyiket élesztetni, 's melyiket nyomasztani. Szóval: csak psychologus tudhat czélirányosan mind nevelni, mind oktatni ¹⁾.

¹⁾ Sichel' em. m. VI. és 11. Encyclopaed. I. Wörlein 2. 291. Chimani. I. S. 262. Fritz 223. I.

24. §.

A' lélektudomány szükséges: b) a' növendéknek.

A' legügyesebb nevelés sem viheti munkáját a' lehető tökéletesség' legfőbb pontjára, annál inkább teljességgel bevégezettnek nem tekinthetni azt. Ha a' nevelő növendékében a' szunyadó tehetségeket fölébresztette, azoknak, úgy szólván könnyebb kifakadását segítette, mindegyiket természetű rendeltetéséhez képest igazgatta, és kormányozta; ha a' rendetlen irány felé hajló képességeket eredeti utjokba visszatérítette, a' fejtekezésben hátra maradtakat a' haladók után közeledni segíti, a' nyomasztó erőre kapó indultakat pedig minden észrevehető erőszak nélkül visszatartoztatja, 's munkásságuk' útját valamennyire súlyosítja, 's ha mindezek mellett növendékét annyira kiformalta mind értelmére, mind szívére nézve, hogy az magára hagyatva is képes mind ezeket önmagával tenni, a' miket nevelője vele cselekedett, ha képes elkezdett művelését önhatólag is folytatni, mondtam, ha a' nevelő ezeket teljesítette: tökéletesen eleget tett kötelességének.

A' tulajdonképeni nevelés-pályáról lelépett növendéknek tehát rendeltetése és kötelessége az, hogy ne csak állhatatosan, vagy talán épen műszerüleg megmaradjon a' vele közlött okfők, útmutatások és elvek mellett; hanem időről időre több ismeretekkel, szilárdabb elvekkel gyarapítsa értelmi műveltségét, 's ezekkel tökéletes arányban gyarapodjanak szívének tárában a' vallásos erényességnek mindenkor tiszta forrásból szivárgó okfője, és ösztöne; szóval: hogy elkezdett művelődését nem csak folytatni, hanem minden tekintetben tökéletesbíteni is képes legyen, sőt hogy idővel az emberiség' művelésének nagy munkájára közvetve vagy közvetetlen sikeresen és alaposan befoly-

hasson, hogy a' nevelés nélkül szükölködőknek kalauza, jótekonny vezetője 's barátja lehessen. Ezen szent és mulhatlan kötelességének pedig csak úgy felelhet meg a' növendék, ha ismeri azon utakat, és módokat, mellyek szerint mind öntökeletesbítését; mind mások' nevelését célirányosan eszközölni kell és lehet, vagy is ha ismeri mind általán az emberi természetet, mind azon módosításokat, mellyekben az minden egyes személyben különös sajátságokkal tünteti ki magát.

Többire az magában is értetődik, hogy ezek nem oda czéloznak, mintha az anatomiából és psychológiából, szóval az egész anthropológiából rendes leczkéket kívánnék adatni a' köznép' iskoláiban, hanem hogy az idetartozó szükséges ismeretek 's a' köz élet' szükségéin foganattal segítő és azokban tévedezés nélkül vezető practikai szabályok terjesztessenek elő majd önként kínálkozó, majd keresett alkalommal. Ki nem tudja, mi sokféle nyavalyák és testbeli sérelmeknek van kitéve a' köznép; mellyek azonban sem olly sűrűek, sem olly kártékonyak nem volnának, ha ezen tekintetben is az emberi testnek, a' test' alkatásának és tulajdonságának csak igen közepszerű ismeretével birna! Számtalan lesz ebbeli tudatlanságának áldozatja!

Azt sem akarom, hogy a' gyermekek, az orvosi tudomány' titkaiba avattassanak, és gyógyászati *recepteket* tudjanak irni; hanem hogy az emberi testnek kül- és belfőrszeit legalább, és azoknak függését egymástól, 's egymásra befolyását annyira ismerjék, hogy képesek legyenek belátni: mi káros, mi hasznos a' test' épségének fentartására? és a' megtörtént bajon, sérelmen, fájdalomon, nyavalyán miként lehessen legalább enyhíteni, a' nélkül hogy a' tudatlanság miatt a' rossz még nagyobb rosszszá tétessék? főleg pedig, hogy az efféle ismeretek előterjesztésének alkalmával figyelmetesekké tétessenek a' növendékek: milly veszedelmes és több tekintetben milly káros az embernek magát az úgy nevezett kuruzsolók, kontár orvosok és egyéb babonáskodók' ámitásaira bizni.

Ugy látszik azonban, hogy a' köznép, és minden ember' testi és szellemi épsége legtöbbet függ a' léleknek ismeretétől, és ezen ismeretnek mineműségétől. A' ki az emberi lelket kellőleg nem ismeri, annak soha helyes ismerete nem lehet a' szabad akaratról, és azért soha az emberi természet' méltóságát igazán föl nem foghatja; de szinte illy kevéssé láthatja ő be a' szabadságnak határit akár önmaga személyében, akár másokban. Bizonytalanul hülámzanak az ő érzelmei mindenkor, kivált politikai tekintetben, a' két tulság' határai között, és csak a' külerő, félelem tartóztathatja őt vissza, nem pedig a' belátás, és meggyőződés a' tulmerénylettől. Még kevesebbé fogja pedig ismerni a' szabadságnak belakadályait, a' kívánságokat, ösztönöket, és szenvedelmeket; a' mi miatt aztán többnyire, vagy legalább igen gyakran ez utóbbiak győznek; a' törvény, az igazság engedni kénytelenítetik majd a' változékony szeszélynek, majd a' fölzudult indulatoknak, mellyek végtére olyan szenvedelmekké fajulnak, hogy rajtuk erőt venni teljességgel lehetlen; és a' sziv' csöndességének elenyésztével földülják a' test' épségét is, és a' külállapotnak különben ártatlan gyönyörrel 's megelégteliséggel éldelhető jóllétét. Ezekre nézve tehát, és legalább illyen szempontokból szükséges a' köznépi iskolákban is a' növendékeket mintegy önmagukba, az ő belsőjökbe bevezetni, és őket nemesebb részökkal, a' lélekkel is megismerkedtetni ¹⁾.

---

¹⁾ Wörlein: Elementarbuch. I. T. S. 64.

MÁSODIK RÉSZ.

Mit és mennyit kellene a' lélektudományból a' nemzeti iskolákban is tanítás' tárgyául fölvenni?

1. §.

Összefüggés a' két rész között.

Hogy a' föladásnak mind egyik, mind másik részére kielégítő feleletet lehessen adni, szükségesnek láttam előbb azt bebizonyítani, hogy jelenleg a' nevelésre vagy általán semmi befolyása nincs a' lélektudománynak; vagy a' hol van is — hiányos sőt szinte kártékony hatásu egyoldalúsága miatt. Szükséges volt azon hiányokat is előterjeszteni, mellyek csak ugyan a' lélektudomány' elveinek minden oldalról tekintetbe nem vétele miatt jelenkorunk' nevelésmódját bélyegzik, mind erkölcsi, mind polgári tekintetben a' felsőbb osztályoknál ugy, mint azalsóbbak között. A' hiányok' rajzolatja — habár árnyékot vet is nevelésmódunkra — sem erőtetett színekkel sem nagyító üvegen nézve, vagy gondolom formán nincs főtve. Valónak fogja azt mindenki ismerni, ki a' mindennapi tapasztalásra figyel-

ve látja, mik történnek nevelésünk' körében és tudja, miknek nem kellene történni. De roszalni sem fogja, úgy hiszem, senki, hogy a' főtéshez feketécske színt választottam, ha velem egyenlő hévvel óhajtja nemzetünknek minél sikeresebb módon eszközölhető művelődését, és azt hiszi, mit én: — hogy a' hiánynak megorvosolására legelső szükséges eszköz a' hiányt ismerni.

A' lélektudománybeli ismeretek' hiányából természetesen keletkező fogatkozásoknak előterjesztése után ügykeztem azt is megmutatni, hol kellene kezdeni a' jó nevelést, és hogyan, hol kellene azt tovább tökéletesbíteni, 's milyen lehetne és kellene lenni mind a' házi, mind az iskolai nevelésnek erkölcsi és polgári tekintetben minden osztálybeliéknel, a' lélektudomány' elveinél fogva; vagy is mi haszna és befolyása lehetne a' lélektudománynak a' nevelésre. Ezeknek előadásából, úgy látszik, egyenes út nyílik a' föladás' második részének megfejtésére; sőt az első résznek fejtegetése némiképen megfelel arra is, mit és mennyit kell a' nemzeti iskolákban tanítás' tárgyául fölvenni a' lélektudományból, a' mi midőn egész kiterjedésében meg lesz fejtve — akkor fog egészen még kitűnni: mi haszna és befolyása lehetne a' lélektudománynak a' nevelésre.

2. §.

Az önképzésre, és tökéletesbülésre kiki köteleztetik.

Midőn az ember e' világra jó, sem teste, sem lelke szerint nem az ő akkor még, a' mi lehet, és a' minek lennie kell; azonban csak ugyan magával hozza mégis azon képességeket, mellyeknek kifejtése, és művelése által azzá képezheti magát, a' minek lennie kell mind testére, mind lelkére nézve.

Valamint t. i. a' természetben minden, a' mi élő, ma-

gába foglalja a' szakadatlan, különféle, 's mind nemesebb nemesebb alakban megjelenendő fejtekezésnek magvát; a' rügyből, 's bimbóból hasad ki a' virág, ez a' gyümölcsnek ad helyt, a' gyümölcs ismét magába foglalja a' jövőendő bimbónak, virágnak, gyümölcsnek anyagát; úgy az embernek képzése, nevelése 's művelése már a' maga ideájába foglalja az ügyekezésnek, leendőségnek, és szakadatlan előrehaladásnak ideáját is; úgy hogy a' képzésnek minden egyes pontja, melyre tetteleg emelkedett az ember, nem egyéb, mint egy felsőbb álláspontja az ő szellemi láthatárának, melyről ismét tovább folytatandó célját tisztábban látja, hogy feléje szivesebben, biztosabban, 's az előgördülhető akadékokat lelkesebben legyőzve nyomuljon.

Ezen célhoz — az emberiség' céljához juthatni — mindenkor legnyomósabb föladásnak ismerte az emberi nem, noha koronként igen különbözők voltak mind a' néző pontok, mind az ahhoz vezetni kellő utak iránti vélemények. Annyi bizonyos, hogy az embernek képzését attól, mely az első ártatlanságnak édenében kezdődött, szinte jelenkorunkig tekintve, sehol sem találhatjuk úgy mint tökéletesen bevégeződöttet. A' mit a' legbiztosabb ösvényen járók tettek is, nem volt egyéb, mint törekvés, nyomozás, ügyekezett a' létre, és valóra. A' nyomozók találtak, az ügyekezők haladtak; de a' mit találtak, a' hová jutottak, nem volt még az maga a' végcél, hanem csak közeledés ahhoz és ösztön a' közelítésben tovább haladni. Vagy midőn a' religionnak szent szava arra int: „Legyetek tökéletesek, mint az atya, ki mennyben van!“ mit jelent egyebet, mint saját helyőnknek azon ösztöne, és sugalma, mely a' szüntelenüli haladásra, és tökéletesbülésre serkent.

Az ember tehát a' többi természeti élőktől, és azoknak kifejtődésétől abban különbözik, hogy azok keletkeznek, növekednek, és megérlelődnek: az ember pedig soha tökéletes érettségre nem juthat. És ez, már ez eléggé sajtóztatja vele, hogy az ő nemesebb része nem enyészhet el végképen soha, mint a' test, mely visszatér eredeti álla-

potjába, — a' mi ismét uj bizonyítványul szolgál neki, hogy valamint a' test a' maga eredeti alakjába visszatér: úgy a' léleknek is vissza kell ahhoz menni, a' ki azt a' testbe lehelte.

Noha azonban teljes, és tökéletes éretségre nem juthat is az ember soha e' földi élet' pályakörében: mindazáltal kiformálhatja, és képezheti magát annyira, hogy a' képesti — relativa — és úgy nevezhető erkölcsi éretségnek korába lépjen; a' mi akkor történik meg, midőn nem csak az okosság képes megismerni a' való jót, hanem az akarat is mindenkor kész azt követni a' test és állatiság' ösztöneinek ellenére. Többire, mivel csak ugyan ezen állatiság is az embernek mivoltához tartozik és az majd a' külső csábok által ingereltetve, majd saját ösztöneitől izgattatva szünet nélküli ellenszegülésben áll a' lélekkel; még ezen képesti érettség sem olly rendíthetlen szilárdságu, hogy vissza az éretlenség felé ne gördülhetne, sem olly meghatározott körű, mellyen túl nem lehetne haladni; sőt valamint az értelem határ nélkül haladhat az igaznak, szépnek, 's jónak ismeretében; úgy az akarat' készségének is növekedni kell annak követésében.

Ezen előretörekvésben valamint minden legcsekélyebb lépést mint₁ célhozi közeledést méltányolni illik: úgy a' megállapodást annál inkább a' vissza- vagy félrelépést úgy kell tekinteni, mint rendeltetésünk elleni legnagyobb vétiséget, és az emberi méltóság ellen elkövetett szentségtörést. Igen is, ha nem vádoltathatik a' gyermek azért, hogy nem fölserdült ifju, vagy érett korú ember; de igen azért, ha ő nem az, a' minek lenni kellene, és időkorához képest lehetne! Valamint tehát kiki arra van rendeltetve, és hívatva, hogy tökéletes legyen, úgy éltünknek minden pillanatjában legfőbb gondunknak kell arra lenni, hogy állapotás nélkül törekedjünk testi és lelki tehetségeinket

kifejteni, képzeni, és sorsunkhoz képest a' tökéletességnek minél magasabb pontjára emelkedni ¹⁾).

Az öntökéletesbítés' fogalmából, mely az okosság, és religio' szavánál fogva mindenkinek mulhatlan kötelessége, úgy látszik, igen kitűnő az is, mit kell a' lélektudományból tanítás' tárgyául fölvenni a' nemzeti iskolákban. T. i. mivel az ember sem születésekor nem az, a' minek lennie kell; sem szenvedőleg azzá nem tétethetik, a' mi lehetne, hanem csak képességeket hoz magával, mellyeknél fogvást lehet ő az, a' minek lennie kell, ha ezen képességei szunyadó állapotjokból fölserkentetnek, célirányosan képeztetnek, és műveltetnek, nyilván szükséges azt mind tanítás' tárgyául venni, a' mi ezen tehetségek' épségéhez, fölébresztéséhez, kifejtéséhez és műveléséhez tartozik; valamint azt is, a' mi azoknak fejtekezését, vagy rendes munkásságát akadályozhatná; végre azon módokat és eszközöket is, mellyek szerint az akadályokat vagy elmellőzni, vagy a' köztük megtörtént bontakozást 's rendhagyást vissza lehet állítani. Mindezen tárgyakat pedig ismét kiváltképen két oldalról szükséges érinteni, és a' növendékekkel megismertetni; a' mennyire t. i. ezen tárgyak azoknak saját képzését érdeklik, és a' mennyire azok szerint idővel másoknak képzésével is ügyesen és célirányosan tudjanak foglalkodni.

Méltóságukat tekintve első helyet érdemlenek ugyan a' lelki tehetségek; mindazáltal, mivel a' testi erők természetesen előbb kezdenek fejlődni, mint a' szellemiek, 's így előbb is hibás irányzatra ferdülhetnének, és mivel a' lélekhez csak a' test által, és úgy szólván, a' testen keresztül hatva férhetni, és pedig annál könnyebben, minél helyesebben el van az ut annak érzékeibe készítve: szükségesnek látom elsőben a' testi, azután a' lelki erők' képzését, a' növendékek elibe terjesztetni.

---

¹⁾ Pölitz. I. I. — Encyclopaed. 3.

3. §.

Az embertudomány — anthropologia — általán.

Az ügyes és lelkes tanító gyakran talál alkalmat de keres is majd a' természet- majd a' vallás- és biblica historiabeli tárgyak' magyarázatásakor az embertudományból egy 's más ismereteket előgördíteni, melyek által a' gyöngé hallgatókat hol az élet' különféle inségei, és keserűséginek tengeréhez — cum sale — vezeti, 's azok' szivét a' mulandókhöz szerfölötti ragaszkodástól elvonva egy jobb létnek óhajtására, és reményére éleszti; hol pedig az emberi természet' méltóságának hálás érzeményére lobbantja, egyszersmind hathatósan intvén őket mind az olylyasoknak eltávoztatására, a' mik ezen méltóságot lealázhathatnák akár tulajdon, akár mások' személyében. Élénk színekkel föstve állítja azok elibe az embert, ki minden teremtmények között első helyet érdemel e' földön már testalkotására nézve is, úgy mint a' ki tagjainak, és minden részeknek kellemteljes idomzata, és arányossága, érzékeinek majd határ nélküli művelhetősége, és kivált beszédtehetsége által nem csak minden állatokat hasonlíthatlanul túlhalad, de teremőjének iránta különös jóságát és saját rendeltetésének fönségét is nyilván hirdeti. De meg nem felejtkezik arra is figyelmetessékké tenni növendékeit, hogy ezen mesterileg alkotott emberi test igen sok veszélynek vagyon kitéve; hogy az mind kül- mind belszerkezetében nagyon töredékeny, 's mivel illy mesteri, és töredékeny szerű, épen azért érdemel, és kíván nagy gondoskodást is.

Legnagyobb méltóságát pedig az szerzi az emberi testnek, hogy abban egy nemesebb eredetű lény is lakik, a' lélek, melly nem csak a' testet eleveníti, hanem egy főbb rendű lények' országához is csatolja az embert, a' ki érzéki életére 's testére nézve az állati világhoz tartozik. Ezen

nemesebb részénél fogva képes csak az ember ismereteket szerezni, azokat egybehasonlítani, megítélni stb, sőt általa fölemelkedhetik az érzékháló tájékok' körébe is, és cselekvéseinek indító okait az állati érzékiségtől egészen független képzelmelekben, ideákban, a' jónak, igaznak és szépnek ideájában keresi; mivel pedig ezen ideákat határ nélkül növekedő magasodásban gondolhatja: egy részről köteleztetve érzi magát az igaznak, jónak, szépnek szünet nélküli nyomozására és követésére, más részről minden kétkezés nélkül tisztában áll előtte valamint lelkének halhatatlansága, ugy annak ismerete, a' ki azt halhatatlanságra teremtette.

Hogy pedig a' tanító annál fogatosabban közölhesse növendékeivel a' szükséges ismereteket az embertudományból; szükséges, hogy azt bizonyos részekre osztsa föl, melyeknél fogva az embert majd egy, majd más néző pontról tekintve vizsgálgassa. E' szerint lehetne az első rész

Az emberi testnek gépelezeréről — mechanismus corporis humani. — Az emberi test általán kemény, puha, és folyó részekből áll. Kemény részek: a' csontok, porcogók, körmök. Puha vagy lágyak: az inak, ikrás hus, és általán a' husszerű részek. Folyékony a' vér, epe, nyál, vizelet stb. Ezen kemény és lágy részeket különféle hártyák, porcogók, inak és némelly enyvszerű nedvesség köti össze, és tartja együtt. A' folyékony, vagy hig részek, részint az erekben, részint más helyeken, mint valamely zacskókban tartatnak, az egészet pedig kívül bőr födözi. Ezen folyó részek közül némellyek arra valók, hogy a' tagoknak hajlékonyságot adjanak, és a' dörzsölés által egymást ne kopassák, ilyen p. o. azon nedv, mely a' forgókban vagyon. Ha ezen velő, vagy olaj szerű nedv meghiggyad, és vízzé változik, száraz fájdalom, fonyasztó nyavalya követi. Né mely nedvek az eledelnek megemésztését eszközlik, és segítik; mások pedig a' testnek táplálására, és növekedésére szolgálnak, ilyen a' vér. A' mely nedv nem szükséges a' testben, az különféle utakon kitakarodik. A' csontok között

legnevezetesebbek: a' fej, hátgerincz, a' kéz, és láb-szárak. Ezen csontrészek nagyon porhanyók, és töredékények; mire nézve minden ütődéstől, és feszítéstől őrizni szükséges; a' kisdedekben pedig puhák, és gyöngé porczogóhoz hasonló, mi miatt könnyen ellapíthatnak, vagy más különben természet elleni alakot vehetnek a' megnyomás, vagy szorítás által. Legveszedelmesebb a' kisdedeknek fejelágyát nyomogatni. A' fejcsont' részeihez tartoznak a' fogak, mellyekben különös figyelmet érdemel a' gyök, és koszorú. A' gyöknek, melly benn ül az állkapczában, alul igen finom nyílása vagy on, mellybe egy pár erecske, és in szinte a' koszorúig föl szolgál és a' fogat táplálja, 's élte. Ha az ezen gyökökbe nyuló erek hirtelen vagy meghűlnek, p. o. az igen hideg ital által, vagy meg melegűlnek, p. o. az igen meleg étel, vagy ital által, fogfájást okoznak. A' tisztátalanság, a' vilával, tövel, és más ércz szerreli vakarás, piszkálás által megróthatnak a' fogak közt maradt ételrészek, és a' fogak romlodozni, feketedni, borkóval behuzódni, töredezni kezdenek, valamint az igen kemény éles szerekkel, porokkali dörgölés által is; mivel az ilyen éles és kemény dörgölés lekoptatja a' fogakról azon külső fényes úgy nevezett üvegést — Glasur — melly a' fogak' épen tartásához szükséges. Hasonló oknál fogva káros a' fogakat dió, mogyoró' föltörése által megerőtetni. Ezen alkalommal figyelmetessé kell tenni a' gyermekeket arra is, hogy milly veszedelmes az a' fogakra nézve, midőn játékból fa zablát vesznek szájukba, és azt délczeg paripa módjára rágják. Eljő az idő, midőn majd a' kegyeret sem tudják rágni!

A' fejben vannak az embernek érző szereí, vagy érzékei: a' szem látásnak, a' fül hallásnak, az orr szaglásnak, a' száj kóstolásnak érzőszere. Legjelesebb az agyvelő, melly az agykoponyának hátulsó részében vagyon.

Alább a' test' törzsökében vagyon a' sziv, tüdő, has, gyomor, belek, máj, lép, vesék, epe, és vizek stb.

A' folyó részek között legnevezetesebb a' vér, melyből ismét különféle nedvek származnak u. m. a' vörösvér, vagy savó, mely leginkább az erekben csergedez; a' könnyek, melyek a' szemszögökbe gyűlnek, hogy a' szem' forgását nedveikkel segítsék; az orrnedv, vagy takony, mely a' szagló inakat takarja; a' verejték, mely által ha mértékletes, és nem erőtetett, a' haszontalan részekről, sőt nyavalyáktól is menekedik az ember; a' nyál, mely az eledellel vegyülvén evés közben, az emésztést könnyebbíti, valamint az epe is, és a' gyomornedv, a' vizelet, húgy, mely által a' haszontalan nedv távozik ki; végre a' fülhártya, vagy mocsok, mely az apró bogárkák, a' fül' belsejébe mászását akadályozza — de azért mégis szükséges tőle a' füleket tisztítani.

Az emberi testnek ezen alkotó főbb részeit, valamint azoknak fekvése' helyét azért szükséges a' növendékekkel megismertetni, hogy annál könnyebben megérthessék azoknak munkálkodását, egymás közti összefüggését, és ennél fogva — a' mi fő cél — annál inkább tudhassák, mitől kell azokat őrizni, miként lehet azokban az erőt, élénkséget és tehetőséget gyarapítani. Innét második része az embertudománynak:

Az emberi test' előgépelevezete — organomia corporis humani. — Az emberi test t. i. nem csupa holt műszer, mely külső erő által tétethetik csak mozgásba; hanem saját bel- és természeti gépelevezete, ereje és élő eszközei által maga magát kifejti, táplálja, neveli, szaporítja, és főtartja.

E' részben legelső, és legnagyobb figyelmet érdemel a' vér' forgása, mely által azon éltető munka értetik, mely

a' vért az ugy nevezett életereken a' szív' üregéből a' testnek minden legkisebb részeivel közli, és midőn az egész testet megkerülte, és minden helyütt az ottan szükséges részeket lerakta, és ez által mintegy anyagot adott részint a' táplálatra, részint a' munkálkodásra, vagy a' szükségteleneknek, és már haszonvehetleneknek kitakarítására — ismét a' szívnek másik üregébe visszatér. Mintegy 140—150 lábnyi utat 3—5 percz alatt tesz a' vérforgás. Ebből érteni, miért következik olly hirtelen a' szörnyű halál, midőn valakit a' veszett eb megmar; mivel annak nyála illy rövid idő alatt összekeveredik az egész vértömeggel. Innét érteni azt is, hogy igen veszedelmes a' testet, vagy valamely tagot igen megszorítani, mivel a' megszorítás gátolja a' természetes vérforgást, a' mi miatt ugy összetódulhat valamely érben a' vér, hogy az ér megszakadhat. Épen ezen okból veszedelmes a' lélekzést is visszatartóztatni, mivel a' vérnek természetes szabad kerengését az is akadályozza. A' lélekzésről itt egy uttal azt is meg lehet jegyezni, hogy a' lélekzőcsőnek fönn a' nyelő gégénél födele vagyon, melly természetesen lecsukódik akkor, midőn valamit nyelünk és csak akkor nyílik meg, midőn lélekzünk, nevetünk, beszélünk; ha tehát épen azon perczben szólunk, nevetünk, midőn nyelünk, könnyen valamely morzsa, részecske belé eshetik a' nyílt lyukon a' lélekző gégebe, melly sokszor fuladást, 's halált okozhat, vagy csak kínos módon lehet kivenni, kiköhögni.

Figyelmet érdemel tovább az emberi testnek táplálása. Ez az evésből és ivásból keletkezik. A' híg ételt, és italt egyenesen lenyeljük, de a' keményet előbb megrágjuk. A' rágás ideje alatt a' természetnek tulajdon ingeréből nyál gyűlik a' szájba, és csak akkor kell lenyelni a' falatot, minekutána az ezen nyállal egészen összevegyült, melly az eledelnek megfőlését is segíti, és eszközli a' gyomorban. A' honnét önkényt következik, hogy a' nyálát pi-

pázás, vagy csupa szokás miatt kipöködni igen káros. Az eledel valamelly téjszerű higsággá válik a' vastag belekben, melly az üres bélbe megy, a' hol a' jobb, és higabb rész a' vastagabb, durvább, 's rozszabb részekről elválík, és vér lesz belőle, 's így az eledelből készült vér által közöltetnek a' testnek minden részeivel azon részek, mellyek éppen a' testnek e', vagy ama' részét illetik, hogy az táplál-tassék, és a' sok utak, és módok által elvesztett, elkopott részek kipótoltassanak ismét.

Az eledelen kívül azonban még más is szükséges a' test' táplálásának, és életének föntartására. Illyen — a' mit e' helyen meg kell említeni — a' levegő. Igen is; táplálja bár valaki az ő testét legválogatottabb elegelekkel, és italokkal, de ha az tiszta levegőt nem vehet magához, elhalaványodik, és lankad az, mint a' világosságtól, és levegőtől elzárt helyre rejtett növény. Azonban hogy a' levegő illy jótékony befolyásu legyen az élet, és egészség' föntartására, szükséges hogy az frís, és tiszta legyen.

Továbbá az élet' épségének föntartására szükséges a' mértékletes, és az erőkhez alkalmazott munka, és foglalatosság. Ám az életerőt igen helyesen lehet egy lámpához hasonlítani. Ha ebbe kelletténél több olaj öntetik, eloltja a' világot; ha kevesebb — a' csekélység miatt nem éghet az; így az életerő a' hivalkodókban, kivált jól élve, igen megszaporodik, és az emésztést nehezítvén, gyöngékedést, és különféle nyavalyákat okoz; ellenben a' mérték fölötti erőködés többet megemészt az életerőkből, mint a' mennyit a' természet kipótolhatna, 's azért innét is elerőtlenedés, lankadság és sokféle betegség ered.

Az életerőnek legfinomabb része a' nemzőmag, azért a' ki azt rendetlenül, kivált idő előtt, vagy önfertőztetés által vesztegeti, egyenesen életét támadja meg; a' miért már a' ter-

mészet' törvénye által is keményen, és kínosan megbüntettetnek számtalanok ¹⁾).

A' testnek természetes szerkezeténél fogva mind ezen munkák véghezmennek bennünk, a' nélkül hogy azok szabad akaratunktól függnének, 's azért ezen erőknek megtartására, nevelésére is csak annyira vagy befolyásunk, a mennyire eszességünk által részint a' vigyázatlan, vagy szándéklatos rongálástól őrizzuk, részintj a' mértékletes gyakorlás, rendes táplálás és a' megbomlás' esetében helyes orvoslás által. Innét az embertudomány harmadik része

Az emberi testnek állati erőjiről, és azok munkálatiról. Az emberi test nem csak él, növekedik és teng, mint valamelly plánta, hanem helyéből is kimozdulhat, és érez, 's ezen két tulajdonság kiemeli az emberi testet a' plánták' országából, és az állatokéba helyezi.

A' helyből mozdulás az inak által történik. A' mi csontjainkra nőtt hus t. i. nem egy darab, hanem számtalan vékonyabb, vastagabb szálakból áll, és bizonyos enyvszerű nedvvel ragadnak össze egymással és egyik végök kiszolgál a' tagok' végszéleire, p. o. az ujjak' végére, másik végök pedig közvetve, vagy közvetetlen az agyvelőre. Már ha ezen inak' külső végeit valamelly tárgy érdekli, izgatja, p. o. a' szag, világosság stb: ezen érintés által mozgásba hozatik, fölizgatatik, és ezen mozgás által egyik vége a' másikhoz közeledik, közepett földuzzadván, mint a' földi giliszta mászásá-

---

¹⁾ Ezen tárgyról Kant úgy vélekedik Paedagogiajában, hogy a' gyermeknek világosan és minden tartózkodás nélkül meg kell fejtegetni a' nemzőrészek' célját, rendeltetését stb. Ha ezt olyan időkorukról érti a' gyermekeknek, midőn ezeknek botránkozásától már nem lehet tartani, 's midőn talán a' visszaélésnek jelét is adták — igen megegyezek, különben nem.

ban látjuk 's ezen összevonulása által mozgásba hozza azon tagot is, mellynek ina, vagy is a' rajta történt érintést tudtára adja a' maga érzőszerének. Így tudja meg a' fül a' hangot, az orr a' szagot stb; a' melly érzéknek vagy tagnak inai elszakadtak, vagy elzsibbadtak, az nem is érezhet.

Néha ezen inak egészen elvesztik mozgató erejüket, és pedig ezen vesztéglés, és tehetlenség több óráig, sőt napokig tarthat; a' midőn az életér, és szívverés sem észrevehető; szóval az életnek semmi jele nem mutatkozik, és mégis mindent tud, ért, hall az ember, a' mi vele és körülé történik. Ezen elhalás azért érdemel leginkább nagy figyelmet, hogy a' holtak' temetésével nagy vigyázattal bánjunk, ne talán olyan embertársunkat, vagy szinte atyánkat, magzatunkat temessük el, a' ki tudja, hogy elevenen temettetik el, minél rettenetesebb az emberen nem történhetik! Igaz hogy a' köznépnél sokféle okok lehetnek, melyek a' temetés' hamarítását kívánják, p. o. költségbe kerül az éjjeli nappali virrasztás, hátra marad a' munka, nehéz a' holt testtel egy szobában lenni stb, ez mind igaz; úgy de ennek mind nem szükségképen kell így lenni! nem szükséges a' holt testnek a' virrogatás, nem szükséges a' szoba stb; ki a' holt testtel a' hideg kamarába! a' szoba maradjon az egészségesek' számára ¹⁾.

Azon érző, és munkás inak, mellyek munkálkodásukban akaratunktól nem függnék, sem el nem fáradnak soha munkálkodásukban, sem tulajdonképen nem tökéletesíthetők; elakadhatnak azonban különféle okok miatt azok természeti rendes működésükben; a' midőn következképen szükséges tudnunk, miként lehessen ismét természeti ép állapotjukra visszaállítani. Azon inak pedig, mellyeknek munkássága akaratunktól is függ, p. o. látás, hallás

¹⁾ Fejér: Anthropologia. Schullehrer. 13, 14, 15. Hft. 1835. Jargang.

stb, a' huzamos foglalataskodtatás, természet elleni megerőtetés által elfáradnak, eltompulnak ugyan, de a' mértéketes és célirányos gyakorlás által majd hihetetlen tökéletességig lehet azokat emelni és művelni. Innét ezen ember-tudománybeli általános ismeretek mellett szükséges a' növendékeket azokra is oktatni, a' mik a' testi erőknél és élet' föntartására, épen megőrzésére, azoknak kifejtésére, és tökélyítésére megkiváutatnak, valamint arra is, miképen lehessen a' közönségesebb esetekben legalább a' testi erőök bajain, nyavalyáin segíteni, p. o. a' vízbe fúltakon stb.

4. §.

A' testi erőket épségben tartani.

Mint fölebb is érintetett, ezen embertudományi ismereteket és szabályokat mindenkor két oldalról ajánlja a' nevelő növendékeinek, a' mennyire t. i. azok saját személyöket illetik jelenleg, és a' mennyire ezen ismereteket, és szabályokat szemök előtt kell jövendőben tartani mint szülőknél, nevelőknél.

Mind a' két tekintetben szívökre köti a' tanító elsőben is tanítványinak, hogy egyik legszentebb kötelessége embernek azon testet épségben tartani, és minden vigyázatlanságbeli, és szándéklatos sérelmek, rongálások ellen ortalmazni, mellyet a' vég nélkül bölcs teremő olly csudálatosan szerkezett össze, olly sok jeles tulajdonságokkal ékesített föl, 's a' melly lakhelye egy halhatatlan, az Istennek képét viselő léleknek.

Ugy látszik, hogy a' gyöngébb növendékek jobban átlátják ebbeli kötelességöket, és annak nyomosságáról könnyebben meggyöződnek, ha az ember' egészséges, ép állapotjával ellenkező sorsával ismerteti meg azokat, ha

a' szelesség, vigyázatlanság, engedetlenség, kicsapongás, mértéktelenség, és rendetlen életmód által gödörösökké, nyomorékokká, tehetlenekké vált emberek' esetit, és példáit élénk színekkel fősiti előttök. Ezen példák annál mélyebben hatnak a' szívre, ha azok nem költöttek, hanem valók, és szinte a' gyermekek előtt is ismereteseek.

Az élet' veszedelmeire azonban úgy kell figyelmetessé tenni a' gyermekek, hogy más részről félékeny, és kicsiny szívű ne legyen, és veszedelmet ne álmodják, a' hol nincs. Mondd neki tehát, hogy az ember' életét, és testi épségét sok veszély környékezi ugyan minden részről, de sokat is legyőzhet, kiállhat a' korán mindenhez hozzá szokott megkeményült test¹⁾. Legfőbb pedig, ha már a' veszélyben vagyunk, az hogy jelenlétünket el ne veszítsük, és annyira meg ne zavarodjunk, hogy ne tudjuk, mihez legtanácsosabb fogni. És ezen célból, hogy a' megtörténhető esetben jelenlétünket meg tudjuk tartani, igen jó, ha néha néha magunkkal, mintegy értekezésbe bocsátkozunk az iránt, hogy valljon ilyen, és ilyen eset ha érne bennünket, mit fognánk cselekedni? Ollyan példákat elbeszélni is igen hasznos, mellyekben a' növendékek mintegy szemmel láthatják, mit cselekedett ez, és ez a' maga megmentésére; életének, egészségének megtartására ebben és ebben az esetben²⁾.

Többire noha testünk' épsége, tagjaink' idomzata, hajlékonysága és erőji sokat függnek a' szerencsés születéstől, szülőinknek testi, és erőteljes állapotjától, a' mit a' növendékek előtt el nem kell hallgatni részint azért, hogy

¹⁾ Széchenyi István: Világ. Pest. 1831. 50. l.

²⁾ Előszámlálni mindent, a' mit itt lehetne, és kellene mondani, a' többszer említett készítendő munkához tartozik. Olvashatni sokat Szilasynál. I. k. és a' Gesehenke für meine Kinder című munka' mind az öt kötetében. Chimáninál is stb,

kímélni tanulják azokat, kiket holmi testi hibákkal bélyegzett meg a' születés, részint pedig, mivel ők is szülők lesznek egykor¹⁾ noha, mondom, sokat függ testi épségünk, erőnk, ügyességünk szülőinkéitől; mindazáltal a' már tetteleg létező erőknek és testünk' épségének fönntartása önmagunktól függ leginkább, a' mennyire élünk, vagy nem élünk, helyesen, vagy helytelenül élünk azokkal, a' mik az élet és épség' fentartására rendesen megkívántatnak. Illyenek ezek:

A' levegő. Legelsőben is tudni kell a' gyermekeknek, mi értetik itt a' levegő által, a' mit minden tudományos fellengzés nélkül legkönnyebben érthetővé tehetünk, ha azt mondjuk: hogy a' levegő az, a' mit orrunkon, vagy száunkon beszívunk²⁾ lélekezéskor. A' levegő első, és legszükségesebb eleme az életnek; erre előbb és többszer van szükségünk, mint az eledelre. A' levegő ugyan is szükséges a' lélekezésre, szükséges a' vérforgásra; ez segíti a' gyomorban az emésztést, ez erősíti az inakat, hajlékonyságot, élénkséget, és vidorságot szerez a' léleknek úgy, mint a' testnek. Azonban ezen hasznos, és jótékony hatása nem minden levegőnek van, hanem csak a' frissenek, tisztának, és mérsékeltnek. Tiszta a' levegő akkor, midőn semmi szaga sincs, midőn tehát különféle kipárolgással, gőzzel, és másidegen részek' vegyületével nincsen megterhelve, a' mit könnyen észrevehetni annak szagáról, és a' mellet szorító, és fuldokoltató nyomásáról. A' szabadban keletkezni szokott gőzök, és kipá-

¹⁾ Horatius' mondása ide is alkalmazható: „Aetas parentum peior avis, tulit nos nequiores, mox daturos progeniem viti osiorem.“ Od. VI. „Es gibt Familien-Erbsünden. So gewiss es National-Physiognomien gibt, so gewiss gibt es Familien-Erbsünden. Denn die Menschenkeime — die Kinder — nehmen Macht und Onmacht, Leben und Tod, Verkrüppelung und Veredlung von den Aeltern.“ Seiler eml. m. 76. l.

rolgások ritkán gyűlnek egy össze, hogy a' levegőt veszedelmessé tennék, mivel azokat majd szél, majd más ok eloszlatja, és megtisztítja. De annál veszedelmesebb lehet a' zárt helyek' levegője, ugymint az életes vermek, pin-czék, kivált midőn a' must forradásban van stb. Minél tovább zárva van valamely hely, annál veszedelmesebb. Hol a' gyertyavilág kialszik; oda bizonyos életveszedel-meztetés nélkül be nem lehet menni.

Nem csak a' zárt hanem a' lakhely' levegőjét is sok-félekép meg lehet vesztegetni, kivált ha a' szoba igen ala-csony, és sokan vannak benne. Megvesztegeti pedig a' le-vegőt már az emberek' kipárolgása, és lélekezése is, ha csak gyakran ablakot, ajtót tárva az áporodott, és rom-lott levegő helyett friss, és tiszta nem eresztetik be. Az emberek' kipárolgásán kívül megrontja a' szobalevegőt az igen nagy mértékű fűtés, izzó szén, füst, csizmakap-cza és másféle vizes ruhák' szárogatása stb. Ha a' köz-népnél uralkodni szokott nyavalyák' kutforrását keresnők, számtalan esetekben kibizonyodnék, hogy azok a' meg-vesztegetett, és romlott szobalevegőtől vették eredetöket.

Azon kívül, hogy a' levegőnek frissnek, és tisztának kell lenni, szükséges, hogy az mérsékelt is legyen, az-az sem hideg fölötté, sem rendkívül meleg. A' melegség igen kitágítja a' testnek kemény részeit, és ellankasztja; a' híg részeket még hígabbakká teszi, és azoknak for-gását sietteti; a' honnét lankadság, bágyadás, alétozás stb következik. A' hideg ellenben összehúzza a' testnek kemény részeit, a' folyékonyokat megkeményíti, és ez által azok' mozgását késlelteti. Mivel pedig nincs tehetsé-günkben, a' küllevegőt mérsékelni, természetes követ-kezés az, hogy kicsinységünktől fogva szoktassuk ma-gunkat, 's testünket a' levegőnek minden változásaihoz, a' mi által számtalan nyavalyákat, és egyéb alkalmatlan-ságokat el fogunk távoztatni. Csak hogy azt tartsuk min-

denkor szemünk előtt, hogy a' levegőt hirtelen ne változtassuk; tehát sem az igen hidegről egyszerre nagy melegségre sem a' melegségről tüstént hidegre ne menjünk ¹⁾).

A' táplálék. Különös figyelmet érdemel a' táplálékra nézve: a) miből álljon az, b) hogyan legyen elkészítve, c) mikor, és mennyit szükséges venni? A' csöcsemősnak természetes, és legjobb tápláléka az édes anyai tej; a' megnőttekre nézve az állatok' és plánták' országából vegyest és minél egyszerűbben elkészített eledel leg-egészségesebb, csak durva és emészthetetlen ne legyen a' rossz elkészítés miatt. Mennyi, és mikor szükséges a' táplálék: megint erre maga a' természet az embert. Töb-
bire szükséges már a' kisdedet, a' szopót mértékletes-
ségre szoktatni a' tápláléknak mind mineműségére, mind mennyiségére és idejére nézve. Mi is lehet egyéb oka annak, hogy némelyek olly nagy ehetők, olly tel-
hetetlenek, hogy előbb kifáradnak az evésben, mintsem jól laknának? Bizonyára nem más, mint hogy kicsiny ko-
rukban hozzá szoktak a' rendetlen evéshez; mihelyt sirtak, azonnal szájukba adatott az emlő, vagy a' darab kenyér! Jö-
vendő haszonvétel' tekintetéből tehát megmondjuk a' nö-
vendékeknek, hogy a' kis gyermek' sirása nem jelenti min-
denkor, hogy az éhezik, vagy szomjuzik, hanem más baja, fájdalma is okozhatja a' sirást; melly esetben a' neki adott
tej még inkább nevelheti fájdalmit. Kiváltképen pedig arra
szükséges ügyelni az édes anyának, hogy gyermekét éj-
jeli szopáshoz ne szoktassa; hisz az álom, a' nyugvás egy-
aránt szükséges ahhoz az anyának, és szülőltjének, ezen-
kívül meg idő is szükséges ahhoz, hogy a' gyermeknek gyön-
ge gyomra meg győzze emészteni a' nappali eledelt.— Igen
káros az is, ha a' szoptató a' bölcsőre hajul és a' fekvő

¹⁾ Schule gemeinnütziger Kenntnisse. Leipzig und Kaschau
1831. 5. H. S. 26. Chimani eml. m. 1. §. 27. Geschenke. II.
117. 152. stb. II.

gyermeket ekképen szoptatja; mivel a' fekvő gyermek nagy magamegerőtetésével nyelheti le a' beszívott tejet, és a^z anyának lehajlása által nem csak bővebben megy a' tej, mint azt nyelni győzné képesent a' gyermek, hanem a' vér is bővebben tódulván mellébe, megvastagítja az a' tejet, és egészségtelenné teszi.

A' kisdedeknek a' szülők, vagy más éltesek közé fektetését nem csak annyiból kell roszalni, és kárhoztatni, mivel illy módon számtalan ártatlanok megfultak, és agyon nyomattak; hanem azon okért is, mivel a' kisdedek az öregeknek romlott kipárolgását kénytelenek beszívni, amazok pedig a' kisdedből mintegy erővel huzzák ki kelleténél nagyobb mértékben a' kipárolgást, az élet-erőt, a' mi miatt a' gyermek elgyöngül, betegeskedni és sorvadni kezd.

El nem kell növendékek előtt azoknak rút, és kártekony szokását is hallgatni, kik akár étellel, akár itallal annyira megtömik gyomrukát, kivált ha ingyen kapják, hogy azt meg nem bírván a' természet, azon uton lök ki, mellyen bement. Az illyen mértéktelen eledel alább valóvá teszi az embert a' baromnál. Ez nem eszik, sem iszik többet, mint a' mennyit a' természeti szükségnek kielégítése kíván, de ha csak ugyan túl lép a' határon, a' természet' törvénye még azon oktalan állatban sem hagyja büntetlen a' mértékletlenséget. Az erős, és szeszes italok mértékletesen használva nem csak nem ártalmasok, de hasznosak is a' mennyire a' gyomrot megmelegítik; de ezen hasznuk csak az élemedettekre nézve vagyon¹⁾.

Az ételben és kivált italbani mértékletlenséget azon tekintetben is szükséges megróni, mivel az a' hivatalbeli kö-

---

¹⁾ Vidmer eml. m. I. k. 85. l. Vargha Istv. eml. m. 56. Schule eml. m. 21—24. l. Geschenke. II. 44. 48. 55. 140. 163. l.

telességek' elmulasztására, az értéknek és vagyonnak elprédálására, utóbb tolvajságra, és sok erkölcstelenségekre vetemíti az embert.

A' táplálékokról, és azok' használásának idejéről, módjáról, és mértékéről szóló oktatáshoz közvetlen csatolni lehet, a' természeti kiürítésekről szükséges észrevételeket. A' gyermeket már kis korában reá kell szoktatni, hogy bizonyos időben végezze mindenkor ürítését, valamint arra is, hogy az éjjeli kimenetelt, mennyire lehet, távoztassa több okoknál fogva. Azonban azt is tudokra kell adni a' gyermekeknek, hogy semmi nemü ürülést erőszakosan, és a' természet' unszolásának ellenére félelemből, restségből, szegyenből, játék miatt stb vissza ne tartoztassák, mivel az sokféle nyavalyát, sőt halált is vonhat maga után ¹⁾.

A' ruházat. Valamint a' test maga is csak eszköze a' lelki tehetségeknek, és azok' fejlődésének, úgy az öltözet' célja is az, hogy a' testi erők, és tehetségek kifejtkezésére, és épségben tartására eszközül szolgáljon. Mivel pedig a' test a' lélek kifejtődésének, 's így az értelmességnek és erényességnek is eszköze: olyan legyen általán az öltözet, hogy az illendőséget, szemérmetességet, 's általán az erényességet meg ne sértse.

Az öltözetnek ezen természeti célja ellen vétének tehát azok, kik az öltözet által vagy elkényeztetik testöket, vagy a' hiúság, és divat' tekintetéből annyira összeszorongatják magukat, hogy ülő helyökben is alig lihegnek; annál kevesebbé képesek valamit dolgozni. A' szerföltött összeszorongatás miatt kivált a' nőnemből sokan életökkel is áldoztak. Megakadályozza az, kivált a' növendékben, a' tagoknak szabad forgatását, növekedését, idomos kifejtetését, a' gyomorban az emésztést stb.

---

¹⁾ Sailer eml. m. 220. l. Schule eml. füz. 28. l.

A' mi a' magyar köznép' öltözetét illeti, az egészség' tekintetéből talán nem sok kifogást lehetne tenni másban, mint a' sapkák ellen, melyeket nem csak télen, de a' legforróbb nyári napokban is öreg, fiatal egyaránt hordoz. Ha mondjuk neki, hogy ártalmas szokás ez, készen áll a' felelet t. i. vagy a' szegénységet hozza föl okúl, vagy azt, hogy sem ő, sem szépapja nem tapasztalta semmi kárát a' meleg sapkának. Ugy látszik itt is, mint sok másban, a' gyermekeken kellene a' régi rosznak változtatását kezdeni. Ha a' szegénységgel mentetnék a' szülők csak ugyan magukat, a' gyermekek azt foguák nekik felelni: hogy éppen azért kell télen és nyáron is más takaró a' főre, mivel így tovább tart mind a' nyári, mind a' téli. Az egészség' tekintetéből pedig azt: ha most egészségesek, izmosak vagyunk, akkor még inkább erősödünk, és még hosszabb életűek leszünk stb.

Az öltözet' mineműségére nézve általán azt kötjük szivökre a' növendékeknek, hogy azt tisztességgéssé nem cifraszás teszi, hanem ha durva, silány, foltos is különben, csak tiszta, és a' testhez rendesen legyen idomítva, kivált midőn közhelyen, vagy olyanok előtt kell megjelennünk, a' ki iránt tisztelettel tartozunk viseltetni. Tudtokra kell adni, hogy az sokkal ajánlatosabbá teszi az embert akárki előtt is, ha sorsához képest tiszta öltözetben jelenik meg, mintha undorító czondrával akarná azt könyörületességre indítani ¹⁾.

A' testi mozgások. Ezek alatt értjük részint a' mulatságokat, részint a' komoly foglalatосkodást. A' gyermeknek nem csak időt szükséges engedni az ártatlan kedvtőlítésre, és mulatságra, hanem ilyen örömteljesek, és vigak legyenek még a' tulajdonképeni tanulásra fordított óráji is.

---

¹⁾ Vargha Ist. eml. m. Chimani. I. 28. l. Geschenke. III. 51. l. Szabó Ján. em. m.

A' komorságot, veszteglést, és magányosságot a' gyermekkor nemcsak nem szereti természeténél fogva, de nem is ismeri, 's azért ha valamelly gyermek kedvetlen, komor magányosságot kereső, megelégtelenséget mutató, jele hogy vagy a' helytelen nevelés által kiforgatott természeti állapotjából szive, vagy szándéklatos roszt forral az magában meg lévén már vesztegetve,

A' jó kedv, vidorság, tisztos mulatozás a' testi erők' élénkségének, a' tagok' hajlékonyságának és az egész test' ép egészséges állapotjának jele, és eszköze is egyszersmind; kinek van pedig nagyobb szüksége arra, hogy jó kedvű, ép, erős, megelégtült legyen, mint azoknak, kiknek sorsuknál fogva legtöbb szükségök van a' testi erőre, jó egészségre, és megelégtülni tudásra?

Különben ide értvén azokat, a' mik másutt mondattak, mind általán, mind külön az ifjuság' mulatságainak célirányos, és igen óhajtani való elrendezéséről, azt is tudtokra kell adni a' növendékeknek, hogy az embernek több okokra nézve dolgozni is szükséges.

Egyebek, ezen czikkelyről mondani valók nem tartozván e' munka' köréhez, csak azon nézőpontokat említem, melyekről a' dolgozást tekinteni, és a' növendékek elibe terjesztési szükséges az embertudomány' elveinél fogva. Ehhez képest azt kell legelsőben is tekintetbe venni, hogy a' köznép' nagyobb része a' munkát úgy tekinti, mint büntetést, vagy legalább olyan terhet, melyet a' sors csak az ő állapotjabeliekre sujtott; innét irigy szemmel pillant többnyire mind azokra, kik nem az ő sorsosi, 's kiket merő henyélésben gondol élni — és olly boldogul — szüntelen evésben, ivásban dőzsölve élni! Mondjuk meg tehát növendékeinknek, hogy a' véres verőtékkeli kenyérkeresés némiképen büntetés ugyan az emberi nemen az első emberpár' vét-

ke miatt, és ezen értelemben valamint a' mindenhatónak büntető kezei alól senki félre nem vonúlhat, úgy kenyere egy vagy más módon véres verőtékebe, fáradságába is kerül; azonban ezen véres verőték csak azoknak keserű, azoknak sulyos, kik azt nem szívesen izzadják! Különben pedig a' mellett, hogy élelmünk' keresésére szükséges egy vagy másféleképen dolgoznunk, még testi, és lelki tehetségeiknek kifejtésére, tökéletesbitésére, 's az egészségnek fentartására is nem csak hasznos, de multhatlanul szükséges is a' mértékletes foglalatosság, a' mit egy álló tőről, és szüntelen mozgó folyóról vett példában könnyen és világosan láthatni.

Mind ezek fölött különös figyelmet érdemel az is, hogy a' gyermek korán hozzá szokik a' dologhoz p. o. a' gyümölcsfáknak, magvaknak, virágoknak stb ültetéséhez, és művelésmódjához; nem csak azt nyeri vele, hogy élte sebb korában sem fog attól idegenkedni; hanem ez által érezni kezdi, és pedig gyönyörködve érezni egy részről, milly édes a' fáradsággal termesztett gyümölcs, és a' dolgozás' jntalma! más részről meg tudja bírálni tulajdon tapasztalásánál fogvást: milly érzékeny fájdalmat okoz az embernek az, ha valaki gonosz készakarattal kezünk' munkáját elrongálja, p. o. ültetett fájinkat, virágainkat stb kitépi, letördeli; a' mi fájdalom! szégyenbélyege a' magyar köznépnek, idősebb, és fiatalabb növendékeinek, kivált az utak melletti fákat lerongálni!

Az alvás. A' szükséges szempont itt is az, mellyet figyelemre kell venni, hogy a' köznép az alvást semminek másnak nem tekinti, nem ismeri, mint alvásnak, azaz semmit nem cselekvésnek, a' mi miatt azt sem nemesebb oldalról itélni, sem nemesebb célra intézni nem is képes. És innét ered az, hogy némellyek kelleténél kevesebb, mások a' szükségesnél több időt fordítanak az álmra;

's így midőn azt gondolják, hogy semmi rosztat sem tesznek, akkor is vétkeznek a' természet' törvénye ellen.

Mondjuk meg tehát növendékeinknek egyebek között azt, hogy az álom a' munka által elfáradt testnek, az eltikkat és lankadt erőknék nyugosztalására és megújítására szükséges ¹⁾. Következésképen a' ki édesen, és jó ízűn akar alunni éjjel, szükséges hogy nappal dolgozzék. Minél gyöngébb a' test akár vénség, akár fiatal-ság' tekintetéből; annál több időt kíván a' nyugvásra. Annál csöndesebb, és édesebb pedig az álom, minél inkább ki van fárasztva a' test és lélek — ha különben az elme, és szív csöndes — mert a' képzelő erő alvásunk' idején is munkálkodik, és pedig többnyire azon képzeletekből megy ki, — habár rendetlenül egybe zavarja is aztán másfélékkel — mellyekkel naponnan, és kivált lefekvés előtt foglalatostokdunk ²⁾; és ezen tekintetből lehetnek álmunk is vétkesek, ha különben olyan azok' tárgya, a' mit igen szívökre kell a' növendékeknek kötni, valamint azt is, hogy mindenkor ugyan, de főleg lefekvés előtt minden boszorkányos, kísértetes 's egyéb

¹⁾

— — — — Somnus —

Hic hominum pellit curas, et fessa diurno

Membra labore levat, revocatque in corpora vires;

Quo sine non potis est quisquam producere vitam.

Marc. Paling. Zod. Vitae. p. 52.

- ²⁾ „A' tolvaj álmában is lop. A' hódító álmában is hódít, mint az író álmában is ír.“ Sailer em. m. 260. I. Ismeretes a' „navita de ventis“, és az éhes mivel álmodik. Hogy a' növendékek még csak gondolatjukban se engedjenek helyt semmi tilos tárgynak, még rejtekben se kövessenek el semmit, a' mi az erényességgel ellenkezik — igen sikeres hatása lehet reájuk nézve, ha figyelmetessékké tesszük őket arra, hogy éjjel álmukban sokan kibeszélik a' maguk titkos cselekedeteket, 's ekképen a' mit ébrültökben tagadtak, alvásukban kivallották.

rémítő beszédek' hallásától ovakodjanak, mivel álmaik könnyen hasonló tárgyakkal fognak tépelődni, és rémítő vázaikkal inkább lankasztani és fárasztani fogják a' testet és lelket mint nyugosztalni.

Hogy reggel az álomnak eltünése után tüstént ki kell az ágyból kelni, az magában is értetődik; mivel a' testi és szellemi erők meg lévén ujulva, könnyen tilalmas vágyokra ingereltethetnek ¹⁾.

5. §.

A' testi erőket kifejteni és tökéletesíteni.

Valamint bizonyos az, hogy a' természet semmit nem mível bizonyos czél nélkül: ugy kétkedés nélkül győződhetünk meg arról is a' tapasztalás által, hogy a' természet nagyobb részről csak nyersen — roh — és tökéletlen érettség nélkül hozza létre minden munkáit, melyek fokenként haladnak tökéletes érett koruk felé; és részint önmaguk belerejének kifejtése, részint külerőnek reájuk hatása által jutnak rendeltetésök' céljához. Illyen állapotban jó ki az ember is mind testére, mind lelkére nézve a' természet' kezéből. Az ő rendeltetése: megismerni az igazat, jót, szépet, és a' megismert igazat, jót, szépet cselekvéseinek tárgyává is tenni; de ezen célnál sem akkor tüstént nem áll az ember, midőn születik, sem a' nevelés egy ugrással abhoz nem rándíthatja, hanem csak lépcsőnként idő' haladával közeledhetik

---

¹⁾ Vargha Ist. eml. m. 65.— Geschenke. III. 105. IV. 97. V. T. 21. II. Olvashatni sok jót Veszprémi István: A' gyermekek' jó testi nevel. regulák. Kolosvárott 1760. Mátyus Istv. Diaetetik. Pozson 1787.

ahhoz. T. i. valamint az almafának már alkotásában, gépelyezetében benne foglaltatik az almának faja, neme, mineműsége; úgy az ember is születésével már, sőt fogantatásával magában hordozza: azt, a' mi ő testére és lelkére nézve lehet idővel akkor és az által, ha ezen benne szunyadó képességek kifejtődnek, és célirányosan eléggé kimíveltetnek. A' mellyekből nyilván következik, és értetődik az is, hogy valamint az almafáról minden reá fordított gondoskodás, és mesterség által is rendszerint csak almát várhatunk, mivel az ő természeti gépelyezetében is csak alma anyag foglaltatik: úgy az emberből is csak azt lehet nevelni, képzeni, a' mire a' természetből tehetsége vagyon. Valamint a' káka nem hozhat szőlőgerezdet, bár mi szorgalommal, és mesterséggel műveljük; úgy a' gyermeknek sem négy szemet kettő helyett nem adhat a' nevelés, sem a' csekély elméleti tehetségűt lángeszűvé nem teheti. A' nevelés csak azt fejtheti ki a' gyermekben, a' mit annak a' természet adott.

Ezeket érinteni azért véltem szükségesnek, hogy ne csak maga a' tanító egyenlő testi 's lelki erőt, és előmenetelt ne várjon minden növendéktől; hanem hogy ezekkel is megismertesse a' természetnek ezen törvényit, és tanulják annak adományit mind önmagukban, mind másokban illőleg méltánylani; tanulják meg, hogy valamint a' fák között van puhább és gyöngébb, van tömöttebb és erősebb; van a' mellyik apróbb, van a' mellyik nagyobb gyümölcsöket terem; van a' mellyiknek gyümölcse édes, van a' mellyiké savanyú, vagy szinte fanyar, úgy az emberek is természeti alkotásuknál fogvást különbözvén mind testi, mind lelki erejökre nézve, cselekedeteik sem lehetnek egyenlő mértékűek, és valamint némelly gyümölcsfa előbb hoz gyümölcsöt, némellyik pedig csak számos esztendő után: úgy a' gyer-

mekek között némelyikben korábban, némelyikben utóbb kezdenek fejtőzni a' benne lévő tehetségek ¹⁾).

Az emberben két rendbeli testi erőt lehet megkülönböztetni, némelyek olyanok, melyeknek kifejtődése, és munkája nem függ ugyan szabad akaratunktól, és ezek tulajdonképen nem is tökéletesíthetők, p. o. a' vérforgás, emésztés stb; mindazáltal befolyásunk ezekre is vagyon többféle oldalról, nevezetesen, hogy ezen függetlenül munkálkodó erők rendesen folytathassák munkájukat, igen is hatalmunkban van, legalább annyiból, hogy tudatlanságból, vagy vigyázatlanságból akadályt ne vessünk eleibök; némelyeket bizonyos időre is szoktathatunk, p. o. az ürüléseket, evést, alvást stb; de olyanok is vannak, melyeket az illendőség' törvényeihez is lehet és kell szabályozni, p. o. a' köhögés, vakaródás, pökdözés, orrtisztítás stb.

A' másik rendbeli erők pedig azok, melyeknek munkálkodása akaratunktól függ, legalább azoknak a' tárgyakra való alkalmazása egészen hatalmunkban áll. Illyenek a' látás, hallás, szaglás, kóstolás, tapintás; a' többi tagoknak, és az egész testnek hajlékonysága, ügyessége stb. Hogy ezen testi erők tökéletesíthetők, sőt hogy sokan egyiket, 's másikat közülök a' tökéletességnek szinte bámulatos és majdnem hihetlen pontjaig vitték, a' tapasztalás és példák bizonyítják. De nem csak lehet, hanem kell is azokat művelni, és tökéletesíteni;

---

¹⁾ A' tagok' gyakorlására nézve egyebek között figyelmet érdemel az, hogy némely szülők igen korán jártatják a' kis gyermeket, kinek csontjai, és inai gyöngék lévén, — 's a' testtömeget meg nem bírván — lábaik csufosan kifelé görbülnek; káros a' járószék, és mellen tartás is hasonlókép a' csontok' gyöngesége miatt. Legjobb a' gyermeket tiszta helyen, kivált gyöpon mászkálni engedni; ha erőt érez magában, önként is föláll, és járdalni kezd.

mivel ezen testi erőket, és tehetségeket minden sorskülönzés nélkül kiki kénytelen használni, de kiváltképpen a' köznép; tehát minél tökéletesebben kimíveli azokat, minél nagyobb ügyességet szerez magának, annál sikeresebben használhatja azokat, annál könnyebben el tudja mellőzni, vagy legyőzni a' veszedelmet stb. Hányszor nem viv meg a' megvetett törpe a' gőgös óriással, mivel az ügyes, bátor, szemes; emez pedig buta, ügyetlen és léha. Aztán a' tapasztalás mutatja, hogy — ámbár nem helyesen történik is átalán — a' tapasztalás mutatja, mondom: hogy az embernek sorsa többnyire a' maga külső idomától, és alkalmazásától függ, úgy hogy ezen külügyességnek, és ajánlatosságnak hiánya, az erkölcsi darabosság, feszesség és gyalulatlanság a' legszebb lelki tulajdonokra, és tökéletességekre is gyakran homályt vet. Végre mint tagja a' polgári társaságnak kiki tartozik minél inkább előmozdítani a' közjót; ezt pedig annál több oldalról teheti, minél többféle ügyességeket szerez magának testi tehetségei által is.

Ha a' növendékek között találkoznak, kik egy vagy más testi tehetségüktől vagy érzéköktől megfosztottak, vagy illyes hibával születtek, 's őket a' tanítónak szívreható előadása, leginkább az emberi tehetségeket kitűntető példáknak fölhordása talán elkeserítené: olyan példákkal kell azokat vigasztalni és lelkesíteni, de a' nélkül, hogy észrevegyék személyöket érintetni — mellyek azt mutatják, hogy a' természet' mostohasága, vagy más baleset által testi erejökben, vagy valamelly tehetségökben hibás, és sérült emberek annál nagyobb gonddal mívelték lelki tehetségeiket, 's a' fogyatkozott tehetségnek hijányit a' többinek tökéletesítésével igen is bőven, és a' csudálkozásig kipótolták ¹⁾.

---

¹⁾ Rátz Sám. Psycholog. rövid sommája. Pest 1789. Pölitiz. I. Th. 5. Geschenke. III. T. S. 154. Chimani. I. T. 65. I.

A' testi erők' kifejtésének és tökéletesítésének módja nem tartozván e' munka' céljához, átalán csak azt jegyzem meg, hogy valamint járva tanulunk járni, beszélve beszélni; úgy a' többi erők, és tehetségek is egyedül a' helyes és szakadatlan gyakorlás által műveltetnek. Értésökre kell tehát a' növendékeknek adni, hogy a' nemgyakorlás úgy annyira nem szolgál a' tehetségek' erőjinek nevelésére, hogy azokat inkább elgyöngíti, és sokára egészen haszonvehetlenekké teszi. A' ki hosszabb időig bekötve tartaná szemét, utóbb végképen megvakulna, vagy legalább soká nem tűrhetné a' világságot.

Az emberi test' gépelyezetében különös figyelmet érdemel a' beszédtehetség több tekintetekből. A' legelső az, hogy nem csak alsóbb, de felsőbb iskoláinkban sincs elegendő tekintet a' tanulók' nyelvének, és előadó tehetségének művelésére; és mégis azt kívánják átalán a' tanítók, hogy a' tanítvány értelmesen, szabályosan, és hibátlanul beszéljen és feleljen, a' nélkül hogy az ilyen beszédmódra tanították volna őket. Kimondhatlan akadály ezen nyelv- és beszédtehetség' tökéletesítésére nézve a' szóról szóra tanulás, kivált értés nélkül! sőt minden későbbi fejtegetés, oktatástárgybeli magyarázat sikertelen mind addig, míg nyelvök nem eléggé bő a' szavakban, szabályszerű a' szavak' összeköttetésében, és gördülékeny az előadásban; és míg az oktatásbeli, vagy úgy nevezett mesterszavakat helyesen nem értik. Ezen ügyesség, és előkészület nélkül vagy teljességgel nem tud a' gyermek kérdésünkre felelni, vagy csak vaktában találja el a' helyes feleletet és azért értés nélkül¹⁾.

¹⁾ Zerrenner: Methodenbuch. 398. I. szinte 95 német grammatikát számlál elő csak a' tanuló ifjuság' számára készültet.

A' házi nevelésben még kevesebb gond fordítatik a' gyermekek' beszédtehetségére; sőt a' szülők és egyebek, kik a' kis gyermekekkel bánnak, készakarva legalább meggondolatlanul tanítják azokat hibás szavakra, midőn például a' vizet t ü t ü nek, a' kenyeret k á c s inak stb nevezik, mintha az utóbbiakat könnyebben tanulná a' gyermek! a' ki különben is hajlandó majd kényes-ségből, majd léhaságból hibásan ejteni némelly betűket, vagy hebegéssel, akadozással, és más idomtalanságokkal elcsúfítani ép beszédtehetségét.

A' nyelvre, és előadó-tehetségre nézve illy gond nélkül növekedvén föl, kivált a' köznépi ifjuság, csudálhatni-e, hogy a' köznépnek feje olly keménynek látszik, hogy abba épen semmi okos gondolatot nem lehet verni, vagy csak igen nehezen; hogy az akár a' templomi, akár más oktatásból semmit helyesen fölfogni nem képes; hogy bírója, földesura stb előtt kellőleg a' maga gondolatját, és baját ki nem tudja magyarázni, 's azért legcsekélyebb ügyét is drága fizetésért kénytelen más által írásba tétetni?

Minél korábban reá kell tehát a' gyermeket szoktatni, hogy akarátját értelmesen fejezze ki, és minden tárgyat ennek igaz, és tulajdon nevével nevezzen; a' mit hibásan nevez, a' hibára figyelmetessé tenni, és vagy vele találtatni ki a' helyes szót, vagy neki megmondani ¹⁾).

Adná isten, hogy nekünk ne illy sok, de egy bizonyos és megállapított nyelvkönyvünk lenne minél előbb!

¹⁾ A' beszédtehetség' kifejtése, és művelése' módjában kalauzul szolgálhat Pestalozzinak ezen című munkája: *Das Buch der Mütter*. Zürich, Bern und Tübingen 1803.

Ha az eddig előadott mód szerint történnék alsóbb és felsőbb iskoláinkban a' tanítás: a' tanulók' nyelve mind bőségében, mind értelmességében önként fogna növekedni, a' tárgyak' neveit többnyire velök találztatván ki a' tanító; tehát csupán csak annak szabályozására lesz szükség, mivel azt a' nyelv' természetének, különös sajátosságainak elveiből kell meríteni, ezeknek ismeretét pedig oktatás nélkül föl nem tehetni, és nem kívánhatni a' tanulóktól.

A' második szempont, mellynél fogva a' beszédtehetségnek, és nyelvnek művelését igen érdekesnek tartom, az, mivel a' beszédtehetség a' gondolkodóval igen szoros kapcsolatban van¹⁾; és pedig valamint egyes személyekben, úgy egész nemzetre nézve is. Valamint észfogatok nélkül nem gondolkodhatunk, úgy szavak nélkül észfogataink is többnyire hiányosak, legalább nagy részben el vannak veszve legszebb, legérdekesebb gondolataink, ha azokat szóval ki nem tudjuk jelenteni. A' nyelvbeli bőség tehát mind egyes személyek, mind egész nemzetekre nézve hihetőleg, sőt bizonyosan jele az ismeretek' bőségének is, és ellenkezőleg.

Kétségen kívül azon szoros és szent kötelék, melly hazánkhoz, és nemzetünkhez csatol, azt kívánja, hogy főleg azon hazának, és nemzetnek nyelvét tanuljuk, mellynek tagjai vagyunk, 's mellynek javaival élünk, úgy hogy a' ki ezt nem cselekedné, homlokán hordozná nemzete, és hazája iránti háladatlanságának szennyét

---

¹⁾ „Beszéljen a' gyermek, hogy gondolkodni kénytelenítessék, és hogy a' beszéd által megtarthassa emlékezetében, a' mit gondolt.“ Vilmsen eml. m. 177. l.

Index est animi sermo, morumque fidelis
Haud dubie testis. — — —

M. Palingen. Z. V. p. 9.

és méltó, hogy úgy tartassék, mint a' nemzethez nem tartozó idegen ¹⁾).

Tagadni azonban nem akarom a' régi közmondást, hogy „a' ki hány nyelvet tud, annyi embert ér,” és igen nagy elfogultság' jele volna csupa patriotismusból minden idegen nyelvet megvetni. Minél több nyelvet tud valaki, annál több út áll nyitva előtte a' hasznos ismeretekre, sőt egyéb tekintetekben is sorsának javíthatására. Igy szolgált majd minden europai nemzeteknek 's így a' magyaroknak is némi kulcs gyanánt a' latin nyelv, a' görög és romai történeteknek, műveltségnek 's tudományoknak ajtaját föltárván előttök. Csak az volt kár, hogy az idegen nyelv lábra kapván az iskolákban, nem csak a' nemzeti aljasodott el mellette, de a' nemzetnek legnagyobb része elzáratott miatta a' művelődhetes' jótekonny alkalmától is. Vagy akárki vegye számba, hányadik, és mekkora része vehet a' nemzetnek részt a' latin iskolákban? Nincs-e nevezetesen a' nőnem azokból egészen kirekesztve, 's a' kirekesztettek nem tagjai-e a' nemzetnek? Nincs-e joguk a' művelődéshez és azon tanulmányokhoz, mellyek latin nyelven adatnak? Igen! legújabb évszákunkban is forrott némellyek' agyában azon kíméletlen gondolat, hogy a' tanulókra fizetést kell vetni, és így azok' számát leszállítani; mert — úgy mondának ők: „Sok rossz tanuló van, kik által csak az élnetlenség' száma növekedik;” de arról nem gondolkodtak, mi oka annak, hogy sok a' rossz tanuló. Tudják azok, kik a' tanuló ifjúsággal bánnak, mi nehezen esik némellyiknek a' latin nyelven tanulni, azaz: nyelvet is tanulni, és a' tanulandó nyelv által a' tárgyat, ki ha honi nyelven tanulhatná, a' tárgyak' kiterjedésében legalább is két annyi fél annyi fáradsággal képes lenne tanulni, és a' legjelesebbek között tündökölnék neve! Igen is tanulja

¹⁾ Kunoss Endre eml. m.

a' magyar ifju, ha tehetsége van reá, a' romai nyelvet is, de csupán csak úgy, mint nyelvet, mellékesleg, tudományt pedig az úgy nevezett közhasznú tudományokat tanulja honi nyelvén. Ám minden physiognomusok, és craneologusok megegyeznek abban, hogy a' nyelv-tanulásnak szintűgy különös saját organuma van, mint p. o. a' hangászatnak ¹⁾; kinek tehát a' természet tehetséget sem adott a' nyelvtanulásra, nem megbocsáthatlan psychologiai véték-e mégis arra kényszeríteni?

Ha a' latin nyelv ilyen nézőpontból tekintetnék iskoláinkban, annak minden elveit, és szabályait egyetlen egy könyvbe kellene szorítani, három részre osztva. Az első rész magába foglalná a' grammaticát, vagy inkább rudimentát, második a' syntaxist, harmadik a' poeticát, és rhetoricát. Ezen szerkesztés nem csak gazdálkodási tekintetből volna kívánatos a' vevőkre nézve hanem a' tanulókra nézve is azon tekintetből, mivel így átlátnák az egész nyelvnek összefüggését, gépelyezetét és épületét egy nézettel. Ezen tanítókönyvön kívül még egy lenne szükséges olvasókönyv gyanánt, melly az oratoriára és poeticára nézve az igazán 's minden tekintetben classicus írók' munkájából némelly jeles darabokat foglalna magában, olyanokat, mellyek részint a' tárgy, részint a' nyelvre, stylusra nézve lennének jelesek. Mivel pedig mind az oratoriának, mind a' poeticának majdnem ugyan azon törvényei vannak honi nyelvünkben, mint a' latinban: honi íróink' remekmunkájából válogatott darabok foglalnék el ezen könyvnek első részét, hogy ennél fogva, kiknek sem kedvők, sem tehetségek nincs a' romai nyelvre, legalább a' honiban tökéletesíthessék magukat ²⁾.

¹⁾ Chimani I. T. S. 109.

²⁾ Szabó J. eml. m. 56. 1. Szilasy J. I. k. 158. Wörlein.

6. §.

A' megromlott testi erőnek, és egészségnek visszaállítása.

Az magában is értetődik, hogy e' részben sem a' tanítótól, sem a' tanítványoktól nem kívántatik, hogy az orvosi tudomány' titkaiba ereszkedjenek, kivált a' belső nyavalyákra nézve, melyeket gyógyszerek' bevétele által szükség orvosolni. Az embertudomány' elveinél fogva elsöben is az előítéletek ellen szükséges itt harczolni. Több részre ágoznak, köznépnel főleg, a' betegségek iránti hal- és előítéletek. Némellyek azt hiszik, és mondják: az isten ereszti reánk a' nyavalyát, ő gyógyszer nélkül is visszaadhatja egészségünket. Ezen balitéletre azt mondjuk növendékeinknek, hogy nincs érdemünk csudát várni az istentől. Ő a' füvekben, fákbán, 's egyebekben rejtette el az orvosló erőt, tehát ő gyógyít meg akkor is minket, ha ezekkel élünk. Mások mivel a' betegségnek okát se nem keresik, se nem ismerik, akár önmagukban, akár másokban, készek a' nyavalyát rontásnak, megkötésnek tulajdonítani, mely rontást a' bűvös, és boszorkányos emberek, kivált vén asszonyok okoztak, 's melyeket egyedül csak ezek ereszthetnek is meg a' nélkül, hogy akármilyen más gyógyszernek legkisebb sikere lehetne azok ellen. Ezen előítéletet nem egy könnyen lehet köznépünk' agyából kiírtani. Példáink ellen példákat tud, legalább akar tudni, fölhozni, melyek a' rontást, és megeresztést bizonyítják. Csak akkor fog ezen kártékony rossz megszűnni, midőn az ember- és

---

II. k. 10. I. Kunoss Endre 33. és 57. I. Pölitiz. I. T. S. 116.
Groser: Beobachtungen. II. Th. 277. Divinität. II. Th. 287. II.

lélektudománynak elveivel, és ezeknél fogvást a' vallásbeliekkel is helyesen, és elegendőkép meg fog a' nép ismerkedni, és az észgyőző okoknak erejét képes lesz fölfogni, 's belátni. Mások ismét habár a' betegségeket természetes okoknak tulajdonítják is, és megismerik a' gyógyszerekkel élés szükséges voltát; de abban hibáznak, hogy az értelmes orvosok helyett holmi kuruzslókhoz, és úgy nevezett javasokhoz¹⁾ folyamodnak, és többnyire javaik' nagy részének reájuk költése után is nyomorékokká lesznek, kiket az értelmes orvos könnyen, és talán ingyen előbbi egészséges állapotjukba visszaállított volna. Vannak olyanok is, kik részint nyavályajukat nem fődözik föl vagy annak idejében, vagy nyíltan az orvos előtt, és kik a' rendelt szerekkel nem élnek a' kiszabott mód szerint; és csuda-e aztán, ha nyavályájok nem javul, vagy az orvos-e oka annak?

Ezeknek, és ha még egyéb balitéletek vannak a' nép között — előadván alaptalanságot a' tanító — hiteles és alapos tudománnyal készült munkákból merítve adhat különös, és közönségesebb esetekre szolgáló tanácsokat, például, miként kell a' megfagyottakkal, vízbe fultakkal stb bánni? Megismertetheti a' gyermekekkel a' közönségesebben találkozó mérges növényeket; vagy talán, nehogy egyik vagy másik önmagán, vagy másikon csupa kíváncsiságból próbát tegyen azokkal — csak átalán intse őket, hogy minden ismeretlen plántát szájukba ne vegyenek, mivel vannak közöttök olyanok, mellyek kínos nyavályákat, sőt halált is okoznak. A' belső nyavályákra nézve átalán olyan szereket ajánljon, mellyek semmi esetben sem lehetnek károsok a' betegnek. Így ha a' betegség a' gyomornak megterhelésétől származott, legjobb gyógyszer a' koplalás;

---

¹⁾ Javos-tájék, szó, nevezetesen a' Balaton mellet, és olyan orvost jelent, mint a' német Quacksalber.

ha meghűtestől, a' meleg, és izzadás; ha elkényeztetésből, és rossz szokásból, lassanként meg kell változtatni a' rossz szokást, és hozzá szokni a' nélkülözéshez, és külső körülmények' változásához stb ¹⁾).

Hogy a' testi erők' épségben tartását, azoknak művelését, és a' hiányosok' helyre hozását illető oktatások, és ismeretek annál foganatosabbak legyenek; és mind az értelemben, mind az emlékezetben állandóan megmaradjanak, legtanácsosabb olyankor ereszkedni azokba, midőn épen eset adja elő magát, p. o. midőn vízbe fúlt valaki. Előadván a' tanító, miképen kell az illyennel bánni, hogy bizonyos lehessen felőle, ha vajjon oktatását helyesen fogták-e föl tanítványai, praktikai kérdéseket teszen nekik, p. o. mit cselekednél te N. tüstént azon gyermekkel, kit a' vízből huztak ki? fölállítanád-e fejtetőre, hogy a' víz orrán száján kifolyjon? miért nem cselekednéd ezt? stb.

7. §.

A' lélektudomány általán.

A' lélektudomány általán nem egyéb, mint természettudomány, melly mint minden természettudomány a' huzamos, és figyelmes tapasztalásokon alapszik, és abból helyes inductiók által mind tehetségeit a' léleknek mind a' törvényeket, mellyek szerint ezek rendesen munkálkodni szoktak, legalább igen hihetőleg fölteszi, és következteti.

A' tapasztalást kétféleképp tehetni, vagy önmagunkon vagy másokon. Igaz, hogy a' másokon tett tapasztalás, mellyet életiratokból, utazásokból, vagy saját észrevételeinkből stb

¹⁾ Szilasy. I. k. 82. l. stb. Vargha Ist. 71. l. Geschenke. III. T. 115. l.

szerezhetünk, igen gazdag forrása lehet általán az emberismeretnek; azonban még sem teljes hitelességű, mert az emberek' tettei, mellyeken tapasztalásunk alapszik, csak külső jelek, mellyek gyakran csalnak, mivel azoknak indítóokuk egészen más lehetett, mint a' mellyet mi gondoltunk. Tehát a' lélektudomány a' tapasztalás' tekintetéből csak a' minmagunkon teendő tapasztalás által nyerhet megnyugtató bizonyosságot, mivel ezen esetben a' tapasztaló és tapasztalando — Beobachter und Beobachtende — ugyan azon egy ¹⁾.

Sőt mivel a' lélek tulajdonképen nem is lehet tárgya a' tapasztalásnak: a' tapasztalásbeli lélektudomány nem egyéb, mint történetes előadása, historiája azon különféle változásoknak, és állapotoknak, mellyeket az ember a' maga belsőjében véghez menni, vagy kívülről is kikitűnni tapasztal. A' mik tapasztalásunk alá nem esnek, de mégis az embert igen nyomos oldalról érdeklik, azok a' tapasztaláshaladó lélektudományhoz — psychologia metaphysica ²⁾ — tartoznak, és e' két rész a' tapasztalásbeli, és tapasztalás haladó, vagy okoskodásbeli — rationalis — lélektudomány olly szorosan összefüggnek egymás között, hogy csak a' kettő tehet egy tökéletes egészet, és vezethet megnyugtató ismeretekre; mire nézve a' nemzeti iskolákban sem kell egymástól azokat elválasztani ³⁾. A' lélektudomány e' szerint a' tapasztaláson és okoskodáson alapodó oktatás az emberi lélekről.

---

¹⁾ Benecke: Lehrbuch der Psychologie. Berlin 1833. S. 20. Közhasznú Metaphisika. Fejér Gy. Budán 1835. 6. §.

²⁾ Közhasznú Metaph. 178. §.

³⁾ Horvát Ádám eml. m. 4. l. „Nem az alsóbb, de a' felsőbb iskolákra nézve szükséges megjegyezni Kantnak tévedését, ki noha a' philosophiának legérdekesebb tárgyainak nevezi az istent, lélekalhatatlanságát és szabadságát, még-

A' lélektudomány' fogalmát — conceptus — és ismeretét azért itélem szükségesnek megfejteni a' növendékek előtt, mivel mint főlebb II. R. 5. §. érintve van, a' tanulók soha kívánt előmenetelt nem tehetnek, ha a' mesterszavakat, 's általán a' tanító' nyelvét nem ismerik, nem értik. Midőn hol egy, hol más tárgy előfordulván oktatás közben különféle lélektudományi kérdésekre alkalmat adnak, és a' tanító önmagukkal a' gyermekekkel akarván a' kérdésre adandó feleletet kitaláltatni — azt kérdezi: mit tanít erről és erről a' lélektudomány? mondom, hogy érthessék, mi kérdeztetik tőlök, mi az a' lélektudomány; szükséges annak mivoltát megfejteni. Azt mondja nekik p. o. hogy valamin az azon tudomány, melly a' betűk' ismerésére, vagy valamelly nyelvre tanít, betű-, vagy nyelvtudománynak neveztetik: ugy az, melly a' lelket, annak tehetségeit, munkáit stb ismerteti, lélektudománynak.

Mivel a' lélektudomány egy részről a' tapasztaláson is alapszik, annak pedig a' ki tapasztalást akar szerezni, már ismerni kell előre valamin általán a' tapasztalásnak körét, czélját, a' hogyan teendő tapasztalásnak szabályait stb, úgy a' tapasztaltakat helyesen elrendelni; azokat mind általán az emberiség' ideájához, mind a' személyes sajátságokhoz alkalmazni képesnek kell lenni: ezeket pedig föl nem tehetvén a' növendékekről — reájok nézve a' lélektudományban legbiztosabb ut az oktatás.

---

is ugyan ezen legérdekesebb tárgyak' ismeretétől fosztotta meg az emberiséget, midőn vitatá: hogy az ész csak azokról tudhat valamin, a' mik a' tapasztalás' tárgyai; a' mik nem illyenek, azok csak a' praktikai okosságnak postulatumai. Tévedésnek nevezem; mert ha az ész csak a' tapasztalás' tárgyairól tudhat, úgy p. o. az isteni kinyilatkoztatást megbírálni, a' nemisteni-től elkülönözni, amannak elfogadására elegendő okokat lelmi stb miképen fog képes lenni.“ Közhasznu Metaph. 6. I. Jegyzet.

Többnyire mivel az oktatás nem tartthat mindig, a' lélektudományra pedig nem csak hogy holtunkig szükségünk van, de szüntelen tisztább, és tisztább nézetekre is kell törekednünk: a' tanító meg nem felelne hivatalának, ha legalább némelly általános utasításokat nem adna növendékeinek, mellyek szerint azok idővel önhatólag is képesek legyenek lélektudománybeli ismeretöket gyarapítani és tökéletesíteni.

A' ki t. i. a' maga lelkét, vagy is énjét kívánja ismereni, mindenek előtt szükséges, hogy az a' léleknek ne csak egyik, vagy másik változását, munkáját, és nem csak egy két esetben magát kitüntető állapotját, hanem minden tehetségeinek egész öszveségét — *Gesammtheit* — vegye tekintbe, és bírálat alá: a' mi ezen egész öszveségből ered, és a' miben az egész öszveség mindenkor meg egyezett — az tükrözi a' valódi ént¹⁾, legyen jó vagy rossz a' megegyezésnek tárgya. Mert a' miben az ész, szív, akarat össze nem hangzott vagy csak mintegy vaktában, 's mulólag egyezett meg egyik vagy másik, habár a' cselekedet jó vagy rossz is magában; nem lehet azt soha az én' hűséges rajzolatjának tartani. Ugy látszik, itt alapszik az ismeretes közmondás „egy turóért az ebet sem ütik agyon.“

Tovább az én-nek való, és alapos ismerésére akarván jutni, mentek legyünk minden előítéllettől, elfajultságtól, és akármelly szenvedélytől. A' magunkra figyelés csöndes, és nyugott vérrel történjék, és szintugy a' kíméletlenségnek, mint a' kedvezésnek befolyása nélkül.

A' kétkedés' esetében, hogy én-ünket helyesen megismerhessük, igen tanácsos belső állapotunkat hiven kiön-

---

¹⁾ Közhasznu Metaphis. 60. l.

teni nálunknál értelmesebb előtt, és bírálatát egész őszinteséggel kikérni.

Nem különben hasznos azon különféle változásokra, tüneményekre figyelni, melyekben a' lélek külsőképen mutatkozni szokott más emberekben is különféle környülmények között. Noha tagadhatlan, hogy a' másokon tett tapasztalás tulajdonkép az én' ismerésének nem lehet forrása; mert a' mi mással történt, az nem az én én-emmel történt, sőt habár másoknak külsejéből következtést csinálhatunk is annak állapotjára p. o. haragjára; de ha mi magunkban soha sem tapasztaltuk a' haragot, arról semmi vagy igen homályos képzelünk lehetne¹⁾ s ezen tekintetből hibásnak látszik azoknak vélekedése e' részben, kik a' másokon tett tapasztalást az én-ismerésnek forrásai közé számlálják²⁾, ha csak közvetve nem értik.

Végre legbiztosabb forrása a' lélektudománynak 's az én - ismerésnek, az isteni kinyilatkoztatás, mely a' lelket olyan szempontból ismerteti, a' hová sem a' tapasztalás sem az okosságbeli lélektudomány magára hagyva nem emelkedhetik.

8. §.

A' nevelési lélektudomány' köre.

Ha az eszeség azt parancsolja, hogy a' célhoz mindenkor a' legalkalmasabb eszközöket válasszunk, és ezeket amahhoz alkalmazzuk, és módosítsuk: a' nevelési lélektudománynak valamint szükséges voltát, úgy a' nemzeti isko-

¹⁾ Fr. Xav. Biunde: Versuch einer systemat. Behandlung der empir. Psychologie. I. B. I. Abth. S. 21.

²⁾ Verner: Psychologia empir. §. 3. Likawetz. Elem. Psych. §. 6.

lákban előterjesztendő czikkeit kiterjedésök' körével együtt a' nevelésnek célja, a' nevelésben tapasztalt hiányok, és a' lélek' tehetségeinek természete világosan kijelelik, és meghatározzák. A' nevelésnek célja nem lehet más, mint az embernek rendeltetése; emberre, polgárrá, kereszténynyé kell a' gyermeket képzeni. Emberré, hogy magát a' lelketlen világgal, és természettel egybehasonlítva, megismerje tulajdon méltóságát, melybe őtet értelmessége, és okossága helyezi; polgárrá, hogy minden emberben az emberiség' egyenlő méltóságát megismerje, és jogait illő tiszteletben tartván azoknak megsértésétől lehetőkép óvakodjék; kereszténynyé, hogy a' hol az igaznak, jónak 's szépnak nyomozásában a' magára hagyatott ész elakad, a' kinyomozottnak teljesítésében az akarat ingadoz, vagy az emberi erő elégtelennek érzi reá magát — az észnek világot, az akaratnak ösztönt, az erőtlenségnek segédelmet a' religióban tudjon keresni ¹⁾).

Valamint tehát a' nevelésnek az embert rendeltetéséhez képest minden oldalról, minden viszonyaiban föl kell fogni, és képzeni, ha céljának meg akar felelni: úgy nem különben szükséges, hogy az ember, — a' növendékember is — tanulja meg magát ismerni, azaz: ismerni magát, mint embert, és ismerni önszemélyességében — individuumában — az emberiségnek saját módosításait. Az emberiség' ideája reá vezet nem csak az embernek rendeltetésére, hanem azon képességek' sejtésére is, melyekkel őt a' teremtetőnek föl kellett ruházni, hogy rendeltetésének megfelelhessen. Ha tovább az emberiségnek ideáját önmagára alkalmazza és az abban sejtett tehetségeket a' maga egyedében — individuumában — föltalálta, lehetlen hogy önmagának ezen

---

¹⁾ „Vegyék szívökre tehát azok, kik minduntalan a' kormányval, és annak javitgatásával bibelődnek, hogy a' népet meg ne foszszak a' religiótól, ha csak vele együtt magukat is szerencsétlenekké nem akarják tenni.“ Graser: Elementarbuch. I. Th. S. 66.

kérdéseket ne támaszsza: honnét, és mi vagyok én? mivé kellennem, és mivé leszek? Az első reá fogja őt vezetni a' minden létnek forrására, az istenhez; a' második megismerteti vele a' léleknek okosságát, és szabadságát; a' harmadik megnyitja előtte a' halhatatlanságnak reményteljes kapuit.

Azonban aggasztó nyugtalanság, és gond faggatja az embernek belsőjét még mind ezen lélektudománybeli ismeretek mellett is. Az emberiség' ideájában olyan okosságot tanult ő ismerni, melly tévedés nélkül képes az igazat, jót és szépet fölfogni, 's olyan akaratot, melly vonakodás, annál inkább ellenszegülés nélkül mindenkor kész az okosság' javalatit követni; és ime! sem az okosságot, sem az akaratot nem tapasztalja ilyen állapotjában, ha azt és ezt tulajdon én-jében tekinti! Meg tudja ugyan ő noha gyakran téved is, meg tudja ő átalán különböztetni a' vétséget, és érdemet, az erényt és bünt, a' jutalomra, vagy büntetésre érdemest; tudja, hogy szabad akaratjától függ választani, a' jó, és rossz között, és mégis mindezek' ellenére a' rosszat választja, a' büntetésre méltót cselekszi! Az okoskodásbeli lélektudomány' fáklyája elalszik itt előtte, és megszűnik világítani; a' tapasztalásbeli csak a' belháborúnak szünteleni villongásaival rémíti, a' nélkül hogy azoknak okát képes volna orvosolni, 's végképen megszüntetni. Igen is e' kétes állapotban csak az isteni tekinteten alapult történetek' könyve nyujthat az igazságot szívesen kereső emberi észnek biztos utasítást. Azt bizonyítja ez, hogy az ember sem okosságára, sem akaratjára nézve nincs azon ép állapotban, mellyben a' mindenható és legszentebb alkotónak kezéből kijött. A' vétek, mellyet a' jó és rossz tudás' fájának gyümölcset megkóstolva, elkövettek első szülőink, homályt vont az értelemre, rosza hajló gerjedelmet élesztett az akaratban. Mindazáltal, hogy kétségbe ne essünk, ugyan azon isteni tekinteten alapult kutforrás tesz bizonyossokká bennünket arról, hogy az emberi értelem nem végképen borult homályba, sem az

akarat nincs egészen megromolva, és szabadságától megfosztva, sőt nyilván azzal is bátorít és vigasztal, hogy szives, és komoly igyekezetünk mellett mindenkor számot tarthatunk az isteni segedelemre is.

Ezekből, ugy látszik, az tűnik ki rövid sommába sorítva, hogy a' lélektudományból a' nemzeti iskolákban előadandó tárgyaknak kellene lenni: 1) általán az emberi lélek. 2) Külön annak tehetségei, vagy is a' lélek' tehetségeinek egyenkénti megfejtése, és ismertetése. 3) Azon törvénynek, melyek szerint azok a' tapasztalásból tudva munkálkodnak; és végre 4) azon szabályok, melyek a' lélek' tehetségeinek épen tartására, tökéletesbitésére és munkálkodásbeli hijányaiknak orvoslására szükségesek.

Nem csak a' nevelésnek céljából következtetem pedig ezen tárgyaknak szükséges voltát, hanem magának a' léleknek, vagy inkább tehetségeinek természetéből is; mivel t. i. azok olly szoros kapcsolattal vannak egymás között összekötve, hogy egyik a' másik nélkül vagy épen nem munkálkodhatik, vagy csak tökéletlenül: a' ki azokat egymástól elszaggatná, az eldarabolt tehetségeket nem csak meg nem érthetőkké tenné növendékei előtt, hanem sikertelen lenne minden törekvése azoknak erkölcsi képzésökre nézve is. 'S mivel épen ezen érintett tárgyakat vagy teljességgel nem, vagy egymástól elszaggatva vette tekintetbe e' korig mind a' házi, mind az iskolai nevelés, és azért annak szükségképen hijányosnak, egy oldalunak kellett lenni: ezen hijányos egyoldalúság' tekintetéből is szükségesnek látom a' kijelelt tárgyaknak előadását, és kifejtését.

Mennyire lehet és kell ezen tárgyak' fejtegetésébe ereszkedni, és terjeszkedni a' nemzeti iskolákban — ismét a' nevelésnek célja, és főleg a' növendékek' helyezete és állapotjuknak minemősége határozza meg. Általán azt lehet mondani, hogy a' lélektudománybeli ismeretek' fejtegetésében annyira kell terjeszkedni, a' mennyire azok szükségesek mindenkinek a' végett, hogy erényes ember, hű-

séges, engedelmes, sorsával megelégedni tudó polgár és jámbor keresztény tudjon lenni. Mint hűséges, jó polgárnak lenni kellő tudja, hogy ha akaratjának természeti szabadságát határ nélkül gyakorolná a' társas életben — épen ez által fosztaná meg magát szabadságának különben igazságos gyakorolhatásától, mivel hasonló korlátlan szabadságra ingerlené és hatalmazná föl maga ellen polgártársát; végre hogy jámbor keresztény tudjon lenni, tudnia kell hogy mint erényes lenni kívánó ember mindenkor a' religiónak tiszta forrásából kell az erényes tettek indító okát meríteni, és jutalmat, vagy büntetést egyedül a' religio' szerzőjétől várni ott is, a' hol minden emberi szemek és tanuk' figyelmétől elvonulva titokban végezte jó vagy rossz szándékát. Nem különben mint polgár is a' religióban keresse valamint a' felsőbb hatalom iránt tartozó engedelmes-ségnek, és tiszteletnek alapját, úgy a' jó szivvel függésnek, sorsával megelégedhetésnek és nyugott csöndes életnek indító okait.

Többnyire csak a' nemzeti iskolák lévén kérdésben, magában is értetődik, hogy tudományos szigorúsággal szerkezett rendszerű lélektudományról szó sem lehet. Csak az önként előforduló alkalmakkal éljen a' tanító célirányosan, és épen a' jelen kérdésbe vágó lélektudománybeli ismereteket terjeszsze megfoghatólag tanítványai eleibe, vagy — a' mi még tanácsosabb — úgy vezesse a' dolgot, úgy forgassa a' kérdéseket, hogy a' tanulók maguk találják ki mind a' lélek' megfejtendő tehetségeinek nevét, mind a' módot, melly szerint az természetesen munkálkodik, valamint az okokat is, mellyek rendes munkálkodását megzavarják, az eszközöket is tüstént hozzá adván, és szabályokat, mellyek szerint az akadályokat vagy előre kikerülni, vagy a' már előgördülteket elhárítani, a' megtörtént hiányt orvosolni lehet.

Minekutána a' tanítványok egyenként, és külön megtanulták a' lélek' tehetségeit az ő törvényeikkel együtt, és annak különféle néven nevezett állapotit u. m. örömet,

szomorúságot, reményt, kétségbeesést, szeretetet, gyűlöletet stb ismerni — azután lehet, és kell őket úgy vezetni, hogy a' léleknek mind tehetségeit, mind állapotit és mind azoknak, mind ezeknek különféle ágait — saját osztályukba tudják rendezni, és az első tekintetre meghatározni: ez és ez a' változás, állapot, tehetség, melyik osztályhoz, nemhez tartozik, 's ekképen úgy szolván maguk alkossanak a' növendékek némi lélektudományi rendszert, melyben a' külön tehetségeknek összefüggését, és egy egészben összhangzását beláthassák.

Tagadhatlan mindazáltal, hogy a' lélektudománynak minden telhető egyszerűsítése mellett is sok nehézségekre fog a' nevelő találni; még többekre növendékei. Ám a' mellett, hogy a' lélek szellem — anima est spiritus — és természeténél fogva egyszerű, részekből nem álló, 's mégis úgy szolván elosztjuk azt fejtegetésünk' alkalmával mintegy különböző részekre, olly sokféle annak változásai, állapotjai, és olly hirtelen váltják föl azok egymást, hogy a' legcsekélyebb bilentésre is mint a' szépitőcsőben — kalaidoscop — más más színek és ábrák' vegyülete mutatkozik; a' belső nézetnek tárgyai hirtelen lebbennek elő, és el előttünk; melyek többnyire homályosak, össz zavartak stb.

9. §.

A' l é l e k.

Nemzeti és alsóbb latin iskoláinkban, a' mint tudva van, semmi vagy kevés gond fordítatott arra, hogy az emberi lelket ismerni, azon érdekes szempontokból ismerni, melyektől az embernek erkölcsi helye függ — tanulhatták volna gyermekeink. Innét következik az, a' mit szomorún kell kell tapasztalnunk, hogy sok növendék, ifju, midőn azon iskolába lép föl, hol a' lélektudományt a' szigorú rendszer, és parancsolat teszi oktatás tárgyává,

mondom, akkor sok ifju már annyiba veszi a' lélekrőli oktatást mint legfőlebb a' holdban létező emberekről. Sok ifjai szerencsétlen korunknak előbb elkezdették a' léleknek létét, halhatatlanságát, istenhezi hasonlatosságát stb kétségbe hozni, tagadni, mint pap- költeményt gúnyolni, hogy sem azt ismerni tanulták volna. Hinc illae lacrimae! Pedig „ha azt tagadjuk, hogy van lelkünk azt kell állitanunk, hogy lehet olyan valóság, a' minek vagy on magáról, és más dologról ismerete, 's maga még is semmi, azaz nem létezik; 's hogy lehessen dologban munkás tehetség a' nélkül, hogy maga ezen dolog volna a' világon. Tehát már a' kérdés, vagy tagadás, hogy van-e lelkünk, azt bizonyítja, hogy van ¹⁾.”

Ezen minden erkölcsi korcsosodás, és romlottság' legmérgesebb forrásának elfojtása' tekintetéből mindenek előtt az emberi lélek' létéről szükséges a' növényeket meggyőzni. — Az természetesen értetődik magában is, hogy a' dolgot nem úgy kell hánytorgatni, mint magában kérdéses, vagy kétes — problematisch — tárgyat, hanem azt olly megfoghatólag és kivált szívérdéklőleg előadni, hogy a' kétkedés idő' haladtával se lelhesse helyet sem az értelemben, sem a' szívben; következésképp az isteni reli-giónak elveiből meríteni a' hitelesítő okokat leginkább.

A' lépések közt, mellyek lassankint a' léleknek ismeretére vezetik a' gyermeket, az lehetne legelső, úgy látszik, a' hol az magát meg tudná különböztetni az ok-talan állattól, mivel azt az ember után leginkább látja ma-gához hasonlítani ²⁾. Tovább hogy a' léleknek ismerésé-hez közelebb vigyüka' növényeket, és azon külselekedete-ket is, mellyeket akár önmagában, akár másokban ta-paszta, ne a' test' természeti alkotásának, gépelyezetének tulajdonítsa, hanem a' testnek belsőjében létező, és attól egészen különböző erőnek; egy holt ember testét muta-

¹⁾ Horváth Ádám: Psychol. 5. 1.

²⁾ Grazer: Elementarbuch. 1. Th. 230. 1.

tunk neki, mellyben noha minden részek megvannak, noha sem feje nincs elvágva, sem vére kieresztve stb mégis tehetetlenek az ő érzékei, mozdulhatlanok minden tagjai, 's minden fájdalomérzés' jele nélkül engedi bonczoltatni magát kétségtelen bizonyosságául annak, hogy az, a' mi előbb mozgattta a' testet, mi abban érzett, és az egészet elevenitette, elvált tőle.

Vége a' lelket nem csak úgy kell ismertetni, mint a' testet elevenítő va l a m i t, hanem egyszersmind mint olyan lényt, melly a' testnek, és a' testi érzékeknek befolyása nélkül mivelődhetik, gondolkodhatik, ismerkedhetik, akarhat, sőt a' testtől elválva is folytathatja ezen foglalatosságait; olyan lényt, melly tudja, gondolja, ismeri önmagát az é n - t, és tudja a' rajta kívülieket is és a' kölcsönös egymásra hatást ezek és saját é n - je között; melly a' külről reáhatott benyomásokat is elfogadhatja! és ezek' következtében egy vagy más féleképen elhatározza magát, de ilyen magaelhatározásokat tehet külről vett inger nélkül is; szóval: a' mi lát, hall, gondolkodik, érez, akar stb bennünk — az a' lélek. Tehát a' lélek forrása, okfője a' szellemi életnek — ezen okfőből származik az öntudat is kétségkívül, noha miképen történjék ez? nem tudhatjuk. Van öntudatunk — a' nélkül hogy tudnók, miképen juttottunk hozzá; ezen öntudat a' lélektől származik, még sem fogathatja emezt föl, és meg az öntudat csak hozzá gondolja a' szellemi élethez a' lelket, a' nélkül hogy tudná tulajdonképen, mi legyen az ¹⁾. Minden, a' mit tudhat felőle, ez: hogy a' lélek forrása, okfeje nem csak a' testi, hanem a' szellemi életnek is; hogy az élőlény, melly maga magát határozza el a' cselekvésre; hogy okossággal bíró és érző — sensitivum ens — melly a' külről reá ható benyomásokat elfogadhatja, és általuk izgattathatik, mivel pedig mégis semmi részeit nem tapasztalhatni, szellemi lénynek is kell lenni, melly következtésképen el nem romolhat, enyészhet soha, sem ugyan-

¹⁾ Közhazsnu Metaph. 192. I.

azonosságát — identitás — el nem vesztheti azaz: halhatatlan¹⁾. A' test tehát és testi élet csak hüvelye, úgy szólván a' szellemi életnek, és muló tartozkodás' helye a' szellemi kifejtődésnek, nem pedig okfője, következésképp a' léleknek fejtődő elve önmagában van, és azért fejtekezését nem kívülről befelé, hanem belülről kifelé viszi²⁾.

10. §.

A' lélek és test közötti közlekedés.

A' test miképen hat a' lélekre, és ez amarra? a' különféle vélekedéseket említeni épen olly cél elleni tett lenne, mint ezen közlekedés' módjának fejtegetésével bibelődni³⁾. Tudja a' dolgot magát a' legkisebb tanuló is, csak figyelmetessé kell reá tenni. Vagy mellyik kis gyermek nem tudja azt, hogy ha ő szemeit behunyja, bár mi gyönyörű tárgyak legyenek is előtte, ő azoknak mineműségéről semmit sem tudhat? tehát tudja azt is, hogy a' lélek a' rajta kívüli dolgok' mineműségét a' testnek érzékei által ismerheti. És mellyik kis gyermek nem tudja azt is, hogy ha akarjuk, elfordíthatjuk testi érzékeinket azon tárgyakról, mellyek szinte érdeklik azokat, és meggátolhatjuk, hogy azon tárgyak ne illessék érzékeinket, ne tudják meg érzékeink azokat? Ha kellemetlen szag üti meg orrunkat, nem

¹⁾ Schickel eml. m. 19. l. Würlein eml. m. 1. k. 30. l. Szellem és lélek ollyan különböző értelemben vétetik, mint Geist, és Seele — die Seele ist geistig — a' lélek szellemi.

²⁾ „Nur, demjenigen kann es einfallen die Antwort auf die zuerst gestellten Fragen — mi a' lélek? — zu versuchen, welcher sich selbst nicht versteht.“ Binde: Versuch einer systematischen Behandlung der empir. Psychol. I. B. I. Abt. S. 5.

³⁾ Benekke eml. m. 31. l. Fejér: Anthropol. 199. l.

foghatjuk-e be azt, hogy tovább ne érezze az utálatos büzt. Tehát a' lélek is viszont befoly a' testre kinekkinek saját kétségtelen tapasztalása szerint. Az egész kérdést, úgy látszik, még világosabbá teheti a' növendékek előtt az, ha figyelmetesebbé tesszük őket arra, hogy azon ember, a' ki valamely testi érzék nélkül született, annak világos képzel-mét soha meg nem szerezheti magának, a' mi tárgya lehet-ne elvesztett érzékeinek.

Nagyobb figyelmét érdemli a' nevelőnek ezen kölcsönös egymásra hatás és közösködés azon szempontból, hogy a' lelki tehetségek' kifejtésében, képzésében és azoknak munkálkodásában szem előtt tartsa a' növendékek' testi alkotásának saját — individualis — mineműségét, ugymint a' mellyektől igen sokat függ a' szellemi erők' mivelhetése, és az embernek egész erkölcsi bélyege. Bizonyosnak tartják azt a' physiologusok, hogy minél nagyobb az agyvelő, 's az inak' rendszere minél finomabb, annál föltünőbb a' gondolkodó erő, és annál élesebb és élénkebb az érzelmitehetség — Gefühlskraft — sőt a' vér is a' szerint, a' hogy' gyöngé, vagy erős, tiszta, vagy tisztátalan mineműségben csörgedez a' szíven, és ereken keresztül, szoros kapcsolatban van nem csak a' testi ösztönökkel, azoknak gyöngén, vagy hatalmasan izgató erőjével, tiszta vagy tisztátalan vonzalmával; hanem a' képzés' ösztönével is. A' szívnek nagysága, erőssége' szilárdsága arányban áll az érző tehetség' élénkségével, 's az akaratnak munkásságával — energia — és viszont, azaz: ha a' nevelő erőt, szilárdságot, élénkséget, heható elmét, tisztán érző szívet tapasztal növendékében, fölteheti felőle, hogy nagy, 's erős szívvel, tiszta vérrel, finom érző inakkal, és derék agyvelővel áldotta meg ezt a' természet; következőleg azt is tudhatja, mit 's mennyit várhasson tőle minden tekintetben; valamint akkor is, ha ezen természet' ajándéki el-lenkezőképen vannak.

Azonban azt sem kell felejtetni hogy, habár a' testnek alkotásában, gépezetében semmi fogatkozás nincs

is, de ha az beteg, vagy akármi más okból bágyadt — a' lélek is érzi ezen erőtlenséget, és lankadni kezd élénksége a' testével. És viszont, ha a' lélek rendkívüli érzelmekben mereng, és végre a' rendkívüli állapot elcsüggeszti és szinte tehetetlenné fárasztja — a' test hasonlóképen részt vesz ezen állapotjában, és sorvadni kezd utóbb, ha a' lélek rendkívül megfeszült állapotjában huzamosban sinlik ¹⁾.

11. §.

A' lélek' tehetségei általán.

Hogy valaki tulajdon személyét érintetni ne gondolja, sem boszúvágyra hevült gerjedelmet senki ne gyanítson keblemben; de még a' csupa képzelgés' pusztájin sem látassam ábrándozni, azt mondom: emlékezzünk tulajdon növendék korunkra vissza, és meg fogunk győződni, mi nagy 's múlhatlan szükség legyen növendékeinkkel a' lélek' tehetségeit megismertetni. Ugyan is akár házi, akár iskolai növekedésünk' pályájára tekintünk vissza, tudtuk-e, mi végre növekedünk, és neveltetünk? ha tanultunk, tudtuk-e tanulásunknak akár czélját, akár módját, ha csak azt nem vesszük pszichologiai utasításnak talán, hogy üstökünket gyakran megtépték, agyba vertek, tökfegyűeknek neveztek stb kétség kívül annak jeleül, hogy az ismereteket fejünkkel lehet, és kell felfogni! — Hallottunk-e egyebet ennél: gyermek, jól tanulj jól viseld magadat! és „tanító ur csak meg verje ám ezt az ép gyermekemet, ha rosszul viseli magát!“ Mondottak-e valamit az életnek különféle állapotiról? Mutatta-e valaki előre a' távolban kitűzött czélt, és annak nyomosságát reánk nézve? Szívünkre kötötték-e, mit kíván a' közjó,

¹⁾ Wörlein eml. m. I. k 56. l. Közhasznú Metaphy. 178. l.

mit a' haza, a' religio, és a' hazának és egyháznak kebelében az emberiség ebben és ebben az állapotban? Értelmünket, szívünket, és akaratunkat képezték-e legalább emberrendeltetésünk' viszonyaihoz képest aránylag? Megtanítottunk-e reá, mik vagyunk? mik lehetünk? és mivé leszünk! Nem! növelkedtünk, 's tanultunk a' nélkül, hogy magunkról egyebet tudtunk volna, minthogy növekedünk, és tanulunk, 's jelenleg különben áll-e akár a' házi, akár az iskolai nevelés módja? tekintse a' minden napi tapasztalást, a' ki tudni akarja.

Annyit bizonyosan merek mondani magam is, hogy a' valamivel régicskébb, és jelen nevelés- és tanításmód abban különböznek, hogy amaz kevesebb tárgy ismereteket kívánt ugyan a' növendéktől, de — helyes, vagy helytelen-szerű fenyítéke által? — annak erényességére, erkölcsi képzésére, vagy inkább csak külső magaviseletének egyengetésére, szabályozására nagyobb figyelmet fordított; emez nemzeti iskoláinkban is, — legalább néhutt, — néhutt az oktatásbeli tárgyakat szaporítja, a' köznéptől is többféle ismereteket kíván: de a' szívnek a' valódi erényesség és vallásosság általi nemesítésére ügyel kevesebbet. A' mult- és jelenkor nevelte erényesség között nem akarok egyen-vonalt húzni; de az csak igaz, hogy akár vallásos, 's erkölcsi helytelenül értett elveimnél fogvást üldözzem vagy öljem meg embertársamat, akár helyes ismeretimnek ellenére, míveletlen szívem' durvaságából, csak meg van az ölte, vagy legalább üldözésem' mérges nyilainak tárgyává választva! A' réginek tehát ugy, mint a' mostani nevelés- és tanításmódnak az a' legfőbb hiánya, hogy az is egy oldalú volt, ez is olyan.

Igaz hogy az iskolák arra is valók, hogy a' növendékkor különféle szükséges, és hasznos tanulmányokban oktattassék, de ezen értelembeli képzés magán nem lehet vég célja a' tanulásnak. Az embernek nem csak értelme van, hanem szíve is akarhatja is; a' tanítást tehát mindenkör ugy szükséges intézni, hogy a' tanuló azt egy fön-

sőbb, 's egy nemesebb célra tudja irányozni, a' valláson alapult erényességre: azt pedig csak akkor lesz képes cselekedni, ha annak értelmével egyenlő arányban képeztetik szíve, és akaratja is, a' képeztetik szót a' maga szoros értelmében vévén; mert valamint az erénynek, úgy a' vallásnak igaz mennyei szellemét betanulni nem elég nem is lehet: a' betű pedig, azt mondja, az írás öl; a' szellem elevenít, és éltet. Következésképen nem csak a' nevelőnek kell arra ügyelni, hogy a' gyermeknek értelme, szíve, és akaratja egyenlően műveltessék, hanem mind a' nevelésnek végcélja, mind lelki tehetségeinek természete azt kívánja, hogy a' tehetségeket ővele is megismertesse. Csak ekkor fogja a' növendék magát helyesen és egészen ismerni; ő is a' többi teremtmények közötti különbséget illő szempontból fölfogni, tulajdon rendeltetését kellőleg méltányolni, és belátni, hogy az annak megfeleltetés minden tehetségeinek célirányos kifejtését, művelését és köz összemunkálkodását szükségképen megkívánja.

Kétségen kívül van az, hogy a' gyermek él is a' lélek' tehetségeivel, 's tudja is, hogy él azokkal a' nélkül, hogy azt is tudná, mi legyen az, mi ő benne érez, gondolkodik, akar vagy képes volna ezen lélek' tehetségeinek tárgyai között az állatiságon túlhaladó különbségre figyelni. Látja ő, hogy az oktalan állat is szinte ismer, érez és akar mint az ember, mint ez, úgy az is lát, hall, szagol stb. Mondjuk meg tehát a' gyermeknek, hogy némely szellemi tehetségei is az embernek közösek ugyan az oktalan állatokkal, a' mellyek t. i. közvetlen a' külső testi érzékektől, vagy a' test' belgépelyezetétől függenek és azért a' soknak neveztetnek; de ezeken kívül olyan tehetségei is vannak, mellyek a' külső érzékektől függetlenül is munkálkodnak, vagy legalább az érzékek által gyűjtött, és az emlékezetben, úgy szólván letett anyagot, a' mennyire együtartozók, összekötik, a' különbözőket saját osztályaikba rendezik és a' mi legtöbb, az okozatokból az okoknak, sőt az okók' forrásának, az ideáknak létét, és ismeretét kö-

vétkeztetik stb, mit a' merő állat nem tehet; 's azért ezen tehetségek felsőnek neveztetnek, ugymint a' mellyek az embert az állatok fölibe emelik. Mondjuk meg a' gyermeknek tovább azt is, hogy noha mind az értelemnek, mind a' szívnek és akaratnak saját, 's tulajdon célja van, mindazáltal valamint ezen részes, és egyes céloknak, — az igaznak, jónak, 's szépnek — azon egy köz főpontban össze kell ugy szólván, találkozni, és egyesülni: úgy a' lélek' tehetségei is magukban elválaszthatlanok, és azért ne is gondolják azokat ugy mint külön, és magukban megállható részeit a' léleknek, hanem mint azon egy gyök-erőnek a' tárgyak' mineműségéhez képest különböző hatását, és munkáját. Végre megmondjuk, de magunk is szem előtt tartjuk, hogy rendszerint minden emberben megvannak ugyan a' léleknek ezen három tehetségei, mint eredeti képességek, de munkálkodó erőjőkre nézve nem egyenlő mértékben ¹⁾).

12. §.

A' lélek' tehetségei, nevezet szerint: a) ismerőtehetség.

Az értelem, szív 's akarat közönségsen divatozó szavak ugyan a' köz beszédben, és még a' gyermekek is szélitében élnek azokkal; de szinte közönséges tapasztalás az is, hogy ezen szavaknak természetes jelentésével meg-egyező gondolatot, 's képzetet — notio — nem köt össze a' közbeszédi divat, midőn például a' nem lehet helyett nem tudom-ot mond — nem tudom ezt fölemelni, azaz nem bírom, nincs annyi testi erőm; vagy ha helyesen használatnak is ezen szavak, leginkább nemleges — negative — értelmökkel történik az, p. o. nem akartam eltitkolni, megütni stb a' nélkül, hogy azoknak nemleges, és igen-

¹⁾ Wörlein eml. m. I. k. 208. l. Zerrenner: Methodenbuch. 6. l. Pö-litz eml. m. I. k. 60. l.

leges jelentésökről világos képzeje volna soknak, habár egyebeknél okosabbnak akar is látszatni beszédében. Tehát hogy egy részről a' tanulóknak nyelve is ne csak bővüljön, de tökéletesüljön is, és a' léleknek munkáit mind helyes szavakkal, és nevekkal fejezzék ki, mind a' neveket szabatosan a' dolog' természetéhez alkalmazzák; más részről pedig, hogy lássák, miképen emelkednek a' lélek' tehetségei lépcsőnként az alsótól a' lehető legfelsőbb pontig az ő munkálkodásikban, és mindenik lépcsőn mi nevet visel tulajdonkép a' léleknek munkáló ereje: a' mint a' jó alkalom ajánlkozni fog, ezen lépcsőket szükséges lesz a' növendékekkel tudatni, és rajtok keresztül vezetni a' nélkül, hogy a' külső érzékeknek a' commune sensorium-mali közlekedések' modját feszegetnők, sőt a' nélkül, hogy a' léleknek egyik vagy másik lépcsőn munkáló erejét előre, 's egyenest megneveznők; és a' gyermekekkel a' megmondott neveket betanultatnók; hanem a' mennyire lehet, önmagukkal a' növendékekkel találtatjuk ki még azoknak helyes neveit is.

Az érzés — Gefühl — legelső kifakadása az alvó szellemi életbimbónak, és egyszersmind a' lélek' egész életének közép pontja, mellyen az életerőnek, úgy szólván, mozgonyai — a' külérzések, és belösztnök — alapulnak, és egymásra hatva munkálkodnak.

Az érzést részint a' testnek külérzékei, részint annak belgépelyezetében létező ösztönök serkentik föl, a' mint a' születésekor tüstént síró gyermeknek példájában láthatni. Ugy látszik pedig, hogy a' test' belső szerkezetében lévő érző inak izgékonyabbak, és ingerletők sokkal erősebb és tartósabb a' külsőknél, a' millyenek az éhség, szomjúság, testi ösztön stb, mellyek állati ösztönöknek is neveztetnek. Ha ezen ösztönök a' természeti vágyodás' idején kívül, vagy annak szinte ellenére mesterséges erőtetéssel izgattnak föl, és elégítetnek ki, akkor sülyeszti le az okos észszel bíró ember olyan utálatos gyönyörébe magát a' testiségnek, minőt a' barom sem keres.

Az érzés tehát keletkezésének első időszakában merő szenvedő állapotja a' léleknek. Megkondul a' harang, 's a' hang megüti fületem; a' fölhőkben szétlővelli magát előttem a' villám stb. A' hangot hallani, vagy nem hallani, a' világosságot látni, vagy nem látni, nem függ szabad akaratomtól. Közvetetlen, tudtom és akaratom nélkül érinti a' kültárgy testi érzékeimet; de midőn ezen külbenyomás^t a' lélek is megmutatja — a' mi természetesen a' benyomással azon egy perczben olly hirtelenséggel történik, hogy a' benyomás és megtudás közötti időt észre sem vehetni — midőn mondom, a' lélek megtudja, ismét azon egy perczben kiviszi ezen megtudást, vagy inkább érzést azon tárgyra, mellytől a' benyomást vette, vagy is maga elé állítja a' tárgyat — és a' léleknek ezen munkája képezésnek, vagy ábrálásnak — *Vorstellung* — neveztetik, mivel, ugy szólván, a' tárgynak képét, mint egy másolatban rajzolva állítja maga elé, és ugy nézi azt, a' honnét még nézésnek is, vagy szemlélésnek és az erőt szemlélő tehetségnek nevezik, és pedig külsőnek, ha a' képezés tárgya rajtunk kívüli; belsőnek, ha a' tárgy ön magunkban van közvetetlen, vagy is, ha a' lélek ön magát, és állapotját képezi, vagy nézi. Külnézés p. o. hang, szín, szag; belső: öröm, bánat stb. A' kül-érzés' eszközei a' testi érzékek; a' belnézés' vagy is öntudat' eszköze a' belső érzés, 's így a' kül- és belérzés vagy érzékiség teszi általán a' szemlélő tehetséget — *Anschauungsvermögen* ¹⁾.

¹⁾ „Der innere Sinn ist ganz und gar eine Erfindung der Psychologen, und zwar eine ziemlich mangelhafte Erfindung.“ Herbart. *Lehrbuch der emp. Psychol.* S. 30. Ez vagy azt jelenti, hogy a' psychologusok fűdözték föl ezen előbb ismeretlen tehetséget, 's így az valósággal létezik, vagy annyit tesz, hogy azt csak a' psychologusok gondolták ki a' nélkül, hogy valósággal fűltaláltatnék. Az első esetben helyes az állítás, de nem a' másodikban, a' mint önként szembe tűnő. „Wie die äussern Sinne die Erscheinungen der Kör-

Többször sem az érzés általán, sem a' szemlélés magában még nem mondathatik szoros értelemben ismeretnek; mert a' mit még csak szemlélünk, nem mondhatjuk tulajdonképen, és mindenkor hogy ismerjük is, p. o. a' ki órát soha sem látott, nem mondhatja, hogy azt ismeri, ha mutatom is neki; csak látja. Az érző-, képező-, és szemlélő- tehetségeket tehát csak annyiból számíthatni az ismerő-tehetséghez, a' mennyire annak anyagot, és tárgyakat szereznek. De egyszersmind épen ezen tekintetből érdemel nagy figyelmet a' nevelésben a' szemlélő-tehetség, mivel az minden egyéb képzeinknek alapja. A' szemlélő- tehetségnek sajátításából — Wahrnehmungen — meríti a' képzelő-tehetség, úgy szólván, azon részeket, mellyeket egy egész képpé alakít; abból veszi az értelem az adatokat, mellyekből fogalmakat — Begriffe — készít, és az okosság előzményeket, mellyekből helyes következményeket von ki. Ha pedig általán a' szemlélő-tehetség alapképen szolgál a' többi tehetségeknek, a' mennyire azoknak anyagot ad a' munkálkodásra: úgy ezen utóbbiaknak helyessége, vagy zavart állapotja, tökéletes vagy tökéletlen volta az elsőőtől függ. A' ki nem tanult, 's nem szokott érzéki sajátításaira figyelmeztetni; annak valamint képzei helyesek, tiszták és megkülönböztetettek nem lehetnek; úgy fogalmai, ítéletei, és okoskodásai sem fognak ezen tulajdonságokkal bírhatni. Mire nézve a' nevelőnek legelső kötelességei közé tartozik növendékét egy részről az érzéki sajátításokra, vagy is általán a' szemlélő-tehetség' munkáira, és a' helyesen teendő szemléleteknek szabályaira figyelmetessé tenni, és megtanítani; más részről pedig azon természeti

---

perwelt auffassen und uns eine Vorstellung von denselben verschaffen, so fasst der innere Sinn die Erscheinungen unseres innern geistigen Lebens auf, und wir gelangen durch ihn zum Bewusstsein unserer Vorstellungen, Gefühle und Bestrebungen.“ Sickel eml. m. 39. l.

kötelességnek nyomosságát szívére kötni, mellynél fogva testi érzékeinek épségére, és lehető legnagyobb, 's mindenoldalú tökéletesítésére ügyekezni tartozik, mivel ezen, és ezek által kezdőknek ismereteink.

Midőn a' külérzékeinkre hatott tárgyaknak különös sajátságait, és jegyeit nyomozzuk, és föltaláljuk, vagy is a' több egyes szemléletekből és képzetekből olyan képzetet alakítunk, melly alatt több egyes dolgok foglaltatnak: akkor azt mondjuk, hogy a' lélek fogalmakat csinál a' képzetekből azaz hogy a' dolgot fölfogtuk, értjük. P. o. látjuk az almafának gyökét, derekát, ágait; ugyan ezeket szemléljük a' szil-, bükk-, tölgy- stb fákon is, innét mind ezen egyes fák' ábrálatját összefoglaljuk ezen köz fogalom és név alatt, fa. Ekképen készül az ember, állat, haszon, kár' stb fogalma. — A' léleknek azon tehetsége, melly a' tárgyak' jegyeivel foglaltoskodik, gondolkodó-tehetségnek neveztetik általán, mellyet, midőn a' megsajdításokból, képzetekből fogalmakat csinál, értelemnek mondunk.

Innét ismét látni való, milly fontos dolog legyen az értelemre nézve a' szemlélő-tehetséget művelni, és a' mennyire lehet, minden oktatást abból vezetni ki, mivel nem is lehetnek a' gyermeknek tulajdonképeni fogalmai valamelly tárgyról, ha az maga nem találja föl, és látja annak jegyeit. A' mit tudni látszik, az egyedül az emlékezetnek sajátja, nem pedig az értelemé. Pedig csak a' ki értelmével meg tanult élni, az lehet egyedül képes az iskolai nevelés' bevégezése után magát tovább is művelni.

Ha két fogalmat összehasonlítunk, és meghatározzuk, minő viszonyban vannak azok egymásra nézve; ha t. i. egyik a' másikban föltaláltatik-e, vagy nem? akkor ítélünk, p. o. az erénynek magában is van becse 's a' léleknek azon tehetsége, melly a' fogalmak' összeegyeztését, vagy különbségét kitalálja, és meghatározza, ítélő-tehetségnek neveztetik.

A' közbeszédben is majd minden mondásunkkal ítéletet fejezünk ki a' nélkül talán, hogy észrevennők. A'

gyermek mihelyest különbséget tud tenni az én és te között, gyönyörködve hasonlítja magát, és tettét egyelőre megdorgáltatott gyermekkel, és ennek cselekedetével össze; következésképp az ítélő-tehetségnek első megjelenésétől fogva figyelemmel kell tartanunk a' gyermeknek ítéleteit, és a' miről hibásan ítélt akár értetlenségből, akár talán más valamelly indulattól eltántorítatva, a' hibát tüstént megigazítsuk, vagy a' mi még jobb, a' hibázó által igazítsuk meg, a' tárgyat mindenkor könynyebbség' okáért a' gyermekvilág' köréből választván.

Igaz, hogy az ítélő-tehetségtől sokkal több függ a' mindennapi életben, mint az értelemtől, mert az ítélő-tehetségnek kell minden előforduló dologról, tárgyról meghatározni: mit kelljen arról tartanunk, mennyire legyen az hasznos, vagy káros nekünk stb; azonban az ítélő-tehetség értelem nélkül csak annyit ér, mint vaknak az ép lábak; mivel a' dolgoknak helyes fogalma nélkül mind ítéletünk, mind választásunk hiányos fog lenni, mint a' vak, lábainak minden épsége mellett is többször elesik mint a' béna, ki különben ép szemekkel bír. Mivel pedig a' szemlélő-tehetség szerzi, és gyűjti össze a' tárgyak' képzetit, részeit, rendét, mekkoraságát, színét stb és az értelem csak ezekből készíthet fogalmakat a' tárgyak' jegyeinek, 's tulajdonságainak felfogása, és megismerése által, a' fogalmakból pedig ítéleteket: látni való ismét ebből, mi nagy gondot kell a' növendékek' szemlélő-tehetségének gyakorlására, és művelésére fordítani az ítélő-tehetség' tekintetéből is.

A' léleknek ezen említett munkáját a' közbeszéd eképen fejezi ki: érezni, sajdítani, látni, körülnézni, belátni, átlátni, érző-, képző-, szemlélő-, értő- és ítélő-tehetség.

Nem csak két rideg fogalmat képezhet az ember magának, hanem ezen fogalmakból alakított két ítéletet is ujra egybehasonlítja, és a' megegyezőkből egy harmadik ítéletet hoz ki. Midőn ezt cselekeszszük: o k o s k o d u n k,

's a' léleknek ezt művelő erője okosságnak nevezetik, melly az embernek legfőbb disze, és olyan bélyege, melly őt a' földi, 's csupa testi lények közül kiemeli, és egy felsőbb szellemi világgal köti össze.

Igaz, hogy az olyan ember, kiben a' léleknek előszámlált tehetségei kellőleg ki vannak művelve, eszesebb — prudentior — és ügyesebb lehet a' közéletben, mint a' kiben azok parlagon hevernek; mindazáltal nem egyéb ő mégis ezen állapotjában, mint egy mindenkép helyesen összeidomított embertest, mellynek egyik legjelesebb érzéke, a' látás — szemek — hibáznak; csak midőn az okosság túl kezd, és tud hatni a' földi élet körén, midőn az ideák' titkos kincstára megnyitlik előtte; midőn az Isten, a' lélek, halhatatlanság, szabadakarat, és erény, mellyekben az okosságnak való, és tulajdonképeni gazdagsága, és az embernek minden teremtmények közötti elsőse áll és alapszik, mondám, minekutána ezen ideákkal is kellőleg megismerkedett: akkor lépett a' gondolkodó-tehetség' felsőbb körébe, és ez által az egész embernek minden oldalu művelődhetése' igaz útjára. Ha tehát az értelemnek — tágasabb jelentésben — művelése szükséges a' közéletbeli ügyességre nézve; az okosság' képzését úgy tekintse a' nevelő, mint az erkölcsösségnek alapját, és a' megelégtült csöndes életnek egyedüli forrását. Annyival is inkább, mivel tapasztaljuk, hogy századunk igen sok példányait mutathatja azoknak, kik ha értelembeli műveltségöknek kétségbe hozhatlan jelét adták, szintugy vallástalanságuk által is kitüntetéek magukat.

Az okosságot tehát, ha következtető-tehetségnek nevezzük is — Vermögen zu schliessen — úgy kell azt értenünk, hogy az olyan tehetség, melly által az érzékiekről az érzék fölöttieknek, az okozatokról az okoknak, a' tüneményekről azok' rendeltetésének ismeretére emelkedünk, vagy is mindennek azon utolsó okfőjét keressük, mellyet egyedül az ideák' tartományában találhat-

ni föl. Vagy e' tüneményi világnak mi is az utolsó okfeje, mint az Isten; ismerő-, érző- 's vágyó-tehetségünknek a' lélek, az erénynek a' szabadság; az ember' létének szerzője az Isten, célja a' halhatatlanság?

Minden szellemi tehetségek között legkésőbbben fejtekezik az okosság. Úgy, látszik föltünésének és megjelenésének első lépése az, midőn a' gyermek a' dolgoknak, 's cselekedeteknek okát keresi, és némiképen sejtteni kezdi. Midőn a' gyermek édes anyjának gyöngéd ölébe simul, és bizodalmasan ragaszkodik hozzá; zordon 's szilárd atyjától pedig tartózkodva, sőt félve távozik: az ő belsőjében derengni kezdő okosságának nyilvános jelét mutatja. A' tapasztalt anyaiszeretetet úgy tekinti ő, mint a' mellyben egyszersmind az anyai engedékenységnek okfejére is számolhat a' vétség' esetében; valamint ellenben a' büntetéstől félelemnek okát az atya' keménységében nem épen helytelenül sejt; és így az értelemnek ezen álladalmában közeledik azon ponthoz, a' hol általán a' cselekedetek' okát a' lélekben keresi, és találja, 's az ő felsőbb én-jének tudalmára szert tesz.

Midőn az okosság annyira kifejtekezett, hogy az emberi cselekvények' utolsó okát ollyas valamiben sejt, a' mi szellemi, egyenes lépten megy innét a' világ' egyéb tüneményeinek, dolgainak és teremtményeinek is legfőbb és utolsó okát, hasonlókép szellemit, keresni, mellynek az érzéki vagy tapasztalásbeli tüneményekre, a' világ' keletkezésére, főállására stb szintugy befolyása van, mint a' léleknek a' testre; ezen nyomozásában pedig meg nem állapodhatik az okosság, míg az egy igaz istenséget föl nem találja, ennek, és csak egyedül ennek, mint a' világ' teremtetőjének, és kormányzójának ideájában leli az utolsó szellemi okot, és nyomozásának tökéletesen kielégítő, 's megnyugtató pontját.

Már most önmaga az ember legingerlőbb rejtély az okosság előtt. Látja ő, hogy a' holt testnek minden érzékeszközei, minden tagok, 's részek együtt vannak,

és még sem mutatja az életnek semmi jelét. Az okosság tehát mit következtet egyebet innét, minthogy az, mi a' testet mozgatta, elevenítette, elvált attól? Mivel pedig az egy igaz élő Istent is megismerte, ennek ismeretéből biztosan következteti, és hiszi a' testől elvált lélekeknek halhatatlanságát. (II. r. 3.—8. §.)

Ezekből látja be az okosság végre az embernek valódi méltóságát is, mellyből aztán annak jogait, és kötelességeit méri és határozza meg; valamint az erénynek és bűnnek ideáját is ekkor fejt ki, 's az isteni religió által kalauzoltatva annak követésére, emennek távoztatására sikeres eszközöket keres ¹⁾.

Sajdításaink, mellyek a' külérzések által keletkeznek, csak pillanatnyiak, 's nem tartanak tovább, mint míg azokkal az érzések foglalatoskodnak; miként a' kültárgyak szüntelen változnak előttünk; úgy a' lélek' állapoti is majd észrevehetlen sebességgel váltják föl egymást. Azonban hogy gyakran nagy fáradsággal szerzett, 's az erényes, nyugodt, csöndes, a' közéletre olly hasznos és szükséges ismereteinktől meg ne fosztassunk tüstént azoknak előttünk megvillanása után — a' bölcs teremtmő a' mi szemlélő-, 's általán ismerő-tehetségünkhez egy másikat is kapcsolt — a' képzelő-tehetséget — facultas imaginandi — melly érzékeink által szerzett képzeteinket főtartja, megőrzi. Szülők' képét annak halála után is soká szemeink előtt lebegteti a' képzelő-tehetség, és e' nélkül reggel kihajtanók a' csordára marháinkat, 's este nem ismernénk reájok. Sőt a' képzelő-tehetség nem csak az érzések által gyűjtött képzeteket őrzi meg, hanem önhatólag ujakat is tud előállítani; ehhez képest a' képzelő-tehetség hol úgy jelenik meg, mint ismétlődő, ujító, őriző, a' midőn előbbi képzeteinket állítja újra előnk-

¹⁾ Encyclopaedisches Handbuch. 11. I. stb. Sickel eml. m. 22. I. stb. Wörlein eml. m. I. k. 38. I. Biunde eml. m. I. k. 84. I. Imre eml. m. I. D. 8. I. Pölitz eml. m. I. k. 57. I. stb.

be; hol úgy mint alkotó, költő, teremtmő, midőn előbbi képeinkből újakat alkot. Ha ezen alkotó képzelő-tehetség a' szép mesterségeknek valamely bizonyos nemében tünteti ki magát, p. o. füstésben, szobrászatban stb, láng-és znek neveztetik; ellenben midőn minden bizonyos irány és összefüggés nélkül hordja össze valaki a' zavart értelmű szavakat, vagy képzeteket, úgy hogy a' képzelő-tehetség egészen elnyomni látszik az okosságot, és ítélő-tehetséget, az eszelősnek — phantasta — mondatik, 's ha külön a' vallásbeli dolgokban eszelősködik, rajoskodónak, vakbúzgónak szokjuk nevezni; ha pedig a' képzelő-tehetség olyan tárgyakban tünteti magát ki az ítélet, és okosság' hiányával, mellyek magukban, úgy szólván, sem jók, sem rosszak, sőt nem is léteznek valósággal egyebütt, mint a' képzelőnek tűzelt agyában: képzelgésnek, vagy ábrándozásnak mondatik; végre ha alvásunk közt ujulnak meg egykori képzeink, álomnak neveztetik. A' képzelgőtől abban különbözik a' képzelődő, hogy amaz, a' mi nincs, azt óhajtja létesíteni; emez valósággal létezőnek hiszi, és szinte görbedve hordozza annak súlyát, a' mi nem létezik; 's amaz gyönyörködve szállong képzelgésének kedves tárgyai körül; emennek akaratja ellen ujulnak meg gyzlött képei, és a' tőlök rejtezni kívánót is szüntelen üldözik.

Ha a' képzelődő huzamosabban kereng ugyan egy tárgy körül, utóbb annyira megfeneklik az agyában, hogy a' szemlélő-tehetség semmit kivüle nem lát; az értelem, és ítélő-tehetség megzavarodik; az okosság' világa kialszik, 's a' szerencsétlen képzelődő bódult, őrjögő, tébolyodottá lesz.

A' képzelő-tehetség tehát, ha kellőleg ki van mívelve, ha a' maga körében tartózkodik, és a' lélek' felsőbb tehetségeinek nem csak elébök nem lép, hanem inkább mindenben tőlök függ: bizonyosan igen hasznos és becses ajándéka a' természetnek. Ez nem csak egykori szemléleteinket, és ismereteinket őrzi meg a' feledékenysé-
g-

tól, hanem azokból ujakat is terem; élesíti és segíti a' gondolkodó-tehetséget; kellemes visszaemlékezésekkel örvendeztetni lelkünket, 's a' társas életnek, úgy mint földi vándorlásunk' terheit, majd az egykor tapasztalt, majd a' jövődöben rejtett jóllétnek képeivel ébresztvén bennünket, könnyebben viselhetőkké teszi. Maga az időnek terhe alatt meggörbödött ősz is szinte gyorsabban érzi bágyadt ereiben a' vért kerengni, és mintegy fiatalodni látszik magának, midőn leélt gyermek korának vidor napjait beszélheti. A' képzelő-tehetségnek szüleményei továbbá: a' szép mesterségek' művei; az élet' szükségein olly sokféleképen, és jótékonyan segítő találmányok; a' nagy elszánásba, maga fölálkozásba került hőstettek stb.

Azonban ha a' képzelő-tehetség kellőleg ki nincs művelve, ha az a' maga körében nem tartózkodik a' léleknek felsőbb tehetségeitől függve, épen illy kártékonyak és veszedelmesek annak munkáji. Nem csak valóságos fájdalminkat, és baleseteinket fösti előnkbe nagyítva, hanem merő képzelt bajokkal is terheli, és keseríti életünket; és azoknak rémítő terhével leveri erőnket, kedvünket lankasztja, és sokakat a' kétségbe-esés' pontjára vezet; sőt ha a' kellőleg művelt képzelő-tehetség a' szép, nagy, dicső, hőstetteknek szülője: nincs olly utálatos tett, olly emberi méltóságot alacsonyító bűn, mellyet egész hidegvérűséggel el ne kövessen az, kiből a' képzelő-tehetség műveletlen, és az értelemről, 's okosságtól nem függvén, kívül csapong saját körén.

Ezekből, úgy látszik, eléggé láthatni, mi nagy figyelmet kell a' nevelőnek a' gyermekek' képzelő-tehetségére fordítani, kikben t. i. az aluszékony, célirányos módok által fölébresztetni; kikben pedig természetesen élénk, tüzes — hasonló célhoz vezető eszközök által csilapítani, és jó célra vezetni. Azonban a' művelés' módja ide nem tartozván, lássuk a' szemlélő-tehetségnek a' természetből adott másik segédtehetségét.

Az emlékező-tehetség ez. Mint a' sok jövedelem'

gazdaggá nem teheti az embert, ha csak bevételeit megtartani, és okosan használni nem tudja; úgy értelmünk minden iparkodásunk, törekvésünk és tanulásunk mellett sem dicsekedhetnék soha az ismeretek' gazdagságával emlékező-tehetség nélkül. Ez újítja meg azon képzelmeket, gondolatokat, 's ideákat, mellyeket a' gondolkodó-tehetség valaha gyűjtött, és hiven megőrzi azokat, hogy a' folyton folyva szaporodó új ismeretek az előbbieket ki ne találják helyökből. A' képzelő-tehetség által előnkbe idézzük azon képeket is, mellyeket külsérzékeink által gyűjtöttünk; ismét látni, hallani, érezni látszatunk azokat, a' miket egykor láttunk, hallottunk stb. Az emlékező-tehetség pedig nem csak egykori képzeiteinket, hanem gondolatinkat is, és azoknak jegyeit, a' minők a' szavak, gondolkodó tehetségünkben följújíja. Az emlékező-tehetség tehát új képeket nem teremt náint a' képzelő, hanem csak a' régieket zárja magába és tartja fönt; 's ezen állapotja az emlékező-tehetségnek csupán szenvedő és szabad akaratunktól független; ha pedig egykori szemléleteinket, fogalmainkat, vagy ideáinkat egyenként, 's összehangzólag eleveníti föl, és újítja meg képzelő-tehetségünkben, akkor mivelő állapotban van, és tulajdonkép eszmélésnek, meg-gondolásnak — Besinnen — neveztetik. A' meg-gondolás, vagy eszmélés tehát abban különbözik az emlékezettől, hogy ez a' képeket a' képzelő-tehetségnek, amaz a' gondolatokat adja vissza a' gondolkodó erőnek. Nem mondom p. o. hogy erről, és erről az emberről eszmélek, mert ha a' távollévőnek képét akarom előmbé állítani, képzelő-tehetségem teszi ezt meg; hanem eszmélek azon módról, időről, és egyéb körülállásokról, mellyekben azt láttam; eszmélek nevérről, beszédjéről, adott tanításáról stb.

Némelly képeink, egykori érzéseink, és gondolatink gyakran tudtunk, és szándékunk nélkül is megújulnak előttünk olly móddal, hogy egyik a' másikat serkenti föl, és hozza emlékezetünkbe. A' gőzhajóról nem fog

soha a' háladatos magyar késő ivadék a' nélkül eszmél ni, hogy gr. Széchenyi Istvánról is meg ne emlékezzék. Midőn a' képek egymást fölserkentik, és megújítják, képszővetkeztetésnek neveztetik ezen munkája a' természetnek, melly a' léleknek egyéb tulajdonságai között igen nagy figyelmet érdemel mind értelmi, mind erkölcsi műveltségünk' tekintetéből.

Átalán az emlékező - tehetség melly hasznos, és becses ajándéka a' természetnek, 's nála nélkül mi szomorú volna állapotunk, igen könnyen beláthatni. A' melly gyermek az A betűnek nevét elfelejti, mihelyt a' B-t nevezte, mit várhatni attól? A' jó emlékezet a' képzésnek minden ágához elmulhatlanul szükséges; szükséges a' növendéknek, hogy az elébe terjesztett dolgokat, ismereteket fölfoghassa; szükséges az élemedettnek, hogy a' mit tanult, el ne felejtse.

A' mint a' léleknek egyéb tehetségei, úgy az emlékezet is igen különböző a' külön személyekben. A' jó emlékezetnek ezen tulajdonságai vannak: 1) hogy az szerencsés, vagy könnyű legyen, melly hamar fölfog mindent; de az ilyenek többnyire hamar is elfelejtik, a' mit tanultak; 2) tartós, és hiv, melly ha nehezebben fogja is föl a' dolgot, de állandósan megtartja; 3) rendes, melly a' fölfogott tárgyakat azon mód és rend szerint idézi elő, a' mint azokat fölfogta, és természetileg léteznek. Ha képzelmeink és ismereteink közt rend nincs, azokat az ő helyökre, osztályaikra vissza nem tudjuk vinni, vagy elkülönözní: mit érne az ismereteknek legterjedékenyebb tömege is? Természetesen ezen rend főképen azon módtól függ leginkább, melly szerint általán szemlélő - tehetségünk képeztetett, műveltetett, 's melly szerint eredetikép emlékező - tehetségünk fölfogni tanítatot, vagy kénytelenítetett különféle ismereteket.

A' jó emlékezetnek ezen említett tulajdonságai is, úgy látszik, nem birnak egyenlő fogékonysággal minden tárgyakra nézve. Egyik a' számokat, másik a' kü-

lönféle neveket, szavakat, a' harmadik a' dolognak értelmét fogja föl könnyen, és állandósan meg is tartja. Kérdésen kívül legbecsesebb tulajdonságu emlékezet az, melly a' dolog' értelmét fogja föl, akármelly szavakkal adja aztán azt elő; 's azért a' nevelőnek is kiváltképen ilyen emlékezet' képzésére kell törekedni az ő növendékei körül; mindazáltal a' számokat és szavakat fölfogó emlékezetet sem kell elhenyélni, részint mivel az értelemnek, és okosságnak teljes érett koráig a' gyermekre nézve a' dolognak mivolta, értelme és fogalma is a' szavakhoz van kötve, a' szavakkal együtt tanulja az értelmet is; más részről mivel némelly tárgyakban épen a' nevek, szavak, és számok teszik a' fő dolgot. Többnyire szem előtt kell tartani a' nevelőnek valamint a' gyermek' emlékező-tehetségének természeti minemiségét, úgy mindenkor a' tárgynak mivoltát is, mellyet be akar vele tanultatni: ha valljon ez csupán a' szavaknak, és neveknek fölfogását kívánja-e, vagy csak a' dolog' értelmét, 's a' gyermek erre vagy amarra képes-e természetesen?

Az emlékezetnek ellenébe tétetik a' felelőkenység, nem ugyan, mint a' léleknek művelő tehetsége, hanem inkább annak hijánya. Mint az emlékezetnek, úgy a' felelőkenységnek is különféle fokai lehetnek részint természetesek, részint történetbeliek. Az elfelejtés némelly esetekben szinte szükséges is, és kötelességünkben áll; különösen, midőn rágalmakat, és kisebbségeket kell büntelen szenvednünk, valamint az olyan tárgyakat is szükséges kerülnünk, és emlékezetünkől kiütnünk, melylyek a' képszövetkeztetés' törvényei szerint holmi vétkes dolgok' képét ujíthatnák föl előttünk. És ebben fekszik a' lélektudománynak egyik legnagyobb érdeme 's legérdekesebb része, melly a' nevelőnek különös figyelmét 's ügyességét is megkívánja. Ide szükséges főképen vezetni utoljára mind azt, a' mi a' szemlélő-, képző-,

képzelő- 's emlékező-tehetségről, és a' képek' szövetkeztetéséről röviden említetett.

Valóban azon eszközök után, mellyeket az isteni ki nyilatkoztatás ajánl akár az erkölcsi korcsosodás ellen, akár a' tiszta, 's valódi erényességbeni tökéletesülésre, legnagyobb tekintetet érdemelnek a' psychologiabeliek, sőt mondani lehet, hogy amazok is nagy részint csak ezeknek hozzájuk járultával lehetnek foganatosak. Vegyük csak tekintetbe testi érzékeinket, 's ezek után képzelő-tehetségünket, nem bizonyodik-e meg naponkint rajtunk a' régi közmondás: „Nihil volitum, nisi cognitum; és: Ignoti nulla cupido?“ Ha tehát a' nevelő, épségben akarja növendékeinek erkölcsi állapotját tartani, nincs biztosabb néző pont, mellyből kiinduljon, mint hogy azokat idején korán megtanítsa érzékeiket őrizet alatt tartani, és azokon uralkodni tudni. De a' testiségnek hódolni indult embert is mi térítheti inkább vissza az erénynek eltévesztett útjára, mint azon alkalmaknak, tárgyaknak kerülése, mellyek kedvencz vétkének emlékeztetést fölbreszthetnék benne? Egy szóval tehát a' képszövetkeztetés' természetét, keletkezése' okát, terjedése' módját, és félbeszakasztásának különféle eszközeit szükséges a' növendékekkel nem csak megismertetni, hanem szívökre is kötni, kivált a' közéletben előforduló érdekes példák és történetek' elbeszélése által.

De magának a' tanítónak, és nevelőnek is mindenkor szemei előtt kell tartani ezen képszövetkeztetés' természetét, és magát szorosan ahhoz alkalmazni. Ugyanis bizonyos levén ő a' képszövetkeztetés' természetéből, hogy azon képek könnyebben fölujulnak, mellyek reánk nézve akár mikép érdekesek, gyönyörködtető, könnyen fölfoghatók; úgy fogja a' tanító intézni minden tanulábeli tárgyak' előadását hogy az a' tanulókra nézve érdekes, gyönyörködtető és aránylag könnyű legyen. De épen ezen tekintetből még azt sem lehet helybenhagyni, hogy a' tanító holmi nevetséges dolgok' említését ve-

gyítse a' komoly p. o. vallásbeli tárgyak közé, mivel a' mese jobban érdekelvén, kivált a' gyöngébb növendékeket, ez megmarad emlékezetökben, amaz pedig elröppen. Továbbá, mivel a' képszövetkeztetést igen segíti a' szívnek jelen állapota, p. o. ha az már föl van ébresztve valamely örömrzés által, vagy bánat miatt elkeseredve, csak ezekhez hasonló képek találhatnak abba bemenetelt: következőkép mikor minő képeknek, vagy érzelmeknek foganzását lehessen a' gyermek' szívében várni és sikerrel reményleni, az ő szíve' jelen állapotjából láthatja előre a' nevelő ¹⁾).

b) *Az érző-tehetség.*

Az érző-tehetség által azon képességét értjük általán a' léleknek, mellynél fogvást ez vagy az érzékeken történt benyomásból, vagy az ez által okozott képzeletekből kellemes, vagy kellemetlen érdekeltetést tapasztal. Ezen tapasztalás, vagy az érző-tehetség' ezen munkája, é r z e l e m n e k neveztetik.

Némellyek vegyes érzelmeket is neveznek, mellyek t. i. a' kellemesek-, és kellemtelenekből állanak együtt. De ezen vegyes érzelmek, úgy látszik, valósággal nem léteznek; mert a' kedv, és kedvetlenség, öröm és bánat egyszerre, 's egymás mellett a' szívben meg nem állhat.

Az érzelmet — Gefühl — a' közbeszéd ritkán különbözteti meg az é r z é k l e t t ő l — Empfindung — pedig ez csak a' külérzékeken történt benyomásnak megtudása, amaz pedig a' léleknek belállapotját jelenti.

---

¹⁾ Wolfü Psychol. rational. 223. §. Sichel eml. m. 44—104. l. Pöhlitz. I. k. 90—111. l. Biunde. I. k. 72. §. stb. Fejér: Antrop. 216—265. l.

A' mint az ok, melly az érzelmet szülte, a' testet vagy a' lelket érdekli, a' szerint az érzelem is testi, és szellemi. Mind ennek, mind amannak több nemei vannak és mindeniknek különféle lépcsője a' legalsó, és legfelső mérték között.

Mi okozzon kellemes, vagy kellemetlen érzelmet, vagy azt mi teszi kellemetessé, vagy kellemtelenné stb olyan kérdések, mellyeknek tudományos feszegetése nem tartozik a' nemzeti iskolákba. Legfőbb gondoskodásunk legyen itt kilesni, mi érdekli természeténél fogvást a' gyermeket leginkább? miben talál örömet, és miben kedvetlenséget? általán a' mi erkölcsi tekintetben jó, abban gyönyörködik-e, vagy a' mi rossz? A' midőn tett tapasztalásunk mellett minél korábban észrevétetjük a' növekedéssel azt is, hogy a' testi érzelmek is, a' minő például az evés, ivás, alvás, kéj, míg természetes állapotjukban vannak, soha más arányban nem növekednek, hanem csak a' természet' szükségeivel megegyezőleg, és ekkor nem csak ártatlanok, hanem kielégítésök valóságos gyönyört is szerez; ellenben ha mesterség által izgattatnak föl: a' szokás által minden mérték nélkül növekednek, kielégíthetlenné válnak, és kielégítésök után undorodást, kedvetlenséget, és unatkozást okoznak. A' testi érzelmek között leghatalmasabb a' nemi ösztönkéj; és azért igen bölcsen rendelte a' természet, hogy ez időkorunkkal együtt nem növekedhetik, hanem inkább tikkad, legalább tehetőségében gyöngül egyéb erejink' hanyatlásával, habár talán az akarat' roszaságában nem is.

Úgy látszik, hogy a' még romlatlan gyermek azon kívül, a' mi egyenest testi érzékeit, szemét, száját stb kecsegteti, 's a' szülők és testvérek iránti vonzódás után leginkább az által érdekeltetik 's tulajdonkép szellemi érzelem' tudalmára ébresztetik, a' miből saját tehetőségét, és munkáját ismerheti meg, és mások előtt is kitüntetheti. Ki is tapasztalta, hogy a' gyermek majd megszakadásig kész magát erőtetni, ha dicsérvük

ötet, p. o. hogy mi nagy terhet bír fölemelni? Így a' másik két annyit megtanul máskor, ha most dicsérjük sok tanulásáért; ki a' szolgálatra kész, örömet érez, ha valakinek tettel mutathatta ebbeli készséget; a' mások' baján szánakodni, és részt venni tudó örül, ha jót tehetett szerencsétlen embertársával; valamint az engedelmes, ha a' parancsolatot teljesítette, az ajtatos ha imádkozott abban leli örömét stb.

Ezen kellemetessége az érzelemnek azonban csak addig tart — és ezt szem előtt kell a' tanítónak szüntelen hordozni, — míg a' munka könnyű módon foglalatosskoddítja a' gyermeknek tehetségét. Az arányos mértéken fölül erőtetés unatkozást, és csüggedést okoz már csak azért is, mivel ekképen a' gyermek erőtlenséget 's tehetlenséget kénytelen magában tapasztalni. De az épen lassu, és csekély foglalatosság sem kellemes, mivel ez meg nem kíván annyi erőt, mennyit a' gyermek magában érez, 's ez által této vázni kezdven, a' legnyomósabb munka is elveszti érdekét előtte.

Mi nagy figyelemre legyen méltó az érző-tehetség általán, csak abból is láthatni, hogy ez az egyetlen egy oldal, mellyen útát lelhetünk a' gyermek' belsőjébe hatásunknak, kivált korának első szakaiban; sőt későbbben is, a' mit semmi vitatással, beszéddel, okoskodással véghez nem vihetünk a' gyermek körül — érző-tehetségét helyesen érintve könnyen célhoz juthatunk: tehát az érzelmen, úgy szólván, keresztülmenve készíthetünk csak gyakran helyet az értelembeli meggyőződésnek is. Minél tisztább, ébrültebb, 's szilárdabb az érző-tehetség, annál hajlandóbb az értelem az igaznak megismerésére, és az akarat annak elfogadására és megfordítva. Valamint tehát a' képzetekből keletkeznek érzelmek; úgy az érzelem, midőn már az öntudalommal együtt jár, új képzeteket szül bennünk; sőt ekkor — ha az érzelem, az érzékek, és ösztönök által fölserkentve az öntudalommal jár — egy olly különös sajátságú

készséggé formálódik a' lélekben, melly minden legcsekélyebb tettünket vezet; sőt létesíti, saját jegyével bélyegzi, és másokkali bánásmódunk, egész magunk viselése, 's gondolkozásunk módja ettől függ. Ezen készséget érzésmódnak vagy Szilasy F. után szív-állásnak — Gemüth — nevezhetnők; mert a' kedv, indulat stb nem fejezi azt ki. Ezen érzésmód igaz, hogy érlelődik, tisztul és tökéletesbül az értelem és okosság' kifejtődésével aránylag; de úgy látszik, mégis ő az elhatározója az értelem, és akarat közötti egyesülésnek.

Természeti minemiségére nézve ezen érzésmód, vagy is annak képessége — Anlage — nem tagadhatni, hogy sokat függ a' testnek természetes alkotásától, táplálástól, éghajlattól stb; azonban csak ugyan legelhatározóbb reá nézve az első nevelés és bánásmód, 's a' szülők, és egyebek között uralkodó házi szellem. A' későbbi iskolai képzés — Bildung — a' lehetséges legnagyobb ügyesség és iparkodás mellett is ritkán tehet azon lényeges változást, kivált ha a' gyermek már korosabbka; többnyire a' mi e' részben javításnak látszik — nem egyéb, mint muló elfojtása a' kitörni nem bátorzkodó durva érzésmódnak, vagy a' jó érzésmódot csak műszerüleg majmoló erőtetése a' maga szunyadó állapotjában tespedni hagyott érzéketlen szívnek. 'S ez ismét egy nyomos oka annak, miért szükséges a' nemzeti iskolákban is a' növendékekkel a' lélektudományt, és ennek útmutatása szerint a' léleknek minden tehetségeit megismertetnünk. Előbb t. i. embereket kell készítenünk, kik jó szülők — a' szónak legteljesebb értelmében — tudjanak lenni; kik elkészített szívü és eszü magzatokat legyenek képesek a' köznevelés alá ereszteni — legalább kik az ész, 's szív' további sikeres képzésének eleibe semmi tekintetben akadályt nem vetnek; kik nem csak maguk el nem tompítják és vadítják gyermekeik' szívét, és érzésmódját, igazságtalanul bánván azokkal, vagy kegyetlen kéjőket lelvén azoknak haragra és

szúra ingerlésében stb ; hanem a' durvaságra, érzéketlenségre, 's vadságra önként hajlókat is emberibb, szelídebb, és finomabb érzésmódra ügyekeznek vezetni. Nem csak a' testvéreknek egymás közt, hanem az idegen gyermekekkel czívódást, verekedést, haragra, boszúra ingerlést meg nem engedik, de megtiltják még az oktan állatok és férgek' szükségesen kívüli bántását is, annál inkább azoknak csupa kedvtelésből faggatását 's kinzását.

Másodszor mivel minden ember születésének első pillanatjától kezdve mindenkor a' jóllétre vágyik: valami ezen jólléttel megegyez, vagy annak előmozdítását eszközölheti, kellemesen érdekel bennünket; 's mivel a' gyermekben is megvan ezen jóllétvágy' ösztöne: minél korábban arra kell őtet figyelmetessé tenni és szoktatni, hogy minden cselekvényre ezen szempontból induljon ki de úgy, hogy embertársát, ki hasonlókép a' jóllétre törekszik, soha legkisebbé se akadályozza; 's azért a' jóllétet ne mérje soha csupán a' testi érzelmek' kéjéhez, hanem mindenkor a' vallás által megvilágosított okosság' javalata szerint keresse. Ám valaminek a' kellőleg művelt, és korlátozott érzelmek földi pályánk' terheit könnyítik, szívünket és elménket a' legtisztább megelégtetésnek, és ártatlan gyönyörűségek' áldásával táplálják, 's egész földi létünk' körét majd a' természetnek, majd a' művészetnek tárából kölcsönözött bájjal, és némi varázserővel fűszerezik; ugy ellenben boldogtalan az, kiben a' testi — állati — érzelmek az értelembeliek fölött erőre kapva az egyensúlyt megzavarták. A' legkisebb érzéki kellemetlenség elviselhetlennek látszik az előtt, és az attóli menekedhetésnek kész az okosság' legüdvösebb javalatát föl áldozni. Vagy a' ki hideg minden igaz iránt, a' ki az ismeretekből fakadó örömet nem képes érezni, fog-e olly lelkesen a' maga képzésére és tökéletesbitésére törekedni, mint a' ki hévkebellet ölel minden igazságot, és minden új fölfödö-

zésem úgy örvend, mint az emberiség' jóllétét előmozdító nyereségen? Sőt maguk a' jó izlésbeli érzelmek is nem gátolják-e a' külselekedetek' durvaságát, nem tartóztatnak-e hathatósan vissza legalább némelly erénytelen cselekedetektől stb.

A' testi vagy állati érzelmek' képzése mellett a' nevelőnek különös figyelmet kell fordítani tulajdonképen szellemi érzelmek' fölébresztésére, képzésére, és irányzatára. Illyenek nevezetesen: a) az értelembeliek, mellyek az igazság' ismeretéből származnak, és b) az erkölcsiek, mellyekhez a' vallásos érzelmet is számítják ¹⁾.

c) *A' vágyó-tehetség.*

Valamint természeti alkotásunknál fogva az igaznak, szépnek, 's jónak ismerete kellemesen érdekel bennünket, az ellenkező képzetek pedig kellemetlenül; úgy nem különben az is természetes bennünk, hogy csupán magánál a' kellemes, vagy kellemetlen érzelemnél meg nem állapodunk, hanem a' kellemest megkívánjuk, a' kellemetlent pedig megutáljuk; de még a' pusztá kívánás, vagy utálás mellett sem állunk meg, hanem kívánásunkat teljesíteni törekszünk. És ezen törekvés — Bestrebung — az, mit vágyó-tehetségnek neveznek, vagy akaratnak tágasabb értelemben.

Ezen törekvés, mint ösztön velünk születik, és azért kisebb-nagyobb mértékben a' tárgyak' különbségéhez képest minden emberben megvan, és minden tetteinkben az érzésmódból, vagy szívünk' állásából sarjadzik ki, ugyanint a' szellemi élet' magvából. A' mint a' szellemi élet' első derengése feslik, azonnal fölébred az is a' különfé-

---

¹⁾ Pöhlitz eml. m. I. k. 141. 's köv. I. Sickel eml. m. 131. I. Geschenke. V. Thl. 145. I. Stapf. 169. I. Der Schullehrer. XIV. H. Jahrg. 1835. Wörlein eml. m. I. k. 38. I.

le szükségek' érzése által, és ezzel egyesülve már mint vágy, de csupán érzéki — állati, vak — tűnik elő egyedül és egyenest az érzékek' izgatásától vevén mind irányzatát, mind tárgyait. A' kisded, egyenlő mohósággal kap a' szemét kapráztató fényes borotvához, és a' czukros sütemény darabhoz.

Midőn lassanként az öntudalom' kora beérkezik — ezen érzékek' izgatásától függő törekvés, és ösztön olyan erővé kezd átváltozni, melly önmagában érzi kiható, és munkáló tehetségét; és valamint a' tárgyakat nem az érzékek' javalata szerint [választja, úgy cselekvéseinek irányzatát sem szabja kizárólag azoknak ingereihez, hanem egy biztosabb, értő- és ítélő-tehetséggel és okossággal bíró ka-lauznak, a' szellemnek útmutatásához.

Ezen törekvő-erő, vagy ösztön magában ugyan egyetlen egy, de a' tárgyakhoz, és képzetekhez képest különféle kép tünneti ki magát és különféle neveket is visel. Illyenek 1) azok, mellyek általán az életre, és jóllétre vonzának; mellyek közt leghatalmasabbak ismét az önszeretet, élet, szabadság, birtok, és nemi-ösztön. 2) Azok, mellyek az önképzést, és tökéletesbülést tárgyazzák, a' minők a' munkásság, tudvány, utánzás, becsület, 's lelkiismeret' ösztöne. 3) Azok, mellyek mások iránti viszonyaikat érdeklik, a' minő a' társasélet, jótekonyság, szeretet, igazság, háladatosság' stb ösztöne. Igaz, hogy a' bölcs teremtet minden cselekvő ösztönnek ellenébe álló ösztönt is adott a' mi természetünkbe, hogy egymást kölcsönösen, az elfajulástól, rendetlenkedéstől óvják, p. o. a' munkásság' ösztönének ellenében áll a' nyugvás' ösztöne stb; azonban csak akkor vagyunk mind amazok, mind ezek' rendetlenkedései ellen tökéletesen védve, ha az okosság' törvénye iránti hódolásra birtuk őket, és midőn a' szabadkénnyt — Willkühr — az erkölcsi törvények' szükséges voltára, és iránta tartozó tiszteletre figyeltetvén, az okosság, a' vak kény szabad-akarattá változott.

Az okosság tehát erőszakot nem tesz az akaraton. Meg-

marad az, a' mi magában: szabad önelhatározó, vagy választó tehetség; az okosság csak tulajdon természeti milytának, és rendeltetésének méltóságára, és egyszersmind szabályaira emlékezteti azt, hogy maradjon, és legyen magával, és természetével megegyező, és ne engedje magát a' kültárgyak által csupán szenvedőleg kormányoztatni, hanem maga magát határozza el természetével megegyezőleg, azaz: szabadon.

Hogy azonban mégis az okosság' törvényének ellenére határozza el gyakran magát az akarat, 's lemond azon tettevel természeti szabadságáról, ennek — nem oka ugyan, de — lehetősége abban is gyökeredzik, hogy az akarat eredetileg csak merő ösztön, melly az érzékekhez vagyon kötve, és szokva; 's azért ezek által még akkor is igen könnyen engedi magát vezettetni, midőn már akarattá vált. Azonban épen ebben áll a' szabad-akaratnak érdeme, hogy annak ellenére is elhatározhatja magát, a' mi érzékeit kecssegteti; 's hogy a' mit igaznak, szépnek, 's jónak ismert, habár ez kellemtelen, vagy szinte káros is érzékileg, mégis választhatja azt, sőt ha csak önmagával ellenkezni nem akar, tartozik is — soll — azt választani, mivel különben a' cselekedtető — practica — okosság, vagy lélekismeret' sugalmát megvetve az érzékektől függne, 's megszűnnék szabad lenni.

Ugyanis ezen okosság parancsolja, hogy cselekvéseinkben, és azok' tárgyának választásában ne csupán saját hasznunkat vagy kárunkat tekintsük, hanem azt is, és főleg azt, mi szabad? mi jó magában? mit kíván a' törvény, és kötelesség? 's ezeknek megbírlását ne állati, hanem nemesebb részünkre, a' szellemire, az okosságra bizzuk; sőt hogy ennek javalati is még nyomosabb, és sérthetlenebbek legyenek, megemlékezzünk: hogy az okosság' törvényt teljesítvén, az Isten' akaratját tekintjük, és tiszteljük! 'S csak ha ennyire vittük növendékünket, ha ez abban ismeri meg és helyezi akaratjának szabadságát, hogy az állati ösztönök' ellenére is a' megismert igazat, szépet,

's jót képes választani lélekismeretének javalatánál fogva, mellynek sugalmában az Isten' szavát hallja: akkor vezettük őtet azon pontra, mellyen minden lelki tehetségei összehangozván, képes emberi rendeltetésének méltóságát fölfogni, és annak megfelelni, azaz: erényes ember lenni.

Már ha az erény legfőbb java az embernek, és az erkölcsi jóság azon végcél, mellyre a' nevelés által vezetni szükséges a' növendéket (Bevez. 2. §.): következik, hogy annak minden tehetségeit úgy kell kifejteni, 's képzeni, hogy végre azok nem csak egybehangzók legyenek az erkölcsi nevelés' céljára nézve, hanem ennek valóítására is eléggé képesek; 's hogy minél összehangzóbb irányban vezettettek és végeztettek be a' nevelésnek külön ágai, annál biztosabb mód ajánlkozik az erkölcsi önképzésnek nagy munkáját kezdeni, és abban foganattal haladni. Vagy a' testi nevelésnek hová kell utoljára célozni, hanem hogy a' testnek minden tehetségei úgy fejtsenek ki, és érlelődjenek meg az erőben, hogy az képes legyen a' benne lakozó isteni képnek, a' léleknek, segítségére lenni, minden erkölcsi céljainak valóításában? (II. r. 6. §.) És az értelmi művelésnek nem az-e fő törekvése, hogy az erkölcsi igazat, szépet, jót megismerje? (II. r. 11. §.) Szintúgy az érző-tehetség' képzésének is épen abban áll legnagyobb érdeme, ha ezt annyira művelte, hogy a' kellemet, 's a' jólétet nem a' testi érzékek' kéje, hanem a' vallás által megvilágosított okosságnak javalata szerint keresi; 's e' szerint a' vágyó-tehetségben, mint végpontban össze kell-vén egyezni végre minden egyéb tehetségeknek — látni, mi nagy figyelmet kíván annak képzése minden nevelőtől, a' ki kötelességének lelkesen meg akar felelni ¹⁾.

---

¹⁾ Biunde eml. m. II. k 272. l. Würlein eml. m.

12. §.

A' léleknek tehetségeit képezni lehet, és kell általán.

E' jelen munkának rendeltetésénél fogva nem az lévén czélja, hogy kézikönyv gyanánt szolgáljon a' nemzeti iskolamestereknek a' lélektudománybeli ismeretek' fejtegetésére, és előadásuk' módjára — valamint a' testi nevelésre nézve csak azon szabályokat, és ismereteket hoztam föl az embertudományból, mellyeket elmulhatlanul szükségeseknek ítéltem, azon szempontból tekintve, hogy a' növendék mind saját testi nevelésére, mind idővel másokéira is képes legyen ügyelni és ezt úgy, mint amazt célírányosan vezetni; úgy a' lélek' tehetségeinek képzését is csak azon oldalról kellett érintenem, hogy a' gyermek beláthassa azon szent, és mulhatlan tartozását, melly szerint egy részről köteles ő együtt munkálkodni nevelőjével a' maga szellemi képzésében, és azt a' tulajdonképeni nevelés' ideje után is szakadatlanul, és helyesen folytatni; más részről pedig, hogy annyi ismereteket ügyekezék szerezni a' lélektudományból már tulajdon nevelésének időszakában, és saját képeztetésének módjából, mellynél fogva annak idejében másoknak képzésére is jó foganattal folyhasson be.

Midőn tehát a' növendékekkel megismertetjük a' léleknek különféle tehetségeit; nem csak könnyű őket arról meggyőzni, hogy azokat tökéletesíteni tartoznak, de szinte örvendezve is fogják hallani, ha nem el vont okoskodással, hanem bizonyos, és ismeretes példákban előterjesztjük, a' míveltségnek mi magas fokára lehet emelni azt vagy emezt a' lelki tehetséget.

Mind azt, hogy lehet, mind azt, hogy kell a' lélek' tehetségeit képezni, mívelni, tökéletesíteni: eléggé értésünkre adta maga a' bölcs teremtmő már az által, hogy noha bizonyos célra alkotta ő az embert, mégis midőn

ez a' világra jó — sem testére, sem lelkére nézve nem az, a' mi lehet, és lennie kell; de hogy az lehessen, mint a' fának magvába belé adta ő a' leendő fának csirjét, virágát, gyümölcsét; úgy az emberben is elrejtette azon tehetségeket, mellyek által azzá lehet, a' minnek lennie kell. Azonban valamint a' növénymag, ha zárva tartatik, a' benne elrejtett tenyésző erőt soha ki nem fejtheti, virágot, gyümölcsöt nem hozhat, úgy a' léleknek tehetségeit is mély álom, és tehetlenség szenderíti az ő eredeti állapotjukban, a' mellyből föl kell tehát azokat riasztani, és ébriült állapotra serkenteni, hogy a' bennök szunyadó erőt kifejtván, természeti rendeltetéssökkel meg-egyezőleg munkálkodjanak.

Igaz hogy ezen tehetségek a' különféle szükségek' érzelme, az érzéki világnak reájok hatása, és a' képzés' ösztöne által csupán a' természetnek folyamatja szerint is elkezdenek fejtekezni, és az ösztönök' ingereihez képest munkálkodni: azonban mint a' tapasztalás bizonyítja, a' mellett hogy ezen természet' útja hosszadalmas, még igen bizonytalan is ¹⁾, mert e' mellett igen könnyen megtörténhetik, hogy a' léleknek egyik vagy másik tehetsége örökre a' maga tehetlen szendergésében veszzen; a' fölébrültek pedig rendeltetésökkel épen ellenkező irányzatban szokják meg munkásságukat. Valamint az emberi tehetségnek ezen önkénti fejtekezésü valóságáról könnyen meggyőződnek a' gyermekek, ha őket csak tulajdon tapasztalásukra figyelmeztetjük is; úgy ennek a' természet' bizonytalan útjára hagyatott képzésnek elégtelenségét sem lesz nehezebb megismertetni velök akármelly közönséges, és úgy szolván utmelléki példa által; innét pedig be fogják azon szükséges következtetést is látni, hogy a' ter-

¹⁾ „A' vadságban talált emberekről minden eddigi tapasztalások azt bizonyítják, hogy az ilyen szerencsétlenek az emberi okosságnak legkisebb jelét sem adták, hanem minden tekintetben csak merő állatoknak mutatták lenni magukat.“
Graser: Divinität. I. k. 11. l.

mészetnek ezen önkénti belmunkálkodását segíteni kell külről reá ható erő és munka által, hogy az embernek minden tehetségei összehangzólag, és annak rendeltetésével megegyezőleg fejlődjenek ki; be fogják látni, hogy tehetségeinknek gondos, és bizonyos elvek szerinti képzését az ön- és felebaráti szeretet, a' köz boldogság kívánja, sőt a' religio is parancsolja.

A' lelki tehetségek' képzése általán kétféleképen történhetik, a' külről reájok ható erő és munka által: a) ha a' gyermeknek szunypadó tehetségeit alkalmas módok által fölserkentjük, fejlődzésöket segítjük, és munkálkodásukban céljokhoz irányozzuk; vagy b) ha a' növendékekkel helyes, és az oktatás-tudomány' szabályaival mindenkép megegyező terv szerint bizonyos, és rendeltetésökhöz képest szükséges ismereteket közlünk. Az első mód nevelésnek, a' második tanításnak neveztetik tulajdonképen.

Mind egyik, mind másik módja a' képzésnek nem csak a' növendéknek szükséges, de minden élemedett korunk is, 's pedig szinte éltelfogytaig; mivel a' lélek' tehetségeit nem csak szünet nélkül kell, de úgy szólván határ nélkül lehet képzeni; legalább egyik, vagy másik tehetséget a' tökéletességnek olyan fokára lehet vinni, mellynek utolsó pontjára lehetlen előre számolnunk egyébként, hanem csupán nemlegesen; 's azért, mivel a' lehető legmagasabb fokára senki sem emelkedhetik itt a' tökéletességnek, mindnyájunkra nézve nem egyéb a' földi élet, mint neveléspálya egy jövődő boldogabb létre.

Különben tudva van az, hogy ezen földi pályánkba sok út vág belé, 's hogy mind a' nevelés, mind a' tanítás általi képzésnek különféle módjai vannak; általán úgy és akkor felelünk meg jelen hivatásunknak, ha szakadatlanul törekszünk az öntökéletesítésben előre haladni; és ha az okosság annyira kifejtekezett bennünk és az akarat olly kész annak javalatit követni, hogy a' jót egyedül azért cselekeszszük, mivel jó; ha nem is a' lehető legnagyobb tökéletességnek fokát, de elértük azt, melly erkölcsi

érettségnek neveztetik. Ezen szakadatlanuli törekvés, és erkölcsi érett korra jutás csak lépcsőnként történik. A' főbbek ezek: 1) a' lélek' tehetségeinek fölserkentése és kifejtése; 2) azoknak összehangzó képzése; 3) épségben tartása; 4) a' hiányosoknak orvoslása ¹⁾.

13. §.

A' lélek' tehetségeit természetes fejlődésök' rende szerint szükség képzeni.

Az magában is értetődik, hogy a' nevelő mindenkor szem előtt tartja ezen köz tapasztalásbeli igazságot, mint egyszersmind a' természetnek örök törvényét: hogy csak a' testi erők' érlelődésével, és ehhez képesti arányban lehet, és kell a' lelki tehetségek' fejtekezését is várni, és képzésökhöz sikeresen fogni. Igaz ugyan az, hogy az ismerő-, érző-, és vágyó-tehetség korán és majdnem azon egy időben kezdi munkásságának jelét adni — kivált ha a' testi nevelés minden tekintetben annak elvei szerint intéztetik — mindazáltal az ismerő-, és külön a' képző-tehetség — *Vorstellungsvermögen* — kívánja legelsőben is, úgy látszik, a' tulajdonképeni nevelésnek figyelmét, a' minden oldalú helyes gyakorlást, és iránytatást; csak minekutána lassanként ezen tehetségnek egyéb ágai fejtekezni indulnak, a' szemlélő- 's képzelő-tehetség, az emlékezet, és értelem bizonyos, és kívánt mértékig a' célirányos gyakorlás által megérlelődtek — akkor fogunk legszorosabban a' természetileg legkorábban fölserkenni szokott érző-tehetségek' ápolásához. A' vágyó-tehetséget végre, 's a' hozzá tartozó különféle ösztönöket sem lehet foganattal korábban szabályozni, mint mikor az okosság annyi-

¹⁾ Szilasy eml. m. I. k. Wörlein I. k. 83. l. — Pölitiz eml. m. I. k. 1—61. l. Zerrenner: *Methodenbuch*. 3. l. Geschenke. I. T. S. 19. *Encyclopaed.* 2. 3. 8. §. Vidmer. S. 27.

ra kifejlődött már a' növendékben, hogy a' léleknek minden egyéb tehetségei fölött átveheti biztosan a' kormányt és a' gyermek képes saját rendeltetését, és létének célját mind helyesen fölfogni, mind illőkép méltánylani.

Azonban a' mondottak által épen nem azt akarom jelenteni, hogy egyik tehetséget a' másiktól elszakasztva, vagy szinte egyiket a' másiknak elhenyélésével kell képezni; hanem csak azt, hogy az önként, és természetileg is legelsőben mutatkozni kezdő lelki tehetségre fordítsuk mindenek előtt figyelmünket, de úgy: hogy az által mindenkor vagy utat készítsünk a' másik rokon tehetséghez juthatásnak, és hatásnak, vagy az aluszékonyúl munkálkodó erőt ébreszszük és segítsük az élénken serénykedők után haladni.

Ugyanis, mint főlebb már megjegyeztetett, habár mi gondolattal, és az előadás' könnyebbitése' tekintetéből úgy szolván, tettel is elválasztjuk a' lélek' tehetségeit egymástól, és különféle ágakra osztjuk: létökre és munkásságukra nézve legszorosabb kapcsolatban, és megoszthatlan egységben vannak azok, úgy hogy egyedül csak közösen összehangzó képzésök, és munkásságuk által juthatnak rendeltetésök' végcéljához, melly nem más, mint az akaratnak az okosságali tökéletes megegyezése, mellyen az embernek legfőbb becse, erkölcsvallásos bélyege alapszik.

Vagy a' való igaz iránt nem annál tisztább-e vonzódásunk, szeretetünk, minél helyesebben ki van mívelve ismerő-tehetségünk? és ha érzésmódunk szilárd, és helyes — nem hajlik-e akaratunk is könnyebben az okosság' java-latira, és viszont?

14. §.

Külön az ismerő-tehetség' képzése.

Valamint az igazság' ösztönét — Wahrheitstrieb — magával hozza kiki születésével már: úgy a' tudás- és

és tanulásvágy is minden emberben megvan természetesen. Hogy sok gyermek kedvetlenül megy iskolába, ez nem azt bizonyítja, hogy — állításom' ellenére — az említett ösztön nem közönyös ajándéka a' természetnek, hanem csak azt, hogy sok vigyázatlan, és meggondolatlan szülők az iskolával, mint valamelly kínzóhely' rémjével ijesztgetvén magzatjaikat, maguk idegenítik el ezáltal azokat előre az iskolától; azért a' példának számtalan példákat állíthatunk ellenébe olyan gyermekekről, kik ha könyvhez, vagy darabka íráshoz juthatnak, gyönyörködve veszik azt a' nagyobb testvérek' példájára hónuk alá; majd meg, úgy látszik, egész elérzékenyüléssel énekelgetnek abból a' nélkül, hogy egy betűt ismernének. Innét az ismerő-tehetség' képzésére nézve azon legelső és természetes szabály következik, hogy a' gyermekben akármilyen módon el ne fojtsuk a' tudni-vágyás' ösztönét, 's azért midőn a' gyermekben még csak egyedül az állati — physische — természet munkálkodik, már akkor óvakodnunk kell, a' mennyire lehet, hogy a' megkívánt kellemesnek teljesítésével, 's a' megutált kellemetlennek elmozdításával ne késedelmeskedjünk, hanem a' gyermeknek természeti kíváнатit haladék nélkül teljesítsük: 's utóbb, midőn az már érteni kezd, mintegy sajnálkodásunkat mutassuk azért, hogy akarátját nem lehet teljesítenünk. Ezen bánásmóddal nem csak azt nyerjük, hogy az állati ösztönök föl nem ingereltetnek, és rendetlen indulatoskodásba nem hozatnak, utóbb a' zabolázást nehezen, vagy épen nem tűrhetők; hanem inkább arról fog a' gyermek meggyőződni, hogy igaz jó akaróji vagyunk, kik azt kívánjuk, és cselekedszük mindenkor, a' mi neki valósággal jó és hasznos.

A' gyermek lassanként a' csupa állati érzés, és vágyás' köréből kilép, és elkezd a' képező-tehetség' nála munkálkodni; a' minek jelét az által adja, hogy a' sírás vagy néma mutogatás helyett vágyásának tárgyát szóval

fejezi ki, és képzéseit azoknak neve által törekszik önmagában föntartani és emlékező-tehetségében megőrizni.

Ezen időkorban már, mint látni, a' nevelőnek sokkal nagyobb és gyümölcsesebb behatása van a' gyermek' ismerő-tehetségére; és pedig egy részről az által, hogy azt reá szoktatja érzékeinek, minél nagyobb figyelemmel és pontossággal használására az illető tárgyak körül; más részről, hogy a' nevelő mind a' gyermek-világból, mind a' közeletből jó alkalommal hozzon föl holmi érdekes tárgyakat, és azokat majd közel, majd távolabb terjedtségben, meddig a' gyermek' belátása hat, terjeszse elő, és mindegyiknek igaz, és helyes nevét vagy a' gyermekkel találgattatja, vagy maga adja. — Ezen módja az ismerő-tehetség' képzésének olly annyira ajánlatos, hogy azt szinte a' paradicsom' iskolájában is föltaláljuk, elébe vezette t. i. az ur Isten is lassanként az első emberpárnak minden állatokat, hogy ez azoknak nevet adna.

A' fejlődező lélek meg nem elégszik még azzal, hogy a' maga körében létező tárgyakat csupán szemeivel tanulta ismerni, és ismereteit azoknak pusztá neveik által megjelelni. Úgy látszik, hogy a' tudni-vágyással az élet, vagy inkább csak éldelet' ösztöne párosulván, szüntelen ingerli őtet a' tárgyak körüli mélyebb ismerkedésre; és ezen céljához untalan kérdezősködése által kíván jutni. Mi ez? mire való az? — későbbben: — miért van ez? miért van így? stb. Az efféle kérdések noha sokszor merő szokásból, és minden meggondolás, 's így valóságos tudni-vágyás nélkül tétetnek is, ne csak ki ne fárasztzák a' nevelő' türelmét, és ne csak könnyelműleg, vagy éppen helytelen válaszszal el ne vesse azokat, hanem béketűréssel használja, és legnagyobb nyereségnek tartsa őket: mivel éppen ezek által mutatja a' gyermek, hogy szellemi fejtődzésének azon pontján áll már, a' hol a' képező-, és értő-tehetséggel az ítélő-erő, az okosság is mutatkozni és foglalatoskodni indul; mire nézve tehát a' gyermeknek

még úgy szólván tágasabb mezőt kell mutatni, a' hol az új meg új tárgyak szinte késztessek őtet a' kérdezősködésre.

Mind a' kérdezősködésre ingerlés, mind természetesen a' felelet-adások úgy intéztetnek, hogy az ismerő-tehetség' körének terjedése mellett — aránylag gyakoroltassék az ítélő-tehetség is, és az okosság a' közéletre, a' nyugodt és csöndes, erényes életre nézve érleltessék.

Akár önként ajánlkozott, akár keresett alkalommal történjék a' köz beszélgetés, úgy vezetjük azt, hogy a' gyermek távol se gyanítsa, mint ha őtet tanítani akarnók, de minmagunk annál nagyobb figyelemmel tartjuk szemünk előtt ezen kijelelt pontokat: hogy a' gyermeket lépcsőnként vezessük át a' házi élet' szemléléséből az emberi élet' helyes fölfogására, 's a' csupán szemmeli fölfogásból annak az értelemnek, és ítélő-tehetséggeli megfogására.

A' különféle házi tárgyak' szemlélgetéséről majd a' háznak lakosira tereljük a' gyermek' figyelmét. Az állatokat az állatokkal, 's ezeket az emberrel hasonlítjuk össze, minden különböztető jegyeit, egyiknek és másinak kiszemléltetve, és megismertetve. És itt, 's így kezdődik lassanként az ember-, és lélektudomány' legelső megismertetése a' gyermekkel, és — ezzel a' való szellemi emberi élet a' szónak méltó értelmében. Ám ha a' gyermek rendet lát mindenben a' háznál; ha a' szülők, testvérek, cselédek egymást értve, szeretve, és segítve a' köz célra összemunkálkodnak; ha a' gyermek mindenütt jó szívet, tiszta érzésmódot, és a' hallott fejtegető beszélgetésekkel megegyező cselekedeteket lát, tapasztal maga körül; nem csak ismerő-tehetsége gyarapszik a' közélet' bölcs és hasznos szabályaival való megismerkedése által, hanem az utánzás, és hasonézés' ösztönei által szinte kénytetve érzi magát vonzódni a' hasonló érzés, gondolkodás- és cselekvésmódra. A' midőn pedig a' gyermeknek ismerő, ítélő, egy szóval, gondolkodó-tehetsége ekképen fejteke-

zik; a' midőn be kezdi látni, mi minden és sokféle kívántatik az élethez; midőn érti, miért van ez így, vagy úgy; miért káros, vagy tilos ez, és amaz stb: átlátja azt is, hogy az élethez megkívántatott szükségeknek beszerezhetése csak a' társaséletben, és — társaséletben a' valódi emberélet csak a' kölcsönösleg egymás iránt jóakaratú, igazságszerető, és egymáshoz rokon szeretettel viseltető emberek' egyesületében lehetséges.

És ez lenne a' nevelésnek első folyamata az ismerő-tehetség' képzésére nézve egybehangzólag az érző- és vágyó-tehetséggel a' tulajdonképeni gyermek-kornak bezártáig; melly nevelés' módját következképen egyenesen a' szülőktől kellene várni. De hányadik szülő akar, hányadik tud ekképen bánni szülöttével? Mint tudjuk, a' házi nevelés — kivált a' köznépnél — (I. r. 7. 's köv. §.) alig terjed másra, mint hogy némelly durvább kitörésekért megfeddi a' gyermeket — sokan ezt sem teszik, és holmi aprólékos foglalatosságokra tanítják, vagy inkább kényszerítik — szám-talan szülő ezt sem teszi, és mind ezek fölött holmi imád-ságokat ver annak emlékező-tehetségébe. A' gondolkodó-tehetség' műveléséről szó sincs; de nem is lehet iskoláink' jelen álladalmában! és mégis a' gondolkodó-, az ismerő-tehetség' képzése az iskolai nevelésre marad, a' házi nem teljesíthetvén¹⁾.

¹⁾ A' felsőbb osztálybelieknél sem áll jobb renden a' gyermek' gondolkodó-tehetségének képzése. Itt csak a' test' hizlalása körül fordul meg minden gond, 's ha ezen tekintetből kellene is a' gyermeknek maga felől gondolkodni — gondolkodnak szülői, a' cseléd stb helyette! 's — „Musik-, Zeichnen-, Sprach-, Schreib-, Rechnen-, Tanzmeister tragen das ihrige dazu bei;“ melly mesterek nem volnának ugyan czél elleniek a' gyermek' gondolkodó-tehetségé' képzésére nézve; de ott a' bökkenő, a' mi következik: — „Zumal da diese Leute meistens Fremde sind, die über ihre Methode, und Wissenschaft Niemandem Rechenschaft zu geben schuldig sind, relegirte Studenten, Ex-Officiere, ab-

Az ismerő-tehetség' képzése — mint a' főlebbi szám alatt mondatott — nevelés és tanítás által történik. Kétségen kívül igen könnyű volna mind egyik, mind másik mód által a' gyermek' gondolkodó-tehetségét képezni, ha a' most előadott mód szerint menne a' házi nevelés, és a' hol ez megszűnt — ott kezdhetné az iskolai — mind főlebb főlebb emelkedvén a' tehetségek' kifejtődésével aránylag a' tárgyaknak valamint ismeretében, úgy azok' számának, és a' különféle viszonyok' terjedékenységeiben is. Azonban mivel a' házi nevelés végképen parlagon hagyja a' gyermek' gondolkodó-tehetségét, és azért ez a' mit lát, hall, sajdít, tapasztal stb mindent csak felületesen lát, és hall; mindent vakon hisz, a' nélkül hogy valaha valaminek észgyőző okát keresné; következőképp valamint a' legszertelenebb kábaságokra, sőt akármedly undok tette is könnyen elcsábítható; úgy magára hagyatva, a' legcsekélyebb körülállások' összeütközésében sem képes magán segíteni; sőt a' religióban sem tud lelki inségeinek idején elegendő világot, erőt, és vigasztalást lelni; mondám mivel ekképen teljességgel míveletlen hagyja a' házi nevelés a' gyermek' gondolkodó-tehetségét — annak némi kipótlására szinte a' főlebb említett lépésnél kellene a' lélektudománybeli ismereteket elkezdeni az iskolában; a' mi annál kevesebb veszteséggel, vagy inkább annál nagyobb haszonnal történhetik, mivel a' gyermekek többnyire igen kis korukban kezdik az iskolába járást mind falun, mind városokban, a' mikor még a' tulajdonképeni, és eddig szokásban levő tanításmód csupa kín, és gyötrellem reájok úgy, mint a' tanítás tüstént az a, b, c-én kezdő mesterre nézve is.

A' mód' kimerítő előadása, mely szerint az érintett rendszerhez képezni szükséges a' gyermekek' gondolkodó-tehetségét a' nemzeti iskolákban, e' munka' körén kívül

---

gedankte Wirthschaftsbeamte, bankrotirte Kaufleute und Schauspieler.“ — Pius Desi. 67. l.

levén, ezeket vélem szükségesnek említeni: 1) előre bocsájtván azt, hogy a' lélek' tehetségeit képezni, művelni, tökéletesíteni lehet, és kell — legelső gond fordítassék arra, hogy a' gyermekkel tudassuk ezen képzésnek mind közelebbi, mind végcélját. Amaz nem más, mint a' lélek' összes tehetségeinek olyan egymás közt megegyező, és összehangzó munkásságba hozása, melly által emez — a' végcél — valósítassék; a' melly ismét nem egyéb, mint a' valláson alapult erényes életbölcseiség. Ezen képzés célja kézzel tapinthatólag mutatja a' tanítónak azt is, hogy az ismerő-tehetség' képzésére nézve azok az érdekes és legelső tárgyak, mellyek a' gyermeket ezen valláson alapult élet-tudományára vezetik; sőt azon ismereteket is, mellyek természetöknél fogva nincsenek egyenes kapcsolatban, úgy szólván, ezen végcéllal — végtére mégis ide vezesse azokat. 2) Ugyan ezen képzés' céljából következik, hogy a' gondolkodó-tehetség' képzése sem a' lélek' többi erőjének elnyomásával, sem a' test' épségének sérelmével, annál inkább az erkölcsösségnek és vallásosság-nak kárával ne történjék ¹⁾. 3) Valamint szükséges elvárni egy részről, míg a' gondolkodó-tehetség' ágai egymás után fejtődnek, és mindjárt kétségbe nem esni, ha egyik vagy másik gyöngébben kezd munkálkodni; úgy más részről mind a' nevelő, mind a' növendék szem előtt tartsa, hogy az elmebeli tehetséget a' természet, — az istenség — megadta ugyan minden embernek, de nem egyenlő mérték szerint; azonban vigasztalja a' növendék magát azzal, hogy ha talán egyebeknél csekélyebb mértékben részesült is az elmebeli tehetség' ajándékában — ez nem csak nem

---

¹⁾ „Denn ausserdem würden Eigensinn, Rechthaberei, früher Weisheitsdünkel, Eitelkeit, Verachtung des Lehrwortes, Trotz gegen Gebieter, Unabhängigkeitsfrevl mit den wachsenden Verstandeskenntnissen wachsen, und die ganze Kultur am Ende in das Laster der Kultur übergeben.“ Widmer I. k. 79. l.

akadályozza az ő rendeltetésének eszközölhetését, hanem inkább Isten' rendelése az, hogy épen ezen mine-műségű tehetsége által azt kellőleg művelve, és használva eszközölje ¹⁾; sőt ellenkezőleg ha a' nevelő erőtetné tehetségén fölül valamire növendékét, — vétene a' természetnek bölcs végzése ellen; úgy a' növendék ezen erőtetés által könnyen vagy hiuvá, 's nagyralátóvá lehetne vékony, és silány tudománya mellett, vagy kárt vallhatna testi épségében ²⁾. De még más részről el se csüggedjen a' gyermek, ha valamelly elmebeli munka nehezezsén esik, annál inkább előre semmit neheznek ne képzeljen, vagy épen lehetlennek, a' mi tőle kívánatik. Ezért kezdjük el az elmebeli munkákat a' legkönnyebbekben, és mulattatókon, hogy lassanként a' munkásság' terhért megszokja a' gyermek, és az örömtelen foglalatosságot is szívesen tegye, midőn a' kötelesség parancsolja; 's azért ha valamelly munka súlyosabban esik is, nem kell azt félre vetnünk, és mind untalan másba, és ujba kapnunk; mert az valamint más dolgában, úgy elmebeli művelésében sem ér soha czélt, a' ki lepke' módjára szállong egyik tárgyról a' másokra. Ellenben az elmének, és figyelemnek hosszabb ideigi megfeszítését sem kívánhatni a' gyöngye gyermektől: hanem majd pihenéssel, majd könnyebb tárgy' előfordításával tágitunk azon.

4) Az ismerő-tehetség' képzésében különös figyelmet kell arra vetni, ha valljon a' gyermeknek értelme nincs-e már

¹⁾ „Es können nicht alle Menschen Künstler, nicht alle Gelehrte, nicht alle Philosophen, nicht alle Regenten seyn: aber in dem Künstler, in dem Gelehrten, in dem Philosophen, in dem Regenten soll das Animalische dem Geistigen untergeordnet, und in den geistigen Sphären die religiöse die allgebietende seyn.“ Sailer eml. m. 43. l.

²⁾ „Es liegt hierin im Grund, warum unter Künstlern so viele Stümper, unter Gelehrten so viele Krüppel, unter Staatsmännern so viele Invaliden seyn.“ Sailer eml. m. 42. l.

elfogulva holmi hibás, bal, helytelen, babonás stb véleményekkel? és hogy el ne fogódjanak, mennyire lehet: óvjuk azokat, úgy mint a' mellyek utóbb a' legtisztább, és üdvösebb igazságoknak sem engednek azok' elméjében sem helyet, sem hitelt. Végre 5) megmondjuk növendékeinknek azt is, hogy a' hasznos ismeretek' szerzésére nincs ugyan biztosabb és rövidebb út, mint a' tanítás általi; mindazáltal valamint a' tanítás egész életünkben nem tarthat, úgy nem is foglal az mindent tökéletesen magában, következésképen az elméleti művelődésnek másféle módjait is szükséges használnunk u. m. a' tapasztalást, tudós és erényes emberekkel társalkodást, és a' jó könyvek' olvasását; a' midőn azt is értésökre adjuk, hogy ezen és hasonló módok által csak akkor növekedhetnek jó foganattal és renddel ismereteink, ha a' tulajdonképeni tanítás által előre el vagyunk már amazokhoz készűlve.

Ezeket, és ennyit általán a' gondolkodó-tehetség' képzéséről. Miképen lehet, és kell külön annak minden ágait képzeni? a' módnak előadása ide nem tartozván, általán ezekre teszszük növendékeinket már a' nemzeti iskolákban figyelmetesekké:

1. Mivel minden ismereteink közvetve, vagy közvetlen a' testi érzékektől származnak: kiváltképen holmi ismeretes példák által terjeszszük a' gyermekek elibe: mi nagyon káros az a' közéletben is, ha az ember okosan figyelve, és kellő ügyességgel nem tudja használni külszékeit; számtalan édes örömek, és ártatlan gyönyörűségektől fosztja meg az magát — és szintolly számtalan bajt, kárt, 's kellemtelenségeket okoz magának, sőt gyakran másoknak is, a' ki csak futva tekint meg mindent; vagy a' másoktól hallással meglegecszik ott, a' hol magának kellene látni stb; mert a' mint érzékeinket használjuk, 's a' mint az ezeken történt benyomást sajdítjuk és felfogjuk — helyesen vagy helytelenül — a' szerint lesznek képzeink is a' tárggyal megegyezők, vagy

meg nem egyezők, és ennél fogvást ítélünk is helyes vagy helytelen, következésképp cselekvéseink is jók, vagy rosszak.

A' külsőnél semmivel kevesebb, sőt nagyobb figyelmet érdemel a' belérzés, melly által a' lélek a' maga állapotját mint sajátját képezi magának; vagy is az én' tulajdon érzelmeit, vágyódásit, szenvedelmeit, ideáit, szóval a' mi benne létezik, és történik — szemléli, és megtudja.

Valamint a' gondolkodó-tehetség' képzésére, úgy általán az erkölcsi nevelésre nézve igen sok függ attól, hogy ezen belérzés, vagy szemlélés minél korábban fölserkentessék és műveltessék a' gyermekben. Az olyan növendék ugyan is soha sem fog részt venni tudni mások' szellemi állapotjában, ki a' magát ismerni, sajdítani nem tanulta; de önmagát sem ismerheti igazán, és alaposan, ha jókor meg nem szokja, az önbelsejére figyelő szemeskedést. Az édes és tiszta öröm, melly különben az igaznak, szépnek, 's jónak szemléléséből fakad, nem fogja őt soha különben érdekelni, mint a' mennyire állati részét kecsegteti. Tehát a' gyermeket úgy szólván önmagába bevezetjük — kivált valamelly épen kedvező alkalommal — és reá emlékeztetjük, mit érzett ekkor, és ekkor? mi történt az ő belsejében? mikép viaskodott önmagával a' tett előtt? mit érzett a' cselekvés közben? mint elégedett meg annakutána magával stb? hogy ekképen megtanulja: mire kelljen figyelnie, hogy önmagát ismerhesse, vagy a' belérzetről világos fogalma lehessen.

2. A' gondolkodó-tehetségre nézve hasonlóképp észgyőzőleg megmutatjuk a' növendékeknek, hogy az olyan, igazán megelegült, boldog és — kivált erkölcsi tekintetben — jó ember soha sem lehet, a' kinek értelme, és ítélő-tehetsége sorsához képest eléggé ki nincs művelve. Vakon botorkál az ilyen ember mások' példája után a' nélkül, hogy megvizsgálná, valljon ő hozzá, és körülál-

lásához illik-e, alkalmas-e, vagy nem az idegen példa? tárva annak valamint agya, úgy szíve is akármelly kába, vagy vétkes javalatoknak elfogadására, 's tulajdon indulatjainak is rabja levén, hogy ezeknek ingerét zabolátlanul követhesse — kész a' közjót úgy, mint az erényt és vallást azoknak fölládozni; legalább egyaránt hajol a' könnyű- mint a' semmihitűségre ¹⁾. Különben e' mellett még arra is figyelmetesekké teszszük növendékeinket, hogy a' gondolkodó-tehetség' képzése nem abban áll egyedül, hogy csak holmi tudományok' tanulásában gyakoroljuk azt. Sok ember lehet olyan, ki a' földművelésen kívül semmi tudományt sem tanult, és mégis mívelt, sorsához képest gondolkodó-tehetsége. A' tanulás is csak eszköze, nem pedig célja az értelembeli képésnek. Minekelőtte — szorosabb értelembeli — tanulásához fogunk gondolkodó-tehetségünknek már — legalább bizonyos mértékig — ki kell fejtődve lennie. A' gondolkodó-tehetség' képzése tehát tulajdonképen abban áll, hogy a' gyermek helyes fogalmakat, ismereteket tudjon magának szerezni; önhatólag a' tárgyakról gondolkodni, 's eleget belátás, 's megbírálás után magát minden tetteire elhatározni. Igaz, hogy ilyen érettségre nem oly hamar lép a' gyermek' értelme; de csak ugyan képes ő korához képest az öngondolkodásra, csak idejében annak módjába bevezetessék. Legtöbb függ itt a' figyelmezéstől. Nem elég azonban csak azt mondanunk a' növendéknek: vigyázz, figyelmezz stb! hanem azt is meg kell fejtenünk, miben áll a' figyelem, 's hogyan kell valamire figyelni. Figyelés nélkül mindenkor hijános, vagy legalább gyakran egyoldalú lesz az értelem' munkája. Hogy

---

¹⁾ — — — — rudibus vix ulla pudoris
Est ratio, atque palam vetitos solvantur in actus
Iridetque sacras petulans inscitia leges.

tehát tiszták, helyesek, mindenoldalúak legyenek az értelem' fogalmi; szükséges különösen az elvonáshoz, és egybe-hasonlítás-hoz idejében szoktatni a' gyermekket, a' mit igen korán, és könnyen megtehetni annak saját köréhez tartozó, és szemei előtt ismeretes tárgyaknak nagyságára, színére, alakjára, és az egymáshoz hasonlóságnak, vagy egymástóli különbözésnek bélyegeire figyeltetvén őket. De legfoganatosabb gyakorlása az értelemnek — kivált az erkölcsösség' tekintetéből — alkalmatosságot adni a' gyermeknek, míg annak akaratja a' maga eredeti épségében vagyon, hogy erről vagy arról a' tetről ítéletet hozzon. — (Talán egyenest tulajdon hibás tettét bíraltatni nem tanácsos, nehogy belmeggyőződése ellen mondjon ítéletet, a' mit hihetőleg meg is tesz, kivált ha nem úgy tesszük a' kérdést, mint kell.)

3. Midőn a' gyermekek előtt ismeretes házi állatokról beszélget a' tanító, és azokat mind egymás között, mind az emberrel összehasonlítja: igen jó alkalom van ekkor velök az okosságot megismertetni, és egyszerűs-mind az Istennek ezen becses ajándékára azokat figyelmetesekké tenni, úgy mint a' melly által maga a' teremtő megkülönböztette az embert egyéb állatoktól; 's azért a' ki azt kellőleg ki nem míveli, 's vele minden dolgában helyesen nem él — az elássa a' természetnek ezen drága adományát, és önként az állatok' sorában marad.

Megmondja továbbá tanítványinak azt is, hogy az okosság' képzésének fő czélja az, hogy a' jót — az erkölcsi jót — egyedül azért válaszsza, és javálja az akaratnak, mivel jó. A' honnét következik: hogy az okosság'nak tiszte, a' léleknek minden tehetségeit kormányozni; melly akkor lép érettségének korába, midőn az igaznak, szépnek, jónak megismerésében és szeretésében összehangzó megegyezésre bírta a' lélek' három fő tehetségeit; következik tovább, hogy az okosság' képzésével főleg és tulajdonképen az erkölcsi életre kell céloznunk — mert egyéb világi dolgaink' szerencsés folytatásához meg-

kivántatott ügyesség egyességnek neveztetik: nem az a' czélja pedig nemzeti iskolai nevelésünknek, hogy elméncz speculánsokat, eredeti művészeket stb készítsünk; hanem munkás, sorsukkal megelégedni tudó, hűséges és erényes életű embereket, polgárokat, és keresztényeket; a' hűséges, munkás és erényes élet pedig csak a' religión épülhet, valamint ez meg az Isten' isméréten: tehát az okosság legdrágább kincse, legérdekesebb foglalatossága — az Istennek mint minden o k o k' vég- és fő okának tiszta és helyes ismerése; annak szaván tökéletes megnyugvás, a' léleknek halhatatlanságáról, és az erénynek szakadatlan gyakorlására kötelező tartozásunkról szilárd meggyőződés.

El nem mulasztja végre azt is megemlíteni, hogy ezen legfőbb ideákat, melyekre az okosság vezeti a' gondolkodni tudó embert, kiváltképen pedig az erényt sokféle akadék, veszély, és nehézségek környezik minden oldalról; melyek ezen legdrágább tulajdoninkat nem csak hatalmasan megrendítik, de meg is fosztanak tőlök, ha nagyobb erővel ellent nem állunk, 's birtokjukban rendíthetetlen alapokkal meg nem erősítjük magunkat.

Többször, midőn a' gyermeket arra oktatjuk, hogy mindent helyesen megfontolva oknál fogva, és meggyőződéséből kell az embernek cselekedni, jegyezzük meg azt is, hogy ezen helyes oknak, és meggyőződésnek nyomozása épen nem zárja ki a' kültekintet iránti engedelmeskedést; sőt ezt szint olly szükségképen parancsolja maga az okosság, valamint kénytelen megismerni a' társas életben a' függésnek szükséges voltát.

4. Az okosság után legnagyobb figyelemre méltó a' képzelő-tehetség — Einbildungskraft — mivel legtöbb befolyása van életünkre mind erkölcsi, mind egyéb tekintetből. Megmondjuk tehát növendékeinknek egyebek között, hogy minden hasznos találmányok és mesterségek, melyekre, úgy látszik, elejénte szükség vezette az embereket, tulajdonképen mégis a' képzelő-tehetség földözte

föl, és alkotta czélirányos egészszé; hogy gyakran kiknek sem értelmüket meg nem győzhettük, sem akaratjokat meg nem hajthattuk észgyőző okokkal — kívánatunknak élénk előadásával föltüzelve képzeletüket — mindent megnyerhetünk könnyen. Azonban csak addig illy jótékony és rendes ezen lelki erőnek munkálkodása, míg összehangzásban van az okossággal, és ennek képzeményeit, elmeképeit — Ideale — törekszik előterjeszteni; azokat úgy szolván láthatókká, 's tapasztalhatókká tenni, — versinnlichen — a' midőn a' léleknek egyéb tehetségeit is, mintegy fölmelengetve saját tüze által — munkásságba hozza, és az élénk színekkel föstött igaznak, szépnek, 's jónak valóítására hathatósan ösztönözi. Ellenben ha a' képzelő-tehetség kiüti az okosság' jármát, ha korlátlanul, és állapotás nélkül szállong egyik tárgyról a' másikra; ha a' való világból a' költemények' tartományába csapong, és e' kettőt egygyé kívánja varázsolni stb: nem csak az okos meglepültségnek, és rendes élet' nyugalmanak minden áldásitól fosztja meg az embert, nem csak kába rémekkel, és kilábolhatlan nehézségekkel gyötör ott is, hol semmi sincs; hanem elvonván a' figyelemnek kellő megfeszítésétől az elmét, 's az által a' tárgyak' mivoltának, 's becsének helyes felfogását akadályoztatva, a' lélek' egyéb tehetségeinek munkálkodását is meggátolja. Így lobbantja föl a' tisztátalan gerjedelmeket a' képzelet, ha képei egyenest az akarattal jőnek érintésbe; így keletkeznek a' vak és babonás hitnek szomorító tévedései, ha az okosságnak világító fáklyáját elnyomja a' képzelő-erőnek tömérdek füstje stb.

A' mennyire tehát a' képzelő-tehetség egykori képeinket, és ismereteinket föntartja, és a' feledékenységtől megőrzi, 's annak idejében ismét előnkbe állítja — igen becses ajándéka a' természetnek; de épen illy igen kártékony is lehet, ha az okosságnak engedelmeskedni, és ez által magát kormányoztatni engedni vonakodik. Ezen visszavonás és meg egyezés pedig annál gyakrabban

és könnyebben megtörténhetik a' képzelés és okosság' között, mivel annak képei szándéklatlanul is — unwillkührlich — előállnak a' képszövetkeztetés' törvényei szerint. És az, a' mit tovább a' képzelő-tehetségről a' növendékek előtt megfejtetni, és szívökre kötni szükséges, hogy a' köz és erkölcsös életre nézve tudják, miképen segíthessenek magukon, hogy előbbi kellemes, hasznos, és illedelmes képzeteiket megújithassák, vagy a' kellemtelenek, rútalmasok, és erénytelenek önkénti megjelenésüktől menekdhessenek a' képszövetkeztetés' törvényeinél fogva.

Megfejtjük tehát, vagy inkább saját tapasztalásukból figyelmetesekké tesszük a' gyermekeket ezekre: 1) minél kedvesebb, vagy kellemetlenebb valami előttünk, annál könnyebben megújul annak emlékezete előttünk akaratumk ellen is a' kedves, vagy utált tárgyhoz hasonlónak látása által. Az írni szerető gyermeket egy darabka papiros, mellyet talán épen játék közben sodor el a' szel előtte — megemlékezteti, hogy még az iskolában föladott írásbeli foglalatosságát nem végezte el; — nem különben a' ki hazugsága miatt egyszer érszékenyen meglakolt — valahányszor a' vesszőt látja, annyiszor megújul egykori vétke elleni gyűlölsége. 2) Mind azon régi képeinket, mellyekkel némi hasonlatosságban van jelen állapotunk, vagy a' régiekkel a' mostani időnek, helynek stb körülállásai, szándékunk ellen is megújítják jelen körülményeink. Midőn egészségünk' bomladozásának némely jeleit tapasztaljuk, vagy azon helyet ismét látjuk, hol egykor megbetegedtünk, annyira megemlékezünk régi nyavalyánkról, hogy még a' gyógyszerek' inelgő ízét, és szagát is látszatunk érezni. 3) Azon képek is könnyen megújulnak, mellyek keletkezésökkor különösen értelmünkre és leginkább szívünkre hatottak. A' melly helyen jó barátunkat egykor büntelen láttuk szenvedni, el nem mehetünk mellette a' nélkül, hogy a' tett' méltatlanságának és barátunknak képe előnkbe ne lebbenjen stb. Ezekből igen

könnyen le fogják maguk a' növendékek azon szabályokat következtetni, melyekhez magukat alkalmazniok kell mind akkor, ha régi képeiket meg kívánják önként újítani, mind pedig azon esetben, ha az önként tolongóktól menekedni akarnak. Azonban a' képzelő-tehetség élesztésének, vagy csillapításának, szóval, kormányzásának módja ide nem tartozván, ezekre teszszük még növendékeinket figyelmetesekké: a) a' képzelő-tehetség' aluszékony-sága, vagy élénksége sokat függ az embernek testi alkotásától is, valamint életmódjától, társalkodásától stb. b) A' képzelő-tehetséget soha sem kell elfojtani ügyekezni; mert semmi kegyetlenebbül meg nem boshúlja magát az emberben, mint az elfojtott képzelő-erő. Ugyan is a' képzelő-erő vagy a' jóban, vagy a' roszban tünteti ki élénkségét; ha jóban — valamint magára a' személyre, úgy az egész községre, vagy nemzetre nézve káros lenne a' nagyra termett elmét eltikkasztani; ha roszban — vágjuk el bár egy útját — százat nyit százféle roszra magának. A' roszra hajló élénk képzelésnek tehát nem az az orvoslása, hogy elfojtsuk; hanem aránylag súlyosított foglalatokodással tereljük célirányosan annak irányzatát. c) Mivel nagy részént a' képzelő-tehetségtől függ a' szívnek vidorsága, vagy kedvetlensége, nyugtalansága, vagy csöndessége, sőt magának az életnek szeretete, vagy unása: a' képezésnek valósággal létező tárgyait megkülönböztessük a' merő képzelésnek tündérérzeteitől; melyek noha nem léteznek a' természetben, mégis majd öldöklő félelemmel nyugtalanítanak, majd haszontalan reményekkel epesztenek, és valamint a' közéletben, úgy az erény' és vallás' dolgában a' legveszedelmesebb tulságokra vetemítenek.

5. A' képzelő-tehetséggel legközelebbi rokonságban van az emlékező-erő, melytől csak abban különbözik, hogy gyűjtött képeiből nem alkot újakat; hanem a' gondolkodó-tehetségnek mintegy bizományosa azon képzelme-
ket, fogalmakat és ismereteket őrizi meg, és adja vissza,

mellyeknek birtokára az valaha szert tett. Emlékező-tehetség nélkül tehát minden tanulásunk, és törekvésünk olly haszontalan, és sikertelen volna, mint azok' fárad-sága, kik rostával merítgetnének vizet.

Valamint egyéb elmebeli tehetségeket, ugy ezt is igen különböző mértékben osztogatta a' természet; sőt azon egy emberben is ritkán van ez egyéb tehetségeivel egyenlő arányban. Vannak azonban különféle módok, mellyek által tökéletesíteni lehet¹⁾. Többnyire megmondjuk növendékeinknek, hogy az emlékezet' tökéletessége és műveltsége nem abban áll, hogy teli tömjük sok értetlen szavakkal, vagy különféle tárgyak' neveivel — kivált gyöngébb korunkban, minekelőtte lelki tehetségeink elégé ki nem fejlődtek; hanem abban, hogy azt világos, megkülönböztetett, és helyes fogalmakkal gazdagítsuk; olyan dolgok' fogalmaival, és ismeretivel, mellyeknek a' köz, és erényes életre hasznos vagy épen szükséges voltát belátjuk; következésképen minden szónak az értelmén kell keresztül menni az emlékezetbe, ha azt akarjuk hogy tanulásunk állandósan is megmaradjon abban, és hasznát is tudjuk venni²⁾. Különben is a' mit jól megfontolunk, vizsgálunk, értünk, könnyebben és szívesebben tanuljuk, és a' képszövetkeztetés' törvényeinél fogva jobban reá is emlékezünk. Azonban mivel csak arról gondolkodhatunk, ítélhetünk, és beszélhetünk helyesen,

¹⁾ „Hogy ezen lélektudománybeli fejtegetések annál érdekesebbek legyenek a' gyermekek előtt, igen jól esik a' tárgyhoz alkalmazott példákat fölhozni; p. o. az emlékező-tehetségre nézve: Scaliger János három hét alatt egész Horust betanulta — és négy hónap alatt minden görög poetát. — Grotius H. a' mit egyszer elolvasott, többé el nem felejtette. Julius Caesar minden katonáinak nevét tudta stb.“ Hoffbauer: Naturlehre der Seele in Briefen. S. 181.

²⁾ „Quod memoriae committi debet, perspicue prius intelligatur.“ Ratio P. Educationis. 237. §.

folyvást, és rendszeren, a' mire jól emlékezünk, a' szavak pedig épen olyan bélyegek, mellyekkel a' dolog' értelmét is meg szoktuk magunknak jelelni: nem árt a' gyermeknek, ha, a' melly dolgot jól megértett, azt a' tanítónak szavaival tanulja is be; mivel ez által emlékezetét is gyakorolja, a' nyelv' tisztaságához is hozzá szokik, és a' gondolatoknak természetes, vagy tudományos rendszerű előadásához ¹⁾.

15. §.

Az érző-tehetség' képzése.

Képező-tehetségünk által megismerkedünk a' bennünket környező testi világgal; értelmünk, és okosságunk által különféle tárgyakkal viszonyaival, és céljokkal. Azonban haszontalanok, 's reánk nézve érdektelenek volnának mind ezen ismeretek, ha a' természet' ura meg nem ajándékoz bennünket olyan tehetséggel, melly által azoknak jóllétünkre ható befolyását is megtudjuk. És már maga ezen egy tekintetnek fejtegetése eléggé meg fogja a' növendékeket győzni arról, mi nagyon, 's mulhatlanul szükséges legyen az érző-tehetséget képezni és kellőleg művelni.

Igaz ugyan, hogy az érző-tehetség önként is elkezd fejtődni, és pedig mindeneknél korábban; de épen azért szükséges legelsőben is gondoskodásunkat arra fordítani, hogy se el ne fojtassék, sem egyéb szellemi tehetségek fölött nyomasztó erőre ne kapjon, vagy akármi módon hibás irányt ne vegyen magának. Az érző-tehetséget fejtődzése' korában egy gyöngye virágbimbóhoz hasonlíthatni. Mint ezt, úgy amazt is minden erőszakos

---

¹⁾ Graser: Divinität. I. k. 233—247. I. Sickel. 114—128. I. Pölitz' I. k. 57—115. I. Szilasy. I. k. Szabó Ján. 40. I.

illetés akadályozhatja kifejlésében, vagy végképen elhervaszthatja a' szükséges ápolásnak hiánya. Vagy mi is lehetne más oka annak, hogy a' köznépben olly hideg részvétlenséget tapasztalunk az igaz, szép, 's jó iránt, mihelyest saját hasznát, vagy állati gyönyörét nem látja abban, mint hogy érző-tehetsége vagy soha föl nem ébresztetett, vagy az állatiságon fölül emelkedni, a' nemesebb — szellemi — érzelmekkel megismerkedni nem tanult? Innét van az, hogy noha a' nagy természetben, mellynek ő gyermeke, minden kicsinység örömet lehel feléje; minden tárgy uj meg uj gyönyört varázsol elibe, és életbölcseiségre, 's megelégtülésre inti: mégis állapodás nélkül szállongnak azokon az ő hideg képzei, és fölmelegülést nem tudva sikamlanak rajtok az ártatlan szépnek érzelmét nem ismerőnek pillanati. Ha reggel a' napnak arany sugárit látja a' messzi láthatáron elterülni, és a' harmatnak gyöngy csöppeiben, a' madarak' bájló hangicsálásában mindent életre ujulni; vagy midőn a' vidék' halmait könnyű homály borítja, 's csak a' halavány hold rezgi az élet' jeleit: nem, o! nem hevül — nem tud hevülni ércz keble azon láthatlan kéznek imadására, melly mind ezeket élteni és kormányozza — sőt olly hidegen tudja ő ezen mindenható' nevének bectelenítését, és káromoltatását hallani, mint annak imadására csupán ajaki nyilatkoznak meg néha a' nélkül, hogy szíve is részt venne abban.

Azonban ez csak nemleges kár, úgy szólván, az érző-tehetség' föl nem ébrüléséből. De ennél sokkal terjedékenyebbek, és veszedelmesebbek ezen tehetség' fonák műveléséből eredni szokott következtetések; mellyek pedig, úgy látszik, mind az alsóbb, mind a' felsőbb néposztálynál egyaránt dűlják a' tiszta erényességnak, és köz jóllétnek gyökerét. Már fölebb érintetett (I. R. 7. 8. 9. §.), miképen fojtja el sok szülő tulajdon szülöttjében a' legszentebb érzelmeket azoknak mingyárt első fejtekezésekben, és hogyan fagylalja meg sok szülő tulajdon gyermekének

még hajlékony szivét majd az állapot, majd a' divat, és szellem' hiúságának fölláldozva az emberiségnek sérthetetlen jogait — naponként tapasztaljuk; de tapasztaljuk még századunknak más két veszedelmes örvényét is, mellyekbe a' föllázadt, és kormánytalan érzésmódnak számtalan rabjai sodródnak minden pillanathban. Az önzés', és bujaság' örvényei ezek — sőt ezen lázultság a' legirtózatossabb túlságokra vetemíti még azon érzelmeket is, mellyek magukban legszentebbek, és az emberi szívnek egyedüli kincsei. Vagy vannak-e a' vallásos érzelmeknél szentebbek? És mégis, ha vagy titkoskodó — mystische — merengésre, vak érzélgésre, vagy szinte tébolygó dühre fajzanak, volt-e, lehet-e náloknál az emberiségre nézve pusztítóbb csapás? Hát a' kik az erénynek tiszta és mennyei köntösét öltik magukra, hogy az alatt vagy régi undokságukat elrejtsek, vagy vétkes szándékukat bátrabban teljesíthessék — nem hasonló roszak-e ezek a' társas életre nézve a' fában rágódzó féreghez, melly azt a' kertésznek minden szemeskedése és ápolgatása' ellenére is lassanként elemészti?

Ellenben ha a' késedelmesen fakadó érző-tehetség jó móddal ébresztetik, és mind ez, mind az önként fejtekező, megjelenésének első pillanatjától fogva nem csak természeti épségében, és tisztaságában megőriztetik, hanem mind inkább és inkább serkentetik a' való igaznak, a' nemesebb szépnek — vallásosságnak — és a' közönyös jónak — erényességnek — kellő méltánylására, és ezen irányzatában olly rendíthetlen szilárdságot ölt magára, melly az okosság által kormányoztatva valamint a' merő állati belingereknek, úgy a' kül-, bár milly hatalmasan, 's bár milly oldalról rohanó, vagy hízelegve kínálkozó csáboknak képes ellentállani; ha, mondom, az embernek érző-tehetsége ekképen ki vagyon mívelve, nem csak a' fönt említett emberi nemet fenyegető két legveszedelmesebb örvénytől van meg mentve, hanem valóságos, és szakadatlan áldások közt él, és áldást terjeszt maga körül má-

sokra. Az ő egybehalmozott dolgainak izzasztó terhe alatt nem tompulnak meg érzelmei a' természet' fensőbb szépségeiben gyönyörködni, sőt ezeknek balzamával szikkasztja föl, és enyhíti valamint arczának veritékét, úgy sikerültlen vagy elveszteglett fáradságának fájdalmát; a' hálátlanság, vagy méltatlan rágalomnak nyilai fájnak ugyan neki is; de mélyen gyökeredzett szeretete az emberiséget mindenkiiben egyaránt illető tisztelettről ekkor sem engedi megfejtkezni. Valamint az élet' javainak becse el nem ragadja; úgy ezeknek hijánya sem képes elcsügeszteni őtet; mert amazokat úgy tekinti, mint az emberiség' köztulajdonit, mellyeket szívesen közöl szükölködő embertársával, emezt békével tudja viselni, nem mardosván őt lélekismerete a' szükölködésnek önként okozott vétségeért.

Minekutána ekképen leföstöttük mind a' míveletlen, és helytelenül mívelt érző-tehetség' káros következéseit, mind pedig az idejében fölébrült, és célirányosan képzettnek hasznait a' gyermekek előtt: azokat önmaguk elibe állítjuk, és tulajdon kebelökbe nézetjük ilyen, és hasonló kérdésekkel: midőn az időt hasznosan töltöttétek, midőn szorgalmasan tanúltatok, midőn szülőitek' parancsolatját teljesítettétek, mit éreztetek akkor magatokban? illy csöndes, illy magával megelégyült volt-e szívetek, és lélekismeretetek akkor is, ha a' parancsolatot nem teljesítettétek, ha a' tanulásra rendelt időt hivalkodva, játszva elvesztegettétek? nem tapasztaljátok-e, hogy szülőitek is annak örülnek, ha ti jók, istenfélők, szorgalmasak vagytok? Nem kell-e tehát azon iparkodnotok, hogy nekik ezen örömet megszerezzétek? Avagy egyaránt érdekel-e benneteket, akár szeressenek, akár gyűlöljenek szülőitek és más emberek is titeket? Nemde, ha jól cselekesztek, csöndes a' ti lélekismeretetek? vitorak, bátrak vagytok, nem féltetek senkitől. Hát ha rosszat tettetek bár melly titkon is, nem nyugtalan-e akkor szívetek a' legzajongóbb vigságoknak köze-

rette is? azon gondolat, hogy vétkeitek kitudódik, nem rettegtet-e szüntelen benneteket hol a' szégyennek, hol az érdemlett büntetésnek képzelmével stb? Tehát minden tetteitekben ezen belsózatznak sugalmaira szükséges figyelnetek, sőt minekelőtte valamit cselekednétek, annak javalatát meghallanotok: jóvá hagyja-e szándéktokat, vagy sem? és soha semmit annak ellenére ne tegyetek, ha szívetek' csöndességét szeretitek, és állandóul meg kívánjátok őrizni; mert ha tanácsát megvetitek, elhallgat az végre egészen egy ideig, hogy annál irtózatossabb hangon riaszszon föl benneteket, — talán már a' kétségbe-esésre! Többsnyire tudnotok kell azt is, hogy ámbár a' tiszta, jó és nemesebb érzelmeknek állandóknak kell lenni — mert mit is érnének azok, ha keletkezésünk után minden foganszás nélkül mint a' szalmatűz azonnal kialunnának? mindazáltal azok csupán csak mozdító ingerül szolgáljanak cselekvényeinkben, nem pedig indító, és vezér-ok gyanánt; mivel az utóbbi esetben, habár vétke nem lenne is tettünk, de minden bizonynyal erkölcsi érdem, és méltóság nélkül szükölködnék.

Az érző-tehetség' ébresztgetésének, és kormányzásának módjai ide nem tartozván, annak még különös ágaira nézve ennyit legalább szükséges a' gyermekek elibe adni. Általán minden érzelmeket úgy kell képzni, és a' képzés által mindenkor oda czélozni, hogy azok által végre az embernek rendeltetése eszközöltessék; legalább annak elibe soha akadékot ne gördítsenek; 's azért valamint a' cselekvés' tárgyát p. o. az evést, alvást, játékot, tanulást stb mindenkor ezen fő szempontból is kell tekintenünk, úgy minden érzelminken az okosság által uralkodván, azokat mindenben a' kötelesség', és illedelem' korlátjai közé szorítsuk, és kívánsátihoz alkalmazzuk.

Külön: 1) a' csupán testi, vagy állati érzelmekre nézve, millyenek a' szemeknek, füleknek, száznak stb érzékleti, azt adjuk növendékeinknek tudtokra, hogy ezek mind testi, mind lelkiképen nem csak károsak, de

halálosak is lehetnek, ha az okosság' jármából kitörve egyedül általok engedjük magunkat vezetni. Azonban azokról végképen lemondani, vagy épen kiírtani se nem lehet, se nem kell; nem lehet, mert emberi természetünkől elválhatlanok; nem kell, mert azok olyan csatornák, mellyeken sok való, szép, jó, és igaz is szivárog belénk. — Qui sibi malus, cui bonus? — és sokszor a' kit sem ész, sem jó tanács az igaz útra nem téríthetett — épen az állati érzelmeknek hódoló tetteiből származott kedvetlen következtetések ébresztik józanabb eszméltre. Nem rossz tehát magában az, hogy állati érzeményeink vannak, sem ezeket érezni, bennök gyönyörködni nem véttek; sőt épen ezek szolgáltatnak nekünk alkalmat az okos észnek kitüntetésére, az erény, és törvény iránti hűségre, a' rendíthetetlen állandóságra, 's a' győzedelmi koszorú' megérdemlésére! Csak az rossz, ha azokat szinte az értelemnek, és okosságnak elnyomásáig erőre engedjük kapni; és az véttek, ha az értelem', és okosság törvényének ellenére és csupán állati érzelmeink által engedjük magunkat vezetettetni. Hogy ez ne történjék, minél korábban reá szokjunk szülőink, és más értelmes emberek' szaván megnyugodni, és annak kedvünk' megszegésével is szívesen engedelmeskedni; szokjuk meg fiatal korunkban a' kellemes dolgok' nélkülözését, habár talán azok ártatlanok is magukban, és távoztatni mindent, a' mi érzékeinket fölöttébb ingerelhetné; mert sokkal könnyebben birunk a' gerjedelmek' vétkes föllobbanásával, ha megszoktuk a' vétketlenek' éldeletében is magunkat mérsékelni. Ellenben ki a' testi érzékeket izgató tárgyakkal sűrűen, és gondatlanul foglalatoskodik — habár csak képzelése által is; — ha ilyenekről hall gyakrabban beszédeket stb: bármilly irtózatosaznak látszattak is azok előtte kezdetben, lassanként megbarátkozik velök, az irtódzás napról napra szűnik, 's ha még a' vonagló lélekismeretnek néha némi lassu intését hallja is — elnémul végtére az is, és — az utált bűn kedvessé leszen.

2) Az állati érzelmekhez legközelebb állanak azok, melyeket rokonszenv' érzelmének neveznek. Már a' kisednél készen áll mind a' nevetés, mind a' sírás, a' mint szülőit vagy gyermektársait sírni 's nevetni látja, a' nélkül hogy akar nevetésének, akar sírásának más okát tudná, mint a' mit szemei látnak ¹⁾. Ha az érző-tehetség elfojtva, vagy korcsosítva nincs, növekedik a' gyermek' korával ezen másokkal együttérző-tehetség is. Megmondjuk azonban növendékeinknek, hogy ezen hasonérzés bár milly becses adománya is a' természetnek, mindazáltal egyedül ez által ösztönöztetve bár mi jeleseknek látassanak is tetteink — az erény' és érdem' ítélő-széke előtt semmit sem nyomnak azok; hanem a' természetnek ezen csupa állati izgatásához nemesebb indító oknak is kell járúlni, melly nem egyéb, mint az emberiség' méltóságának önmagunkbani megismerése embertársainkra általvive. Ha t. i. emberhez méltó életet akarunk élni, önmagunkat kell legelsőbb ismernünk; és ezután épen ezen helyesen fölfogott önismeretnek szempontjából nézvéen minmagunk iránti érzelmeinket, ezekkel megegyezőleg gondolkodjunk és érezzünk más emberekről is; a' mi, úgy látszik, egyet jelent a' természetnek ezen törvényivel: a' mit te akarsz, hogy cselekedjenek neked mások, te is azt cselekedd másoknak. Így változik által az önszeretet a' közönyös ember-szeretetre és a' csupán állati ösztön az erény' méltóságára emelkedik.

A' rokonérzés ezen fogalmához képest tehát nem csak azt kívánja, hogy másoknak szűkölködő állapotja, 's balsorsa iránt részvétet és sajnálkodást érezzünk magunkban, vagy azt csupa szóval jelentsük; hanem, a' mennyire tehetségünkben áll, cselekedettel is mutassuk meg, hogy

---

¹⁾ „Ich selbst sah einen von Misgunst verzehrten Knaben. Er konnte noch nicht sprechen, und doch warf er bloss einen bittern Blick auf seinen Mitsäugling.“ Stapf. S. 186.

nekik épen azt kívánjuk, a' mit hasonló esetünkben mi várnánk tőlök; sőt még ez sem elég, hanem szükséges, hogy másoknak szerencsés állapotjokból fakadó örömeikben is részt vegyünk szintugy, mintha tulajdonunk volna az ő szerencséjük, és annak előmozdításán adandó alkalommal épen úgy iparkodjunk, mint saját jóllétünkön.

Végre megmondjuk növendékeinknek, hogy valaminthet egyéb érzelmeiket, úgy ezt is szükség az okosság által vezetni. Igen elhibázná tehát az a' hasonérzés' körét, a' kinek szíve megválasztás nélkül minden panaszlónak sorsán elolvadna, vagy szinte igazságtalan úton is jótekonyságot, könyörületességet gyakorolna; a' ki senkit meg nem akarna szomorítani, senkitől semmit megtagadni stb.

3) A' szépnek hallásából, vagy szemléléséből bennünk támadni szokott érzés, izlésérzelemnek — *sensus aestheticus* — neveztetik. Már a' kised is örömet leli a' tarka pillének szemlélésében, és gyönyörködik az uj, czifra köntösben; sőt a' mint értelme és ítélő-tehetsége fejtekezik, nem csak a' mi fülét vagy szemét gyönyörködteti, hanem a' mit az igazzal és jóval megegyezőnek tapasztal, abban is örömet találja.

A' mi az első értelemben illeti a' jó izlést, magában is értetődik, hogy nemzeti iskoláinkban se nem lehet, se nem szükséges általán a' különféle művészeteknek remekmunkáiban gyakorlani; de annál szükségesebb, hogy ezen rendbeli növendékeinket a' természet' szépségeinek ismeretére és megízlelésére vezessük, és egyszersmind a' közéleti csinosságra, öltözetbeli takarékos tisztaságra, a' beszédben, társalkodásban és egész külső magatartásban némi módosságra és illedelemre szoktassuk, 's őket a' mocsokosságnak, rendetlenségnek, és durvaságnak testet és lelkét sinesztető állapotjából kiemeljük. Igen is, a' jó izlést a' köznépből nem mívelni, annyi, mint előtte igazságtalannál a' sok tiszta és ártatlan örömek' forrását elzárni, sőt az erkölcsi tökéletesbülés' egyik jótékony és hatha-

tós eszközétől megfosztani. A' köznép rendszerint a' természetnek gazdag kincstárában mulat későn korán; az esztendőnek nagyobb részén a' csillagos ég az ő héjazatja, 's ágya a' mezei liliomokkal illatozó föld; 's mi sok édes örömeket gyűjthetne ő mind egyik mind másik helyütt, ha gyermekkorában figyelni tanult volna a' természet' csudamíveinek szépségére, és ebben a' teremtet' bölcseségének és mindenható erőjének megismerésére.

Többnyre figyelmetessekké teszszük növendékeinket, hogy a' tisztaság 's általán a' jó ízlés épen nem áll abban, hogy sorsunkon fölli fényre törekedjünk akár ruházatunkban, akár házi butorainkban; sem abban, hogy másokat lenézzünk vagy saját állapotunkat, és állapotbeli foglalatosságunkat szégyeneljük: hanem abban, hogy sorsunkhoz képest tiszták, takarékosak és mindenkor rendtartók, kötelességünkben hűven eljárók legyünk, beszédünkben, cselekedetünkben mindent távoztassunk, a' mi vagy embertársunkat megsértené vagy az illóséggel és jámborsággal ellenkeznék, mert csak az a' való szép, a' mi jó és igaz is egyszersmind ¹⁾).

4) Minekelőtte az okosság annyira kifejlődnék, hogy törvényei által képes volna az akaratot vezetni, már fölébrül azon érzelem, melly a' jó cselekvények' látásából, vagy véghezviteléből kellemesen, a' roszakéból pedig kellemtelenül érdekel bennünket. Magunkkal hozzuk t. i. azon törvényt az Istennek keze által szívünkbe íratva — mellynek teljesítésére a' mi belsők' kénytet bennünket, 's a' melly előnkbe adja — mi jó, mi rossz, mi igaz, mi helyes és megegyező a' törvénynyel, mi nem. A' kellemtelen érzés, melly a' megismert jónak, igaznak 's törvénynek ellenére tett cselekedetből származik, lélekisme-

¹⁾ „In Athen und Rom war die sittliche Versunkenheit niemals grösser, als unter Pericles und Augustus, wo die ästhetische Verfeinerung ihren höchsten Grad erreicht hatte.“ Sibille der Religion.

ret' mardozásának neveztetik, melly irtóztatós büntetés ugyan a' rosszúl cselekedett emberre nézve, de egyszersmind hasznos, és üdves is; mert jele, hogy az ember eltévedt ugyan az Istentől, de ez még nem hagyta el az embert.

Noha ezen érzelem, melly erkölcsinek neveztetik, minden emberben természetileg megvan; mindazáltal valamint a' célirányos nevelés azt még jobban kifejtheti 's tökéletesbítheti; úgy a' gyöngé kor' művelésének elmulasztása vagy helytelen képzése megtompíthatja végképen, vagy tulságokra vetemítheti. Megmondjuk tehát növendékeinknek, hogy kiváltképen ő reájok nézve nagy figyelmet érdemel ezen erkölcsi érzés, úgymint, a' kikben egy részről az ítelet és okosság nem fejtődött annyira ki, hogy annak vezérlésére bátran hagyatkozhatnak; más részről tapasztalásuk is csekély még, az életnek és világnak kelepceje és veszedelmei pedig ő körülöttök is számtalanok; mi könnyen megfogódhatnak tehát azokban, és az ártatlanságnak megtéríthetlen kincse mi hamar elveszhet, ha ezen gyöngéd érzelemnek sugallását nem követik! Mivel pedig könnyen megtörténhetik, hogy az erényszerető és még meg nem romlott szívű gyermek, hallván az erkölcsi érzésnek jótékony befolyását az életnek minden viszonyaira, 's azt megkedvelvén — abban a' vélekedésben lehet, hogy ha ő tanítójának előadása után meg tudja mondani, mi az erkölcsi érzés, magát az érzelmet is sajátjává tette: mondám, mivel ez könnyen megtörténhetik, megfejtjük növendékeink előtt azt is: hogy valamint semmi más érzelmet, úgy ezt is lehetetlen akár betanulni, akár parancsolat 's kényszerítés által létesíteni, valakiben fölébresztetni, mert természete az valamint a' vágyó- úgy az érzőtehetségnek is, hogy azt nem szabad kényünk, vagy akaratunk szerint irányozhatjuk, és igazgathatjuk valaminek megkedvelésére vagy megutálására, hanem függetlenül azt kedveli és utálja, a' mi már magában kedvelhető, vagy gyűlöletes, vagy legalább ilyennek ismerjük irántunk ki képességére, hasznára vagy káros voltára nézve. Egy szó-

val és röviden azt mondjuk növendékeinknek, hogy az erkölcsi érzés is, és ennek ösztönéből tett cselekedeteink csak akkor teljes becsűek és méltók, ha tiszta és helyes ismereteken épülnek, és meggyőződésből származnak — hozzá értvén — ha már az ítélő-tehetség és okosság ennyire kifejlett bennünk. — Ezen helyes ismeret nélkül nem csak becse nincs erkölcsi érzelmünknek a' valódi erény' ítélő-széke előtt, hanem az önzésnek, külöködésnek, vallás-eszelősködésnek, hitpártosságnak stb utálatos vétkeivé is fajúlhat könnyen. Mire nézve szükséges főképen az erkölcsi érzelmeket mindenkor a' vallásbeliekkel összekapcsolni, és azokat a' vallás' tiszta igazságainak ismeretére építeni, és szabályaihoz alkalmazni.

5) Az értelmi érzések között legbecsesebbek azok, melyeket a' religiónak szentségétől, malaszt-, vigasztalás- és reményteljes igazságitól ihlettetve érzünk keblünkben, 's a' melyek vallásos érzelmeknek nevezetnek. Szívökre kötjük tehát már gyöngé növendékeinknek fogékonyságukhoz képest ezeknek szükséges voltát, az életnek minden viszonyaira jótékony befolyását, valamint azt is, hogy ezekben kinekkinek napról napra növekedni és erősödni szükséges; eleibök adjuk, hogy a' legistentelenebb ember is ha nem szóval, de tettel azt bizonyítja, és kénytelen vallani, hogy az emberi szívnek vágyait semmi e' földön ki nem elégítheti: mert miután ez életnek minden javain átment, a' lehető legnagyobb mértékben éldelve azok' örömit — végre is hiányt érez, üresnek találja kebelét — régi örömei keserűlni kezdenek, és szíve jobbak után sovárg¹⁾.

¹⁾ „Es sey, dass unsere Seele sich wiege auf den Wogen des Meeres; dass sie durch das Auge hinabgleite auf dem Strom, und von Welle zu Welle mit ihm dahingleite zwischen Hügel und Wald; dass sie sich versenke ins Thal an der murmelnden Quelle; dass sie schwebe in Mondschein oder Morgenroth; dass sie höhern Fluges zu der Sonnensaat des Himmels sich erschwinde; dass sie den Melodien der holden Nachtigall lausche, oder mit innerm Ohre sich an der Sphä-

Igen is, nem múló hanem végnélküli örömekre teremtette Isten az embert, és ezeket — egyedül ő benne találhatja föl — ott fönnon azon országban, mellynek örökösivé rendeltettünk; de csak úgy találhatja föl, ha földi vándorlásának ideje alatt ő is egyedül egy 's legfőbb jónak ismeri az Istent, 's mint illyentől örömmel megismeri a' maga függését, mint illyennek tökéletesen megnyugszik végzésein, és mint illyennek akaratját, mindenekben teljesíteni nem csak kötelességének, de legnagyobb dicsőségnek is tartja; ha ezen függésnek, és hódoló engedelmességnek tekintetéből kész az önszeretetnek legkedvesebb tárgyairól is lemondani, mihelyt a' religio ellenkezésben mutatná azokat állani az ember' legfőbb 's vég nélküli javának ideájával; annál inkább szorgosan őrizkedik mindentől, a' mi csak árnyékát hordozza is a' véteknek, úgy mint az ő legnagyobb, legkegyesebb jótévője iránti legutálatosabb háladatlanságtól, mellyet a' megbántódott istenség szintugy nem hagyhat büntetés nélkül igazságánál fogva, valamint irgalmasságától a' megtérő bűnös bocsánatot, az erény' hű barátja jutalmat bizodalmasan remélhet.

Figyelmetesekké teszszük tehát növendékeinket is saját tapasztalásoknál fogva azon titkos belszózatra, mellynek ők maguk is majd jóváhagyó, majd roszaló ítéletét kénytelenítettek talán már hallani, és nyomosan értésökre adjuk, hogy ezen titkos szózat annak akaratját jelenti ki nekünk, a' ki minket teremtett, mellynek ellenére cselekedni következésképp szintolgy vétkes dolog lenne, mint egyenesen az Isten' akaratával ellenkezni. Továbbá annak előadásából, hogy e' földnek javai 's az állati éldelet az emberi szívet tökéletesen ki nem elégíthetik: figyelmetesekké teszszük tanítványinkat, hogy tehát ezen földi javak nem

---

ren-Harmonie ergötze; das Auge sieht sich nimmer satt, und das Ohr hört sich nimmer satt.“ Gr. Stolberg: Geschichte III. B. Beilage. I.

is tehetik az embernek fő és vég célját; mivel pedig az Isten csak ugyan boldogságra teremtett bennünket, hinnünk kell, hogy a' mi nemesebb részünk, a' lélek, élni fog a' testtőli elválása után is, sőt élni kell azon gonoszoknak is, kik élni nem akarnának. Csak midőn lelkének halhatatlanságát kezdi hinni a' gyermek, akkor látja be, és veszi szívére kellőleg azt is, hogy nem lehet az mindegy tehát ő reá nézve: akar ellenére, akar szerinte cselekedjék ezen belsőzatnak, melyet Isten' törvényének nevezünk előtte; akkor ismeri meg hogy, ha rossz tettét bár elrejtette is embertanúk előtt, de azért még nem menekedett meg minden büntetéstől; és ellenben, ha az ő tiszta erényes cselekedetei félre ismertettek is az emberek által itt, — lesz idő, mikor azok déli napfényre fognak hozatni, és méltó jutalmukat elveszik; akkor eszmél föl, miért érdemi az erény, hogy érette a' legkeserűbb sanyarúságokkal is megvívjunk, és a' bűn' legkecsegtetőbb ingereinek is tántoríthatlan ellentálljunk ¹⁾).

Midőn növendékeink előtt részént saját öntudalmukból, részént a' természet' nagy tárának szemléltetéséből, fejtegetjük a' vallásos érzelmeket — föltárjuk végre azon könyvet is előttök, mely az Istennek azon téteményes nyilvánlatkoztatását foglalja magában, melyet közvetetlenül

---

¹⁾ Midőn a' lélek' halhatatlanságát adjuk tanítványinknak elébe, egyszersmind a' testszerinti halálról is jó alkalom ajánlkozik említést tenni. A' gyermek, — mint tapasztalni — mind fél a' haláltól. Ezen félelmet egészen kioltani nem lehet, de mérsékelni lehet, szükséges is az által: a) hogy ahhoz egész életünkben készüljünk; b) hogy a' mely javaktól megfoszt a' testi halál, hasonlíthatlanul becsebbeket várunk azok helyett, 's c) hogy kedveltjeinket ismét megláthatjuk. Mondhatni Ciceróval azt is: 1) hogy a' halál minden bajaitól megszabadít a' testnek, 2) hogy azokra, a' miktől megfoszt a' halál, semmi szükségünk sem lesz a' halál után, valamint születésünk előtt nem volt. Quaest. Tuscul. I. 34.

közlött az emberi nemmel. Mit és hogyan kell ezen tétéményes kinyilatkoztatásból a' jelen célra nézve előadni, s annak elveinél fogva a' vallásos érzelmeket a' gyermekekben élesztani, tisztítani, tökéletesbíteni, nem tartozván körünkhez ezekbe avatkozni, csak általán azt jegyezzük meg: a) hogy a' religiót mi úgy adjuk növendékeinknek elibe, mint olyan isteni jótétéményt, melyet az emberi nem mindenkor legforróbban óhajtott, legdrágább tulajdoninak tartott, és hozzá minden lelki inségeiben bizodalmasan ragaszkodott, úgy mint az isteni jóságnak és könyörűleteségnek azon ajándékához, melly egyedül képes az emberi szívet megnyugtatni itt, és a' jövődőbe egy olly edes reményű kilátással vigasztalni, melyet maga az istenségnek emberi testbe öltözött fia, a' Krisztus Jézus, biztosított. Mivel az embernek illy becses jáva a' religio, szívökre kötjük növendékeinknek: b) senkit azért, mivel velünk nem egyenlő vallást tart, meg ne vessenek, annál inkább senkinek vallásos szokásait, szertartásait stb a' gúnynak és ócsárlásnak tárgyává ne tegyék; mert épen ez által mutatnák meg, hogy nem a' Krisztus' religiójának szelleme által ihletett vallásos érzelmek melegítik az ő kebelöket. — Végre azt ajánljuk tanítványinknak c) hogy valamint az Istennek jóságát és kegyességét, úgy annak igazságát és mindenütt jelenlétét is szüntelen szemök előtt tartsák, és hogy általán a' vallásos érzelmek sem holmi érzékletbeli olvadozások, sem pillanatnyi fölbuzdulások, hanem az igaz hitnek, tántoríthatlan reménységnek és igaz szeretetnek cselekedetei által magát kitűntető állhatatos és szilárd készsége a' szívnek ¹⁾.

---

¹⁾ „Reitzbare, empfindsame Seelen werden oft sehr leicht von heiligen Gesängen, geistlichen Schriften, guten Predigten gerührt. Viele derselben werden, wofern sich in ihr Inneres einzukehren wissen, sich gestehen müssen, dass diese Rührungen keine Spur liessen. Sie ergötzen sich am kräftig abgeschmellten Pfeil, der mit tönenden Sausen die

17. §.

A' vágyó-tehetség' képzése.

Ismerő-tehetségünk által megismerkedünk rajtunk kívüli és belőli dolgokkal. Ezeknek képezése természetesen kellemes vagy kellemetlen érzelmet ébreszt bennünk; a' fölébrült érzelem pedig a' vágyó-tehetséget serkenti föl végre, hogy a' megismert, és kellemesen érdeklő tárgyat magáévá tegye, tetteleg hajtsa végre, éljen vele stb; a' kellemetlent pedig magától távolítsa.

A' vágyó-tehetségben tehát minden egyéb erői egyesülnek végtére a' léleknek, és csupán annak szolgálatjára teszik munkálkodásukat. Azért növendekeinket legelsőben is figyelmetesekké tesszük arra, mi nagy gonddal szükség a' vágyó-tehetséget csak ezen tekintetből is képzeni, mivel abban, mint végponton összehangzó egyességre kell lépni minden lelki tehetségeknek, és mivel ezen tehetségeknek külön- vagy összehangzásától függ az embernek egész erkölcsi méltósága, becse, és érdeme, vagy értelmetlensége. Vagy mit is érne az, ha megismernők az igazat, szépet, jót, de szívünk mozdulatlan maradna irántok? vagy ha a' szív' érzelmei fölhevülnének is, de az akarat tehetetlen volna? Vagy ellenben az akaratnak minden készsége mellett is mire mehetnének helyes ismeretek nélkül?

Igaz hogy a' vágyó-tehetségnek segítségül olly rúgókat adott a' természet, mellyek azt minden előismeret nélkül is munkásságra serkentik. A' kisdéd előbb, hogy sem tudalma volna az életről — érzi annak szükségait, és kívánja

---

Luft theilte, welche sich schnell wieder hinter ihm schloß; er war ihren Herzen bestimmt, und — flog über ihr Haupt dahin. Solche vorbei eilenden Rührungen können sogar schaden, wenn sie sich etwas darauf einbilden.“ Gr. v. Stolberg von der Liebe. S. 115.

azok' kielégítését 's a' kielégítésből örömet, megelégtültséget, jóllétet érez. Ezen rúgók, természeti ösztönöknek mondatnak és természetöknél fogva nem csak nem roszak, de szükségesek is, kivált a' testi élet' fentartására és annak javaira nézve; de azt mondjuk növendékeinknek, hogy ezen ösztönök csupán csak a' testi, állati jóllétre készítik az embert; melly ha nem mindenkor is, de gyakran ellenkezik a' lélek' jóllétével, sőt a' rendet és mérséket túlhaladva kártékonyokká lehetnek mind saját testi jóllétünkre, mind a' köz boldogságra nézve. A' természetes önszeretet könnyen elfajulhat komor magányzásra, sőt undok önzésre és szinte önkórságra — Selbstsucht, — az életfentartás' ösztöne, ki nem tudja, mi sokakban kéjvágyra — Lusternheit — mértékletlenségre, tobzódásra, vagy ellenkezőleg fősვნყსégre, haszonlesésre stb változik által, mellyek maguk után vonják a' különféle fortélyokat, tolvajlást stb; nem különben a' becsület' ösztönével együtt jár a' dicsváagnak, büszkeségnek, hiúságnak, kevélységnek undok bűne, melly a' makacsságnak, irígységnek, durvaságnak, nyomasztó hatalmaskodásnak még undokabb bűneit szokta maga után hozni.

Mivel tehát a' természeti ösztönök csupán a' testi jóllétre törekeshnek, sőt arra nézve is kártékonyokká lehetnek, az ember pedig lélekből is áll, és ez nemesebb rész a' testnél: azt mondjuk tovább növendékeinknek, hogy mihelyest az emberben az okosság derülni kezd, az ösztönöknek kellemes vagy kellemetlen izgatsága mellett tekintetbe kell vennie, ha valljon a' kellemes vagy kellemetlen ilyen-e minden következményeire nézve is és pedig ilyen-e mind a' test' mind a' lélek' jóllétét, 's mind a' külön mind a' köz boldogságot tekintve? A' hol a' következményekre nem olly igen könnyű számolni, sem talán a' szándéklott cselekedetet érdeklő törvény nem elégé bizonyosan van tudva az ember előtt — tegye önmagának ezt a' kérdést: jó lenne-e, ha minden ember úgy cselekednék, mint én akarok most? merném-e ezt és így

cselekedni akkor, midőn szülőim, előjáróm látna stb? 's ekképen megfontolván az ösztönök által ajánlott vagy rosszallott cselekedetet mind magában, mind következményeiben, arra inti őtet az okosság, hogy a' pillanatnyi kellemes éldeletről a' természeti ösztönöknek ellenére is mondjon le a' tartósabb rosznak elkerülése' fejében, és a' hasonló kellemetlentől ne irtózzék a' nagyobb jónak bizonyos reményiért, bár miként idegenkedjenek is ösztönei.

Hogy ezen önmegtagadásnak szükséges voltát annál hihetőbbé tegyük növendékeink előtt, megmondjuk nekik: hogy igen is ezen ösztönöket maga a' legszentebb teremtető adta mi belénk, és kötötte természetünkhez, és azért magukban nem is roszak; de természetünk nincs most abban az állapotban, a' millyenben az a' teremtető' kezéből kijött! A' test ellenkezik a' lélekkel; a' léleknek pedig harczolni kell a' test, az ösztönökhez ragaszkodó érzékiség ellen; ezen harcz nem csak gyermekkorunkban tart, hanem valámig a' sirba nem szállunk; következtetésképen minél korábban hozzá szokunk és törődünk, annál könnyebben folytatjuk, 's annál bizonyosabb lesz győzedelmünk; a' miért gyakran még a' nem rosz következtetésű 's nem tiltott kellemestől is megtartóztatjuk magunkat, hogy a' midőn tilalmasokra gerjedeznek ösztöneink, annál könnyebben ellentállhassunk azoknak ¹⁾).

Azt is könnyen át fogják növendékeink látni, hogy az ember' természeti ösztöneinek ingere nem csak meg nem szűnik a' kielégítés után és által, de még nem is csillapszik, sőt nőtton növekedik mint a' tüzláng, ha fát rakunk reá, és a' többszeri kielégítés által a' csupa természeti

---

¹⁾ „Mert az győzedelmeskedik legbizonyosabban a' vétkes ingerek és hajlandóságok elleni tusakodásban, a' ki a' nem tilalmasoknak nélkülözésében és magamegtagadásban gyakorlotta magát, és ezen gyakorlás által mintegy készséget szerzett magának a' diadalomra.“ Stapf eml. 218. l.

ösztön indulatossággá, 's végre szenvedelemmé válik, 's az ösztönt ekképen kielégítő tárgy pedig szokássá, második természetté. Hogy ez ne történjék velünk, vágyótehetségünk' képzésében első és legfőbb gondot érdemel az, hogy figyelmesen és részre hajlatlanul kémleljük ki belsőnket, mire vagyunk különösen hajlandók? mert ha ezen tekintetben is nem ismerjük magunkat, soha eléggé sem óvakodni nem tudunk a' veszedelmektől, sem el estünk után a' javuláshoz sikeresen fogni. Míg az ösztön, vagy hajlandóság nem több, mint ösztön és hajlandóság, sokkal könnyebb zabolán tartani, mint minekutána kívánsággá, indulattá, vagy épen szenvedelemmé növekedett. A' ki egyszer megesett, megesik az könnyen másodszor és harmadszor is, míg végre a' véték szinte szükséggé válik; azért semmi hibát ne tartsunk csekélységnek, és mint illyent meg ne vessünk, mert a' legnagyobb gonoszságokra vetemülés is kicsinységen kezdődött, és épen ennél fogva semmi jót se mulasztunk el mint kicsinységet. Maga az evangelium is mustár-maghoz hasonlítja az egész kereszténységet; annál inkább egyes személy nem léphet egyszerre föl az erényesség' legfelsőbb helyére. Végre azt kötjük' növendékeink' szívére, hogy általán az engedelmeskedés legszentebb 's főbb törvény legyen előttök, és azt minél korábban szokják meg egy részről, mivel az ösztönök' természetes élénksége és izgékonyága mellett kívülről is sokféle veszély környezi őket; más részről pedig mivel sem az ítélő-tehetség és okosság eléggé ki nincs fejtődve, sem tapasztalásuk elegendő; azért legbiztosabb út reájok nézve, ha mások' szaván megnyugosznak és az eleibek adott parancsolatot gyorsan és vonakodás nélkül teljesítik. Különben is az engedelmesség valami olyan szükséges dolog, melly nélkül senki a' társas életben el nem lehet. Vagy mi is lenne a' társaságból, sőt csak egy háznépből is, ha mindenik parancsolni, és senki függni, engedelmeskedni nem akarna?

Az engedelmeskedés pedig mindenkor a' parancsoló iránti szereteten, bizodalmon, és tiszteleten épüljön, nem pedig akar jutalom' reményén, akar a' büntetéstől félelmen. Ezen tiszteletnek, bizodalomnak, szeretetnek pedig a' religióban kell gyökerezni, és végtére az Istenen végződnie: mert tudja ugyan azt az ember, tudja a' gyermek is, hogy szabadakarata vagyon; hogy tőle függ a' jó és rossz között választani; tudja azt is, hogy a' rosszat az okosság tilalmazza, a' jót pedig parancsolja: azonban ha csak az Istent nem tartja mindenkor szemei előtt; ha csak ennek mindenütt jelenlétéről, a' jókat megjutalmazó, a' rosszakat megbüntető igazságáról is meg nem emlékezik hozzánk mutatott határtalan szeretete és jósága mellett; szóval: ha csak mindenkor élénk emlékezetben nem tartja mind azon indító okokat, melyeket az isteni religio mutat a' jónak tántoríthatlan követésére, és a' gonosznak eltávoztatására, s egyszersmind azon eszközökkel is nem él, melyeket e' végre ajánl — igen gyakran fogja tapasztalni, hogy az ész magára hagyatva nem elég biztos kalauz az erény ösvényén, sőt tapasztalni fogja, hogy legdrágább kincsének — a' szabadságnak — birtoka mellett is, a' bűnnek legnyomorúbb rabjává lett; mert az szabad csak a' szónak szigorú értelmében, a' ki érzéki ösztöneinek ellenére is kész a' törvénynek engedelmeskedni ¹⁾.

¹⁾ Graser: Divinität. I. k. 158. §. — Stapf. 227 — 255. I. — Sichel. 214. I. — Vargha Ist. 134. I. — Szilasy eml. m.

„Századunk, úgy látszik, a' szabadság századjának is akar látszani. Igen szép! Mi is természetesebb, mint hogy a' fölvilágosodott század szabad is legyen. De fájdalom! valamint a' fölvilágosodás a' valónak csak alszinét viseli; úgy a' szabadság, melyre az törekszik, épen ellenkezője a' szabadságnak. Valamint a' plánta — ez a' valóságos jó és rossz tudásnak fája — idegen földről hozatott hozzánk (a' fölvilágosodás), úgy mi sem várhatunk róla külön gyümölcsöket, mint a' minőt az, idegen földön termett.“ — „Die Zeit brachte Luxus, und mit ihm

18. §.

A' lélek' tehetségeit épségben tartani.

Valamint a' test, úgy a' lélek is különféle nyavalyák' veszedelminek van kitéve, mellyek majd tehetségeinek fejtődését akadályozva, majd 'czél elleni irányzatot adva munkásságuknak, olyan állapotba helyezik a' lelket, melly reá nézve valóságos betegség, és vagy az ismerő-, vagy az érző-, vagy a' vágyó-tehetséget érdekli. Ezen tévedések és hiányok vagy a' testnek beteges állapotjától veszik eredetöket, és ekkor a' gyógyítás az orvost illeti; vagy azoknak oka magában a' lélekben lappang, úgy mint: természetes aluszékonyságában, vagy némelly képességeinek igen is nagy izgékonyosságában; vagy pedig a' növelésnek és átalán a' gyermekkel bántásmódnak helytelen-ségéből származnak. Itt csak arról van szó: miképen kell

---

freiere Ideen in Umlauf, — ezekből keletkeztek: — „Revolution und Krieg,“ ezek szültek: „Zügellosigkeit in das Herz unseres Vaterlandes und paarte sich mit Freiheitsüchtiger Roheit.“ Graser: Beob. I. B. S. 5.

Az igaz, tiszta, józan, szilárd fölvilágosodás a' rendet, békeséget és függést nem csak össze tudja egyeztetni a' szabadsággal, hanem azokra mint a' polgári állandó jóllétnek egyetlen alapjaira törekszik is, és ajánlja; azért a' neveléstudománynak valamint legfőbb tisztje úgy érdeme is a' növendéket mind inkább inkább tovább vezetni elméleti tehetségeinek kifejtésében és képzésében, míg végre képesé lesz önmagán uralkodni, vágyait zabolázní, és korlátozni; mert csak így fog az szabad 's önállásu ember valaha lenni. „Der Mensch, der keine Freiheit hat, ist ein Unding, aber auch der ist, im moralischen Sinne, der seine Freiheit nicht zu gebrauchen weiss. Der erste, wenn er existirte, wäre aber nur zu bedauern, da der zweite verabschüungswürdig wäre.“ Graser em. h.

és lehet a' léleknek természetesen még ép tehetségeit az ő épségökben megtartani? mivel pedig ezen épségre mind a' nevelőnek befolyása van: mind a' két részről szükséges tekintetbe is venni, és pedig:

1. Az ismerő-tehetségre nézve általán. A' gyermeknek elméleti tehetségei' épségére azok' fejtekezése első éveiben alig van több befolyása, mint hogy nevelőjének rendszabásihoz és parancsolatihoz alkalmazza magát; hajlékony, jókedvű, vidor legyen, makacsság, szellesség és durvasság nélkül; a' játék mellett szeresse a' foglalatosskódást is, 's kivált a' mellyet reá mértek, azt szívesen és pontosan végrehajtsa. A' mit még az ismerő-tehetség' épségére nézve közelebbről tehet a' gyermek az, hogy a' különféle babonás, boszorkányos stb dolgok' látásától, 's hallásától óvja magát; mivel ezek egy részről haszontalan félelemmel gyöttrik őtet, más részről annyira elfogulhat általak értelmé, hogy a' legszentebb, legvilágosabb igazságnak sem adnak helyet.

A' nevelőnek azonban, úgy látszik, legnagyobb befolyása lehet és van épen ezen első időtájban a' gyermek' ismerő-tehetségének épségére. Első és fő gondja legyen, hogy a' gyermeknek egyik vagy másik elméleti tehetsége fejlődésében se meg ne akadályoztassék, sem egyik a' másiknak hátramaradásával ne míveltessék; annak inkább őrizkedjék az erőn fölüli megterheléstől. Továbbá nagy befolyása van az ismerő-tehetségre azon módnak is, melly szerint a' nevelő az értelembeli gyakorlásokat előadja. Ha ez aluszékony, hideg, untató, vagy az előterjesztett dologgal ellenkező érzelmet és életmódot mutat: fölserkenti idejének előtte a' gyermekben a' kételkedési kórt, és a' magát megcsalatra lenni hívó értelem előtt gyanús lesz a' legszentebb igazság is. Szinte illy káros befolyása van az ismerő-tehetségre annak is, ha a' gyermeket holmi hibás, elfogult balítéletektől nem őrizzük, mellyek akár a' házi cseléddel, akár másokkali társalkodás, vagy talán már a' rossz könyvek' olvasása által is ragadhatnának reájok; mind ezek-

nél rosszabb az, ha a' gyermeknek akár önkénti tudvágyából tett kérdezősködésére, akár a' végett, hogy valamit vele elhitessünk — hamis és helytelen feleletet és okot hozunk föl és adunk neki.

Különösen az értelem' épsége sokat függ attól, hogy azt idő előtti érettségre ne kényszerítsük; mert a' mint tapasztalni a' mindennapi példában, az ilyen gyermekekből szoktak válni az úgy nevezett gőgös, pöfedező, mindeneket lenéző stb féltudoskák, kik, mint az üres hordó, igen magas hangot szeretvén mindenütt és adván, tudtok nélkül is elárulják ürességöket. Ha pedig csak az emlékezetet tömtük meg üres szavakkal, és nem gyarapítottuk az értelmet is világos, tiszta, megkülönböztet fogalmakkal, látni való természetesen hogy az ilyen gyermeknek ítéletei sem lehetnek helyesek; mert hiszen az ítélet fogalmakból, nem pedig üres szavakból áll. Végre az okosságnak épsége, a' mennyire azt úgy tekintjük, mint azon erkölcsi tehetséget, melly helyes ideáknál és belátott okoknál fogva kormányozza az akaratot, sokat függ attól, hogy a' gyermeket mindenkor olyan néző pontra állítsuk, mellyről a' dolgot, tárgyat, cselekvényt helyes oldalról láthassa, és észgyőző helyes okoknál fogva tegye, a' mit tesz: tehát nem haszon- vagy dicsvágygyal, hiusággal, 's egyéb a' gyermek' gerjedelmeinek kedvező ösztönökkel kecsegtetjük őtet ott, a' hol egyedül az okosság és religio által helyben hagyható alapokból és elvekből kell kimenni. Vagy p. o. ha a' kised esedik, valamiben megütközik — sir, 's atyja vagy anyja a' helyett, hogy szilárdan kimondaná: a' te sírásod nem használ semmit! vigyáz magadra! stb; 's ha e' helyett, mondam, ölbe veszi, csókolgatja, kérleli, 's mind e' mellett maga ad annak szájába holmi hazug okokat, például így: nem de a' nénéd, a' kutya, a' széke, a' Pista stb taszított el — bántott — vert meg? eredj, üsd meg a' kutyát, széket, Pistát! habár az okosság független tehetsége is a' léleknek, nem kell-e annak mégis szükségképen elkorcsos-

sodni az ilyen nevelésmód által? De még ellenben hibát veréssel, vagy akármelly testi büntetéssel akarni jóvá tenni, vagy távoztatni a' helyett, hogy a' hibázóval megismertetnők a' hibát, tanácsot adnánk, módot mutatnánk, miképen kelljen és lehessen a' botlásoktól őrizkedni — szinte illy káros volna az okosságra nézve ¹⁾).

2. Az érző-tehetségre nézve. Mivel ezen tehetségnek finomabb vagy durvább mineműsége a' testnek alkotásától és természeti gépelyezetétől sokat függ; de függ a' táplálás és nevelés' módjától, a' házi szellemtől, és mind azon körülállástól, mellyek közt a' gyermek növekedik: annak épen tartására alig lehet egyéb befolyása a' gyermeknek; minthogy olyan tettektől, tárgyaktól és dolgoktól őrizkedjék, mellyek az ő érző-tehetségét eltompíthatnák, vagy rendetlenül fölingerelhetnék, a' minő p. o. a' hogaraknak, férgeknek, állatoknak kinzása ²⁾).

A' mi a' felsőbb vagy úgy nevezett értelmi érzelme-
ket illeti, igaz hogy ezek' képessége is velünk születik:
de az értelem és okosság ad azoknak tiszta alapos és szí-

¹⁾ Sickel. S. 127.

²⁾ Az areopagi bírák halálra ítélték azon gyermeket, a' ki mulatságot csinált magának abból, hogy több madarak' szemét kíméletlenül kiszúrta; mert olyanról semmi jót nem lehetett remélni, a' ki már gyöngé korában illy kegyetlen és érzéketlen szívet mutatott. „Alle Thierquälerei sollten auch wir auf das Nachdrücklichste bestrafen, und nicht nur alle Thierquälerei, sondern sogar alle freche Verstimmlungen der schönen und lieblichen Gebilde der Pflanzenwelt. Das Kind soll früh Ehrerbietung lernen gegen alle Werke der Natur, es soll sich an ihnen freuen, sie lieben, mit ihnen vertraut werden, aber es soll sich scheuen, ihre Pracht und Herrlichkeit mit roher Hand zwecklos zu zerstören. Alles Leben soll ihm heilig seyn und unverlätzlich in seinen geheimnissvollen Werken, auch das stille Leben der Staude, einer Blume.“ Betti Gleim: Ueber die Erziehung der Frauen. Bremen. 1814.

lárd alakot és álladalmat. Ugy fogja tehát a' növendék értelmi érzelmeinek épségét megőrizni, ha tiszta, alapos és szilárd ismereteket ügyekszik magának gyűjtögetni, főleg az erkölcs- és vallástudományban.

A' nevelőnek befolyására nézve azt mondjuk tanítványainknak, hogy mikor ők azon állapotba lépnek, hogy másokat neveljenek, növendékeiknek érző-tehetségét úgy fogják épségben megtartani, ha ezeket már gyenge korukban holmi szellemi — geistige — dolgokra nem erőtetik: mert a' léleknek erőtetve hozott virágai hamar elhervadnak, és gyümölcs nélkül hullnak le, vagy bizonyosan a' koráni virágnak ízetlenek lesznek gyümölcssei; a' millyen a' hitegség, idegenkedés, könnyelműség a' legszentebb dolgok iránt is. Szinte ilyen gyümölcsöket hoz maga után az is, ha szárazan és lelketlenül adjuk elő a' magukban igenis fontos, szent, és érdekes tárgyakat, a' minők p. o. az erkölcsiék, és vallást illetők; ha a' gyermekkel kíméletlenül és szerfölött keményen bánunk; ha egyebet nem hall, mint szünteleni pirongatást és fenyegetődzést. Legveszedelmesebb pedig a' tiszta erényes és nemes érzelmek' megfojtására nézve, ha, midőn a' gyermek a' maga erényes tiszta és nemes érzeményeit kijelenti, azok kigúnyoltatnak ¹⁾.

---

¹⁾ Illyen jobb, nemesebb érzelmeket elfojtó tetteket hajh! mi sokszor tapasztalhatni, nemzeti iskoláinkban is, nem csak magános házaknál! Vagy nem illyen-e az, midőn p. o. tanító a' felelésben elakadt vagy a' helytelenül tett kérdésre helyes feleletet (!) adni nem tudó gyermeket az egész iskola' csufjává és kaczej' tárgyává tesz a' számárfülek, szalmakoszorú, vesszőnek kezében tartása által stb? Vagy szinte parancsolja: nevéssétek ezt és ezt ki! midőn a' vesszót megcsókoltatja — a' titkos vétségért nyilván térdepelteti, megvereti stb. „Nichts ist mehr geeignet, die zarten Triebe jugendlicher Gemüther in ihrem ersten Keime zu esticken, als kalter Spott, und die Lauge der Satyrae.“ Stapf. S. 173.

Az érző-tehetségre nézve nem csak az veszedelmes, ha az elfojtatik, mint a' most előadott esetekben, és bánásmód által történik; hanem az is, ha cél elleni eszközök által akarjuk fölébresztetni, és munkásságba hozni őket; p. o. ha bizonyos érzelmeket parancsolni akarnánk a' gyermeknek, vagy fenyegetés és büntetés által kényszeríteniők. Ez olly cél és természet elleni bánásmód, melly a' nemes érzelmeket egyenest kiöli a' szívből, és az utálatos és kártékony képmutatás foglal abban helyet.

Végre mivel a' magukban legnemesebb és szentebb érzelmek is tulságokra fajulhatnak (II. r. 14. §.) őrizkedni kell, hogy az efféléket is kelletténél nagyobb mértékig ne izgassuk, és feszültségre ne kénytessük.

Ez ugyan mind, a' mit mondtam, csak nemleges mód leginkább, az érző-tehetség' épségének föntartására; mivel azonban egy részről ezekből igen könnyű az igenleges módokat is belátni, és más részről mivel ezen utóbbi mód főlebb már érintetett (II. r. 15. §.) és kimerítő előadása azon kérdéshez: h o g y a n tartozik; itten elegendőnek gondoltam rövidség' okaért, és az untató ismétlés eltávoztatása' tekintetéből is a' tárgyat csak az előadott egy oldalról érinteni.

3. A' vágyó-tehetségre nézve. Mint külső tekintetre két egymáshoz tökéletesen hasonló ember nem találkozik, úgy mindenkinek különös természeti sajátságai vannak lelki tehetségeire nézve is, mellyek ötet más embertől megkülönböztetik. Meg vannak ugyan minden emberben a' szellemi tehetségek' képességei, és annyiból mindyájan hasonlók egymáshoz; de ezen képességek nincsenek egyenlő idom szerint minden emberben, hanem a' hány ember, annyiféle módosításokat öltnek magukra. Az magában is értetődik, hogy a' gyermeknek ilyen természeti sajátsága lehet szintugy a' bűnnek, mint az erénynek egy bizonyos nemére nézve. Hogy tehát a' vágyó-tehetséget épségben megtartsuk, szükséges mindenek előtt ezen személyes természeti sajátságot kikémlelni, és szemügyre

venni, mind a' nevelőnek, mind a' növendéknek; hogy a' jóra hajló tulajdonság el ne korcsosuljon, vagy a' helytelen nevelés, vagy a' rosz társalkodás, példák, és a' képzelgést gyulasztó, erkölcsöket rongáló könyvek' olvasásása által; a' roszra vonzó pedig ugyan ilyen 's hasonló körülmények miatt erőre ne kaphasson. Ugyan is kétségtelen igazság az, hogy a' legjobb hajlandóságu gyermek is megvesztegetődhetik, 's a' legroszabb is megjobbíthatatik, csak hogy egyik nehezebben, a' másik könnyebben; ez ilyen, amaz olyan mód és eszközök által. Mivel pedig az efféle veszedelmeket egészen elkerülni lehetlen, azok ellen a' növendéket előre elkészíteni, kártékony behatásuk ellen megerősíteni, és hathatós eszközökkel fölfegyverezni a' nevelőnek egyik legmulhatlanabb kötelessége.

Ezen természeti személyes sajátság mellett szem előtt kell tartani az emberi természetnek köz megromlását; melyre nézve a' nevelő úgy vezesse növendékének vágyó-tehetségét az erény' szövevényes útján, hogy arról se felejtkezzen meg: *Nemo sine vitiis nascitur* — és: *Optimus ille est, qui minimis urgetur*. A' növendék hasonlókép tudván a' maga gyarlóságát, se vakmerőn és sükségtelenül veszedelmek közé ne bocsátkozzék, se pedig csüggedékeny szíve minden kis nehezségtől el ne rémüljön, 's a' diadalmi koszorút ellenségének ne engedje. Annyival is inkább, mivel a' vég nélkül szent és bölcs teremő, ki minket gyarló emberekké alkotott, egyszerűsmind religiójában olyan módokat és eszközöket is rendelt, mellyekkel helyesen és az ő rendelkezével megegyezőleg élve, megerősödik lelkünk a' bűn elleni harcznak dicsőséges kivívására, és növekedni fog az erkölcsi tökéletességben egyesülendő majd egykor ismét azzal, ki őt e' portestbe lehelte ¹⁾.

¹⁾ Szilasy. II. k. 69. l. — Sickel 66. 95. 126. l. — Stapf. 166. 172. 281. l. — Wörlein I. k. 61. l.

19. §.

A' lélek' tehetségeinek nyavalyáit orvosolni.

A' lélek' tehetségeinek nyavalyáira nézve ezeket terjesztjük növendékeink elibe — részint önmagokat illető használás végett, részint, hogy idővel szülőkké, nevelőkké lévén, az előforduló esetekben azokhoz tudják alkalmazni magokat.

Mint a' testi, úgy a' lelki nyavalyák' foganatos orvoslásához is mindenek előtt az szükséges, hogy azoknak forrását és okát nyomozzuk ki. Annál szükségesebb pedig ezt a' nevelőnek cselekedni, mivel a' gyermek nem csak nem panaszkodik lelki nyavalyája ellen, mint a' testet érdeklőről szokott, hanem inkább azt gondosan takarja és titkolja, és pedig annál gondosabban, minél kártekonnyabb magában a' nyavalya; mivel rendszerint annál kedvesebb is szokott az lenni; vagy legalább a' nyavalyát, hiányt, fogyatkozást nem ismeri, nem tartja nyavalyának.

A' lélek' nyavalyái általán vagy testi vagy lelki eredetűek — physicae vagy psychicae originis. — Az első esetben értelmes orvosra kell a' dolgot bízni. A' másodikban, midőn t. i. a' léleknek akar ismerő-, akar érző-, akar vágyó-tehetsége nem munkálkodik, vagy rendetlenül a' természetnek útján kívül, 's célja ellen teszi munkáit, azt kell kinyomoznunk: ha valljon a' hibásan, vagy teljességgel nem munkálkodó erő nem fogyatkozott-e már természeti alkotásánál fogva? a' melly esetben a' természeti igazság kívánja tőlünk, hogy az ilyen gyermektől mi is kevesebbet kívánjunk, mint a' kit ép tehetségekkel áldott meg a' természet. De egyszersmind nem mulasztjuk el növendékünket arra is ösztönözni, hogy egyik tehetségének természeti fogyatkozását a' többieknek annál szorgalmasabb művelése által ügyekezzeék kipótolni. Ha pedig a' lelki tehetségben általán nincs természeti hiány, azt kell kikémlelnünk: ha valljon a' kérdésbeli nem fogyat-

kozott-e természetileg különösen bizonyos tárgyakra, például a' számvetésre, musikára stb nézve; a' melly esetben ismét nem csak foganatlan munka, de kegyetlenség is lenne arra kénytetni a' gyermeket, a' mire nem született ¹⁾. Ha ezek közül sem egyik, sem másik ok nem tűnnék ki nyomozásunk után, azt kell vizsgálnunk, ha valljon nem makacsság, restség, 's egyéb efféle okok miatt veszteglenek-e a' lelki erők? vagy munkáikat nem azok teszik-e természet- és czélellennekké? A' kitalált oknak elmozdításával helyre fog állani a' léleknek rendes munkássága is, és ugyan külön:

1. Az ismerő-tehetségre nézve. A' növendék kornak majd általán köznyavalyája és egyszersmind több értelembeli fogyatosoknak oka a' könnyelműség, tétovázás, figyelmetlenség, melly miatt a' különben legjobb elmével bírók sem tehetnek óhajtott előmenetelt; fogalmaik, ítéleteik hiányosak, 's a' dolognak szelesen tekintett külszínével megelegedvén, csoportosan követik utóbb könnyelműségeket a' sok értelem- és erkölcsbeli tévedések, csalatkozások és balítéletek. A' mondottak szerint tehát kinyomozzuk ezen hiánynak okát, melly többnyire a' vérenek természeti hevedése, vagy a' koráni szokás, és azt czélszerűleg — különösen a' komolyabb figyelésre, több 's huzamosabb foglatatosságra szorítván a' gyermeket — megszűnik a' nyavalya is, vagy legalább a' mértékben bizonyosan alább fog hagyni.

Veszedelemesebb nyavalya — elmebeli nyavalya — a' tébolyodottság vagy észzavarodás — Verrücktheit — mellynél fogvást az ember' esze olyan tárgyakkal foglatatoskodik, és létesíteni törekszik, mellyek természetesen

---

¹⁾ „Neque enim attinet repugnare naturae, nec quidquam sequi, quod assequi non queas. — Nihil decet invita, ut aiunt, Minerva, i. e. adversante, et repugnante natura.“
Cic. de Off. I. 31. 32. 80.

lehetlenek, p. o. a' holtakkal társalkodni, az ördöggel szövetségre lépni, 's azt kincs-, pénzhozásra kényszeríteni stb; lehetnek azonban az eszezavart embernek értetlen és vétketlen kedvencz tárgyai is. Ezen nyavalya többnyire mindig az emberi tehetségek' helytelen fogalmától veszi eredetét; midőn t. i. megfelejtkezik valaki a' maga erőtlenségéről, 's egy fensőbb hatalomtól függéséről, többet merészel, mint erőji megbirhatnak, 's meg nem elégedvén a' dolgok' természetes folyamatjával, természet elleni, sőt szinte fölötti hatást — Wirkung — tulajdonít magának elegültsége, vagy ábrándozása' tárgyainak létesítésére. Ezen nyavalya többnyire orvosolhatlan, 's a' ki abban szenved, a' munkás köz életre nézve el van vesztve a' társaságban; azért úgy kell vezetni a' nevelőnek a' maga növendékét, hogy ezen nyavalya ki ne üthessen rajta. Ez pedig úgy fog történni, ha helyesen megismerteti vele az emberi tehetségeket, és azon hatásokat, mellyeken túl nem csak haszontalan, de káros is törekedni; leginkább pedig, ha föllengezni indult elméjét szilárdabb 's komolyabb tárgyakban foglalja; a' gondviselésnek végzésein megnyugvásra, alázatosságra, és valódi életbölcseiségre oktatja és szokatja.

Ha ezen ésszavarodás külön csakegyetlen egy tárggyal vagy ideával foglalatossá, bolondulásnak — Torheit — neveztetik; így van p. o. szerelembolond, pénzbolond, dicsvágy-bolond stb. Az ilyen megfeneklett képzelem — idea fixa — vagy szünet nélkül fogva tartja az értelmet, és akaratot, vagy néha rendesen is engedi azokat munkálkodni — lucida intervalla. — Igaz hogy ezen szerencsétlen nyavalya, melly leginkább a' vágó-tehetség' rendetlenségéből ered, a' gyermekkoron nem uralkodik; mindazáltal mégis épen ezen korban szükséges ennek elejét venni, a' mennyire lehet. Mint tudva van, a' vágó-tehetség' ítéleteinkhez alkalmazza magát; mivel a' mit érdekesnek nem ítélnék, lehetlen, hogy azután vágódjunk. De tudjuk azt is, hogy ítéleteink meg azon fogalmainktól

függnek, mellyeket a' tárgyokról, azok' becséről, éledeletéről stb szerzünk magunknak; következésképen a' boldultságnak magva az értelemben és pedig annak erőtetett természet elleni és feszített fogalmaiban vagy. Mire nézve, hogy ezen szerencsétlenítő nyavalyának úgy szólván elibe építsünk, és annak kitörését meggátolhassuk, minél korábban iparkodnunk kell, hogy a' gyermek helyes ismereteket, fogalmakat szerezzen magának az élet' javairól, azok' becséről, és a' velők-élés' helyes módjáról; e' végre az emberi nem' történeteiből érdekes példákat idézünk és hozunk föl, mellyekben a' gyermek a' világi javak' és szerencse' ingatag és bizonytalan voltát mint tiszta tükörben láthassa, 's őtet egy részről minden áldozattételekre, a' legsanyarúbb nélkülözésre elkészítsék, más részről az isteni gondviselésnek mindeneket bölcsen kormányzó végzéseiben megnyugtassák.

Ezekon kívül vannak több jövevény — adventitiae — nyavalyái is az értelemnek, mellyek azonban vagy teljességgel nem tartoznak ide, vagy az említettek közül egyiknek vagy másiknak ága. De vannak az értelemnek természeti és veleszületett fogyatkozásai is, mellyeket tulajdonképeni nyavalyáknak nem nevezhetni, és a' mellyek nem orvosolhatók. Illyen p. o. az együgyűség, melly igen csekély fogalmakat, azokat is nagy erőködéssel képes szerezni. Az együgyűt tehetség fölül erőtetni legnagyobb együgyűség lenne. Azonban, a' ki egyre együgyű, másra igen is alkalmas lehet; tehát a' helyett, hogy a' gyermeket természeti gyengesége miatt megvetnők, egészen míveletlen hagynók — ezzel vigasztaljuk épen és lelkesítjük őtet, hogy ha ezt és ezt a' tudományt föl nem foghatja is, azért másban kitűntetheti magát, és a' társas életnek leghasznosabb tagja lehet.

Az együgyűség nagyobb mértékben ostobaságnak neveztetik, midőn t. i. valaki még az igen kevés és könnyű fogalmakat sem képes rendesen belátni, hanem mindent összezavarva, visszásan fog föl. Nagy kereszt a' háznál

ilyen gyermek és vajha szülőinek ne kénytelenítessék szerencsétlenségét tulajdonítani! — Ha az ostobaság olly nagy mértékben mutatkozik, hogy az észnek majd alig lehet némelly jeleit tapasztalni, butaságnak — Blödsinn — mondatik.

2. Az érző-tehetségre nézve. Ha képzeleteink, fogalmaink, ítéleteink, és ideáink hibásak, lehetlen hogy érzelmeink is helyesek legyenek, mivel ezek — értvén a' felsőbbeket, vagy is értelembelieket — mindenkor amazokból származnak. Midőn tehát az értelem' nyavalyáinak okát keressük és orvosoljuk, akkor egy úttal az érző-tehetség' fogyatkozásain is segítünk. Megtörténhetik azonban, hogy a' legtisztább és alaposabb ismeretek mellett is szűnyadnak érzelmeink. Ha az efféle aluszékonyosság csak néha és némelly tárgyak iránt mutatkozik, többnyire a' testben vagy holmi külső körülállásokban fekszik annak oka; ha pedig tartósabban, sőt állandóan mozdulatlanul áll egy vagy más tárgy, p. o. vallásbeliek iránt: a' hijány egyenest, a' neveléstől vette eredetét; nevezetesen onnét, hogy az értelem vagy inkább az emlékezet míveltetett egyedül, a' szív pedig gond és mívelés nélkül hagyatott; következésképen ha az érző-tehetségnek ezen nyavalyáját meg akarjuk orvosolni, arra kell törekednünk, hogy annak okát szüntessük meg.

3. A' vágyó-tehetségre nézve. A' léleknek minden nyavalyái, vagy inkább tévedései és botlásai vétketlenek mindaddig, míg a' vágyó-tehetség — az akarat is — részt nem vesz azokban tudva. Mire nézve a' vágyó-tehetség' nyavalyái legnagyobb figyelmet érdemlenek. Kétségkívül ezeknek oka is gyökerezhetik az ismerő-tehetségben, a' test' alkotásában, és egyéb külső körülállásokban; vagy egyenest magában a' vágyó-tehetségben függetlenül. Az első esetekben — ha máskülönben az esetek és körülállások menthetőek — az akarat' tévedései sem vétkesek, sem tulajdonképeni nyavalyák. Nyavalya vagy hijány csak az, ha a' gyermek szántszándékkal ellenére cselekszik a' törvény-

nek, vagy nem teljesíti a' parancsolatot. Az előbbi szakasz harmadik száma alatt mondottakon kívül a' vágyótehetség' nyavalyáinak sikeres orvosolhatása végett, úgy látszik, a' tudományos rend azt kívánná, hogy itt az embernek és pedig mint keresztény embernek minden néven nevezhető kötelességei előszámláltassanak azon okosság- és vallásbeli szabályokkal együtt, mellyek szerint azokat teljesíteni, és az ellenkező vétkektől őrizkedni lehet és kell; mivel azonban ezek részint már a' testet és lelket érdeklő kötelességekről értekezésekben elszórva foglaltatnak, részint pedig a' többszer említett kérdéshez: *hogy an tartoznak*; itt csak az indulatokról és szenvedelmekről jegyzek meg némellyeket, úgy mint, a' mellyek lehetnek nyavalyák ugyan már magukban is, de egyszerű mind forrásai is sok nyavalyáknak. Azt mondtam, hogy az indulatok és szenvedelmek már magukban is nyavalyák lehetnek; mert nem nyavalyák mindenkor és szükségképen, sőt rúgóji gyakran a' legdicsőbb tetteknek 's a' legfényesebb erényeknek; és alig van kivált műveltebb ember, kinek bizonyos ártatlan és tisztességes dolgokban szenvedelme nem volna, p. o. lovaglásban, kertművelésben stb. Az indulatok és szenvedelmek t. i. az ösztönökből keletkeznek, mellyek a' szabad-akarattal bizonyos összeköttetésben és kölcsönös egymásra hatásban vannak; de egyszersmind némi ellenkezésben is olly formán, hogy a' szabad-akarat törvényhatólag és parancsolóképen hat a' természeti ösztönökre. Ha ezen eredeti viszony fölbonlik az akarat és ösztönök között, és megfordítva hatnak azok egymásra, tehát ha az ösztönök parancsolnak a' szabad-akaratnak: akkor támadnak bennünk ollyan szellemi állapothat, mellyeket szenvedelmeknek és indulatoknak nevezünk, és csak ezen esetben nyavalyái azok a' léleknek. Az indulatok és szenvedelmek között illyen különbséget tesz egy tudós antropologus: „Az indulatosság részségességhez, a' szenvedelem örültséghez hasonlít; amazz maga emészti föl magát, ez növekedik, mint a' folyó-

gálva növekedő patak; amaz nyilván tesz mindent, és meggondolatlanul rohan ki, emez hideg, csendes, álnok, szépet, mérséklést mutató; amaz pillanatnyi fölzúdulása a' szívnek, emez állandó hullámozása, mellynek szünet-idéjét többnyire csak a' halálórája hozza el ¹⁾.".

Illyen és hasonló velős előadása az indulatok' és szenvedelmek' kártékonyságának, kivált a' mindennapi életből, történetekből idézett példákkal is megvilágosítva, hathatósan ébresztheti a' növendékeket az önmagukon és természeti ösztöneikeni uralkodásra. De, úgy látszik, reájok nézve többet nyom, ha világosan, és kivált példákban előkke adjuk: 1) hogy az indulatok és szenvedelmek' rabja egyetlenegy tárgy után leselkedvén, sok számtalan igaz és ártatlan örömeiktől fosztja meg magát; 2) hogy mértékletesen, 's az erkölcsi törvények' határi közt sokkal tovább, kellemesebben 's nyugodtabban élhetnének szenvedelmök' tárgyával — a' rendetlen éldelet természetesen gyengítvén és tompítván az érzéseket; 3) hogy a' szenvedelmek gyűlöletesekké tesznek bennünket mások előtt, kik majd csufszágból, majd talán sajnálkozásból is, vagy néha kedvtöltésből épen oda 's abban gördítenek akadályt előnkbe, a' hol szenvedelmünk' tárgyától megfoszthatnak; 4) végre hogy a' szenvedelmek sem kielégítve meg nem szűnnek, sem vágyaikat ki nem elégíthetik, hanem a' legnagyobb mértékbeni éldelet is ürességet hagy a' szívben maga után, melly utóbb vagy ellenkező tulságokra vetemedik, vagy szüntelen kinzó nyugtalanságot, megelégültlenséget és különféle nyavalyákat okoz.

Végtére az indulatokról és szenvedelmekről azt mondjuk növendékeinknek, hogy ezek támadhatnak ugyan a' testnek természeti alkotásából is, de leggyakrabban mégis a' rossz szoktatásból, a' gondatlan és helytelen nevelésből veszik eredetöket; p. o. ha mindent megengedünk kis

¹⁾ Kant, Antropologie 63. 70. §.

korában a' gyermeknek, vagy ellenkezőleg ok nélkül is mindent, még igazságos kíváнатát is, megtagadjuk. Nitimur in vetitum semper. Néha sem szülő sem gyermek észre se veszi, mikor a' szenvedelem' alapja letétetik már a' bölcsőben. Például: sír a' kised, midőn őtet le akarja fektetni az édes anya; ez megsajnálja a' sírót, és karjai közé veszi ismét; már másodszor hangosban kezd sivalkodni, mihelyest a' bölcsőhez közelednek vele; 's ez addig növekedik, míg végre a' makacsság, önkény és akaratosság holmi rendetlen feszengéssel, hánykódással, kezek', lábak' hadonázásával tünteti ki magát, és így a' sírás 's könnyezés által három hónap alatt készen van a' kis házi despota ¹⁾. A' honnét az következik, hogy 1) a' gyermeknek ösztöneit még jelenésök' első pillanatjától mindenkor szemmel tartsuk; 2) hogy annak szabad-akaratját se korlátlanul ne hagyjuk, sem pedig el ne fojtsuk; mert mind a' két esetben előbb utóbb megboszúlja magát rajtunk, vagy akárkin, a' kit boszújának martalékává tehet ²⁾.

20. §.

A z ö n k é p z é s.

A' nevelés' célját abban helyezénk, hogy a' növendéket azzá képezze, a' mi'az lehet, és lennie kell. (Bev. 2. §.) Ezen cél't úgy éri el csak, ha a' növendék tehetségeit annyira képezte, mívelte, és gyakorlotta, 's olly irányzatot adott azoknak 's mindenképen ollyan állapotba helyezte azokat, hogy az elkezdett nevelés' és képzés' munkáját

¹⁾ Sailer. S. 109.

²⁾ Szilasy eml. m. Sickel. 67—78. 95. I. Biunde I. B. S. 455. Imre. I. d. 215. — Wörlein I. k. 52—56. — Fritz, Handbuch der psychischen Antropologie. S. 229. — Biunde. II. B. S. 386. — Verner. §. 190.

önhatólag is képes folytatni, kiváltképen az erkölcsi tökéletesbülésben.

Ugyanis tudva levő dolog az, hogy a' leggondosabb nevelés sem képes a' gyermeket akár a' tökéletességnek lehető legmagasabb fokára emelni, akár minden jövődő botlások, tévedések, és fogyatkozások ellen előre megmenteni, és biztosítani; szükséges tehát, ha a' nevelés céljának, a' növendék rendeltetésének meg akar felelni, hogy ez lelépven tulajdonképeni nevelése' pályájáról, önmagát tudja és akarja tovább is nevelni, képzeni, tökéletesíteni; a' nevelő pedig egyik legszentebb tartozásának ismerje egy részről növendékének szívére kötni ezen önnevelés' mulhatlan szükséges voltát, más részről pedig annak módjával és eszközeivel is megismertkedtetni. Természetesen a' gyermeknek tettleges nevelésmódja egyszerűs mind legjobb és legbiztosabb útmutatásul is szolgálhatna annak az önnevelés' folytatására; mivel azonban a' gyermekek rendszerint nem igen szoknak figyelni a' velők való bánásmódra, sőt annak alapját és elveit nem is képesek mindenkor belátni: szükséges legalább némelly általános szabályokat ezen tekintetből különösen is elikbe adni. Magában értetődik továbbá'az is, hogy ezen önnevelés' kötelessége mind a' testre mind a' lélekre nézve illeti a' növendékeket. Valamint tehát meg kell neki tanulni önszemeivel látni, tulajdon lábain járni, egészségére gondot viselni, a' veszedelemtől őrizkedni, azokban magán segíteni tudni (II. r. 2. §.), úgy nem különben szükséges, hogy ez nem csak a' mások által elibe adott kész ismereteket, ítéleteket, gondolatokat stb legyen képes fölfogni, hanem magára hagyva is tudjon ismerkedni, itélni, gondolkodni; szóval, a' mik mondatlak általán a' lelki tehetségek' képzéséről, épségben tartásáról, fogyatkozásaiknak orvoslásáról, azokat ügyesen tudja önmagára alkalmazni; mert a' nevelés a' célzt csak megmutatja, az ahhoz vezető eszközöket csak megismerteti; de a' célzhoz jutásra önmagának kell mindenkinek

törekedni, és a' jelelt eszközöket szükségeire önhatólag alkalmazni.

A' jámborúl, meglegűlten és rendeltetéséhez képest élni akaró, és tudni ohajtó növendék tehát, hogy az önnevelésnek nagy munkájához sükeresen foghasson, általán 's mindenek előtt szükséges, hogy a' mennyire lefolyt korának éveire, és saját személyét érdeklő történeteire visszaemlékezhetik, azoknak során figyelmes vizsgálattal és nyomozással menjen át megfontolva és bírálgatva mind azt, mi testi és lelki tehetségeinek kifejlésére és képzésére nézve vele és körülé történt; vizsgálja meg: a) mit nyert a' nevelés által értelme, szíve, akaratja az igaznak, szépnek, jónak ismerésére, megkedvelésére és valósíthatására nézve? és a' nyereséget nem csak megőrizni, hanem gyarapítani is megmásíthatlan kötelességül tegye magának. Vizsgálja meg: b) mit mulasztott el ezen említett tekintetekben a' nevelés? — és legszentebb tartozásának ismerje az elmulasztottakat minél teljesebb mértékben kipótolni. Vizsgálja meg: c) mit rontott el ő benne a' nevelés? és a' legmenthetetlenebb vétségnek sulya alatt ismerje magát köteleztetve lenni annak megorvoslására. Vizsgálja meg végre: d) mit nem tehetett vele a' nevelés, 's mit nem adhatott neki az? és a' mennyire azok idő' haladtával megszerezhetők, azoknak megszerzésén is iparkodjék. Nem adhat t. i. a' leggondosabb nevelés is a) idő előtt teljes értelmű érettséget, b) tapasztalásbeli jártasságot, c) a' szívnek és akaratnak rendíthetetlen állhatatosságot stb.

A' nemzeti iskolákról levén szó:

1. Külön az ismerő-tehetségre nézve ezeket jegyezzük meg. Természetében van az embernek a' tudni-vágyás anynyira, hogy inkább eltűri, ha valamelly szívbeli gyengeségről vádoltatik, mint ha az értetlenség, vagy tudatlanság lobbantatik szemére. Kiváltképen pedig azok érzik magukat ismereteiknek gyarapítására kénytetni, kik szerencsések voltak gyermekkorukban jó nevelésben részt venni. Ez illyenek a' beszerzett ismeretek' tudalmában egy kimondhatlan

ingert éreznek a' léleknek további szakadatlan képzésére. Minél tisztább és terjedékenyebb fény derül az ő értelmök' láthatárán, annál inkább növekedik a' tudásvágynak többről többre epekedő szomja. Az embernek ezen természeti ösztönéhez képest azt mondjuk tehát növendékeinknek, hogy a' tudománypálya reájok nézve sem olly csekély, mint talán sokan gondolják, habár annak tárgyai nem olly igen számosak is, de annál érdekesebbek. Vagy mi is lehet becsesebb, nyomosabb tudomány mint csöndesen, megelégtülve és jámborúl élni tudni? mi lehet hasznosabb és szükségesebb tudomány, mint embernek, polgárnak és kereszténynek lenni tudni; szóval, az élet-tudománynál mi lehet az emberre nézve érdekesebb? Azon ismereteket tehát, mellyeket különösen ezen tekintetben szerezhettek iskolai és általán neveltetési pályájok' ideje alatt, ne csak hogy mint legdrágább kincsöket megőriz-zék, hanem azokat naponként gyarapítani is ügyekezzenek kit az alkalmas könyvek' olvasása, kit az értelmes emberekkel társalkodás, kit a' lelki tanítók' oktatásainak szorgalmatos hallgatása által. Elejbök adjuk azt is, hogy az evangelium szerint az úr Isten minden embernek adott bizonyos mennyiségű talentumot, kinek egyet, kinek kettőt, kinek ötöt, és jaj annak, ki az Isten' adományával hiven nem sáfárkodik!

Ha vannak növendékeink között, kik talán ezen szoros értelemben vett minden embernek szükséges életből-cseségen kívül más tudományokra, szép mesterségekre, kézi művekre kívánnák magukat adni, általán azt tanácsolják választani: a' mi a) legjobban megegyez természeti hajlandóságukkal, b) elméleti tehetségekkel, c) testi alkotásukkal; mert csak az ilyen állapotban lehetnek leg-hasznosabb tagjai a' társas életnek; ebben tehetnek legtöbb jót, és élhetnek legnagyobb megelégedéssel; — a' melly sorsot pedig egyszer választottak, abban állhatatosak legyenek, sokfélebe — kivált egymással össze nem férő dolgokba — ne kapjanak, mert az össze nem férő kü-

lönösségek fölemésztik egymást, és a' sokfélebe kapó emberből végtére — semmi lesz.

2. Az érző-tehetségre nézve. Ha az ismerő-tehetség' képzését be nem végezheti az iskolai nevelés, még kevesebbé teljesítheti ezt az érző-tehetségre nézve. Azonban csakugyan e' részben is sokat segítettünk a' növendéken, ha csak valamennyire is fölébreszthettük őbenne az igaz, szép és jó iránti érzelmet; 's ha annyira gyalúhadtuk szívét, hogy a' kábaság, illetlen, rút, 's erkölcsi rosz kellemtelen benyomást tesz azon; főképen pedig, ha a' lelkiismeretet fölserkentettük, és annak sugalmára figyelmetessé tehattuk; mert növekedvén a' gyermek, mind inkább és inkább be fogja látni: melly szép, hasznos, de szükséges is, hogy az embernek érzelmei mindenkor csendes, helyes és nyugodt állapotban legyenek, és a' religio által megvilágosított okosság által kormányoztassanak: ellenben mi utálatos és káros az, ha valaki érzékeinek rabja; ha embertársának szomorú vagy örvendetes sor-sán mozdulatlan áll egyaránt kőszíve, 's ha legocsmányabb vétkes tett olly kevéssé kedvetleníti el, mint a' legfényesebb és tisztább erény sem képes mellét fölmelegíteni azon religio iránt tiszteletre, szerzője iránt háladatosságra, mellyből illy dicső tettek sarjadoznak! A' melly növendék ezeket belátja, a' melly gyermek így tanult érezni; igen hihető, hogy az kalauz nélkül magára hagyatva is nem csak állhatatosan meg fog maradni ezen érzésmódban, de növekedni és erősödni is ügyekszik a' szerint, a' mint ismeretei, kivált az erkölcs- és vallásbeliek bővülni fognak; 's ha talán a' gyarlóság egyben vagy másban eltévelyíti őtet az erény' ösvényéről, fölriad benne majd a' a' lelkiismeret, érezni fogja tettének méltatlanságát, és visszatér az eltévesztett igaz útra. Ezekhez képest főképen azt ajánljuk növendékeinknek az érző-tehetség' képzésének folytatására: hogy szüntelen szemök előtt tartsák egy részről az Istennek mindenütt jelenlétét, a' ki a' szívek' rejtekét is látja; más részről pedig, hogy rendelte-

tésök, melly a' végetlen örökké-valóságig terjed, lebegjen mindenütt előttök. Ez a' gondolat: én örökké-valóságra vagyok teremtvé, ezen örökké-valóságnak ura mindenütt lát engem, ezen mindenütt látó Isten az én szívemnek rejtekei szerint ítél meg engem! óh a' kit ezen gondolatok sem birhatnak a' szív' érzelmei tisztaságának megőrzésére, és azoknak szakadatlan tökéletesbitésére: az ilyenre nézve sem emberi ész, sem religio nem nyujthat elég nyomos okot!

3. A' vágyó-tehetségre nézve. Már a' nevelés' sike-re is legtöbbet függvén a' növendék' akaratjától — mert neveltetni a' karni legfőbb dolog a' nevelésben — még inkább függ annak a' nevelés utáni képzése magától a' növendéktől; de bevégezni itt tökéletesen annak képzését az se fogja soha, azaz: nem viheti a' vágyó-tehetséget a' tökéletességnek legmagasabb és változhatlan fokáig. Közeledni azonban a' czélhoz igen is tehetségében sőt kötelességében is áll minden embernek: közeledni a' magunk' szünteleni jobbítgatása, az ösztönöknek az okosság' törvénye alá hódítása, és az erényességben naponként nagyobb tökéletességre törekvése által. Ha tehát a' magára hagyatott növendék azon ügyekszik, hogy azon jó magvat, melylyet a' nevelés az ő lelkébe hintet, állhatatosan megőrizze, és gyümölcsöztesse; ha az erényesség' útján tikkadás nélkül halad, és az elibe gördülő akadékokon rendithetetlen lélekkel vagy áttör, vagy azokat, mennyire lehet, okosan kikerüli, 's gyarlóságáról megemlékezvén, veszedelmek közé szükségtelenül nem keveredik; de az elmélőzhetlenségben sem csügged el tulajdon készsége mellett, bizonyosan számot tartván a' mennyei segedelemre; ha, mondom, ekképen cselekszik a' magára hagyatott növendék: kivánt sikerrel fog ő bizonyosan vágyó-tehetségének képzésében foglalatoskodni és előre haladni; melly végre egyebek között kiváltképen ezen segédeszközöket használja: 1) Naponként számot vetvén lelkiismeretével, naponként megujított erős és másolhatatlan szándékkal eltökéli

a' maga' megjobbítását, a' véteknek távoztatását, 's növekedését. 2) Gondosan és serényen keresi és használja mind azon eszközöket, melyek által mind inkább és inkább tiszta, helyes és alapos ismeretére juthat az ember' rendeltetésének, 's a' melyek ezt szüntelen és méltó élénk színben szíve és szeme előtt lebegtetik; nem különben 3) fölkeresi azon eszközöket is, melyek az erény' méltóságának, becsének és jutalmának emlékezetét koronként az ő szívében fölbresztik, 's meg megújítják, a' minők: a' jó könyvek' olvasása, a' jámbor, tapasztált és jó akaratu emberekkel társalkodás, az ajtatos gyakori imádság, az Istennek lélekben és igazságban imádása, és egyéb az isteni religio által e' végre mutatott természet fölötti segédeszközöknek használása; és 4) ellenben mind azokat gondosan eltávoztatja, melyek az előbbiekkal ellenkeznek, a' millyenek: a' könnyelműség, ön lelki állapotjára nem ügyelés, megfejtkezés az erényes életet parancsoló törvényről és önrendeltetésről, a' bűn' veszedelmeibe szükségtelen bocsátkozás, sőt azoknak szándéklatos fölkeresése: a' rosz és megvesztegetett erkölcsűekkel való társalkodásban, zajos, rendetlen és kicsapongó multságokban, rosz könyvek' olvasásában stb. 5) Törekedni fog a' vágyó-tehetségét képzeni és tökéletesíteni kívánó növendék, hogy időről időre minél tisztábban és alaposabban megismerkedhessék minden viszonyaival, melyek őtet, mint embert, polgárt, és keresztényt illetik, 's egyszersmind az ezekből keletkező kötelességeivel is; végre 6) egyik legszentebb kötelességének tartja az erkölcsi törvényekkel is minél tökéletesebben megismerkedni, és azokhoz képest a' csendes, megelégtült és erényes élet' szabályait tulajdon személyességéhez és körülállásaihoz alkalmazni ¹⁾).

¹⁾ Szilasy eml. m. Vargha Istv. 43. Kunoss. 107. — Geschenke. I. k. 24. 59. I. V. k. 218—227. I. — Stapf. 56. 167. 297. I. Graser: Elementarbuch. II. 12. I.

21. §.

Valamint a' nevelést általán, úgy a' nevelési lélektudományt is szükséges a' religióval összekapcsolni, sőt rajta alapítani.

Igaz hogy álmétkodásra méltó már az emberi testnek alkotása is, és az anyagtalan lélekkel egybeköttetése, 's e' kettőnek kölcsönös egymásra hatása; de még méltóbbak az álmétkodásra azok, a' miket részint testi, részint lelki tehetségeivel véghez vihet az ember. Mintha tudvágyának szűk volna az egész földet kívül, és bent összebuvárkodni, — az egekbe száll föl, a' megmérhetleneknek látszó égi testek' nagyságát, egymás körüli forgásuk' ösvényét méri, 's az ezer esztendő' lefolyása után visszatérő bujdosónak föltünési helyét, és oráját pontosan meghatározza a' földnek lakosa! Azonban mennyire letörped ezen óriási nagyság, 's szinte piczinségre olvad, ha meggondoljuk, hogy ezen mindenhatónak, 's önállásúnak látszó emberi tehetségek csak idegen, kölcsönözött adományokkal foglalatoskodnak, 's minden látszatos eredetiségök mellett is nem egyebek, mint gyöngé utánzóji egy titkos erőnek, azon erőnek, melly egyedül képes önhatólag és függetlenül valamit létre hozni; azon élő erőnek, mellynek gondolatja — már valóság, lét. „Parancsolá, akará az Isten, hogy legyen világosság és — lőn. „Már ha a' nevelőnek szintűgy, mint a' művésznak ismerni kell mind az anyagot, mellyből művét akarja készíteni, mind pedig azon élőképnak — ideale — tisztán szeme és értelme előtt kell állani, mellyhez művét kívánja idomítani, sőt benne lemásolni: úgy a' nevelési lélektudomány' legelső föladásai közt legszükségesebb ezen műveiben magát kinyilatkoztató láthatlan erőt az Istent megismertetni, ha azt akarja, hogy műve, a' növendék, ezen élőképhez hasonlítson. „Legyetek tökéletesek, mint az atya tökéletes, ki mennyek-

ben vagyon.“ De megteheti-e ezt magára hagyott emberi elme, 's csupán tulajdon körében találkozó elveinél fogvást? ¹⁾

Sőt nemcsak a' láthatlan előképet nem képes maga elibe állítani a' magára hagyatott emberi elme, és a' nevelési lélektudomány, de még azon anyagot, mely szemelőtt áll, 's mellyet képzeni kell — az embert, a' növendéket — sem ismeri teljesen, legalább azon homályos titkokat, mellyeket abban lel, a' maga' tárából soha meg nem fejtheti.

Végre a' nevelés' végcélját egy értelemmel abban helyezik minden keresztény, sőt általán minden nevelők, hogy az alkalmatossá tegye az embert saját rendeltetésének megfelelni. Ugy de a' magára hagyatott emberi elme mi sokféle egymással szinte ellenkező 's a' józan okosság előtt meg nem állható vélekedések közt tévedezett az ember' rendeltetése körül, eléggé bizonyítják a' leg-híresebb tudósok' és iskola-felekezetek' történetei, mellyek közül szinte mai napig is találkoznak mindegyiknek követőji ²⁾).

Ha pedig az embernek rendeltetéséről nem tud bizonyosat határozni az emberi elme; úgy természetesen az annak valósíthatására szolgáló alkalmas, és szükséges eszközök, és módok' fölतालálásában sem lehetett szerencsésebb 's mindezekből mi következik? Azt hiszem, szükségképen az: hogy azon természet fölötti módot kell elfogadnunk a' nevelési lélektudomány' alapjául, és útmutatóul, melly által maga az ur Isten nyújt nekünk mind ezekben megnyugtató fölvilágosítást, 's melly téteményes kinyilatkoztatásnak neveztetik; vagy azt kell mondanunk, hogy az ember sem magában nem képes azon czélt elérni,

---

¹⁾ Frid. Schlegel, Deutsches Museum. Jahrg. 1812. Sárovary P. I. k. 209. I. II. k. 86. §.

²⁾ Sárovary P. I. k. 6. §.

mellyre teremtetett, sem a' teremő nem volt elég kegyes erre neki alkalmas eszközöket adni.

Ezen természet fölőtti nevelési eszközt, melly az okosság által elfogadva, és az akarat által használtatva vég czélunkkal összeolvad egygyé — annál szivesebben elfogadhatja az emberi elme; mivel a' tapasztalás szerint minden ismereteink tulajdonképen hiten, hiedelmen alapúlnak, és hitből keletkeznek minden tetteink¹⁾. Vagy az éhező csöcsemő egyaránt rőpes-e, akar egy idegennek, akar saját anyjának emlőjit lássa? Az elsőnek ajánlását talán el sem fogadja, mivel ismeretlen előtte, azaz: mivel hiedelme nem lehet, hogy az olly kellemes táplálékot nyújtson, mint az, kinek karjain olly édesen szokott megelégnülni.

Nem csak elfogadhatja az emberi elme vagy a' tiszta okosságbeli lélektudomány az isteni kinyilatkoztatást, de tartozik is elfogadni legnagyobb háladatossággal, mivel épen azon kérdéseket, mellyek előtte legérdekesebbek, u. m. a' lélek és test közötti egyenetlenséget, ennek okát, eredetét, orvoslását, az embernek rendeltetését, annak az élet utáni sorsát stb. egyedül csak ezen az úton tudhatja egész biztossággal, 's olly homályosíthatlan világossággal, melly nem csak nem féli, de szereti és kívánja is a' józan okosság' vizsgálatát, és kiállja legszigorúbb bírálatit is.

Ollyan kútforrás ez, mellyből a' tanulatlan szintűgy mint a' tudós, megnyugtató, és teljesen kielégítő ismereteket meríthet életének bár milly nyomos, és kétes állapotjában is. Ollyan út, és eszköz ez, melly nem hogy bizodalmatlanságot gerjesztene az okosság ellen, hanem a' bizodalmatlanság ellen, mellyet az saját gyakori téve-

---

¹⁾ „Kann jeder finden, dass er ohne Glauben nicht vor die Thüre gehen, und weder zu Tische, noch zu Bette kommen könne.“ D. Hume: Über den Glauben, oder Realismus und Idealismus. S. 164.

dései által gerjeszt — inkább biztosít bennünket kijel-
vén mind az útát, és módot, melly az igazsághoz vezet,
mind a' határt, a' meddig bátran halad és emelkedhetik
az ember; 's a' kijelelt határig jutva olyast sajdít is
valamit, a' mit tulajdonképen megismerni, fölfogni nem
képes; nem retten vissza attól, sem hitelt adni nem vo-
nakodik egy olyan főbb okosságnak tekintetére nézve,
mellynek álláspontját föntebbinek ismeri minden — csa-
latkozás alá vettetett — emberi észnél.

Az akarat' szabadságának sérelmétől, és megszorí-
tásától sem fél semmit, mert látja, hogy a' hit' rendszeré-
ben hasonlíthatlanul erősebben vagyon az biztosítva, mint
akar melly mesterséges, elmés, és fényes szabásu böl-
cek' iskolájában — p. o. Kant' postulatuma, Schelling'
Ich-je, Fichte' All-ja által „Deo parere libertas est“¹⁾;
mert a' hit' rendszerében soha sem kötheti egyik ember
a' másakra saját véleményét úgy, mint kétségbe hozhat-
lan igazságot; mivel itt az igazságok adva, és meghatá-
rozva vannak, és a' forrás mindenki előtt nyitva áll,
mellyhez az adottakat is visszaviheti megbirálás végett.
Ellenben ha csak azokat fogadnók el mint kétségtelen igaz-
ságokat, a' miket saját belátásunk ilyeneknek ismer —
noha úgy látszhatnék, hogy a' szellemi kifejtődés, és
függetlenség sokat nyerne, mindazáltal épen ekkor ala-
pítatnék meg ismereteink' körében a' leghatártalanabb bi-
zonytalanság és valóságos fejtelenség — anarchia — melly
mivel természetesen minden lehető módon ügyekeznek
magát föntartani: a' határtalan anarchia, és határtalan
despotismus szükségképen egygyé olvadna össze az ismere-
tek' országában, sőt a' polgári társaságot is csak ezen em-
beri okosságot korlátozó, vagy is inkább vezető isteni
kinyilatkoztatás, 's az iránta hódoló tisztület, és tántorít-
hatlan ragaszkodás mentheti meg ezen két legkártékonyabb

¹⁾ Seneca de vita beata. c. 15.

gonosztól. Vagy nem ez békeltette-e össze a' szüntelen egymás ellen viaskodó fejedelmeket? nem ez engesztelte-e meg az örökös villongásokkal egymást dúló nemzeteket, megszentelvén mindegyiknek vagyombirtok-jogait; a' polgári alkotmányoknak adhat-e ezen kívül valami más elég erőt, sérthetlenséget, és állandóságot? Egy nagy nemzet, több mint negyven esztendő óta szünet nélkül zavarog, saját kebelében dúl, minden kigondolható eszközöket próbál, hogy politikai szabadságát és álladalmát rendíthetlen alapra építse; 's — kezdi látni végre ugyan csak, hogy 40 helyett 400, és 400 helyett 4000 esztendő sem fog elég lenni e' célhoz jutásra morális szabadság nélkül, melyet egyedül a' kinyilatkoztatott religio biztosíthat! Innét a' hajdan legkeresztényebb nevet viselt nemzet mintegy önmaga előtt megszegyenülve, úgy látszik, vissza akarja egykori méltó nevét érdemleni, és ezt — a' nevelésnek jobb karba állítása által hiszi egyedül kivihetőnek; mert látja, hogy nem a' fegyver, nem az új még új constitutio, nem az új még új kormány mód, hanem egyedül a' belső ember' helyes képzése teheti igazán szabaddá; és látja, hogy nem a' féketlen ész' korlátlan csapongásai, sem annak mindent, a' mi isteni, a' mi erényes — lerontó merész ötletei szülik a' valódi szilárd, és okos észszel bíró emberhez illő fölvilágosodást, hanem egyedül a' religio ¹⁾).

---

¹⁾ „Niemand ist wahrhaft erleuchtet, der nicht auch im Lichte wandelt, nicht Gott vor Augen, und im Herzen hat, nicht ganz, und völlig sich ihm unterwirft, und hingiebt; und Niemand gelangt zur wahren Heiligung, der nicht im Glauben erleuchtet worden ist. Tugenden können angewöhnt, und angeübt werden; Tugenden finden wir auch bei denen, die allein sich selber ein Gesetz sind. Darinnen aber ist nicht wahrhaft sittliches Leben, sondern in einem gottgeweihten Leben, in der völligen Unterwerfung des Eigenwillens unter den Willen Gottes, in dem kindlichen Gehorsam gegen diesen Willen besteht, und in der Gottseligkeit vollendet.“ Frid. Aug. Koethe. 188—197. l.

De mi nagyon szükséges a' nevelési lélektudományt a' religióval összekötni, és ennek tiszta világánál amannak kétes homályait megvilágosítani, még jobban kitetszik abból, ha meggondoljuk, hogy akar az egyes személyekre akar az egész emberiségre nézve semmi olly veszedelmes nem lehet, mint a' magára hagyatott emberi észnek a' lélek körüli vizsgálódásai. Valóban midőn az ember az önismeretnek legmagasabb pontján véli magát állani religio nélkül, akkor ismeri magát legkevesebbé; 's midőn a' rajta kívüli tárgyakat legtisztább fényben gondolja maga előtt lebegni, akkor nézi legvisszásabb alakban azokat. Ezt a' tudományokról elhiresedett férfiak' följegyzett számtalan tévedései kétségtelenül bizonyítják. Csak egy példát említek. Nem kártékony, és következményeiben veszélyteljes állítás-e hogy az ember semmit sem tudhat bizonyosan másképen mint egyedül a' tapasztalás' útján? mert ha ez így volna, nem következik-e szükségképen hogy a' tapasztalást haladókról nem tudhatunk semmit? tehát semmit a' lélek' halhatatlanságáról, semmit annak jövődő sorsáról, és — semmit az Istenről? Mert a' mit némelyek adnak ezen nehézségre feleletül, hogy az öntudalom közvetlen tudalma egyszersmind az Isten' létének, és tökéletességeinek is úgy annyira, hogy annak létét bebizonyítani se nem lehet, se nem szükséges¹⁾, igen könnyű megczáfolni. Ugyan is igaz az, hogy lehet képzetem az Istenről; de azért képzetemben nem találok föl közvetlen az Istent is, mint önmagamat! Mire nézve az Isten' létének ezen mód szerinti bebizonyítását egy tudós ²⁾, compendium theologiaenek nevezi, melyben egy képtelen nagy salto mortale rejtődik: mert ³⁾ — Tehát az emberi elme szerezheth ugyan magának ismereteket a' ta-

¹⁾ Keyserling's Psychologie.'S. 6.

²⁾ Biunde eml. m. I. k. 218. l.

³⁾ „Es ist nur ein Gedanke, der nicht aus dem Gemüthe zu bringen ist, und im Gedanken wird Gott, das Alles setzende Seyn, ein gesetztes Seyn. Das göttliche Seyn muss darum unabhängig vom Subjectiven sich selbst setzen, d. h. sich

pasztalást haladó tárgyakról is — de csak a' religiónak vezérfénye által kalauzoltatva. Igen helyesen állítja azért Schlegel: hogy a' józan philo-sophia — keresztény — három rendbeli kinyilatkoztatást ismer. Az első az, melly által az Isten általán a' természetben, és teremtményekben ismerteti magát. A' másodikban saját lelkünk' ismeretének sugalma által szól hozzánk. A' harmadik téteményes kijelentés, mellyet az Isten részint a' proféták, részint tulajdon sz. fíja által közölt az emberi nemmel. És csak ezen utóbbinak léte, 's az abba való hiedelem adhat a' két előbbinek is igazi értelmet, tartósságot és biztosítást ¹⁾.

Mihelyt az okosság mutatkozni kezd tehát a' gyermekben, 's az öntudalom annyira kifejtődik, hogy magát egész határozottsággal képes megkülönböztetni a' rajta kívüli tárgyaktól, azonnal fő gondunkká tesszük az azal az Istent, és annak tökéletességeit megismertetni.

Minekutána megismerte a' növendék a' maga' terem-tőjét, és annak tökéletességeit, vagy inkább annak létét hinni tanulta saját kijelentéseiből: hogy önmagával, és az isteni tökéletességekkel ellenkezésbe, és össze-ütközésbe ne jöjjön, tapasztalni, és ismerni kezdván a' tulajdon belsőjében lappangó roszt — megfejtjük neki a' kinyilatkoztatásnak kutforrásiból ezen rosznak eredetét, annak az Istentől rendelt orvoslása' módját, 's az ember' rendeltetését ²⁾.

---

offenbaren, manifestiren. Gottes Sichoffenbaren ist darum von positiver, und objectiver Art. Ruft auch das menschliche, natürliche Bewusstseyn aus seinem Innersten, und Gemüthlichsten hervor die Idee des Göttlichen, so ist sie ohne Leben, und objectiven Wahrheit; eine blosse Form des Denkens und Vorstellens, die dadurch nothwendig wird, weil das Relative ohne das Absolute nicht seyn kann.“ Fritz. S. 7.

¹⁾ Deutsches Mus. Jahrg. 1812.

²⁾ „Erst durch die religiöse Erkenntniss kann sich der Mensch die Räthsel seines Daseyns, Seyns und seiner Bestimmung

Megmondjuk tehát növendékeinknek, hogy az Isten azért teremtette az embert, hogy őtet megismerje, neki szolgáljon, és végre üdvözüljön, vagy is általán rendeltetése: az értelmesség, erényesség, és meglegedés, tárgyilagosan: az igazság, erény, és boldogság. Azonban szívökre kötjük azt is, hogy meglegedést, és igaz boldogságot erényesség nélkül nem csak jövőendőben, de még itt e' földön sem várhatni. Csak az erénynek hűséges, és állhatatos követője, és barátja képes arra, hogy az élet' nyomasztó viszontagságai között is föltalálja saját kebelében az igaz meglegedésnek kiapadhatlan forrását, t. i. a' büntől tiszta lelkiismeret' tanútételében. De még az erényre is sükeretlenül törekszünk értelmesség nélkül; mert csak ez által lehetünk képesek mind viszonyainkat kellőleg fölfogni, mind azokba magunkat rendeltetésünkkel megegyezőleg illeszteni, 's ez életnek valamint kellemes, úgy kellemtelen helyezeteit illő, és megnyugtató szempontból tekinteni; az igaz, biztos és rendíthetlen értelmességet pedig e' részben egyedül a' kinyilatkoztatott religio' útasítása után, és által szerezhetjük magunknak, úgy mint a' melly egyedül képes megnyugtató feleletet adni az embernek azon legérdekesebb kérdéseire: mi vagyok én? mivé kellennem? miképen lehetek azzá? De a' religio mutathat egyedül akaratunknak is csalhatatlan sinórmértéket, mellyhez eltökéléseit bátran szabhassa, előképet — ideale — mellyet utánozhasson; elég hathatós és tiszta okokat, mellyek azt reá bírassák, hogy nem a' test' kívánságainak, hanem az ész' törvényeinek hódoljon; végre elég erőt, mellynél fogva a' testiségnek az erénynyel ellenkező ingereit,

---

lösen. Indem er in der Religion, und durch sie sein wahres Verhältniss zu Gott und dem Göttlichen erkennt, kommt er zur Einheit mit sich selbst.“ Jahrbücher für Theolog. u. Philosoph. Jahrg. 1834. II. B. I. H. S. 111.

és az ezen viaskodással jární szokott nehézségeket legyőzhesse.

Megmondjuk továbbá növendékeinknek, hogy az Isten olyan állapotban teremtette az embert, 's olyan tehetségekkel ruházta föl, mellyeket használva, rendeltetésének tökéletesen megfelelhett volna; hanem már az első emberpár megvesztegette a' véték által eredeti állapotját, 's az ő maradékaik már születésökkor megrongáltatva hozzák magukkal lelki tehetségeiket, úgy hogy az embernek önmagávali meghasonlás az állapotja, mihelyt e' világra jó, 's tulajdon erőji látszanak az ő boldogtalanságára törni. Vagy nem tapasztalja-e kiki önmagán, hogy képzelei, érzelmei, 's vágyai egymásra, és egymás ellen tolongnak szüntelen, mint a' zajló tenger' hullámai? a' mit az apostol magáról mondott, nem kénytelen-e kiki maga felől megvallani, hogy tagjaiban olyan törvényt, hajlandóságot, tapasztal, melly ellenkezik az éznek törvényével? szóval: az embernek egész belsője egy siralmas romhoz hasonlít, melly annak hajdani dicsőségére és épségére csak fájdalmasan emlékeztet! ¹⁾

Ha tehát ezen siralmas romnak ismét föl kell épülni, az Istentől elszakaszkodott embernek ahhoz ismét visszatérni, 's azon rendeltetésnek, mellyre teremtetett, megfelelni: nem azt kell kifejteni jobban, és kihozni, a'

---

¹⁾ „Die kunstlose Vernunft ist eben so wenig, und noch in ihrem ursprünglichen Zustande, als die künstlich wissenschaftliche; das menschliche Denkvermögen ist nicht minder entartet, und verdorben, als das menschliche Herz. Mit der Anerkennung dieses Letzteren, des sittlichen Verderbens beginnt die christliche Moral; mit der Erkenntniss des Irrthums aber, und mit der Erklärung desselben die christliche Philosophie, deren Aufgabe ist, den menschlichen Verstand von seinem angeerbten Gebrechen zu heilen, und zu seiner ursprünglichen Reinheit, und Vollkommenheit zurück zu führen.“ Fr. v. Schlegel, Die Philosophie des Lebens. S. 95.

mi benne van, a' roszat; hanem kívülről belé vinni, a' mi benne nincs — a' jót; kívülről orvosolni, a' mi benne megromladozott; helyre hozni, a' mi hijános; igazgatni, a' mi helytelen ¹⁾. Mind ezekhez pedig honnan, 's ki adhat bizonyos, és foganatos eszközöket más, mint az isteni ki nyilatkoztatás? Igen is csak egyedül ennek világitásánál láthatja, és ismerheti értelmünk a' való igazat; a' mennyei szépnak megkedvelésére ennek ihletése melegítheti föl szívünket, és az üdvösséges jónak gyakorlására ennek indító-okai serkentetik elég foganatosan akaratumkat, szóval: az isteni religiónak útmutatása, eszközei, és malasztja által felelhetünk meg rendeltetésünknek, 's lehetünk hasonlók isteni előképünkhez. „A' növény-ország előbb fog tenyészhetni a' földnek akármellyik sarkán a' nap' sugárinak befolyása nélkül, mint az emberi szívben e-rény fogamozhassék meg religio nélkül.“ ²⁾ Azért mondotta az emberi nemnek legtökéletesebb nevelője tanítványainak: „Ne tiltsátok el, hanem engedjétek hozzám jóni a' kisdedeket.“ Engedjük mi is tehát, sőt minél korábban vezessük kisdedeinket Jészushoz, hogy abban ismerjék meg az Istent is, ki őket teremtette, annak igéjéből tanulják a' szeretetet, mellyel ő minket szeretett; annak szívéből kedveljék meg a' szelidséget, alázatosságot, és engedel-mességet, mellyet ő példával, és szóval ajánlott; életéből tanulják a' munkát, isteni és felebaráti szerètetet; ekkor fogunk bizonyosan jó embereket, hűséges polgárokat, és jámbor keresztényeket belőlök nevelni.

22. §.

A' nőnem' nevelése.

Minél forróbban szeretem nemzetemet, 's hazámat; minél szivesebben ohajtom annak virágzó állapotra jutha-

¹⁾ Azokra van célzás, kik azt állítják, hogy a' képzést — Bildung — az emberből ki kell hozni, nem be vinni.

²⁾ Sailer eml. m. 295. l.

tását, és köz jóllétét; annál ellenállhatatlanabb kénytetést érzek keblemben mind azt — nem ugyan vádolás-, hanem szíves esdeklésképen napfényre hozni előtte, a' miben ezen köz jóllét' valósíthatásának akadályait gyökeredzeni látom. Illyen a' többek között a' nőnem' neveltetése. Ugy vagyon, meg kell vallanunk — ha pirulva is — hogy nemzetünk általán a' nőnem' neveltetéséről mind ekkorig keveset gondoskodott, de legkevesebbet külön a' köznépeéről. Ám a' felsőbb karzatbeliek' leányaiknak nevelése éppen olly kevéssé felel meg azok' rendeltetésinek, mint a' városi polgárok közt divatba indult nevelésmód az övéikének. Megengedem, hogy p. o. az apácza klastromokban megtanulnak varrni, tűzni, hímezni, rajzolni, tánczolni stb; de még ez nem az mind, a' mit egy leánynak akar természeti rendeltetése, akar polgári állodalma jövőjében kívánni fog tőle. Házi asszonyok, hihehetőleg anyák 's így nevelőnék is fognak azok egykor lenni, 's mind ezen viszonyokkal mi sokféle terhek, ismeretek és kötelességek vannak egybekapcsolva! Ollyan terhek, ollyan ismeretek, és kötelességek, melyeket, úgy látszik, klastromokban a' tanítónéknak éppen olly kevéssé kell érteni, mint a' tanulóknak természetesen nem lehet tudni. Ha tehát ezen két osztálybeliek vagy nem akarnak, vagy nem tudnak leányaik' mindenoldalú célirányos nevelésével bánni, sokkal többet nyernek leányaik' neveltetésére nézve, ha azokat ollyan intézetekbe adják, melyekben a' nevelői, és tanítói hivatalt ollyan személyek viszik, kik vagy tetteleg házasságban élnek, vagy legalább már előbb tulajdon tapasztalásukból megismerkedhettek annak terheivel. Hanem bezzeg! hol, 's hányat mutathat honunk illyen intézetet? A' melyek itt-ott nagyobb városokban egy idő óta keletkeznek, ezeket nem tekinthetni úgy mint a' nemzet' tulajdonait, mivel magányos emberek által állítatnak föl, és többnyire nem egyebek, mint élelem-kereset' eszközei; és nincsenek is a' nemzetnek, vagy kormánynak szorosabb értelemben vett fölvi-

gyázása alatt, a' mi egyik legfőbb oka annak hogy velök meg nem tudok elégedni.

De hát a' falusi közép sorsú, 's az alsóbb rendű nagy néptömeg' nőnemének neveltetésére nézve mit tett mind e' jelenkorig nemzetünk? Nem úgy áll-e az mai napig is nagyobb részről, mint őseinknek ez áldott földön megtelepedésök után kevés évekkel? Vagy azon osztálybeli nők, kik a' nemzetnek legtöbb tagokat, a' hazának legszámosabb vitézeket adott, 's nevelt eddig, még sem lehetek-e arra méltók, hogy a' nemzet' figyelmét megérdemeljék? e' nélkül pedig gondolhatjuk-e, hogy valaha csak legkevesebb reménység is lehet ezen osztályban a' gyermekek' jobb neveléséhez? bizonyos levén, hogy a' köznép-nél a' magzatok' nevelése legnagyobb részről az anyákon fordul meg.

Mivel mind a' két embernek azon egy végcélja vagyon, 's ehhez képest egyenlő tehetségekkel is ajándékozta meg mindeniket a' természet: egyenlő mind a' két nemre nézve a' nevelés is lényeges elveiben, és szabályaiban mind a' test', mind a' lélek' részéről. Mivel azonban mindenik nemnek természeténél fogva különös, és saját rendeltetése is vagyon, és valamint test-alkotása, úgy szellemi tehetségei is bélyegző módosításokkal tűnnek elő mindenikben, a' nevelés-, oktatás- és általán a' bánásmódnak is különösen hozzá kell alkalmaztatva lenni mindenik nem' sajátosságaihoz.

A' nőnemnek természeti rendeltetése: hogy feleség, házi asszony, anya és nevelő legyen. Mindegyik helyzet ezek közül különös viszonyokba állítja őtet, melyekből mind annyiféle kötelességek is hárúlnak reá. De hol, 's kitől tanulja a' köznépi nőnem ezen különféle helyezeteit, és azokból eredő kötelességeit ismerni? Fájdalom! némellyeket sokan önmaguktól — időnek előtte, némellyeket nagyon is későn ismét részint önkárukön, részint az egész háznép' rövidségével, némellyeket pedig soha sem — legalább nem tökéletesen tanulnak meg.

Már kicsiny korától fogva a' leánynak különös gondoskodással és ügyességgel kellene tehát vezetni, és irányozni annak képzését, úgy hogy az mintegy észrevehetetlenül készítetnék el azon viszonyaira, melyekbe természeti rendeltetése fogja őtet későbbben helyezni. Innét legelső föltünésével az értelemnek az önkénti szives, és őszinte engedelmeskedésre szükséges a' leányt szoktatni, úgy mint a' mellyre legtöbb asszonynak legtöbbszer van szüksége; az engedelmesség után főbb gondoskodást kíván a' nőnem' nevelésében a' szelidség, nélkülözés, békes türés, a' házi élet' csöndes körében tartózkodás; az ábrándozás, és érzélgés nélküli gyöngéd és érzékeny szív: kiváltképen pedig az ártatlan szemérem, és tisztaság mind testi, mind erkölcsi tekintetben, úgy mint a' melly alapja, és gyökere a' magáról is megfélelkező, sőt magát is föláldozó tántoríthatlan és állandó szeretetnek a' férj, és magzatok iránt. „Constante sibi pudicitia virtus salva erit.“¹⁾

Majd ha a' kis leány iskolába kezd járni, ezekben, és egyéb korához és neméhez illő erkölcsökben folytatólag képezni, és tökéletesbíteni kellene ottan is őtet. Ezen tekintetből pedig az volna legkívánatosabb, hogy a' nőnembeli növendékeknek nőnembeli tanítójok volna az iskolában is²⁾. A' nőtanítókkal nem csak az volna a' nyereség, hogy a' tanítványok is nagyobb bizodalommal, bátorsággal, és természetes vonzódással viseltetné-

¹⁾ Seneca de vita beata. XIV.

²⁾ „Denn nur das Weib kann die eigenthümliche Methode am sichersten treffen, ohne im Geringsten dem Zartgefühl nahe zu treten.“ Divinität. II. k. 284. l. „Aszony nevelje a' leányt, mert egy nemben rokon-érzelmeik fejtődnek ki, mellyekben barátsággal, 's bizodalommal szövődnek össze a' lelkek — 's csak illy lelkek formálhatják, mivelhetik egymást.“ A' Nevendék nőnem. Irta Kovács Pál. 1833. 88. l.

nek irántok mint a' férfi-mester iránt, hanem egyszersmind az asszonyi munkákban is gyakorolhatnák és taníthatnák azokat, kivált olyanokban, a' minőkre maguk az anyák sem képesek leányaikat tanítani. A' hol a' fiútanulókat a' leányoktól elválasztani, 's ezeknek asszonytanítót nem lehet adni, megmásíthatlanul szükséges, hogy a' férfi-tanító éltes, és házas legyen nemcsak azért, mivel a' két nem egymás' ellenébe van téve, mellyek közt egy bizonyos nemi kontraszt szerelmet szülhet könnyen¹⁾, hanem azért is, mivel az éltes, és házas férfi-tanító sokat mondhat nőtanítványinak, a' mi a' fiatal tanító által előadva talán könnyen nevetségre, holmi gondolatokra, sőt botránkozásra is szolgálhatna. Hogy az iskolamester házias legyen, azon tekintetből is nagy figyelmét érdemli ez a' nemzetnek, hogy a' mint nemes Veszprém vármegye többszer említett javaslatában igen helyesen, és a' köznépnek mind erkölcsi, mind gazdálkodási jollétét érdeklő okokra nézve megjegyze — annak felesége némelly szükségesebb asszonyi munkákra tanítaná a' leánykákat tulajdon szobájában, míg férje az iskolában foglalkoskodnék a' fiúk' oktatásával.

Az ajtatosságra, és általán a' vallásos buzgóságra, úgy látszik, természeténél fogva hajlandóbb a' nő-mint a' férfi-nem. Ezen tekintetben tehát az iskolai nevelésnek főképen arra szükséges ügyelni, hogy a' növekedő leánykáknak vallásos ismereteik józanok, tiszták, és, mennyire lehet, alaposak legyenek, mellyek azokat valamint egy részről a' csupa hiú érzelgéstől, és rajoskodástól visszatartóztassák, úgy más részről tántoríthatlanul megőrizték az erénynek, kivált a' szeplőtelen tisztaságnak, 's idővel a' házassági hűségnek ösvényén azon sok lelki zivatarok között, mellyeknek olly gyenge erővel el látva vannak kitéve¹⁾.

¹⁾ A' Nevendék nőnem. 88. l.

²⁾ A' Nevendék nőnem. 83. l. Chimani I. k. 331. l.

Valamint a' szűzi tisztaságnak és házassági hűségnek becsét, 's szükséges voltát legfoganatosabb, de legtanácsosabb történetek' elbeszélésében előadni; de az ellenkező bűnnek, a' megszeplősített tisztaságnak, a' megszegett hűségnek undokságát és szomorú következéseit igen óvakodva, és kíméletesen: úgy a' szorgalmatosságnak, engedelmességnek, rendtartásnak, szelídségnek, 's egyéb erkölcsöknek megkedvelésére is leghathatósabban ébresztik az érezni kezdő sziveket olyan példák, melyekben mint mindannyi tükrökben tisztán láthatják vagy ezen erkölcsöknek boldogító, vagy az ellenkező gáncsoknak szerencsétlenítő következéseit.

Az iskolai pályának bevégezése után, úgy szólván, újra a' háznép' körébe iktattatik a' serdülő leányka, és szorosabban ahhoz csatlakozik. Innét fő gondját fordítja arra az édes anya, hogy leányának szívében minél előbb fölserkentse a' házi élethez vonzó szeretetet, annak közboldogsága iránti gondoskodást, és belsükségeinek ellátására törekvő ügyeket; sőt mivel majd egykor férjének farsztó és majd nem vérrel izzasztó munkájában is részt kell vennie — idejéhez és testalkotásához képest jókor reá szorítja a' külső dolgokra is. A' fonás, varrás, sütés, főzés stb mellett reá szoktatja a' takarékosagra; mindenben — kivált a' mi a' ház' belsőjét illeti — a' jó rendtartásra, és csinosagra; a' kisebb testvérek' tisztogatására, néminemű képzésekre, szóval: lassanként bele avatja egészen a' házi asszony' hivatalába¹⁾. Nem felejtkezik meg az okos, és gondos anya arról is, hogy a'

¹⁾ Igaz, hogy sok házasságok lesznek szerencsétlenek azért, mivel a' nőszó nem a' mátkához, hanem csak pénzéhez esküdött hűséget, — és sok ifju nőtelen marad azért, mivel nem kaphat olyan gazdag hölgyet, a' minőt kívánna; de azt hiszem, hogy sokkal több házasságot tesz az szerencsétlenné, és maraszt ifjat nőtelenységben, mivel leányaink nem neveltetnek a' házi életre rendeltetésöknek minden viszonyaival megegyezőleg.

leánynak úgy nevezett szerencséje igen sokat függ a' köznépnél is azon módtól, a' mint az külsőképen magát viseli, a' mint a' mulatságban, és közhelyeken magát tartja, a' mint ruházkodik stb; ehhez képest a' gondos anya se meg nem tilt, se meg nem enged minden társalkodást, és mulatságot leányának; kit azonban legszívesebben lát nyílt helyen — utcán, gyöpön — leánytársai-val vigadni;—a' házi mulatságokba, lakodalmakba stb vagy maga kíséri — még férjére sem bizván — vagy teljesjeggel nem ereszi kivált éjszakának idején. A' ruházatra nézve arra oktatja serdülő leányát és emlékezteti talán az öltözet' kecske által tetszeni-vágyót, hogy elenyésszik az emberből hamarébb, mint sem gondolnók, az, a' mi csak a' külérzékeknek tetszik, 's a' szemek hozzászokván a' testnek csupán az öltözettől kölcsönözött ingereihez, lassanként elvesztik ezek minden bájoló erejüket; megemlékezteti, hogy a' sorson felüli piperét jobbadán úgy tekintik sokan; mint az áruba eresztett portéka' czégerét, vagy a' szív', és értelem' szegénységének, vagy éppen rutságának takaróját! az erény az egyedül, mellynek becse, és szeretetreméltósága nemcsak nem csökkenik az esztendő' számával, de inkább növekedik is, 's a' melly kedvessé teszi a' leányt durva öltözetében is, csak tiszta legyen az különben, és gondosan a' testhez idomítva. Egyszerű a' természet minden műveiben, mégis szép az, és kedves minden ép, és tisztán látó szemnek!

Végre a' leányt anyának is kell nevelni. Midőn tehát a' leány elegendő érettségre jutott mind testi, mind szellemi tekintetben — adandó alkalmakkal beavatja kicsinyenként az okos anya mind azon titkokba leányát, mellyeket a' házasság élet fődőz; megfegytegeti a' házasságnak nagy méltóságát, szentségét, érdekes voltát; kitüzi előtte nyilván, de egyszersmind minden kímélettel, és szemérmességgel annak czélját, valamint azon óvásokat is elibe adja, mellyekre ügyelnie kell a' viselősség' ideje alatt, és után mind önmagára, mind méhének gyümölcseire nézve :

megismerteti vele a' viselősség' jeleit, nehogy változásait más oknak tulajdonítván, olyan szerekekkel orvosolja vélt nyavalyáját, mellyek ártalmasak lehetnek a' megfoganzott magzatnak; megtanítja az emlőknek a' szoptatáshoz elkészítésére, ha a' természet' munkája talán e' részben késedelmez, vagy hiányos — kivált az első szüléskor — nem különben a' jó, és rossz, a' szopóra nézve egészséges, vagy egészségtelen téjnek megismerésére, és megválasztására, szóval: megismerkedtetni mind a' házasságra lépésnek szükséges előkészületeivel, mind a' házas életnek különféle viszonyaival, terheivel, és kötelességeivel, főképen a' jó nevelésnek módjával, elveivel, és szabályaival ¹⁾. Ugy, de mikor, és kitől tanulta maga az anya is ezen jó nevelés' módját, elveit, szabályait? Innét legyen:

23. §.

Egy szíves fohász zárzó helyett.

A' tapasztalásból merített panaszokon — az alsóbb, és felsőbb osztálybeliek' házi, és iskolai, erkölcsi, és polgári tekintetben szemlélt nevelésmódjok elleni panaszokon kezdődött e' munka, és — azon szívből szakadt fohászon kell végződnie: ki hozza helyre ezen hiányokat!? ki fogja a' nemzetnek az ő növendékeiben sarjadzó reményét a' lélektudománynak előadott elvei, és szabályai szerint nevelni!? Iskolamestereink jelen képzetők', és műveltségök' állapotjában teljességgel elégtelenek mind az oktatás', mind a' nevelés' jobb módjára, a' mint ezt ns Veszprém vmegye kimerítőleg bebizonyította többször említett javaslatában. Tehát vagy a' megismert régi rossz mellett kell tovább is maradnunk — sikertelenül enyészvén el a' levegőbe minden panaszaink, vagy az iskoláknak, 's általán a' tanítás- és

¹⁾ Pölitiz. I. k. 112. I. Geschenke. I. k. I. Rényképek. Első kötet. Stancsics M. 117. I.

nevelésmódnak jobbítását a' tanítók' megjobbításán kell kezdenünk. Ezen igazság olly világos, hogy annak megerősítésére semmi auctoritas nem szükséges. Akármelly szép planumot dolgozzon is valaki az iskolák' organiszájáról, mindenkor az az utolsó kérdés: hol vannak a' tanítók, a' kik azt kivigyék?¹⁾

Ugyanis az untató ismétlés' tekintetéből elhallgatván nemzeti iskoláink' hiányait, nem említvén azon természeti, és műveltségbeli tulajdonságokat, mellyek az iskolamesterekben mint nevelőkben, és tanítóknak, mind az értelemnek, mind a' szívnek részéről megkívántatnak: csak azt ohajtanám dicső nemzetem által méltó figyelembe vétetni, hogy nagy részben az iskolamester' műveltségétől, ügyességétől, gondolkodás- és érzésmódjának mineműségétől függ az egész nagy néptömeg' gondolkodás- és érzésmódja. „A' tapasztalás eléggé megbizonyította azt, miképen egyetlenegy míveletlen iskolamester által egész generatio elkorcsosodott, sőt az elvadulásnak szomorú állapotjába süllyedt.“²⁾ Ám mint tudjuk, minden testületben — kicsinynek úgy, mint nagynak — vagyon bizonyos, és saját szelleme, melly az egészet ingatja, élteni, és minden tetteiben vezeti. Ezen szellem, ha bizonyos elvek, előre kitűzött czélok, és ideák szerint nem terjesztetik szándéklatosan — önként is kitor, és létre hozódik; csak hogy ezen esetben talán már nem épen megegyezőleg a' testület' ideáival, czéljaival, és elveivel. Irányzatot a' szándéklatosan élesztett szellemnek természetesen a' testület' feje adhat, és tartozik is adni; sőt az önként keletkezőt is úgy kell vezetnie — ha ellene nem állhat, 's el nem fojthatja — hogy legalább a' testület' czéljaira nézve kártékony ne lehessen.

Már pedig az iskolát is úgy kell tekintenünk, mint egy különös egyesületet, mellynek czélja az oktatás, és neveltetés, vagy is a' gyermekeknek elkészítése a' tár-

¹⁾ Szabó Ján. eml. m. 90. l.

²⁾ Graser: Divinität. I. Th. 260. l.

sas polgári életre, 's a' mennyire ezen nagy, és érdekes célra törekszik az iskola, hogy a' társas életnek, jó embereket, polgárokat, 's keresztényeket készítsen — azt érdeмли, hogy úgy tekintessék, mint a' létező, és leendő egész nemzetnek szellemi tenyésztő pitvara, sőt temploma, a' hol a' növendékkor nemcsak előre megismerkedik — ha bár kicsinyben is — azon viszonyokkal, mellyek majd egykor nagyobb kiterjedésben fogják őtet lekötni a' nemzethez, hazához, és egyházhoz; hanem szinte ezen életviszonyaiban tetteleg él is és neveltetik — csak hogy, fájdalom! a' nélkül, hogy ezt akár a' növendék, akár a' tanító tudná, 's tekintetbe venné.

Ha az iskola egyesület, bizonyos cél végett összeállott testület — természetesen abban is van, és kell bizonyos uralkodó, ingató, és éltető szellemnek lenni; csak az a' kérdés, ki indítja azt meg, 's ki ad kellő irányzatot neki? a' testület' tagjai nem — legalább olyan irányt nem képesek annak adni, melly szerint biztosan haladhatnak rendeltetésök' pályáján, és elkészülve léphetnének a' társas élet' körébe — tehát a' tanítótól kell legközelebből várni mind a' nevelés' nagy ideájának kifejtését mind azon gondolkodás- és érzésmódnak a' növendékekbe oltását, melly szerint azok nemcsak jelen egyesületök' céljának legyenek képesek megfelelni, hanem mind azon viszonyaiknak is, mellyekbe őket a' közélet' fogja idővel helyezni, azaz a' tanítónak személyes ügyessége és munkássága indítja meg egyedül az iskolai szellemet, 's az ad annak — tudva, vagy tudta nélkül — olyan irányt, melly nemcsak iskoláját ingatja, és vezeti jelenleg; hanem kiviszi azt onnét növendékei magukkal mélyen szívökbe gyökeredzve a' társas élet' körébe is. A' szerint tehát, a' mint az iskolamester gondolkodik, 's helyesen, vagy helytelenül gondolkodik; ismeretei, 's fogalmai tiszták, vagy zavartak, alaposak, vagy színlegeseek; a' szerint a' mint szíve nemesen, erényszeretőleg, 's vallásosan, vagy hiún, az erény, és vallás iránt hidegen érez; 's a' szerint, a' mint a' való igaz, szép,

's jó iránt egész lelkesedéssel hódol, vagy tettei ellenkezésben állanak tanításával: a' szerint fogja ő alkalmazni mind nevelés- és tanításmódját, mind az iskolai fenytéket, 's egész magaviseletét, 's növendékeivel bánásmódját. 'S innét mi következik végre? az természetesen, hogy a' növendékek is sajátjukká teszik a' tanítónak gondolkodás-, érzés- és cselekvésmódját, mit a' közmondás is igazol: millyen a' mester, ollyan a' tanítványa¹⁾. Ha pedig illy terjedékeny, és nagy következésű az iskolamesterek' ügyessége, műveltsége, 'és erkölcsi karaktere — nem méltán, nem igazságosan kívánja-e meg a' nemzetnek figyelmét, és gondoskodását azon intézeteknek föllállítása, és célirányos elrendezése, mellyekben ügyes, és minden tekintetben alkalmas iskolamesterek képezthetnének. Azonban ha ügyesebb, és műveltebb iskolamestereket kívánunk, az magában is értetődik, hogy 1) azoknak életmódját könnyebbé, bizonyosabbá, sőt kívánatossá tegyük; 2) hogy a' mesteri hivatalnak mind az egyházi, mind — és kivált — a' polgári hatalom bizonyos tekintet szerezzen²⁾, a' minek egyebek között az is nyomadékos eszköze lenne, hogy a' mesternek választása, vagy elbocsátása a' nép' befolyásától egészen független legyen; 3) hogy a' megnyomorodottaknak, vagy tisztességesen előregült mestereknek, valamint az elhaltak' özvegyeiknek, vagy neveletlen árváiknak számára bizonyos menedékhelyről, vagy azoknak akármiképen lehető ellátásuk' módjáról gondoskodnék a' nemzet. Sok jó, és testestül, lelkestül a' mesteri hivatalra termett individuumokat egyedül ezen pontok alá foglalt eddigi hiányoknak tekintete rettent vissza az iskolától. De a' köznéptől talán többet nem lehet kívánni, mint a' mit jelenleg tesz

¹⁾ Wörlein. II. k. 33. l.

²⁾ „Der Staat muss die Lehrer als Staatsdiener, und als Beamte um so mehr ansehen, und behandeln, nachdem sie den wichtigen Beruf haben, den Grund zu legen zur Bildung für — alle Staatsämter.“ Divinität. II. k. 161. l.

a' mester' szolgálatjára; sőt ha a' felsőbb iskolákban el-
törültetett a' tanításdíj — didactrum — nem volna-e sokkal
kívánatosabb, és igazságosabb azt a' nemzeti, és elemi
iskolákra nézve általán megszüntetni? holott amazokat
csak kevés számu önként vállalkozottak, és többnyire jobb
móduak látogatják, emezek pedig az egész nemzettömeg-
nek előpitvarai, és szellemileg tenyésztő helyei, mely-
lyekből a' legszegényebbnek sem kellene kimaradni; ki-
marad pedig jelenleg sok szükölködőnek gyermeke a' fi-
zetés' terhe miatt. Ki fog tehát ezen egész nemzet' vá-
randó jobb nevelését érdeklő inségeken segíteni? „Az
amerikai ember nem könnyen rója meg magát, mert a'
személyes adónak minden neme gyűlöletes előtte. Csupán
az iskola azon tárgy, mellyre a' statusok nagyobb részé-
ben, mindenki egyformán személyétől is esztendőnként
bizonyos adót fizet, míg a' tőke annyira növekedik, hogy
annak kamatjából azután fentartani lehessen az iskolá-
kat.“¹⁾ A' már szinte nyolczszáz esztendő óta magát or-
ganisált 's constituált ősz magyar nemzet még maig sem
képes-e annyira emelkedni, mint a' most keletke-
zett fiatal amerikai statusok?²⁾

Ha tehát teremtenünk kell — teremtenünk egy
jobb ivadékot (I. r. 1. §.), ez pedig a' nevelés, a' religióval
összekapcsolt lélektudomány' elvei szerint intézett nevelés
által (I. r. 22—24. §.) lehetséges; ugy természetesen embere-
ket kell készitenünk legelsőben is, kik képesek legye-
nek a' nemzetnek ezen kívánságát teljesíteni; kik elegen-

¹⁾ Bölöni Farkas eml. m. 38. l.

²⁾ „Es ist wahrhaft, um im Geiste Sokrates zu sprechen, sehr traurig, dass man bey dem Vorhaben Thiere zum Abrichten zu geben, so sorgfältig umhersieht, um denjenigen zu wählen, welcher darin Wissenschaft und Kunst zugleich hat; aber bey dem Menschen-Unterricht sich gar nicht darum bekümmert, ob derjenige, welcher das grosse Geschäft übernehmen soll, davon mehr weiss, als einige mechanische Vortheile, und Formen.“ Graser: Elementarbuch. I. T. S. 29.

dőképen jártasak legyenek mind általán a' nevelés- és oktatás'mesterségében, mind külön a' religio-, lélek-, ember- és neveléstudományban; sőt ha teremtésről van szó, valamint kezdetben, a' ki mondotta: „legyen világosság, és lőn!“ előbb mind a' száraz földet, mind a' vizeket megáldotta mindenféle állatokkal és növényekkel, melyek az élet' föntartására szükségesek, és csak ezután teremttette az embert; úgy ezen jobb ivadék' létesíthetésének legelső gondjaihoz tartozik az iskolamesterek' illetemes és minden gond nélküli életmódjára nézve állandó, bizonyos, és elég bőségű forrást nyitni.

A' LÉLEKTUDOMÁNY' HATÁSA

A'

N E V E L É S R E.

IRTA

WARGHA ISTVÁN.

HARMAD RANGU PÁLYAMUNKA.

PESTEN,

EGGENBERGER J. ÉS FIA ACAD. KÖNYVÁRUSOKNÁL.

M.DCCC.XLVI.

A' jutalom-vágy szenny; közjó buzdítson előre.

BEVEZETÉS.

A' nemzeti jóllétnek és virágzásnak édes anyját, a' felvilágosodás' jótékony angyalának elválhatatlan társát, az erkölcsi és polgári nevelést nem vala képes a' sötét századoknak durvasága, a' sötétség' barátinak 's hatalmaskodóknak önkénye az emberiség elöl úgy eltemetni, hogy ennek boldogítására kedves társával együtt hosszas szendergéséből fel ne ébredhetett volna, 's hogy az előre nem látott körülmények' tarka fordulatai és főkép a' szükség által ébresztett elmetehetséget üdvösséges munkálkodásával nem segíthetné. Igen is, felébredt az elnyomások' járná alatt nyögő siralmas századokat általszendergett erkölcsi és polgári nevelés, 's a' gondviselés' legbölcsebb rendelkezése megnyitá előtte az egész emberiség' szomjas kebelét, hatalmas ápoló kezeket rendelve a' felsőbb célszatok' sikeresítésére. Azért félre a' catoí ránczos homlokkal, félre a' mysticismus' titkolódzásával, félre az obscurantismus' nemzetiséget öldöklő vonakodásával! Nézzünk a' teremőadta szemvilággal hunyorgás nélkül, 's mennyire lehet, oszlassuk a' homályt minden szem elől óvakodva, lépcsőnként, határozott erős akarattal, jó szándékú készültséggel! Az emberiség kikelt bölcsőjéből és serdül, már nem ringatás, hanem ápolás, gondos ápolás, méltóságához és kívánsághoz illő, célszerű ápolás kell neki. Ne csináljunk titkot, vagy czéhbéli egyedárúságot a' tudományokból; ne áruljunk olly nyelven, melylyet a' szükséggel küszködő vevők nem értenek; ne írjuk gyógyirátunkat a' szenvedő beteg előtt chinai hieroglyphoknak látszó jelekkel. Szívekhez beszéljünk! hiszen a' szíveknek egy nyelvök van, azon szent őszhangzás, melylyel a' teremői bölcsesség az ő érzelmöket egybeolvadtókká tette. — Ezen általános nyelv csupán 's egyedül köt

BEVEZETÉS.

bennünket közösen egymáshoz; ezen ha szólunk, fül és kebel egyiránt nyílik meg szavunkra, 's legszebb siker jutalmazza pusztában el nem hangzó szavunkat.

Ne fukarkodjunk, vagy mikép mondjam, a' kezünkben levő segédeszközök' nyújtásában embertársinknak, legyenek ők más színűek, idomúak, éghajlatúak, nemzetbeliek mint mi; legyenek feljebb vagy alább való lépcsőjén a' válogatni nem szokott sorstól kijegyzett állapotnak. Jusson kinek-kinek az égből származott felvilágosodásból, szívet 's lelket éltető, ébresztő, tökéletesítő tudományokból, minden jóból legalább szellemileg annyi, mennyit valója felfogni képes; úgy is földi javainkra tekintve, egyforma koldusbot mellé állított édes anyánk a' természet, mellyel bár merre botorkálunk is, mindenütt akadunk valakire, ki vagy azzal áll előnkbe: „atyámfia, te nem otthon jársz!“ vagy azzal: „íme itt e' föld az enyém“ csak hogy az úti költséget vak szerencsére bízván, ez azt nem egyenlőn, nem is érdem szerint, nem is használható alkalmas módhoz képest osztogatja. Legyenek hát a' szellemi javak mint nem a' sors' ajándéka, kivétel nélkül elérhetőek, tegyen ezeknek szerezhetése alkalmassá mindenkit az ég-szülte erkölcs és polgári nevelés!

Ezen érzelem-húrokat pendíté meg valómban a' magyar academiának e' pályakérdése: „Mi haszna és befolyása van és lehetne még a' lélektudománynak, mind a' felsőbb mind az alsóbb néposztályok' célirányos erkölcsi és polgári nevelésére; mit és mennyit kellene ebből a' nemzeti iskolákban is tanítás' tárgyaúl felvenni.“ Csekélységem' szerény érzetében noha Euripidesként: „ad turbam ego verba facere sum imperitior,“ hozzá fogni bátorkodám a' megfejtéshez, mit, ha csak valamivel használva is 'tevék, egyedüli jutalmam azon édes öntudat leszen, hogy lelkem-szerette nemzetem' erkölcsi és polgári nevelésének még mindig darabos útján valamit egyengethettem.

ELSŐ RESZ.

A' lélektudomány' befolyása a' célirányos erkölcsi és polgári nevelésre általában.

Az emberben a' mozgás' törvényeiből, mellyek szerint a' test cselekszik, nem magyarázható, sőt ezekkel gyakran ellenkező változások nyilván más okfőt sejdíttetnek, sokkal fontosabbak lévén azoknál, mellyek a' tudva levő szabályok szerint állandóan, vagy néha-néha közbejövő csekély, 's könnyen okra vezető változással mennek végbe: semmi sem lehet olly világos mint az, hogy a' nevelés' körében azon okfőre, mellyben egyetemben az öntudat bizonyítása szerint az énen kívülieknek szemlélete, felfogása, a' gondolkodás, az ismeret, kívánság, idegenkedés, akarat és ellenszegülés végbe megy, legnagyobb figyelmet kell fordítani. Az erkölcsi nevelés csupán e' körül, a' polgári pedig ez, és a' test körül forgolódik, és munkál. Lehet-e hát mást mondani, mint hogy az erkölcsi nevelőnek fő foglalatossága 's tanulmánya a' lélektudomány? E' nélkül soha sem fog a' nevelő előmehetni a' gondolkodó-, és ismerő-tehetségnek akár művelésében, akár a' növendék által való önműveltetésében, soha sem fogja az elmének tudományos műveltetését épen tarthatni, gyarapíthatni, soha sem fogja az akaratnak célirányos megindítását eszközölhetni, soha sem fogja a' tudományos tárgyakat a' növendék' foghatóságához alkalmazottan elérhető célokra alkalmaztatni; de még kevesebbé fogja az érző-tehetséget épen tart-

hatni, tökéletesíthetni, ennek nem ritkán közbejönni szokott fogyatkozásait helyre hozhatni, kipótolhatni; a' vágyó- és okoskodó-tehetség között biztosító határvonalat húzhatni; az elnyomhatatlanul keletkező ingereket jó czélokra nemesíthetni. Mert a' felvilágosodásnak jótékony oktatása megczáfolta már az ó világ által megalapított 's a' középszázadok' homálylepte sorain úgy szólván hozzánk is eljutott nevelési elvet: hogy a' kis emberrel gépileg kell bántani, továbbá hogy a' léleknek művelése általános elvek szerint eszközölhető, 's végre hogy az akarat a' nevelőnek külső hatósága által teremtetik. Sokkal világosabb fogalmak támadtak azóta az emberi agyban, sokkal szerencsésebben ápolgatták ezeket a' tapasztalásnak félreismerhetlen eredményei, egybehangzólag kívül tevéen a' kétségen, hogy a' lélekbe mindenféle vad és szelíd csemetét egyenlő sikerekkel lehet oltani; az oltó kéz' hiányában pedig csak a' természetnek tarka sokféleségéhez hasonló egyveleg csirázának belőle.

Legyen a' nevelés közös vagy külön, mindenkor az a' czél, hogy az idő' szelleméhez, a' nemzet és haza' kívánsághoz, a' növendék' állapotához és fogékonyságához illőleg eszközöltessék; hogy a' testnek és léleknek épségben tartása és művelése egy nyomon járjon, hogy a' növendék emberré és polgárrá egyszersmind formáltassék, műveltesék. Azért kell a' nevelésnek újabb, legjelesb nevelőink' megegyező nézeti szerint czélirányosnak, közkiterjedésűnek, összehangzónak, természetesnek, élet-korhoz alkalmazottnak, és lépcsőnként előmenőnek lenni¹⁾. Hogy ezen mellőzhetetlen tulajdonokkal bírjon a' nevelés, sehonnan sem indulhat a' nevelő, mint a' lélektudomány' elveiből, miért is hogy a' vér-alkatnak, testi erőknak és lelki tehetségeknek sokfélesége miatt, melyekre a' nevelő feszült figyelmének a' legnagyobb pontossággal kell fordíttatnia, nem czélszerű sok gyermeknek együtt-nevelése, általáno-

¹⁾ Lásd: Pestalozzi, Salzmann, Niemayer, Milde, Szilasy stb.

san mind megegyeznek benne az emberi fejlődéssel előhaladó neveléstanítók. Tagadhatatlan ugyan, hogy a' tudományos művelődésben közös iskolákra nézve az emberi nemzet' különös tiszteletére méltó Bell 's Lancaster' tanításmódja a' legcéli irányosabb; ugy de ebben is, a' mi csak az erkölcsi nevelés' ágához tartozik, mind a' lélektudomány' elveihez, sajnos! hogy gyakran általánosakká tenni akart elveihez alkalmaztatva eszközöltetik, és épen csupán ez egy ellenvetést nem czáfolhatá meg mind eddig ezen áldott tanítás-mód.

De mégis a' többek között Angliában, Franciaországban, 's az emberiség' hazájában, Amerikában, már is a' legszebb foganattal munkál a' közjólétben, emelkedésben, ámbár csak egyik része nyújt neki segédkezet a' lélektudománynak, az t. i. melly tapasztalás alá eső részeket, vagy világosabban szólván, következményeit tárgyazza az érző-, ítélő- és okoskodó-tehetségnek. Hozzánk ugyan csak alig jöhet be ezen az ember' határozottságához, rövid életéhez, sokféle szükségeihez legalkalmasabb tanításmód némmel, nemes lelkek' segedelmével, már is azon alattomos szendergés, melly főképp itt minden jó kezdetnek, nyomban követője szokott lenni, lankasztó bűbájosságával bele keveredett, 's a' gyarapodásról való jövendőlhetést vagy ennél sokkal boldogítóbb előérzést éji homályba burkolta. Európában ugyan, hol az értelmi-erők csupán a' férfi nemnek tulajdoníttatva,—bár ennél műveltetnének célirányosan!—olly szűk korlátok közé szoríttatnak, mintha a' bölcsen rendelkező természet a' mi hibás fogatink szerint cselekednék, 's a' szép nemben, melly finomabb idegi rendszere, sokkal ingerlékenyebb véralkata, elevenebb képzelő-tehetsége, érzékenyebb musculusai miatt, az elme-tehetségnek magasabb lépcsőjére képes lehetne lépni, ebben valami haszontalan felesleget tett volna; itt magának a' nevelésre csak annyira is, mennyire már láttuk, befolyó lélektudománynak munkálkodása ezen előítélet által mennyire gátoltatik? Itt ugyan, hol a' szép nemnek neveltetése amaz előítélet'

következésében, úgy szólván, csupán csak az érző-tehetség' finomításában, a' külső bánásmód' megtanulásában határoztatik, általános munkálódásáról a' 'lélektudomány'nak szó sem lehet, míg az ember emberre', az igazságnak útján részrehajlatlanul járó emberre nem lesz.

De—non prorsus omnia bona ex hominibus exterminata, sunt adhuc antiquae virtutis reliquiae. Dio. Lib. 71.—Műszerileg ugyan sok szokás gyökeredzik meg bennünk, nem mondom, hogy csupán a' taníttatásban, hanem a' neveltetésben is—mert 'e' kettőt lényegesen kell megkülönböztetni—; de innen az mégis épen nem következethető, hogy a' lélek más' elejébe képül tett lélekhez műszerileg alkalmazkodik és idomul; mert akkor a' saját lelki erőttől, okoskodástól, és önhatározástól egészen megtagadtatnék a' munkálkodás, melly gyakran megrögzött szokásokat is képes megváltoztatni, kiírtani. És épen ebből látható subjectív és objectív sokoldalúsága a' nevelési rendszereknek, mellyek nemcsak a' testet teszik hasznavehető eszközévé a' köztársaságnak, hanem a' lélekbe is azon tudományokat oltják, mellyeknek hasznuk nem csak pusztá fény, hanem valóságos előmozdítása legyen a' közjónak, szépek 's dicsőnek, azaz : hogy a' lélek fogékonysága' miségéhez alkalmasan tulajdonai szerint műveltessék; mert bennünk nem a' testnek, hanem a' léleknek élete a' tulajdonképeni élet, nem lévén az állítható, hogy az élet' ideájához szükségképen hozzátartozó a' test' ideája. Közönségesen hiszszük a' léleknek felsőbb rendeltetésű térben és időben való életét a' test nélkül; közönségesen tartjuk, hogy az Isten általános és határtalan étellel bír a' nélkül, hogy élete testet kötne ki, azért világos, hogy noha az élet létezésben és tehetőségben áll, még sem köt ki testet, melly maga szántából mozdulatokra határozhatással bírjon. Melly törvénye szerint a' természetnek szorítnók az életet csupán az önmozdítható lényekre? hát a' magnesi tűnek éjszak felé való czélzása halálnak, vagy inkább nem-életnek jele?— Vagy talán az élet legalább valami bizonyos és

meghatározott műszerkezetet köt ki. De mi nyomosabb és biztosítóbb kezesség van e' mellett is, mint a' mellett, hogy az élet önmozdulhatástól függ? — Még maga azon, több német philosophusoktól mintegy kérkedve felvett, élet-erő is mi egyéb, mint erő, magában állólag gondolhatatlan, 's csak valami szellemi basissal bírva hatható, szóval, csak mint betartozó tulajdonság gondolható? Többnyire ugyan úgy vagyunk az étellel, mint a' pazarló ember a' pénzzel, hogy csak vaktában költjük a' nélkül, hogy miségének, és használásának belsejébe nyomozó gonddal tekintenénk be, a' nélkül hogy az életnek tarka fordulati között elszórakozott elménket ráfüggesztenők szorosabb nyomozására a' természet' titkainak; csak az teszi néha belső szükségből ezen találos mesélmékedése' tárgyaul, kit komolyabb helyzete a' szerencse' kebelétől odébb vetve ismerkedtet meg létének mivoltával. Hányszor állnak el éltünk' fordulati az okosság és előrelátás által kiszabott folyamattól? Hányszor tesz bizonyossá bennünket jövődönknek akaratunk szerint nem intézhetése arról, hogy titkos erőknél némileg műszerei vagyunk, 's hogy az élet és álom közötti hasonlatosság egyike a' helyesebbeknek? Az ember álmodik, midőn nyomos esetekben határozza el magát, ezer kétségek lepik meg belsejét és ostromolják, míg fel nem találhatván magát, behunytt szemmel nyul a' sorsnak vedrébe. Némellyekre ez álom édes, másokra keserű, 's ez utóbbiak leginkább érzik, hogy az élet álom.

Mivel tehát az embernek lelki élte a' méltóságához és rendeltetéséhez tulajdonképen illő élet, ezt táplálni, nemesíteni, 's a' boldogság' lehetőségig legmagasb fokára emelni, főtisztje a' nevelésnek; mit azonban teljesíteni soha sem lesz képes, ha csak a' lélektudomány nem gyűjtja meg a' fáklyát

I. CZIKKELY.

A' felsőbb néposztályra nézve.

A' felsőbb néposztályban született gyermek már a' sorsnak esetleges kedvezményéből olly karba van helyeztetve, hogy az első eszméléstől, az első gagyogástól fogva sokféle tárgyat látván, hallván, érintvén, tapasztalván, több ember közt forgolódván, gépszerűleg is olly ismereteket szerezhet magának, melyekre az alsóbb néposztályban születettek a' külső tárgyak, alkalmak és befolyások' nem léte miatt csak hosszú során az időnek és okulásnak juthatnak. Innen van, hogy a' felsőbb néposztályhoz tartozó gyereknél az érző-tehetségben jó korán olly ébredések, gyakran finomulások történnek, az okoskodó-tehetség olly lépcsőre lép, a' vágyak olly sokféle tárgyra vonatkoznak, melyek a' zsenge kort jóval felülmulják; melly körülmény, mintegy szükségkép oda mutat, hogy ezeknél a' lelki tehetségeket sokkal korábban, feszültebb figyelemmel, és öszpontosítottabb gonddal kell művelni, mit azonban, sajnosan tapasztaljuk, mennyire mulaszt el a' gondatlanság, 's történjék a' nevelés otthon vagy iskolákban, többnyire mellékes tekinteteknek rendeltetik alá a' cél, mellyre mindennek igazíttatnia kellene, 's miért? mert a' lélektudomány' elveit az érző- és képzelődő-erőnek és akaratnak épen tartásában és művelésében elnémítja az érzékiség, 's ha valami csudás, titkos erő által ollykor ollykor csirázdik is hatásuk, azt azonnal kigyomlálja, vagy legalább leforrázza a' fenhéjázás és önteltség, 's így születik közönségesen azon keserű megrovás a' felsőbb osztályra, hogy kényen és hanyag nevelt származéka nemcsak a' nemesb rendeltetésű tudományok és művészetek' mezején járatlan, hanem testileg ugyan derekasan kifejtve—noha kevéssel még ezelőtt ez is hiányzott,—lelkileg annyival hátrább áll műveltségben, emberiségben és értelmiségben,

mennyivel előbb való sorba helyeztette születésére nézve a' vak szerencse. Tudniillik igen kevés figyelmet fordítanak arra, vajjon az ifiú lélekben micsoda változások, micsoda fejlődések és belső ingerek támadnak, 's mindezek milly viszonyban és arányban módosítják, vagy közvetítik egymást? vajjon a' lélek' munkálkodása' külső jeleinek, a' cselekedeteknek eredete és iránya az-e, mellyet a' hirtelenkedés' pillanatában eszméletlenség szült, 's mellyben olly könnyen megnyugszunk? vajjon az ifiú kedélynek foghatósági és szenvedési állapota olyan-e, millyennek azt a' küljelek mutatják? vajjon az ismerő-tehetség' bizonyos keveréke, erőhatása, arányzata erre vagy amarra alkalmas-e, ebben vagy amabban tehet-e fényesebb előmenetelt? hanem egyébkint is a' külszín módkívül kedveltetvén, csak a' külső jelek és kitörések' látszó miségéhez alkalmaztatik a' bánásmód, 's a' nevelés elesvén nemes tulajdonitól, gépelyes oktatássá, egyoldalú szoktatássá, 's gyakran még az elnevel 's lélek' benső jellemével ellenkező, czélszerűtlen elme-nyomorgatássá válik. A' belső érző-erőnek illetődései az igaz jó és szép iránt soha sem fejlődhetnek foganatosan, mert igen-igen függők lévén a' külső érző-erő' műszerkezetétől, ez pedig amannak még kiképzetlen hatósága által, mellyre olly igen nagy szüksége van, nem segítettvén, többnyire ál modorban értesíti, 's természetesen ferde irányban gyarapodik. A' teremtmő- és visszahozó-képzeldésnek semmi rendszeres előkép nem lévén elébe téve, többnyire a' természet' bőkezűségéből származott hatalmasabb erők által vég és cél nélkül kalandozó zivatarrá válik. — A' felfogó-erő bizonyosan erőtlen marad, mellyet helyes elveknél fogva intézett gyámolítás óriássá tehetett volna, ha az összes lelki erők' nyomozása és erőpontosítása magán az alkalmazás' mezején elhanyagoltatik. Így van az *ítélő*- és okoskodó-erővel is a' dolog, mellyek a' felsőbb néposztálynál mindeddig többnyire a' külső történeteknek, cselekményeknek, és családi viszonyok' tarkaságában élő ház' állapotjának módjához idomul-

nak. Sőt még gyakran szemes nevelés mellett is: amphora coepit institui; currente rota urceus exit. Mert a' gyermek' külső érzékeinek munkálkodása korán nagyon sokféle irányban indulván, meg-meg visszatérván 's új tévelygésbe esvén, a' lélektudományi elveknek sokkal nyomosabb, 's perczig sem szünő intéző befolyását teszi szükségessé.

A' lélektudománynak bár egész terjedésén menjünk át, minden cikkelye csaknem beszéli, mennyire idomúl egyik lélek a' máshoz már a' rokonérzet, vonzalom és ömlengés' atyafiságánál fogva is; mennyire alkalmazkodik egyiknek tehetsége a' másikéhoz, mennyire találtnak az ebben előforduló változásoknak, támadásoknak 's elhatározásnak okai amabban; szóval akár elméleti, akár gyakorlati cselekvőségét tekintjük a' léleknek, mindig a' természetben egyetemesen létező egybefüggésnek szabálya szerinti atyafiságra találunk, melyet ha külső körülmények' befolyása háborgat, a' cselekvő-erőnek annál hathatósabban kell munkálkodnia a' megzavart egyensúlynak helyreállításában. A' felsőbb néposztálynál továbbá jobban otthon lévén a' civilisatioi rendtartás, a' társalgás sokkal többféle fordulatokban mutatkozik, 's külön-különféle jellemek és kedélyek hatnak a' gyermekekre is; mellyeknek mind rontó vagy alkotó, vagy legalább—és ez minden esetre—átidomító, mint mondani szoktuk, olvasztó erejük lévén, a' lélek-bátorság, férfias szív, erő, elevenség, az önállás, és határozott jó akarat, mellyeknek mind míveltetniök kell, sokszor olly hatással mutatkoznak, olly előmenetellel gyaraposznak, hogy az olly nemes szendeséget, bánásban való gyöngédséget, a' szerény tartózkodást, magábavaló szállást, mások iránti kiméletet, vélemény-türelmet, 's egyéb illy nemes, de nem lármás lelki tulajdont gyökerezni csak nehezen, vagy nem is engedik. Ellenben pedig ugyanazon civilisatioi rendtartás' befolyásánál fogva a' számlálhatlan idomokban mutatkozni szokott mézes hízeltetés, félénk tartózkodás, kíváncsiság, csacsiskaság, hanyavetiség, türelmetlenség, döllyfösség könnyen beszáll a' gyen-

ge szívbe, ha csak a' lélektudománynak az érzelmekről, ingerekről, 's hajlamokról szóló helyes elvei amaz esetben nem igazítnak, javítnak, buzdítnak, ebben pedig nem mérsékelnek. Régi jó intése ez a' hajdani nevelőknek: *verba volant, exempla trahunt*; igaz is, a' nevelésben a' példa bir legterjedtebb hatalommal, de ez is csak a' lélektudomány' törvényeiszertint intéztethetik olyanná, hogy az ifiú keblen fogjon, hogy azon kellemes öszhangzás elérhető legyen, melly az ifiú lélekben vágyat gerjeszsen a' követésre vagy kerülésre.

Felesleges volna hosszasan terjeszkedni arra, mennyire nyomos a' lélektudomány' haszna és befolyása erkölcsi nevelésre a' felsőbb néposztálynak: sokkal szűkebbes arra átmenni, mennyire érdekli a' célirányos polgári nevelést, névszerint ennek egyik fő ágát, a' tudományos művelődést, mellyet némelyek gyakran amattól elkülönözöttek hisznek, 's hiedelmök' alaptalanságában a' tudománynak tulajdonítják azon hibákat, mellyek az ezekkel bánók' érzelmeikben, indulataikban, akarataikban léteznek; így Lactantius: (Lib. III. 15.) „*Tantum abest, ut ego magistrum esse putem vitae Philosophiam, beatæque vitae perfecticem; ut nullius magis existimem opus esse magistris vivendi, quam plerisque, qui in ea disputando versantur. Video enim magnam partem eorum, qui in schola de pudore et continentia præcipiunt argutissime, eosdem in omnium libidinum cupiditatibus vivere.*“ — Valósulni fog ugyan e' szomorú szemrehányás, ha a' nevelés annyira egyoldalú fog lenni, mennyire azt azzá téve mindedig fő tulajdonsági' egyikének, az öszhangzásnak nem léte, főkép a' felső néposztályban, mellyben a' vásárlott, vagy érdemlett, vagy öröklött nemesi praerogatívák az első esetben együgyűekre ruházott üres crifraságok, 's a' személyes silányságnak nyilvános ismertetőjelet magokban hordozók, a' másodikban olly ajtatos lelkek' jutalma, kik a' benső meggyőződésen, a' legszebben jutalmazó öntudaton kívül külfényre is vágyódnak; a'

harmadikban pedig, mióta az emberi jogok 's érdemfokozat világosabb álláspontot foglalának, valóságos viszálykodás' almája; 's mind a' háromnál a' külső körülmények' hatályos befolyása, mind a' nyilvános, mind a' magán nevelés' folyamát nem kis crisisnek teszik ki. De itt az elmélkedés új paradoxonra vezet; mert ugyanazon korszellem, melly egykor ezt 's amazt szépnek, jónak, dicsőnek tartotta, belsejére nézve változáson menvénykeresztül, ítéletét is változtatja; min azonban megütköznünk épen nem kell, mert ez korán sem mutat egyébre, mint az izléstudomány' változandóságára.

A' felsőbb néposztály neveltetésének közös célja az egész emberiséggel az erény és ennek alapföltétele a' bölcsesség, vagy máskép a' tökély, vagy Istenhez tökéletességekben mennél inkább hasonlítás: ezen kívül különös célja ahhoz alkalmazottan, mit ezen szerencsésebb résznek a' sors nyujta, t. i. terjedtebb anyagi tehetségéhez alkalmazottan a' közjónak előmozdítása, mellyben a' haza és nemzet legyen azon két vezér-szempon, mellynek érdekeihez elválhatatlanul csatolja a' tántorodhatatlan lélek, vállalkozó szellem, és erőteljes jó akarat a' cselekvőség' egész körét, 's mellyeknek világánál vezéreljen az igazság. Erre kell igazíttatni a' szemlélő-tehetségnek, mellyben annyi munkálat vitessék végbe, mennyire az csak képes, a' műipart, nemzeti szorgalmat, kereskedést, gyárípart, a' hazának jelesebb gazdasági ágait stb tekintve, mert ez fő kívánata a' nemzeti életnek 's ezeknek ápolására kívánja a' haza joggal fordíttatni azon bővelkedést, mellyel a' sors a' felsőbb néposztályt megáldá. Erre az emlékező-erőnek, melly a' nemzet' életének főképen történetében és honnak földiratában gyakoroltatván, szerzend a' haza' erkölcsi és anyagi erejére belátást, melly megtanítván, mik emelék a' változandóság' sorsán átesett nemzetekeket, 's mik süllyesztették el a' leghatalmasabbakat is. Erre a' képzelődő-erőnek, hogy a' szépnek izlésével eltöltvén a' szívet, pártfogó enyhely és menedék készíttessék a'

szorgalomnak, tudományoknak, művészeteknek. Erre kell az ész' minden tehetségének igazíttatni, hogy a' polgári nevelés czélszerű legyen, hogy benne a' haza és nemzet' ügye tétessék azon sérthetlen két czélponttá, mellyre minden gondolatnak, érzeménynak, vágynak, szándéknak és cselekedetnek necsak alakja, de belső ingere is irányoztassék, valamint az erkölcsi nevelésben mind ennek a' tökélyben Istenhez mindinkább hasonlóságra kell czéloznia. Maga a' szónoki tehetség is, melly főkép alkotmányos honban a' tudományos művelődésnek legnevezetesebb ága, — melly mindeddig nálunk csekély tekintetbe véteték — noha tekintélyt szerző külsőt, hibátlan és kellemes beszéd-műszert is kíván, annyival inkább tökéletesítettetik a' lélektudomány' elvei szerint, mennyivel kevesebbé tagadható, hogy a' szónokban, legyen az egyházi vagy polgári, lelki részvétet ébresztő és gyámoló erőnek legkitünőbb mértékben kell lenni. Az egyházi szónok a' békének és szeretetnek szavait hirdeti, haragot, gyűlölséget és bosszúállást szelídít, az indulatokat 's szenvedélyeket zabolázza, és az erény' zordon útait egyengeti, vagy legalább a' legtetemesb akadályokat róla hengerítgeti; de a' polgári szónok érzést és indulatot gerjeszteni, gyújtani áll elő, nem lévén előtte más czél, mint az ellenfél által kétséssé tett győzedelem. A' szónoki pálya harczter, mellyen az igazság megrögzött balítéletekkel, részrehajlással, ravaszsággal, önzéssel, gyakran roszelelkűséggel kénytelen küzdeni, mellyen igen gyakran az erősebb, a' hatalmasabb, de mellyről azonban az igaz ügy csak helytelen vagy ügyetlen pártolás miatt tér vissza győzötten. Főkép alkotmányos országban kell a' polgári nevelés' ezen fő ágának, mennyire csak lehet, műveltetni, hol a' nyilvánosság' palladiuma alatt közhelyeken vétetnek vitatás alá teremtvő vagy rontó eszmék; noha Pölitz szerint: „Dergleichen Versammlungen besitzen nur ein geliehenes Ansehen.“ De Pölitz talán csak Traján' senatúsáról vett példát, melly a' hajdani szabad Róma' senatúsának jogaival bírt, mellyeket a' nagy fejedelem elődeinek

embertelen kicsapongási, igazságtalansági és kegyetlenségei miatt elpirulva adott vissza a' nemzetnek, mint elidegeníthetlen jogokat, azon nagy fejedelem t. i. ki mint Daciának keveset vérengző hódítója a' győzelmi szekérben győzhetlen vitézként isteneltetett a' haszonban és hírben részes nép által; 's ezennel erdemlette, hogy a' természeti és polgári jogokat embertelenül elnyomó eldődei felett, a' jogok' birtokába visszahelyeztetett nép által még a' tanácsban is, mint önmagán győzedelmeskedő felisten imádtatnék. Alkotmányos honban valóban szükséges, hogy ezen ágára a' nevelésnek fő gond fordíttassék, 's annál szorgosabban és czélszerűbben, mennél jobban fejti a' közfelvilágosulás az értelmet, mennél jobban műveli az emberiség' becsbentartása, 's az önértet' nemesebbszerű ébredése az akaratot. Azonban itt is mint az egész nevelés' rendén a' lélektudomány a' teremtmő, melly mint egyébben másra, ebben önismerésen kívül emberismerésre tanítson, hogy A. Claudius és M. Agrippa az aventi halmon csendességet, békét hirdethessen, 's a' megnyugvás' zászlóját felüthesse.

Szóval, nincs a' felsőbb rend' erkölcsi és polgári nevelésében egy cikkelyke is, mellyet a' lélektudomány' munkálkodása nélkül sikerrel eszközölhetni. De lássuk: mi haszna és befolyása van erkölcsi és polgári nevelésére

II. CZIKKELY.

Az alsóbb néposztálynál.

Az ember' szellemi fejlődése legfőbbike azon tárgynak, mellyek a' vizsgálódó elmét legközelebből érdekelvén, legfeszültebb figyelmére méltók, de az iránta való figyelmet, 's mellette való munkáságot hogy sikeres legyen, szükségkép elválhatlan társként kövesse az életokosság' gyakorlati terén a' szellemi erők 's tehetségek' helyes ismerése, ezeknek egymásra hatása, viszonya, összefüggése vagy ellenkezése. — A' teremtmés' koronája, mint mondani

szoktuk, az első ember, a' kész földre állott, melly a' teremtő kéz' mindenhatóságából az ő számára, mint királyi kéj-lak, vadas kert, műhely, csata-tér, vagy virágos kert, vagy más valami, mivé ügyessége, vagy tehetetlensége, vagy restsége idomítja, már mindenre kész képességgel jött ki. A' társaságos életre célzó rendeltetésnek tolmácsa a' beszéd volt, azon első eredeti eszköz, melly eredetileg az érzelmeket, vágyakat, a' multa emlékezést, a' jelennel való rendelkezést, a' jövőről okoskodást terjesztette, míg az írás láthatóvá nem tette, mit a' nyelv hallatott. Ugy tűnik fel az élet' szélén eleinte a' halandó, mint valamelly az istenektől száműzött, vagy elhagyatott árva—mond Homer,—kire a' földön, levegőben és vízben élő lények' iszonyú seregének edzett fegyverei célzának. A' társaságot kerülő vad ember erőtlen félelmek között zabolátlan vakmerő életet élt, míg az édes anya természet karon fogván, testvéri egyesülésekre nem vezette, míg a' művészet földünknek sötét falaira szebb képnek kies világosságát nem árasztotta. Halkkal gerjedt fel az emberi agyba oltott képzelődő-erőnek szikrája, melly a' szép szabad lelket az érzéki álomból felebresztvén, gondolkodásra, összehasonlításra, okoskodásra tanította, 's idővel a' tökélyesülés' pályáján jóval elővitte. Munkálkodása soha sem szünt, nem is szűnik, nem is szűnhetik meg, művei pedig ezerfélék származatra és irányra nézve. És ezen szellemi kifejlődése az embernek azon tárgy, mellyben a' gondolkozó-tehetség mint valami megmérhetlen oceánon örökké különféle célok' szerkesztésével, alakításával, méregetésével, összeillesztgetésével, származási rejtelmek' fűrkészésével, 's tendenciák' fejtegetésével foglalatoskodik; de ezen szellemi kifejlődés egyszersmind — melly rendszeres egészszé alkotá a' lélektudomány' minden elemeit — azon vezércsillag, mellynek nem kápráztató fényénél haladhat az erkölcsi és polgári nevelés célirányosan. „Nisi fundamenta stirpis jacta sint, miseris necesse est deinceps posteros.“ Plutarch. Cheron. de educatione pue-

rorum.—És mi ezt az alsóbb néposztálynál illeti, épen olly szorgalommal, mint mondani szoktuk, lelkiismeretességgel kell eszközölni, mint a' felsőbbnél, mert a' hazának ereje a' nép' főkép intensív—benterjedt—erejében áll, de ne legyen a' népsokaságban a' tömeggel igen atyafiságos eszme a' tehetetlenség 's gyámoltalanság, hanem jusson kinek-kinek az emberiséget közösen illető szellemi jóból annyi, mennyinek felfogására csak képes. És minden kétségen túl is lévén, hogy a' polgári nevelés' fő kötelessége az értelmet művelni, 's ez által a' szorgalomra, műügyességre, takarékoszágra, nemzeti érdekek' szeretetére és ápolására képességet ébresztetni; nem kevesbbé világos, hogy ennek elősegelésére, szintolly lépcsőnként és rendszerrel, mint az erkölcsi nevelésben, melly az emberiségre nézve a' közrendeltetésnél fogva közös, az érzőtehetség' erősítését az emlékező-erő' gyarapítását, az ítélő- és okoskodó-tehetségnek nyomos elveken tökélyesítését vesszük legsikeresebb segédeszközü. Mert hogy rövid summázatban összefoglaljam, mit a' tanulmányokról és szép mesterségekről mondani szoktunk, ezek eszközök az erényre, az erény a' közboldogságra. A' célérésben pedig, melly a' tökélyesülés' útján eszközöltetik, három fő elem működik: a' természet, az ész, 's a' szokás vagy gyakorlat. Az ész által itt nem egyebet érteni, mint a' tanulmányokat elsajátító tehetséget; a' gyakorlat által pedig, mint természetes szó szerinti értelme hozza magával, folytonos üzését valami akár észbeli akár kézi munkának, vagy műügyességnek. Ez állapotban a' kezdet a' természeté, a' haladás az észé, a' haszon a' gyakorlaté, a' tökély pedig mind hármuké, és ha valamellyik részről mulasztás történik, a' tökélynék csonkának kell lenni. A' természet ész vagy tudomány nélkül vakon tapogatózik; az ész, ha a' természettől elhagyatik, nem segítetik, botorkál; a' gyakorlat, ha csak egyikétől is, a' más kettőnek mostohaságot tapasztal, tökélyetlen. 'S valamint a' mezőgazdaság' virágzó állapotához mindenekelőtt jó föld, azután ügyes

gazda 's jó mag, végre szorgalom kell: úgy ez állapotban a' földet amott a' természethez, a' jó gazdát az észhez, a' jó magvat a' tanulmányokhoz, a' szorgalmat, mellynek állandónak és kitartónak kell lenni, a' gyakorlathoz hasonlíthatni.

Az alsóbb néposztály' neveltetéséről nemcsak különféle időknél voltak különféle fogalmai; hanem a' jelenkornak emberei is, mennyiben részint a' tudományi állásponton sokszerű idomokban mutatkozó és kisebb nagyobb hatással bíró elvektől, részint politikai pártok' nyughatlan szelétől hányatnak, nemcsak magános falak között, hanem nyilván, az ítélet' mineműségére kényteleníthetlen közönség előtt is sokszor homlok egyenest ellenkező vélelményt vallanak és hirdetnek. Noha ezekre illik Cicero' ama' mondása: „*Opinionum commenta delet dies*”; mégis korán sem közönbös dolog e' tárgyról, bárha e' sorok' szűk helye és rendeltetése csak röviden engedi is, kissé nyíltabban szólni.

Hajdan az elnyomás', és emberi jogok iránti mostoháskodás' idejében, valamint ma is még az előhaladó időtől elmaradozott fejekben az alsó néposztály eszköz volt a' felső osztály' boldogságának létesítésére, és ez mint czél tekinteték, sőt mi még szomorúbb, a' boldogság' fogalma nagyon is földhöz tapadt, és szomorú keverékből állott; vagy még kedvezőbb esetben a' nép a' magasb osztályra, mint ma Japanban a' polgári hivatal és mesterség, örökség gyanánt firól fira szállott. És ki e' tekintetben a' polgári viszonyok' tanulságos könyvét elfogulatlan szemmel, embergyűlölés, embermegvetés, de egyszersmind az emberi erkölcsérő és méltóság felől ábrándozó képzeletek 's a' multnak és jelennek szertelen bámulása nélkül forgatja: vizsgálódásából származó nyeresége egy, az emberi dolgok állapotáról 's meneteléről való inkább csüggesztő és szomorító, mintsem örvendetes, 's emberi büszkeségének hízelkedő tapasztalás leend. Úgy fog neki tetszeni, hogy a' rosznak mennyisége ezen legjobb világban igenis

felülmúlja a' jónak mennyiségét. A' népek és egyes személyek' természeti jogainak nyilvános kicsúfolása minden léptén, melyet a' historiai nyomozás' körében teend, gúnyos mosolylyal fog rá vicsorgani; azon jogok' általános tiszteletben tartása ellenben, figyelmes szeme előtt csupán mint kivétel a' közönséges szabálytól fog felmerülni és csak csekély 's eldarabolt fénypontokat vetni a' világ' nagy setét rajzára. Ugy fogja találni, hogy a' föld' kerek-sége szabad emberi társaságok helyett többnyire csak akaratlan csoportokkal vala népesítve, melyek a' sors' jó kedvéből egyeseknek közönséges örökség, sőt feleségi jegy-ajándékképen szórattak ki, vagy szinte magas születésű tulajdonosaiktól portékák gyanánt csereberéltettek el. Ugy fogja találni stb. De a' szabad nemzetek mindenkor, valamint az idővel haladó felvilágosultabb fők is, noha hatásukat a' polgári élet' természeti jogokkal keveset gondoló megszorítási, néhol épen lemarasztaló, vagy lelánczoló akadályai gátolják, átlátván, hogy nép nélkül hazanincs, emberhez illő szempontból vevék és veszik az alsóbb néposztály' nevelését, 's az idő' szelleméhez, az emberi műveltség' képzettségéhez, 's a' hon' kíváнатihoz arányzotlan követelik eszközöltetni, melly utóbbik tekintet legfőbb figyelemre méltó. Hiába itt az elmélkedés, tétovázó vizsgálódás, hiába az ideálok' bár milly tökéleteseknek látszó alakokban mutatkozó művei, hiába az elvont okoskodások 's ajtatos kíváнатok' fellekvárai: a' legszerencsésebben tanító-iskola itt a' tapasztalás' iskolája; mert mikor az ész a' vizsgálódás' országában képekben, noha szépekben, dicsőkben él, mikor Kánttól nyert épségét, erőteljességét Schelling újra gyengíti, Hegel ismét csak azért edzi életre, hogy egy más negyedik annyival érezhetőbb fájdalmat gerjesztőleg bontsa meg: akkor mennyivel vállalkozóbb és vakmerőbb a' külső ember, a' belső annyival ügyetlenebb és félénkebb, annyival tántorgóbb, annyival használhatatlanabb magának és másoknak.

A' világnak és életnek szorosabb megtekintése, a'

változandóság' örvényében teremő időnek folyamára, 's főkép feltartóztathatlan sietésére való figyelmezés — az elmúlt századok, 's az élet' szinpadáról lelépett nemzetek' egybehasonlítására, hagyományaiknak, mesterségeiknek, művészeiknek, vallásformáiknak, szokásiknak, erkölcsüknek, gondolkodásmódjuknak szemesebb vizsgálása — a' hely, idő, alkalom 's egybeköttetés-szülte balítéleteknek, mellyek mint borostyán a' csemetét, az ép életet körülfonják és elsatnyítják, rostálgatása, lerázása, — ismerése a' scalának, mellyre különféle nemzetek veszik a' természeti és polgári jogot, kötelességet, vallást, igazságot, a' szépet, illőt, jót és szerencsésítőt — végre annak helyesb vizsgálata, mi az, mi egy és állandó minden népnek és kornak bölcselkedésében, vagy balgaságiban — vezetnek azon útra, mellyen az ember' munkássága sikeresebb, ismeretei tisztábbak, öntudata biztosabb, szive nemesebb, szóval, egész tudása és érzése alaposabb. — Minden nemzedéket úgy kell tekinteni, mint valamelly vetetlen pusztá földet, mint a' vetésre arányzatos termékenységvel biztatólag várakozót. Azért mondá a' bölcs, hogy ezen tekintetben a' vetőnek mestersége és hivatala — csak helyesen értsük a' bölcs' szavát! — legfontosb, legnagyobb figyelemre méltó, legtöbb tiszteletre érdemes; ki egyszersmind azt kívánja, hogy a' nép ne a' sophisták' iskolájába küldessék, hanem az erényébe és igazságéba. És pedig erény úgy, mint az igazság, valamint tudomány és művészet minden népnek, minden időnek, minden vallásnak, minden országnak való. „Nulli praeclusa virtus est, omnibus patet, omnes admittit, omnes invitat.“ Seneca de benef. 18. — Csak az taszít bennünket többnyire elfelé a' czéltól, hogy véleményinkkel tudomány és élet' terén úgy cselekszünk mint Wolff a' philosophiáén, azért tisztogatjuk ki Augias' ólát, hogy a' magunk szemetét rakjuk belé.

Az erény és igazság' iskolájába járjon a' nép! Gyönyörű útasítás! Csak valósággal is úgy lenne képes elha-

talmazni Európának nyelvén, mint szóval. Az új világról nem is szólok ez alkalommal, melly ellenállhatlan példának, szelid mennyei fényével ragyog a' földgolyóbis' sétébb részei felé, 's boldogságtermő kebelét a' dethronisáltaktól az utolsó épkarú napszámosig mindenkinek nyitva tartja. — De mennyire felel meg valóság a' szép szavaknak, kivitel a' feltételeknek, minden műveltségünk mellett is mind eddig el kell pirúlnunk. Vajjon ha a' nemzetének indulatit, kedélyét, szokásait, élveit és ohajtásit ismerő török azt kérdené tőlünk, mit Schneller a' kedélyes történet-philosoph—Ansichten 217. l.—említ, ha teszi-e a' nevelés az embert jobbá és boldogabbá? Van-e Európában olly ország, mellyben a' kormányoknak minden politialis rendszere, a' vallás és iskola' embereinek minden oktatásai, a' törvényeknek minden szigorúsága mellett is kevesebb rossz tett szerencsétlenítné a' társaságot, vagy több hűségi, hiteli, bátorsági, elszántsági, türelmi, vendégszeretési példa bélyegzené a' nemzetet, — hol a' gyermek engedelmesebb, a' ház jobb erkölcsű, a' háznép-atya gondosabb, szorgalmasabb lenne, — végre hol a' szenvedélyek' harcrai, ál fény, divat-kapzsiság, egymás iránti kölcsönös kötelességek' elmulasztása kisebb mértékben mutatkoznék, — hol a' polgári élet csendesebben és örömteltebben folya — mint a' nagyur' országában? Hol egyszersmind semmiben sincs fogyatkozás, mi az életet gyönyörrel, gazdagsággal, biztossággal és becsületességgel áldhatja. Nemde, látván mind azt, mit száz meg száz utazó tapasztalt és csudált, hogy az egész tengerparti karaván-kereskedés Trebisondtól Smyrnáig, és Jaffáig minden lepecsétlés és csalás elleni europai szerű óvószerek nélkül, egyszerű teher-szállítási nyílt lélekkel űzetik; hogy Konstantinápolyban tíz esztendeig nem történik annyi lopás és rablás, mennyi Londonban, vagy Párisban egy héten; hogy az egész birodalomban a' bátorság és vendégszeretet' kellemei között utazhatni; hogy —kivéven a' keresztény felekezetek között néha történő villogásokot—egy városban török, zsidó és keresztény, min-

den hátráltatás nélkül járhat lelke' sugalmalszerint Istenének házába, vallásosságában senkitől semmi háborgatást nem szenvedvén; hogy a' koránhoz leghívebben ragaszkodó töröknek szájában hallatlan ritkaság az idegen valóságok' neveltségessé tétele: — el kell álmélnodnunk, ha csak a' kényuraság' vasvesszejét, vagy az ostobaságot nem tartjuk e' jó következtetések' szülőjének. — És éppen itt van a' bökkenő, ez azon mindeddig ezer titokkal beburkolt problema, melyet a' lélektudománynak kell feloldani.

Beszéden, okoskodáson, íráson nem mulik az alsóbb néposztály' jóllétére nézve. Az emberiség' jólelkű baráti eleget tesznek szóval, tanácscsal, jóakarattal a' tápláló néposztály' érdekében; de mind hiába—a' szavakat cselekedet nem igen követi, hanem valami eredeti átok, vagy bűnsúly fekszik mindeddig rajta. Ama' széphangú, de sokszor gyanúsított és balra magyarázott, 's innen sok fülnek kellemetlen, sok szűk kebelnek félelmes, sok önzőnek leűjtő szócska: a' reform sokféle könnyítést törekszik eszközteni a' jövődönék, az ellenszegülés makacson ragaszkodik a' múlthoz, a' hevesebb fejek erőszakosan törnek kivívni, mivel ember embernek tartozik: ezek irtóznak az elsőnek csiga-mászásától és pókháló' szövésétől, 's mig közöttük, főkép a' szelídebb keblek, melyek az alkudozásokat szeretik, az egyensúlyt billegetik; hatalmasan dolgozik a' harmadik ellen, melly az önzők' seregeé, a' veszteglésen, sőt hátráláson is. Tudomány és míveltség, de a' lélektudomány' palladiuma alatt terjedő és gyarapodó szülheti a' boldogabb jövődőt; mert ha csak az alsóbb néposztály' erkölcsi nevelésében a' lélektudomány nem működik; azon csudálatos ingerek, hajlamok és indulatok' széke a' szív, melly minden természeti józanság mellett is többnyire tántorog, csak félig-meddig idomuland valamelly, a' tökéletlen felfogó- és ítélő-tehetségtől elébe állított képhez, de míveltségről szó sem lehet; mert az előítéletek' kiirtására semmi sem szolgáltatathatván fogantatott eszközöket mint a' lélektudomány—mit alább bővebb-

ben látandunk—a' szalma-fedél alatt, hová, ha csak a' felvilágosulás' általános elhatalmazása nem öntend fényt, észrevehetetlenül is, sőt részint a' tudatlan elmének megnyugtatót eszközölve, részint a' vakbuzgóságot kielégítve szívja be a' gyenge szív az emberi méltóságon rágódó ama' mételyt, melyet soha semmi lelki-orvos sem lesz képes azon szív' utolsó veréseig kiirtani. És itt érezzük legelevenebben fogyatkozását a' lélektudomány' működésének a' nevelés' mezején.

De vajmi kevés főben fordul meg e' gondolat, hogy erkölcs és tudomány, 's ezen alapuló anyagi vagyonosság teszi le legbiztosabban alapját az országnak; 's hogy ezek hatalmasabbak minden törvéynél és ítélőszéknél! 'S mennyien vannak az anyagi érdek' hősei, kik ezen sorozatát a' jólét' megtermésének felfordítják, mi annál fájdalmasabb, mennél inkább ollyaknál tapasztalhatni, kik részint a' sors' kedvezéséből, részint önszorgalmuk- és érdemükből Plutarch' Crateseként felállhatnak a' haza' legmagasabb helyére, 's egész erejükből kiálthatnának: emberek, mit gondoltok, a' gazdagság' halmozásában ernyedetlenül fáradoztok, 's gyermekitekre, kikre azt örökségül hagyandjátok, semmi, vagy csak kevés gondotok! — Kiáltja ezt ugyan a' mindenfelé ágazó reform, de az ellenszegülés, a' legyőzhetlen ellenszegülés botot és erőszakot, vak engedelmességet és örökös gyámságot szeret; mi azt teszi, hogy a' gyomlálásnak soha sem lesz vége, 's a' jó Isten tudja, mikor foghatunk csak a' vetéshez is; hát az aratás hol és mikor? — Voltaire a' híres gyomláló többrendű kisebb munkáival, melyek előbb mint: Questions sur l'Encyclopédie, mint: La raison par alphabet, mint: L'opinion par abc előbb külön, 's később a' Dictionaire philosophique-ban együtt jelentek meg, maga sem reménylte, milly roppant munkába fogott, de még kevesebbé a' sikert, mint egy helyt megvallja, hogy a' világ' bolondságit, az emberek' megrogzött balitéleteit, elharapódzott szokásokat megbontani,

több mint emberi erő kell. Azonban csüggedni nem férfihoz való, tenni, tűrni és tenni 's mégis tűrni, 's ismét csak tenni, és mindig kitűrni, legyen a' jelszó, 's Isten elhozza a' szellemi érdekek' országát is. És akkor áldott legyen az ő szent neve!

MÁSODIK RÉSZ.

Mi haszna és befolyása lehetne még a' lélektudománynak a' célirányos erkölcsi és polgári nevelésre?

A' természet alaki értelemben belső principiumát jelenti mind annak, mi valaminek létezésére megkívántatik; anyagi értelemben pedig az érzék alá eső lényeknek belső tartalmát, vagyis az érzéki világot teszi. És ez utóbik értelemben vétetett természet, vagyis az érzéki világ belső és külső lévén, tárgya az embertudomány' két részének, a' testtudománynak és a' lélektudománynak. Így egyeztetve a' dolgot, nem állíthatni, hogy a' critica philosophia akár egyik akár másik részét az embertudománynak, mint lure az eclecticusok után állítja, köréből kizárná. Lásd e' tévedést, vagyis inkább ráfogást: *Amicum foedus rationis cum experientia. Tom. III. Homo ratione suae animae. §. IX. Scholion.*—Mert a' critica philosophia úgy tekinti az embert, mint általános tiszta ént; az embertudomány pedig egészen más szempontból, t. i. mint tapasztalati ént; azért amaz érzéktűli, emez pedig tapasztalati tudomány lévén, mennyiben az embertudomány' egyik részének a' lélektudománynak tárgya hasonlóképp érzéktűli, és mennyiben a' philosophia is sok igaz-

ságot fogad el az érzéki világból, a' critica philosophia tisztább álláspontot szerezvén mindezeknek, saját szerű tudomány' méltóságával ruházza fel azon különbséggel, hogy a' philosophhoz illő meghatározott fogalmakat követelve megkivánja, hogy a' lélek subjectum és objectum lehetvén egyszersmind, a' mint t. i. magára, vagy külső lényekre figyelmez, a' mint saját erejét vizsgálja, vagy külső lények és önmaga között hasonneműséget szül, munkálkodása szabatosan meghatározottassék, vagy inkább megkülönböztessék, mert hol maga szül képzelmet, hol külső tárgytól vesz illyest. Az első esetben semmi akadály a' megismerésben, mert az ismerési szabályokat, valamint a' második esetben külső tárgyakra, itt magára alkalmazza, 's eredeti tehetsége szerint képzelésének formát, sőt elvont értelemben valóságot is ad; p. o. a' mathematicai geographiában, hogy a' föld' alakját könnyebben felfogjam, eredeti fogalma a' golyónak bennem megkívántatik; sőt hogy képzelésemnek siker feleljen meg, bizonyos költött pontokat, helyeket, köröket, osztályokat kell képzelnem, 's ezen képzelemnek elvont értelemben lételességet is tulajdonítnom, noha azok valósággal nem léteznek. De még a' másik esetben is eredeti tehetsége szerint idomítja és rendszerezi a' lélek' képzelését, mellynek meghatározásába ugyanannyira befoly a' valódi lételesség, hogy azon eredeti tehetséget egészen módosítja.

A' léleknek ezen kétféle munkálkodása szerint a' lélektudományi elvek nyomos fürkészés után, de melly az embernek, mint anyag-szellemi lénynek természetéhez, félre tévén a' nem alkalmaztatható túlságos purismust, illő legyen, jó rendszerbe alkotva legnagyobb haszonnal folynának be a' nevelésre. 'S a' lélektudomány koránsem lenne olly szűk körbe szorított, millyenbe azt Kant czirkalmazta, noha az előbbeni fogalmak szerint megkülönböztetett természetben nagyobb kiterjedését nem tagadja; — nem lennének a' külső tárgyak által vont határ-vona-

lak olly szűkek, hogy a' lélek' eredeti tehetségét túl is ne engednék az érzéki világon lépni, hogy elméleti erejét, az értelmet 's ennek ágait nem használhatná a' nélkül is, hogy saját subjectivitása szerint kötne valami képzelemhez valódi lételességet; mert önkénytes felvételét, vagy világosabban szólva, alkatását holmi lehetőségeknek, 's ebből származtatott valódiságokat, ezekhez való ragaszkodást a' philosophia soha sem fog helyesleni, de azért még sem lesz a' lélektudománynak illy szűk határa.

Tudományi tekintetben a' lélektudomány sokáig hevert kifejtetlenül, 's csak halkkal kezdtek alkató-részei feltűnedezni a' művelődés' egén, 's tökéletességeket még maig sem érték el. Legelőször vergődött ki a' határozatlan zavarékú eszmék' chaosából az állatosság (substantialitas) és a' részetlenség vagy egyszerség' (simplicitas) eszméje. Később a' belső érzés' állapotja 's munkássága fejlődött a' tudományok között, de ezt is azon szerencsétlenség tartotta sokáig gyermek korban, hogy a' külső érzékektől, mellyektől valóban sokat is függ, minden kivétel nélkül függőnek tartatott, 's az embernek állatisága erősebben, 's a' szellemiséggel nem igaz arányban fejlődvén, a' philosophiában a' képzelődő-erő kezdett fő szerepet játszani, míg az ébredő ész ki nem vette az ingadozó kézből a' kormányt, 's eredeti jogánál fogva el nem foglalta, mellyel szerencsésebb előmenetellel is bánt. A' görög philosophiában a' lélektudomány az azon kor' aestheticai religiojánál fogva sok paradoxonba volt kénytelen keveredni, 's így kisebb-nagyobb mértékben elhomályosodni; de annál kedvesebb egy-egy kis fény, melly azon vastag homályból kicsillámlik. Plato, ki egyébiránt az érzékiséget az észnek erősen ellenébe állította, még sem tagadta meg egészen a' lélektől—legyen az a' világ' lelkéből, vagy Aristoteles' ötödik természetéből eredett—az érzékiséget, ha csak őt Plutarch jól értette: „*ἡ αἰσθησις (εἴς) δυναμὶς ψυχῆς, το δε ὄργανον σώματος.*“ (de placitis philosophor. L. I. c. 20.).—Epicur ellen-

ben, ki ugyan az ész' fogalmait az érzés' adatira köti, nem tagadja a' különbséget belső és külső érzés között. — Aristoteles pedig az okos és oktan lélek közötti tropicus különtségével minden ismeretet az érzésekből származtatott; de az érző-tehetség' nyugodtakor még sem tagadta meg a' (*κατα δυνάμιν*) hatályt a' szünetlen munkálkodó erőtl. Mellyekből mind azt láthatni, hogy csak né-melly belső foglalatossági voltak félre értve a' léleknek, mind azt, hogy a' léleknek tartósságát nem annyira annak résztelensége vagy állatossága' hibás felvételéből, mint az érzékiség és gondolkodó-erő' szoros kapcsolatából, viszonyosságából, 's működéseik' határiból különböző nézeteikhez képest különbözően tartották és tanították. Láthatni egyszersmind, hogy Epicur' nézetei tapasztalat-lélektudományi — empirico-psychologiai — szempontból tétettek, a' stoicusoké erkölcsiből, Aristoteleséi legalább rész szerint — De anima. Lib III. cap. 8. — logicaiból.

De mind e' mellett is ezen a' philosophiára igen termékeny idő a' psychológiát csak töredékekben hagyta az utókornak, megtömvé a' praeexistentiáról, demonokról, lélekvándorlásról, és temérdek tropicus eszmék és hypothesisokról való összebonyolított képekkel, valamint a' materialismussal együtt támadott különféle kétségekkel; — mellyekre nézve annál nehezebb a' jelen kornak teljes világosságot deríteni, mennyivel több képtelenséggel szaporította azokat egész legióvá a' közép századok' iskolája. De a' mult század' végén 's e' jelen' elején a' philosophiában sikerrel munkálkodó ész kivevé a' tétovázó emberiséget a' kétségek' bizonytalanságából, 's az egésznek tökélyesülésénél természetesen a' rész sem maradt hátra. Mert midőn Hume' scepticismusa, Mandevill, Wolff, Helvetius és Shaftesbury' practica philosophiája által az észnek minden tehetőségét a' philosophiának lehetőségével együtt kiküszöböltetve látván Kant, főkép a' megismerő-tehetséget nyomos bírálás alá vevé, 's a' tántorgó értelmet kiszabadította azon kétségek' labyrinthjá-

ból, mellynek ugy is már önerejéből is szélén tévelygett, 's a' philosophiában olly világot gyűjtött, mellynél a' vele egykorúak bátrabban lépdelhettek az isteni tudomány' birodalmában — non gloriosa sed vera quaerentes. — Innen mint Schulzenak 1817. évi majus' 2-dikán Rozgonyihoz irt leveléből—lásd: Tudományos Gyűjtemény 1817. XI.k.—kitetszik, az embertudományra nagyobb szorgalom, és örvendetesebb eredményű fürkészés kezdett fordíttatni, mint Schulze, Reinhardt, Schmith, Heidenreich, Kiese-wetter, Eschenmayer, Schubert, Scheidler, Dr. C. G. Carus Jessen, 's többek' irományai nyilván mutatják. Mindazáltal majdnem csak speculatiók valának a' psychologiának célja, vagy elménczségek' mutogatásának, vagy sophismák' élességének, vagy nyugtalanító kétségek' támasztásának eszközeül használtaték némelly profanusoknál azon tudomány, melly az emberiség' művelődésére olly jelentékeny befolyással bír.

III. CZIKKELY.

A' célirányos erkölcsi nevelés, lélektudományi szempontból.

Közös célja a' nevelésnek, mint már feljebb említettök, a' jó erkölcs és ennek alapfeltétele a' bölcsesség lévén, hogy a' lélektudománynak azon jótékony behatását tisztább világba helyheztessek, lássuk külön azon részletes tárgyakat, mellyek abban részint alkotó, részint idomító erővel bírnak, mikép gyarapíttathatnának a' lélektudomány által még szembetűnőbb sikerrel. Ugyanis:

I.

Az erkölcsi kötelességnek alapja nincs a' cselekedetek' következményeiben, mellyek sem általánosak, sem állandók, sem bizonyossággal meghatározhatók nem lévén, nem eszközölhetik az ember' legfőbb rendelte-

tését az erkölcsi természetből, melly nélkül embert nem képzelhetni, önkényt folyó erkölcsiségre való törekvést; mert a' belső testeknek nincsenek szemlélhető következményei, hanem az erkölcsi kötelesség' fogalma a' belső tettek' következményei' képzeleténél előbb támad; mert az erkölcsi kötelességnek még az is subjectuma, ki a' végbeviendő cselekedetnek következményét még nem is tudja, sőt véges való lévén, gyakran nem is tudhatja; 's mert ugyanazon tettek jó és rossz következménye is lehetvén, annak felvállalása, vagy elmulasztása lenne alapja az erkölcsi kötelességnek. — Az erkölcsi kötelességnek alapja az észben van, melly szorosabban összefüggő fogalmakban és képekben egyeztetvén a' cselekedeteknek mind rúgóit, mind következményit, mind a' cselekvő subjectumra, mind pedig az erkölcsi világra való rendes, sőt sokszor a' rendtől is eltávozó befolyását, olly meghatározottan jeleli ki a' cselekedet' erkölcsi értékét, millyennel azt általánosan vett felfogó, ítélő- és okoskodó-erő bírálja, azt kívántatván a' cselekvő subjectummal, hogy akaratának maximája egyetemes törvénynyé válnék. Itt ha a' jól rendszerezett lélektudomány tanítná az erkölcsi kötelesség' alapjára vonatkozó nézeteket és szabályokat, az akaratot izgató és elhatározó ingerek' ébresztését, mérséklését, vagy hevítését: a' nevelés' célirányossága ellen, mellyet a' következtetés, a' józan fogalmakkal egybehangzó következtetés mutatna meg, semmi ellenvetés sem tétethetnék; mert semmit sem lehet képzelni kivétel és feltétel nélkül jót, mint a' jó akaratot. Talentum, véralkat, a' sors' ajándéka, gazdagság, sőt maga a' sorssal való legtökéleteseb megelégedés is—az élet-boldogság—igen rosszak lehetnek, ha az akarat, melly ezekkel él, nem jó. Még azon tulajdonok is, mellyek a' belső embernek értékét látszanak tenni, semmik, sőt rosszak, ha az akarat nem jó, melly nem az által, a' mit eszközöl, hanem magában legyen jó. Itt azonban épen nem állíthatni, hogy ez az akarat szabadsága ellen valamit támaszthatna; mert az akarat

mint az öntudat' egyik ága 's a' lélek' eredeti erejének tevőleges cselekvősége magával az erkölcsi törvénnyel tökéletesen egybehangzó. És épen azért lehetne az erkölcsi-ségben a' lélektudománynak igen szép előmenetelt eszközölni, ha az akarat és erkölcsi törvény közötti egybehangzást előmozdító vagy akadályozó befolyásokat gyarapítná, vagy a' másod rendűeket elhárítná, mint p. o.

A) A' képzelődő-erő, melly legelső okot ad a' kívánság' eredetére, 's így az akarat' hajlására; mert semmit sem kívánunk, csak mint jót, semmitől sem idegenkedünk csak mint rosztól, a' kívánságnak elegendő oka a' jóban lévén rejtve, mellyel a' phantasia alkat képzeletet. Ezen képzelődő-erőt, melly főkép gyermekben épen mivel rendezetlen, kószább foglalkozású, kellene okos ráhatással művelni, hogy a' szoros értelemben vett akarat —mellyet Kant a' cselekedtető észszel ugyanazonít, de világosság' kedvéért ettől, mint cselekedetinknek bizonyos rendet és törvényt szabó activitástól meg kell különböztetni—minden alaptalanságtól, egyszersmind minden gyávaságtól ment legyen, melly holmi látszatos okoknál fogva határozhatná el azt, 's tántoríthatná a' cselekedtető ész' törvénye szerint a' tettek' intézésében. Lásd: Zallinger, Disquis. Philos. Kant. 151. l.—És mily sokszor gyászos következése van abbeli gondatlanságunknak a' nevelésben, hogy a' phantasiának szüntelen munkálkodását nemhogy irányozni iparkodnánk, hanem figyelembe sem vesszük. Hány-szor történik meg, hogy a' gyermeket magára hagyják, tudván, hogy nyugalmas természeténél fogva roszat nem fog tenni; de nem gondolják el hogy, ámbár testileg nyugodalmasan megül, 's talán örvend is, ha helyéből el nem mozdítják, mégis lelkében gondolatok támadnak és csereberélődnek, mellyek cselekvényt is támaszthatnak, 's mellyek őt veszélyes tévutakra vezethetik. Valami az ő kedélyében hatalmasb inger gondolat-fonalat kezd meg, mellyet az idő és unalom hosszú szállá eresztet, 's a' többszöri ismétlés egészen is kifejt, melly utóbb egész figyelmét leköti. 'S így támadnak az

ugy nevezett titkos bűnök, mellyek a' belső hajlamok és külső alkalmak szerint majd nyalánksági, majd élvezet-vágyi, majd tolvajlasi, majd test-gyönyöri bűnökké izmosodnak; 's néha a' gyakorlatnak hosszabbsága által annyira erőt vesznek a' szegény áldozat-gyermekek, olly elhatározott irányt adnak az ő tény-hajlamának, hogy saját erejével minden erős akarat mellett sem állhat többé ellenök.

Az illy magára hagyatottság, és elhanyaglása annak, hogy a' képzelődő-erőt mint a' vágyak' eredeti megindítóját irányoznunk kellene, tesz még egy roppant kárt, t. i. megrontja a' gyermeknek gyengéd gyermekiségét, melly nevezet alatt értem a' bizodalomnak, hitnek, jóakarsának és hálának éber érzelmét, a' zavaratlan átlátszó nyíltszívűséget, gyengédséget, kedély-olvadozást és szívjóságot, a' kész engedelmességet és a' meleg ragaszkodást, mik többnyire a' kedves vidorságban, tevékeny foglalatosságban, érzelmek' nyílt kiöntésében és kedvteljes alkalmazkodásban látszanak a' gyermek' tetteiben és képén, mint az emberi nem' romlatlanságának szeretetre méltó jele. Mert, ámbátor az emberi érzelmek' eredeti őszhangzása 's Istenhez irányzottsága az ember-kebelbe a' test' tulsúlya által beférkőzött bűn által megzavartattott, a' szellem' magasabb rendű hajlamai, mellyeket Isten az ő tökéletesb teremtményeinek kedélyébe beplántált, még sem romlottak meg alapjukban. Nyílt és erős bizonyossága ennek a' gyermek-kor, mellyben a' kis ember' lelke azon kristály-tiszta pataksához hasonlít, mellynek fenekén igaz hogy kavicsokhoz, de tisztákhoz, szép és ajánlatos alakúakhoz gondolhatjuk romlatlan alapvonalait a' prototyp isteni képnek. És ezen szende gyermekiségben fekszik azon varázs vonzó-erő, melly kedélyünket a' gyermek' irányában meghódítja, annyira hogy ki a' gyermekek' ártatlan valóját nem szereti, ki ebben valami fenségesebb szeretetre méltó voltát az emberi természetnek nem csodálja, annak szívében az isteni szikra

ha egészen ki nem aludt, bizonyosan sajnálatra méltólag erősen el van nyomva. Reimar példákat is hoz fel, hogy még oktan állatokban is tapasztalhatók az ártatlan gyermeki kecsék iránti vonzalmak, 's kímélő érzelmek, mit a' házi—különben mogorva, komondoron és kandúron minden nap észrevehetni. És a' magárahagyatottság, melly a' képzelődő-erőnek rendszeretlen szabad szárnyalást enged, melly, mint már érintők, nem ritkán veszélyes ingereket erősebb lábra kapni enged, 's túlsapongani a' felfogó-és ítélő-erő' képességén: előbb csillapítja, utóbb elnyomja, végre hazudsággal, tettetéssel, ármányossággal 's egyéb vétkekkel cseréli fel ez isteni típusát a' gyermekiségnek. És hol a' hiány? ott, hogy a' nevelésben a' lélektudomány' igazságai tekintetbe nem vétetnek. Nem mulasztatom el itt még e' tárgyban néhány szót mondani. Vannak, kik a' gyermekiség' egyik fő sajátságát, a' nyíltságot mint gyakran házi és polgári érdekeket sértőt nem szeretik, és e' nemszeretés a' neveléstudományban sz. lélek ellen való bűn. Mert a' gyermekiség a' gyermeknek erénye. Valamint anyjának intésére indul a' gyermek, úgy indul az öntudatára is. Az anyai szeretet óvakodóvá teszi őt tűztől, égő gyertyától, mérges növényektől stb; az öntudat' szava pedig a' bűn' mételyétől. Maga a' lelkiismeret személyesítve áll a' gyerek elébe azokban, kiket szeret. 'S így a' gyerekiség lesz vallása a' gyerekeknek. 'S az istent mint szeretettel ölelő és áldó szülőt kezdi szeretni 's hálával áldani, 's a' szende gyerekiség' csirája lesz minden erénynek és vallásosságnak, melly e' gyermeki erényből és vallásosságból kell hogy tökélyessé fejlődjék idővel. A' gyermek szereti, tiszteli az Istent a' kedves anyai tekintetben, mellyet gyönyörködve élvez; a' férfi az életnek keserű kelyhében, mellyet türelemmel 's elszántsággal ürít. — És e' gyermekiséget, mint az ember' jövődjének legdrágább gyöngyét szorgalommal és vigyázattal kell őrzeni, a' kedélyre jótékony hatással, rendes elfoglalással, irányadó viszonyokkal és

a' mint szükséges, ébresztéssel vagy mérsékléssel. Mire a' nevelés-tudomány' köréhez tartozik szabályokat adni, millyenek p. o. hogy a' bánásmód szeretetteljes, ne parancsolgató, ne lármás, hanem szelid, komoly és becsületes legyen; hogy a' komolyság szeretettel, az állhatatosság józan következetességgel párosult, 's mind ez a' becsületességen alapuljon; hogy lelke minden jó gondolatnak és akaratnak a' vallásos érzet legyen stb; mikből az következzen, hogy a' gyermekek, kiket az isteni gyermek-barát, az üdvezítő, mint az Isten' magasztos országának szép-reményű növényeit szeretett, és szeretni és gyámolni és pártfogolni tanított, felnővén az igazságnak és erénynek országát szépítsék, ékesítsék és terjesszék.

B) Az ingerekből származott hajlandóságokat, az indulatot hasonlóképen csak a' lélektudomány művelheti az erkölcsiség' útján való járásra; mert gyakran a' kellemeseknek képzelt tárgyakhoz túlságos hévvel ragaszkodunk: valamint sokszor ál okoknál fogva az indulat valami iránt olly zavaró idegenkedést támaszt az akaratban, hogy a' cselekedtető okosságnak legkomolyabb intései is minden fogamat nélkül hangzanak el, 's az akarat és erkölcsi törvény közötti egybehangzás az erkölcs' tetemes sérelmével háboríttatik meg, mellyet semmi sem tarthat rendben, mint a' lélektudománynak hatása, mellynek kötelessége lenne az indulatoknak, hajlandóságoknak 's gerjedelmeknek okait fürkészni, a' külérzések által ébresztett képzeleteket a' lélek előtt tisztákká és érhetőkké tenni, az eszmeszövetkezésből eredett homályt, ellenkezést és hibát elhárítani, a' lelket a' képzeletek' támadásakor saját állapotára figyelmeztetni, a' szokásnak a' képzeletek' eredetébe elhatározósággal befolyását rendbe szedni, szóval, nyiltan, kellőleg és minden alkalmazható eszköz' módba-vételével tanítani a' kellemes gerjedelmeknek, millyen az öröm és szeretet, czélszerű táplálását; — a' kellemetleneknek, millyen a' búslakodás, unalom, szerelemfáltás, félelem, bánat, irtózás stb, rész-

szerint keletkezésök' akadályozását, részszerint jóra fordítását; — a' keverteknek pedig, millyen a' remény, csudálkozás, bámulás stb, kedvesebb kimenetelre való intézését. Tanítani továbbá a' szív', jellem' tisztaságának eszközlésére, megkülönböztetni a' szemességet az álnokságtól, bátorságot és erősséget a' vakmerőségtől, bőkezűséget a' pazarlástól, szerénységet az alacsonyságtól, leereszkedést az alázatosságtól. Tanítani végre a' lélek' minden tehetségeinek összes használását, mert a' gyermeket jó emberré kell képezni, minden tehetségének összes használásával hasznos emberré, ki lelkében az Isten' képmását állítván fel a' felebaráti legtisztább szeretetben, mind a' maga kora, mind az utána következő irányában—legyen állapota alacson vagy magas—derekasán és minden erejével annyi jót tesz, mennyit csak tehet. Mire nézve minden jótékony indulatot egyesít magában, a' vallásosságot, jogosságot, méltányosságot, nagylelkűséget, könyörületességet stb; mellyeknek summázatát ember-becsülésnek, emberszeretetnek hívjuk, és pedig az apostol' szavai szerint: a' közöttetek uralkodó szeretet a' tökéletességnak köteléke; és ki a' szeretetben marad, az Istenben marad, és az Isten ő benne. — És e' tekintetben a' nevelőnek annál inkább a' lélektudomány' közrehatásával kell működni, mennél bizonyosabb, hogy az emberszeretet korán sem azon gyenge és aluszékony jószívűség, melly minden elv és önállás nélkül minden benyomásnak azonnal enged, 's úgy nem bír a' csábítónak, mint az óvakodásra intő jó barátoknak ellene állni: hanem azon erény, melly az emberiség' egyetemes üdvét elvből 's önállóleg erős meggyőződéssel felkarolja, és bölcseséggel párosult határozott igazságos akarattal előmozdítani egész tehetségéből törekszik. Ha a' gyermek előtt ezen erény, szülő vagy nevelő kebelében és cselekedeteiben, élő alakban áll utánzási mintául, ez kétség kívül a' legjobb élet-oktató, csak hogy nem mindenütt otthonos, és talán legkevesebbé feltalálható olly háznépknél, mellyek ér-

telmi műveltségöknél és szerencsésebb anyagi helyzetöknél fogva azt leginkább gyakorolhatnák. Hozzá járul még, hogy éppen a' magasb rendű házaknál mindent el szoktak hátrítani, mi a' gyermeket saját eszmélődése és tapasztalása' útján az emberi nyomor és inség' megismerésére vezethetné, sőt minden alkalmatlanság, szükség és epedés' támadásakor enyhítő és segítő kezek tétetnek mozgásba. Illy gyermekek gyakran felnőnek a' nélkül, hogy más vizsályt, bajt vagy nyomort éreznének, mint a' szabad természetben türelmet igénylő meleg vagy hideg' alkalmatlankodását. Milly fogalmuk lehet illyeknek a' betegségekről, éhezésről, elhagyatottságról, nyomorról, millyen az inségben kínlódo családtya' lelki fájdalmaról, millyen a' mezőn, vagy műhelyekben, vagy gyárakban súlyos munkával, és kevés jutalom' fejében küzdők' szenvedéseiről, a' szolgálatban levők' függéséről, 's a' kemény, patvarkodó kényuraság alatt nyögő elnyomatottak' testi és lelki kínjaikról? Hozzá járul még, hogy a' magasb rendű ház' gyermeke ételben, italban, ruházatban, álmokban és más, részint életszükségeken, úgy mint életkényelmekben magát feljebb állónak látja azoknál, kik az ő szolgálatjára vannak. A' cselédség' alázatos volta olly benyomást tesz, melly a' gyermek' magaviseletére gyakran irányzó erővel bír, 's a' szolgáló-osztály iránti lenézés, vagy megvetés vajmi könnyen átmegy az alsóbb néposztály' ellenébe is! Van azonban még több ok is, 'melly az emberek' nembecsülésének veszélyes érzelmét támasztja. Ide tartozók a' népnek sok oldalról mutatkozó nyersége, ügyetlensége, tisztátlansága, míveletlen nyelve és magaviselete, főbbek iránti vajmi gyakran alapos bizodalmatlansága, a' gyermekeknek az iránti figyelmesség tétele, hogy paraszt gyermekekkel ne társalkodjanak stb. Ezen 's hasonló dolgok valóban nem képesek emberbecsülést, 's belőle keletkező indulatát az emberiség' egyetemes szeretetének felkölteni. Mint kell tehát illy körülmények közt az ifiú lelket megmenteni a' gonosztól? — Voltak,

kik azt vélték, hogy érzékeny versecskékből és elbeszélésekben feltalálhatni az ellenszert, melyet főképp színpadi előadások még hathatósabbá tesznek. De ezek nem ismerték Nero' történetét, ki színpadon az emberi nyomor felett könyezett, 's az életben a' kegyetlenkedésben gyönyörűséget talált. Ég és föld a' különbség a' színházban gerjedő érzelmek, 's a' valóságos emberi inség feletti megindulás között! Én legalább mindig azt tapasztaltam, hogy a' nevelő nagyon czélt téveszt, ha tettek' helyébe pusztán szavakat állít; 's leírást használ ott, hol látni és érezni kell. A' gyermek őt vagy félre, vagy éppen nem érti. Minden intés és lelkesítés az emberszeretetre gyenge hatású ott, hol a' valóságos érzelmek és a' tettleges valóság között igaz arányt akarunk felállítani. — Azért hathatósabb szerekhez és módokhoz kell nyúlni, melyek közül főképp ezeket ajánlhatni: a) lélektanilag kerülni kell mindent, mi a' gyermek' szívét megkeményíthetné. Távollétel az emberek' inségétől, érzéketlenekké tesz ez iránt. Engedjük tehát a' gyermeket közeledni szenvedő emberekhez, hogy lássanak és érezzenek, ne pedig hideg szavakban tanulják a' felséges könyörületességet és rokonszínérzelmeket. Ne figyelmeztessük korán és sűrűn azon elsőbbségekre, melyeket neki születése adott; ne álljon ellentétben az ő szép és kényelmes lakásának, öltözetének, életmódjának 's állapotának dicsérete az alsóbb polgári fokozatúak' nem olly kedvező körülményeiknek ócsárlásával; hanem inkább amaz ezeknek javításán 's könnyítésén való törekvési érzelmeket, ezek pedig amannak megbecsülését, 's az említett érzelmek' kielégítésére szolgáló eszköz gyanánti tekintését költsék fel. Értessük meg vele azon egymást fentartó viszonyt, melly gazdagot, szegényt, erőset és gyengét az egésznek fenmaradására összefűz; értessük meg vele, hogy önála, minden szépuhájánál, drága játék- és tanszereinél, pompás lakásánál, sőt úrfinak nevezett személyénél sokkal derekabb, hasznosabb és többet érő egy erős, szorgalmas, a' mun-

kához értő kézműves, vagy mezei gazda; mert az embernek becsét nem a' nemes születés, vagy jószágok, vagy gazdagság, vagy fényes rokonság teszik: hanem a' becsületes szív, állandó jó akarat, 's derekas betöltése azon helynek, melyet a' polgári társaságban elfoglal. — b) Tegyük előtte az emberiséget becsülésre méltónak. Láttasunk vele a' legalsóbb néposztály' egyedeiben is eszet, jószágot, ügyességet, képességet és hasznos működést, 's tegyük ezekkel ellentétbe a' herékhez hasonló, minden rendű dologtalanok' érdemtelenységét. Figyelmeztessük őt, mennyire rászorúl valamint egyes ember másnak segedelmére, ugy egész osztályok a' más osztályokéra; mennyire kell köszönnünk házunkat, melyben lakunk, étünkkel mellyel táplálkozunk, ruházatunkat melly egészségünk és kényelmünk' fentartására szolgál, a' dolgozó-osztálynak, mellyet ollybá tekinthetni, mint a' vagyonosabbak' táplálóját stb. És mennyi erőfeszítésébe, fáradságába, áldozatába kerül a' dolgozó-osztálynak, hogy csekély jutalomért, munkabérért, mellyel szegény életét alig táplálhatja, a' vagyonosabbaknak kényelmet, örömeiket, bátorságot 's bőséget szereznek stb. c) Ismertesük meg vele a' szegényebb osztálynak több rendbeli inségét, főkép' éhségben, szomjúságban, hideg és meleg' tűrésében, mellyre a' nevelés' folyama alatt annyi alkalom nyujtakozik. És mind ezeket a' szív' legbensőbb ingerében kell kezdeni, mellyre az okos nevelő csupán csak lélektudományi szemlélődés által hathat, kipuhatolván az indulat' indító-okait, 's az oktatásra szükséges fogékonyságot. Mert az oktatás mindig sziklára eső mag, ha nem akkor hintjük, midőn a' lelket a' felfogásra előbb fogékonynya nem tettük.

C) A' lélektudomány szabhatna a' lélek' tehetőségének különféle erőteljességére, arányzatára, és célraigazítására nézve, legbiztosabb szabályokat rendszeresen előadva az elme' különféleségének okait, mellyek részint természetiek, u. m. testalkat, életkor, éghajlat; részint

erkölcsiek u. m. nevelés, nemzeti tulajdonok, korszellem stb; részint vegyesek, u. m. hitvallás, véletlen esetek, szokás stb; továbbá rendszeresen előadván a' lélek és test közötti, főkép az akarat' indításába világosabban befolyó viszonyokat, és leginkább azon erkölcsi indító-okokat, mellyek az ember' erkölcsi életében, kifejtettebb organismusában, a' társadalmi nemesebb indigentiákban, 's egyéb az ember' énjét közelebbről érdeklő állapotokban gyökereznek. Vegyük fel például e' pont' felvilágosítására a' gyermek-kor' erkölcsi pestisét, a' hazudságot. — Bár mi mélyen beoltotta is Isten az emberi kebelbe az igazság-szeretetet, mégis korán már képes ez nemcsak csökkenni, hanem teljesen meg is szűnni. Élte' legelső szakában minden gyermek igazán mutatja magát, úgy hogy az ő szavaiban és tetteiben lelkének tükrét láthatni, és épen így igaz gyanánt vesz minden ráható szót és tettet. Az első nyilatkozat, mellyet ő nem igaznak lenni tapasztal, megrendíti benne ez eredeti tiszta állapotot, 's magvát hinti a' tettetésnek, a' hazudságnak. Az igazság-szeretet minden kétségen kívül alaphangja az erkölcsiségnak, 's ha e' hang megzavartatik, akkor a' lélek' minden tehetségében zavar támad, melly a' belső embert romlásra viszi. És ezzel vajmi keveset gondolunk. Magasb és alacsonyabb család-körben meggondolatlanul beszélnek a' gyermek előtt olyat, mi nem igaz, mit sem aggódván azaz, vajjon a' gyermek azt valótlannak ismeri-e vagy nem; ott több csinnal és kecsesebb formában, itt ügyetlenebbül és kézzelfoghatóbban, ott burkoltabban, mint mondani szoktuk: ezukor-héjban, itt meztelen, a' maga természetes alakjában. És miért? mert nem gondolunk azon lélektudományi igazsággal, hogy a' gyermekben az utánzási inger eredeti tehetségeinek közötté legelső 's leghatalmasabb, és meg, hogy a' gyerekek szűz hitét, ha valótlansággal megrendítjük, a' különben is túlesapó érzékiségben helyrepótolhatlan rossz irányt támasztunk. Isten óvjon minden gyermeket olly környező személyektől, kik

vele nem őszintén, igaz nyíltsággal, 's talán szempillantatnyi kellemetlenségtől tartva hetegetően bánnak. Nem akarok itt arról szólni, milly irtóztató bűn, milly vészt hozó iszonyatosság a' hazudság egyesekre és családokra; mert hiszen nincs becsületes kebel, mellyben ez meggyőződés nem volna; hanem csak azt akarom például megemlíteni, hogy a' gyermekkel lélektani igazságok' nyomán bánva, rá a' lélek' tehetségeinek és képességeinek mi-volta szerint hatva, e' rettentő bűnnek, mellyet a' gyermek a' vele-bánóktól tanul, elejét vehetni, mit többek között így eszközölhetni. A' gyermek soha se halljon olyat, mi nem igaz, és az utánczási ingernél fogva nem követi; ha gyengeségből, vagy félemből tagad valamit el, mert a' gyermek saját énjében csak ez egyetlen alakban támadhat a' hazudság' csirája, akkor vele kíméletesen, bátorítva, felvilágosítva, 's az igazság-szeretetet egész méltóságában és érdemében mutatva kell bánni; a' tettétéstől és valót-lanságtól való irtózást akár komoly magába-szállás, akár elszomorodás, akár a' bűnnek megvetésre méltó voltának érzetében elevenen lássa; végre, hogy szülőjében és oktatójában az igazságos bánásnak, az igazmondásnak, a' komoly emberségességnek és becsületes nyíltságnak példányát lássa. — És a' lélektudománynak hatása itt minden kétségen kívül bizonyos.

II.

A' hitvallás mindenkor alkató-része volt az erkölcsi nevelésnek, 's ez ugy szolván annak czélszerűségéhez, 's az emberiséget nevelő erkölcsi és aestheticus voltához idomult mindenkor, nélküle pedig hideg az emberi szív, této-vázó a' kedély, határozatlan az akarat, 's az erkölcsi-ség alap nélküli. Azonban itt a' hitvallás' jótékonyosságát az emberiségre, mint már kétségen kívül tett igazságot tevén fel, mellyről hajdan a' bölcs elég kimerítően mon-dotta: „Religione sublata, fides etiam, societasque huma-

ni generis, et una excellentissima virtus justitia e rebus humanis tollitur.“ Cic. L. I. de natura Deor.—másról nem lehet szó, mint arról, hogy a' hitvallásnak, mint az emberi elme' gyarlóságát anyailag gyámoló erkölcsiség' hasonfelének tanításában a' lélektudomány, az emberi nemzetet szerencsésítő befolyással munkálkodjék. Ugyanis mindenekelőtt azon kellene lenni a' lélektudománynak, hogy a' hitvallás a' gyenge keblekbe, a' 'még nem mívelt léleknek sajátságait, az érzelmek' fejletlen állapotát, az erkölcsi élet' zsenge indigentiáit jól tekintetbe véve, olthassék; nem pedig ezer bizonyítatlan positivitas' dogmaticája által okozott homálylyal boríttassék el az elme, 's a' szív kevesebbé vétetvén fel alapúl, a' hitvallás' legszentebb munkálkodása, melly a' tudatlanságnak és szülöttjeinek, a' babonának és vakbuzgóságnak, kiirtásában áll, elferdíttessék. Továbbá: a' lélektudomány lehet csak a' belső ember' szorosabb vizsgálása, erők és tehetségek' munkálkodásának minden befolyásukkal egyetemben vett fontolgatása által képes azon káros fonákságnak kiirtásában sikerrel működni, hogy az ember ne szokjék gyermekségétől fogva a' vallás' képével valami komor, kellemtlen, fenyegető sőt riasztva kényszerítő képet összekötni; hogy ne a' rendületlen igazság-szolgáltatás, 's a' rossz tettet szükségkép követő főkép túlvilági büntetések rémítsék a' zsenge keblet: hanem inkább az atyáskodó gondviselés, a' kegyesség, irgalmasság és jóság' szende képei gyámolítsák a' gyenge erőt és erősítsék a' jónak indúlt akaratot; mert csak így fogja a' felnőtt ember eldelhelteni azon boldogságot, mellyet a' hitvallás áldólag nyit meg neki, így fogja életének sötét óráit valami fenségesb vigasztaló fény kideríteni, így fog az életnek sokfélekép nyomasztó súlya alatt nyögő szívben a' földi viszontagságok' daczára is megnyugtató, bátorító, ösztönző remény fakadni. — De még az emberben mint test-lelki lényben a' hitvallásnak aestheticus oldala is mennyi erővel munkálkodik, az emberiség' történetkönyve világo-

san beszél. A' görögök és rómaiak' religiójában az erények mint legszebb ideálok (eszmények) személyesíttetvén, kimondhatlan elragadtatással illették az álmélkodó gondolkodást 's a' képzelődő-erőben a' legszebb képeket támasztották, mint az élénkbe tett ideálhoz minden cselekedetünket alkalmaztatni, magunkat sokszor valakinek titkos—mondhatni, szellemi—jelenlétével, tettünknek látásával bátorítani, vagy eltartóztatni szoktuk. Miből is a' természeti elmetehetségek után egyedül következtethetni azon mély bölcseséget és nemes izlést, melly azon korát a' világnak bélyegzi. A' lélektudomány' köréhez tartozik ez is, hogy a' religiónak aestheticus részét a' léleknek tehetségeihez és működéséhez alkalmazza, ezek és ama' között bizonyos öszhangzást szerezzen, az embert—kinek akarátára szent maradjon mindig a' szabadság, külső tárgyak, főkép pedig az izlés nagy befolyással van—ki érzékiségének finomulásával a' tökélyben szép előmenetet tenni képes, mint test-lelki lényt avassa be a' religióba, nehogy az érzékhaladó igazságok' rejtélyei, mellyeknek felfogásában, mint mondani szoktuk, átlátásában hiában fárad az ész, a' belső érzést megtompítsák, vagy makacscsá tegyék: hanem az említett kellemes öszhangzás szelídítse és nyugtassa meg a' kedélyt, 's az észnek csilapodhatlan törekvéseit, a' végességről soha sem engedvén megfélekedezni, mérsékelje.

Ha pedig ezeket mellőzzük, 's az általános vallás-talanságnak alapot rakó ama' borzasztó szokásosságnak hódolunk, hogy a' vallást nem érzelmekben, nem szívben iparkodunk gyökereztetni, hanem bizonyos szokásos formulákhoz kötve, inkább az elmére és nyelvre ragasztjuk: vigyázzunk, hogy a' számadás' nagy napjánál, felelni bírjunk a' legszentebbnek elszentségtelenítése fellett. A' vallásos érzet' szünetlen fejtése és képesítése legyen azon elem, mellyben a' gyermek' lelkének tehetségei fokonként fejlődjenek, és nem formákban nyilatkozó megtanúlt szavak. Vallásnak nevezem én azon gondolko-

dásmódot és érzési állapotot, mely szerint Istent 's más, ránk közelebb viszonyban álló lényeket helyes szempontból tekintjük, 's valódi becsét meghatározzuk, vagy bibliai modorban szólva: az igazság' megismerését. (Timoth. 1. 2, 4. — János 8, 32. 17, 17.) Magát Isten' teremtményéül tekintő emberben, kinek rendeltetése folytonosan tökélyesülni, 's embertársai között tehetsége' teljességéhez képest boldogságot terjesztetni, ki minden emberben testvérét látja, 's igaz és benső szeretetét különbség nélkül mindenkiel megosztja, ki mindent, a' mi létezik, Isten' művének, mindent, mi történik, az ő rendelésének, 's így saját sorsát is, mint ezen rendelkezés' részletének, mint valami nagy terv' részletének tekinti, mely tervet az örökkévaló az ő üdvére készített, 's így kinek Isten mint egyetlen boldogság-kútforrás tűnik fel, kin kívül levő lénynek csak annyiban tulajdonít érdemet, mennyiben eszközül szolgál Isten' nagy céljaira, illy emberben van vallás. És ezen gondolkozásmód minden erénynek kútforrása, ez azon hatalmas gépkerék, mely érzelmeinket rendes mozgásba, 's hajlamainkat szabályos iránynak indítja, mely a' szeretetet belső beccsel bíró tárgyakra fordítja, 's azon beccsel egyenes arányban teszi cselekvővé.

Ezekből is láthatni már mennyire lélektudományilag ismerni kell a' belső embert, hogy a' vallási érzelmet mennyei érdeméhez illőleg ébreszthessük. De vegyük fel még, hogy a' vallás a' sajátyszerű tudománytól abban különbözik, hogy az a' dolgok' alkatának ismeretével nem elégszik meg, hanem belső becsét is felfogni törekszik, sőt ezen becsét a' dolgok' egymáshoz való viszonyaiban hasonlítja is; és mivel a' valódi becs' ismerése mindig vonzalommal, vagy idegenkedéssel párosul: a' vallás több mint ismeret, a' vallás gondolkozásmód. Mivel pedig én, ha nevelek, koránsem azon aggódok, hogy a'gyermekkel tudományt szereztessenek mint célt, hanem hogy gondolkozásmódját képezzem ki, melyre az ismer-

retek csak eszközök ; világos, hogy én az eddigi vallás-tanítást gyermekekre nézve károsnak tartom, 's csak a' lélektudomány' hatásában lelek javító-erőt. Én gyermeknek Istenről semmit sem dogmatisálnék, hanem csak azt adnám elő, mi az ő véghetetlen érdemét, hatalmas befolyását, különbség nélküli jóságát és irgalmasságát, valamint egyetemes gondoskodását bizonyítja. Nem tanítnám őt a' vétkek' tudományos osztályozására; hanem ezek' ocsmányságát, az ember' rendeltetésével, az egész emberiség' közös boldogságával ellentétben álló voltát mutatnám meg. 'S ha érzelmében szeretet kel és nyilatkozik az olly imádásteli szeretetre méltó Isten iránt, 's ha még ezen szeretet és imádás szavakban is jön létre; a' világért sem szorítnám e' nemes érzelmet bizonyos formulákhoz, hanem szabad nyilatkozást engednék neki, hadd jöjjön ki a' lélek' mélyéből a' maga valóságában, hadd szóljon a' szeretetre gyúlt szív a' maga nyelvén, a' maga szükségéhez, a' maga örömeihez, a' maga vágyaihoz teljes hűséggel, 's inkább működjék ezen magasztos állapotában az embernek, melyet imádkozásnak nevezünk, a' szív nyelv nélkül, mint nyelv szív nélkül. Ez az én hitem.

Mi pedig a' nyilvános nevelést illeti, legfontosb kötelessége a' tanítónak iskolájában a' jámborságot, a' keresztény vallásos szellemet megalapítani, megóvni és öregbíteni. Számúznie kell neki a' szenteskedést, a' tettetést, a' száj-vallást — ellentéte a' szív-vallásnak, ha így szólni szabad — 's mindent, mi nem benső valódi jámborság; 's mennyi baj támad e' részben azoktól főkép, kik már az önző világ' gonosz kovászatól savanyodni kezdtek, kiket a' tettetés és látszani vágyás' metyele megragadott. De mikép történhetik meg ez alapítás, óvás és öregbítés? Lélektani hatás nélkül semmikép sem! — A' jámborság és keresztény vallásos szellem magában éljen a' tanítóban, 's az ő lelkéből, mint szép tavaszi nap' tápláló melege járja át az egész iskolai népnek kedélyét, 's táplálja csirádzásától fogva a' vallásos érzelmet, mellynek gyara-

pítására igen is szolgálhatnak külső formák, de alapjáúl soha sem. És azon áthatottság a' vallás' fenséges érdemtől 's jótékonyaságától, melly a' tanítónak szavaiban és cselekedeteiben nyilatkozik, a' rokonérzelem' útján át-megy az ifiú kedélyekbe, 's felébreszti azon élő vallást, mellyről az írás azt mondja, hogy a' szellem elevenít: a' betű pedig öl. 'S im itt van lélektudományi alapja azon nevelési szabálynak, hogy a' tanító a' durva bánásmódtól, szenvedélyességtől, parasztos tréfáktól, csúfolódástól és hatalmaskodástól óvakodjék. — Azonban a' vallásosság is részint természeti hajlamnál, részint a' nyert nevelésnél fogva különböző fokon áll az iskola-tanítókban. Némellynél önkénytesen nyilatkozik minden szóban és tettben teljes világossággal, mint a' tiszta nap a' tiszta patak színén tükrözik; némellynek gondosan és fáradsággal kell magában kihatóvá tennie. És ennél fogva amannál kellemesb, elevenebb és hatályosabb alakot ölt fel; emebben pedig komolyab' s hidegebb elem gyanánt működik a' gyermekek' kedélyére; sőt vannak kiknél épen hatástalan állapotban marad, és ez utóbbiakban hiányzik az iskola-tanítónak legszükségeseb sajáttsága, 's ritkán, vagy soha sem sikerülend neki a' gyermek-szíveket vallásos buzgóságra felmelegíteni, 's bennök benső jámborságot megalapítani. Mert jámborságra tanítani nem lehet, hanem szívben élő jámborság gyujthat testvér-erényt más kebelben. És im irtózatos hibánk az életben, a' nevelők' választása' ügyénél, hol azzal tartjuk, hogy csak ő tudjon és akarjon — — —. Hány gyermek jön az iskolába, keresztény vallásos érzet nélkül? 's mi a' modor ennek ébresztésében? Hideg ráparancsolás, ijesztgetés, könyv nélküli tanulás, 's vajmi ritkán, egyedül célhoz vezető hatása a' jámborságnak és vallásosságnak rokonérzelem' útján! — Az iskolákhoz értelmet és kedélyt kifejtő, előkészítő intézeteink nincsenek, millyeknek a' kisdedóvó intézeteknek kellene lenni. Néhány rosz teng imitt-amott kézimesterséghez illő külső ügyességre, de

nem lélektudományi bánásmódra alapított. Más oldalról a' szülők részint elfoglaltságuk, részint tudatlanságuk, részint, valljuk meg, gondatlanságuk miatt alkalmatlanok arra, hogy ők valódi vallásosságot, mellyel vajmi kevés ember bír, ébreszthetnének a' zsenge kebelben; többnyire tehát az iskoláé e' feladat! És ti, iskolákra ügyelők, vegyétek ezt szívetökre! Ne legyetek vakok elhinni, hogy a' vallásra tanítani kell; — a' vallást élővé, a' szívben élővé kell tenni, mellynél fogva gyarapodjék a' gyermek idejében, a' bölcseségben és kegyességben Isten és emberek előtt. A' vallásos érzelem távol minden forma szerinti kényszerültségtől, mint kitünő szín vonuljon át a' gyermek' minden cselekedetén, 's éltető eleme legyen az ő tevékenységének; így éritek el azon dicső célt, mellynél minden útjai és ösvényei a' nevelésnek összejönnek: szoros szövetségét t. i. a' keresztény jámborságnak, a' szellem' felvilágosultságával. Különben pedig tévelygők lesznek minden erők, mellyekkel sikerre törekedtek.

III.

Az erkölcsi nevelésben az ember' erkölcsi méltósága nemcsak annyiban érdemel nagy tekintetet, hogy az akaratot ennek ébresztésére, emelésére és mentől hatalmasabbá tételére kell kimívelni: hanem azon részről is, mert ez—az ember' erkölcsi méltóságának érzete—gyakran olly lelkesülésre emelkedik, mellyben vagy kiragadván az embert határozottsága, vagy inkább végessége' korlátiból, fellengő 's valódiságra soha sem jutható képekkel, vágyakkal, eszményekkel (ideal) töltheti el, vagy ezen üres képeknek heveességét annyira magasztalhatja, hogy a' képzemények' országában támadó kevélységben egészen elmerítheti az értelmet; sőt még holmi ál okoskodások' útján a' paradoxumok' tömkelegében tántorgatván, üres véleményeknek, mellyek csak azért tetszenek, mert a' képzelődő-erő' saját koholmányi, lételességet is adat. Azonban ha

ezen lelkesedési állapotban szülemlett némelly képek a' cselekedetekkel egyesítettnek, gyakran csodálatra méltó következményeket hozhatnak létre. Sokkal hatalmasabbakat, mint millyek az önzés, fényleni kívánás, 's mások' felibe emelkedés' túlságoskodása, mint p. o. „Themistoclem illum, mond Cicero, summum Atheniensium virum dixisse ajunt, cum ex eo quaereretur quod acroama aut cujus vocem libentissime audiret? ejus, a quo sua virtus optime praedicaretur.“ Illyenekre pedig könnyen elfajulhat az önszeretet' heve; mert „optimus quisque maxime gloria ducitur. Illi ipsi Philosophi etiam in illis libris, quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt, in eo ipso, in quo praedicationem, nobilitatemque despiciunt, praedicari de se ac nominari volunt.“ Cic. pro Archia. Már ha a' lélektudomány főképp jeles ráható erejénél fogva a' rokonérzelem' útján gerjeszteni ingereit az emberi méltóság' érzetének, ha az kormányozná lelkesedését: igen nagy akadály tétetnék a' hiábavaló speculációkra való kicsapongásnak, melly akadály miatt az ész biztosabban tartatnék körében, 's az ismerő-tehetséget nem kecsektetnők ott bizonyossággal, hol pusztá képzeletekre, az észnek valóságos botránkozásával is lételességet ruháztatunk. Itt ha megszűnnék a' lélektudománynak munkássága, parlagon maradnának az értelmi képességek, bármennyire munkálkodnék is a' képzelődő-tehetségnek erőteljessége. Pedig az értelmi képességek' művelése, mint a' nevelés' egyik fő feladata, nemcsak a' polgári hasznavehetőségre nézve, hanem magában véve is igen fontos, minekutána az embernek az élet különbféle viszonyaiban és működési stadiumaiban mutatkozó hatása nemcsak a' testi erők' összességétől, ezeknek és a' lelkieknek egymás közti viszonyosságától, hanem nagyobb részt a' szellemi műveltségnek fokozatától függ. Nem ez-e 'az ember' elsősege az állatok felett? Nem az igazság' feltalálása és hűséges követése-e egyik törekvési célja az embernek? Nincsen-e szoros kapcsolatban, mellőzhetlen viszonyosságban, mondhatni, ha az emberi tökélyt, mennyire ennek felvihetése a'

végesség' határi között lehetséges, testvéri kapcsolatban az erkölcsiség a' szellemi műveltséggel? Elszigetelt két való-e az emberben a' fő és a' szív? Egymástól független két működés-e a' vér- és a' velő-élet? Nem temérdek nyomorúság' anyja-e az ész' tévelygése? Nem gyakran vészhozó-e a' szív' érzékenysége, ha az ész' javallatitól, tanácsától elválík, sőt ezeknek ellenére határoz akaratot? Nem a' műveltség' hiányából, vagy némelly értelmi képességek' disharmoniájából, vagy exaltatiójából ered-e sokszor a' leggyötrőbb lelki helyzet? Nem határozza-e magát az akarat, gyakran keresztülugorván a' lélek' további soros munkálatának fokozatit u. m. az összevetést, az okoskodást, az ítéletet, egyenesen a' képzelet szerint? Megmaradhat-e az akarat a' törvény és morál' útján, ha az ész az igazságéről eltér? — Soha sem lehet a' nevelés az emberi méltóság' érzetéhez illesztve, ha az értelmi képességeknek mind alaki mind anyagi művelése nem eszközöltetik, 's ennek eszközlése soha sem lehet szerencsés kimenetű, ha a' lélektudomány nem tanítja a' szellemi erőket gyarapítani, 's a' művelő tudományok' megszerzését a' felfogó subjectumnak erejéhez és képességéhez alkalmaztatni.

E' tekintetben fő kötelessége a' nevelőnek, hogy tanítványában öntudatot támaszson az ő belső és külső állapota felett. Maga ezen öntudat gyakran elég arra, hogy a' képzelődő-erő — mellynek már is elég bőven megmutatuk, milly káros kicsapongása, 's később még más oldalról is megvizsgáljuk — helyes korlátai között maradjon, 's azon úton élénkitse a' lélek' egyéb tehetségeit, mellyen használhat. Vajmi ritkán tudja az ember, a' gyermek még ritkábban, mi történik az ő belsejében, milly képzeletek támadnak, mi módon és rendben fűződnek össze, 's honnan van, hogy csak az akarat' működésében vesszszük észre, mennyire túlszárnyalják a' valóság', gyakran még a' lehetőség' határit is, másszor pedig milly károsan maradnak hátra. A' nevelő előtt, ki lélektanilag vizsgálja a' gyermek' lelke' működését, nem lehet ilyenkor ismeret-

len, hogy illyes rendkívüliség' alapjának valahol feltalálhatónak kell lenni, vagy hibás képzelet, vagy alaptalan fogalom, vagy zavart eszmesorozat, vagy hevesb kívánság, vagy szenvedély, vagy visszás ítélet, vagy ingerlett kedély, vagy bátortalanság, érzék-tompaság, félelem, szemérmesség stb. És hiába állít elébe akármi a' valósággal teljesen egyező képet, ha őt magában a' belső lélekműködés' fokozatin át vissza nem viszi az eredeti eszmére, vagy benyomásra, 's a' hibát így önmagával fel nem keresteti; p. o. a' tanító egy vagy más tanulmánytárgyat vesz elő, 's egy vagy más gyermek nem figyelmez, a' kérdésre nem felel, vagy helytelenül felel, 's pedig a' helyes előadás után nem tudnia majdnem lehetetlen. Hol az ok? Akarathiányban talán? koránsem! Hanem egyedül a' képzelődő-erőben, melly a' gyermeknek e' tárgyat nehéznek mutatja, és így az ő bátorságát gyengíti, figyelmét elszórja, 's a' szellemnek minden, a' feszültebb munkálathoz szükséges, erejét ellankasztja. Ha ezt a' tanító tudja, 's képes a' gyermeket e' részben az eredetileg hibás felfogáshoz visszavezetni, 's felvilágosítani, hogy a' nehéznek tetsző tárgy koránsem olyan, millyennek neki látszik vala: akkor az ő önerejében való bizakodás fellobban, 's az előbbi menet' helyébe bátorság-edződés, figyelem-központosulás, és szellemi erő-gyapapulás lépend, 's a' siker elérhető lesz.— Egy másik gyermek tűzzel neki fog a' munkának, hogy az elvégzéssel többi pajtásit megelőzze; a' vágy, hogy ezen szándékot végrehajtsa, nem engedi hogy a' végrehajtás' nehézségeit illőleg felfogja, 's több erőt tulajdoníttat vele magának, mint mennyivel valósággal bír, 's a' munka felületes, talán rossz is lesz. Az okos tanító e' vágyat visszaviszi a' lélek' munkálkodása' fokozatin az öntudat' ítélő-széke elébe, 's tisztába állítja azon meggyőződést, hogy a' dolognak érdeme nem annyira a' hamaros, mint a' kellőleges végrehajtásban fekszik stb.

Továbbá az öntudat' ébresztése, 's szüntelen ébrentartása egyetlen alapja az önismeretnek, az önismeret

pedig a' becsületes jellemnek, és pedig becsületes jellem a' nevelés' munkálatában drága gyöngy, melly a' szív' fenekén rejlik, 's minden erőfeszítéssel tökéletesíttetnie kell. Az élet' legelső éveiben jellemről szó sem lehet; csak midőn a' gondolatok és képzeletek a' vágyó-tehetségre hatni kezdenek, 's a' gyermekben az ő cselekvési tehetségének szabad-volta felett öntudat támad, akkor kezdenek a' jellem' gyökerei a' lélekben erőre kapni, 's magában a' természet' különféleségében fekszik alapja és aránya azon erőknél, mellyek idővel az akaratban és elhatározásban mutatkoznak. Így p. o. a' mozgékonyabb, állhatatlanabb nemű természetnél kevesebb erő lévén, több külső ráhatási erő kívántatik, mint a' szilárdabb nemű természetnél, mert mi természetesebb mint az, hogy hol a' természet gyérebben ültette az erőket, ott a' ráhatásnak a' gyéren ültetteket szorgosabban kell ápolnia, és szaporítania. Valamint az erkölcsi világban nincs több törvény egyetlenegynél, melly változásnak alája vetve nincsen, és ez az erkölcstörvény, vagy mint másoknak nevezni tetszik, a' szeretet-törvény: épen úgy szoros értelemben véve nincsen több, mint egyféle jellem, 'az erkölcsileg jó jellem, mellynek egyetlen és változhatlan szabálya az erkölcs-törvény. Minden más sugallás és vonzalom, p. o. az önszereteté, a' dicsvágyé, a' haszonlesése stb, időviszonyok és személyek szerinti változásnak alája van rendelve, 's így jellemnek nem nevezhető, legalább positiv értelemben bizonyosan nem. Ha tehát gyermekeknél characterről van szó, állhatatlanról, erősről, gyengéről, jóról, makacsról: mind ez nem egyébként érthető, mint kijelentéseül annak, hogy a' természeti hajlamok a' megerősödés' stadiuma előtt ilyen vagy olyan alakban mutatkoznak, 's mellyek szerint arra huzhatni következtetést, milly irányban indulnának meg munkálkodásukban a' lélek' tehetségei. De ezen megindulásra a' gyermekkorban óriási hatással vannak: a' lélek-erők' minősége, a' testi organismus' (műszerkezet) állapota, a' szülők' anyagi és erkölcsi élete, vagyonossága,

a' társalgási szövetkezések, dajkák, cselédek, játszótársak, tanítók, iskolatársak, 's egyéb, testet és lelket illető, körülmények. Ha azután ezen mind belsőleg mind külsőleg hatást gyakorló, befolyásokhoz a' gyermeknek saját cselekvősége hozzájuk járul, 's az akarat működése bizonyos határozott alakban mutatkozik, mellyben egyedisége (individualitas) minden más egyediségtől megkülönböztető lesz, akkor már a' gyermekről való állításunk, hogy p. o. engedékeny, hajlékony, szelid jellemű, vagy makacs, ravasz, titkolódzó, rosz akaratú, nyomosabban mutatja az ő jövődjének előképét. De mindezen formákból kifejthetni a' lélektudomány' elvei szerint intézett ráhatással a' becsületes jó character-t; részint benyomást okozó körülmények' szaporításával, részint mellőzésével 's távolításával, részint felvilágosítással 's az öntudatba visszavezetéssel, részint elfoglalással, részint ismeretlen vágyak' gerjesztésével, részint a' már meglevők' irányzásával stb. Mindig igaz maradván az, hogy a' character olly csirája a' jónak a' lélek-tehetségek' összességében, mellyet nevelés óv a veszélytől, félrenövéstől, 's elnyomatástól, de melly magában fejlődik a' ráhatásnak minőségéhez képest. És e' ráhatás teszi a' lélektudományi elvek' alkalmazását szükségessé.

IV.

Végre az erkölcsi nevelésre igen jótékonyan folyhatna még be a' lélektudomány a' balítéleteknek, vagy előítéleteknek, mennyiben ezek az erkölcsiséget megvesztegetik, kiirtásával. Már az embernek test-lelki csudás szerkezete is gyakorta fő oka az ő tévedéseinek, 's a' hibákat, úgy szólván, gyarlóságunk' adójának tekinthetni; mindazonáltal tagadhatatlan, hogy minhibáink nevelik gyakran annyira gyakorlóságunknak hatalmát akaratunk felett, hogy okosságunk tudásunkra, 's ez tetteinkre gyenge, vagy elvetett hatással bírjon. Ez is tehát úgy, mint egyéb

nőni képes lény, önmaga erejéből gyarapodik, 's vajmi sokszor nemesebb élet-feladásunk' csökkenésével nyakunkra nő. Ezen saját hibáinknak forrásai temérdek számuk ugyan u. m. az értelemnek az érzékek általi korlátoltsága, a' belső érzés' csalódásai, a' képzelődő-erőből, emlékező-tehetségből származó csalódások stb; de legbővebb forrása, valamint legtetemesebb is a' balítélet, azaz közönséges ál ítélet, melly minden további vizsgálás nélkül tudási elvül használtatik. Itt, hogy a' netalán visszatetsző kitérésektől óvakodjunk, lássuk a' balítéleteket, mennyire az erkölcsiséget megvesztegetik, 's miként orvosolhatná e' részben a' lélektudomány.

Az erkölcsiséget megvesztegető balítéletek' széke

a) Az elme' restsége, midőn t. i. minden további vizsgálat és nyomozás nélkül nemcsak helyben-hagyatik mások' véleménye, hanem szerinte cselekedetek is követtetnek el. Ebből támad a' tudatlanságban való állhatatos megmaradással, 's a' hibák' öregbedésével járó lealacsonyítása az okosságnak; ebből némelly személyek-, helyek- és korszakokhoz való vak ragaszkodás, vagy ezzel ellenkező érzet, mellyet ellenszenvnek hívunk, mind annyi gáncsai a' józan észnek, mellyek nemcsak legyalázzák az embernek használatra adott erejét és tehetségit, hanem erkölcsiségén is tetemes csorbát ejtenek.

b) A' szokás, melly cselekedetinkre annyi befolyással bír, hogy azokat némileg kényszerült szükségességbe is képes szerkesztetni, melly szükségesség a' cselekedeteknek nemcsak külszínén maradván, hanem lényegökbe is változtató és irányzó hatással fészkei meg magát, sőt továbbra még a' belső érzés' működésének módosítására is kiterjeszkedik, 's történik, hogy a' szokás másodtermészetté válik; jobb lenne mondani: a' szokásosság, mert szokás azon folytonos gyakorlata valamelly cselekedetnek, melly szerint ez szokottsággá vagy szokásossággá válik. És ezen szokás idővel és tehetséggel folytonosan tetemesedik erejében annyira, hogy emberre minden külső kö-

rülmény között leghatalmasabban foly be, annyira hogy mivé a' növekedő gyermek erkölcsi tekintetben lesz, kevesebbé lesz tanítás, oktatás vagy erkölcsi érzeténél, mint szokásnál fogva. Mert ennek útján válik az erkölcsi érzet gondolkodásmóddá, 's terjed az élet' szükségeinek, örömeinek, élvezeteinek, és a' rendeltetés' felfogásának köréhez képest. Figyelem, munkásság, rend- és tisztaság-szeretet, pontosság, engedelmesség, szemérem, illedelem, nyíltság, mások iránti szolgálatra készség, 's egyéb erény meggyökerezéséhez, tudjuk, mennyit tesz a' szokás. És ezt mind nemcsak egyesek' életéről, hanem népek és nemzetek' összes életéről is mondhatni.

c) Némellyeknek egyedi hajlandóságuk is, melly főképp a' köznépbén tapasztalható, 's talán az a) alatt említett forrásra alkalmazható.

Azonban származzanak a' balítéletek bármelly kútból is, szerencsésebb kiirtójok nem lehet a' lélektudománynál. Ennek kell a' lélek és a' külső tárgyak között azon öszhangzást eszközteni, mellynél fogva ezekről az eszmélés' világa arra hathasson; mert az emberek' nagy részének nem azért nincs számos dolgokról képzele is, mintha azoknak titokteljes tulajdonságuk valami igen éles felfogó-tehetséget 's gyakorlott belátást kívánnának, mint ha azok és ezeknek felfogó-'s ítélő-tehetsége között valami kimagyarázhatlan, vagy átláthatlan különmeműség volna: hanem mivel ezek a' gondolkodásban tehetségeik' alkalmazásával vagy nem tudnak bánni, vagy olly szükön bánnak, mint fősvény az ő szíve' bálványával, a' pénzzel. A' lélek' eleme, a' szünetlen munkásság, a' gondolkodás soha sem vesztegel; de ha útát és módját nem szabunk elébe, olly hiábavaló aprólékokkal foglalatoskodik, ezeken is olly zavarékban váltogatva fut által, hogy bármi hosszas kalandozás után is üresebben, bonyolódottabban tér vissza stadiumára, mint onnan kiindult vala; ezenfelül elvesztegette a' drága időt, mellyet hozzá legközelebbi, és saját énjét leginkább érdeklő tárgyakkal való foglalatos-

ságra, hasznos eszméletekre és eredményes vizsgálkodásokra fordíthatott volna. A' lélektudománynak kötelessége lenne itt a' lélek' azon henye munkásságát, mely gyakran holmi hasztalan csekélységekkel szeret bibelődni, jóra fordítani, belső és külső kép érdeklő kellemesség' eszméjét támasztva, mint szükségesebbekre gerjesztő ingereket ébresztve az öncselekvőséget serkenteni, 's hasznosabb, eredményesebb foglalatosságra irányozni. — A' lélektudomány szabhatna a' képzelődő-tehetségnek minden tévedéstől ment utakat, hogy a' nem rég keletkezett 's külső érzékek által is bizonyított képzeteknek valósága ellen ne bírjon erővel a' látszatos benyomás; hogy elevenebb képzetek, a' lehetőség' határából kicsapongván, az öntudatot mintegy ne ringassák valami kedves csalódásban; hogy a' képszövetkezés, midőn vagy egyik eszme más hasonlót ébreszt, vagy midőn együtti eszmék ujra együtt keletkeznek, vagy midőn ellenkezők, vagy egymás utániak szövetkeznek, hiányos, vagy épen hibás eredményt ne szüljön. — És a' képzelődő-erőre való ügyelést soha eléggé nem ajánlhatni a' nevelő' figyelmébe, mert az emberre kimondhatatlan hatalommal képes behatóvá válni, mely hatalmat az észnek legfeszültebb ereje is gyakran nem paralyzálhat. És ez erőnek is azon balsors jutott a' neveléstudományban, hogy vagy túlmíveltetett, vagy épen elhanyagoltatott leginkább azok által, kik minden költészetit és eszményit veszélyes hatásúnak, ábrándozásra vezetőnek tartottak. Pedig itt is a' középutat ajánlhatni. Mindennek, mi e' nemes tehetségből hasznos származhatik, eszközlése; és mi károsra vezethet, megakadályozása csupán és egyedül lélektudományi elveken alapuló bánásmóddal vitethetik véghez. Mert egyediséghez alkalmazkodva kell a' mint szükséges, vagy serkenteni, eleveníteni és hevíteni, vagy csillapítani, tompítani és visszatartóztatni e' hatalmas tehetséget. Valamint az okos nevelő egy oldalról a' dajkák' boszorkány-, haza járó lélek-, kincsásók-, mumusróli stb sületlen meséit a' gyermek elől távoztatni ügyekszik : úgy más részről

iparkodik a' természetleírás 'csodálatraméltó tárgyaival, az emberi-nem' történetének jelenetivel, vagy a' szent történet'—mellyel azonban igen csínján kell bánni—részleteivel főkép a' vallásos érzelmet fejtőkkel a' gyenge képzelődő-erőnek életre vonatkozó foglalkozást nyújtani, melly mindinkább az öntudat' ébren-tartásával az igazság' átlátására vezessen. Szinte ugy lélektudományi szempontból azon van, hogy semmi se gyakoroljon a' gyermekre tartósabb nyomot maga után hagyó benyomást, mi kellemes, és az okosságra 's erkölcsiségre nézve hasznos képet nem támaszt. Röviden, csak az képes a' lélek' munkálkodásának, az akaratban mutatkozó munkásságának irányt adni, ki annak hajlamait kipuhatolja, 's ezek és a' külső közötti viszonyt számba vette, 's közöttük öszhangzást támasztani képes.

És az előítéletek annál inkább elhatalmasodnak az emberben, mennél kisebb lélektudományi ráhatás gyakoroltatik a' hozzájuk szokó kedélyre. Eléggé megmutatja ezt egész serege azon előítéleteknek, mellyek gyakorta mívelt elméket is meglepnek, 's származnak a) álomból, midőn t. i. a' hosszas munkásságban, vagy szintugy eltikasztó dologtalanságban erővesztett ember testrostjainak ingerlékenysége', 's idegeinek érzékenysége' fogyatkozását nyugalommal pótolja, míg a' soha nem pihenhető lélek a' test' akadékoskodásától menten folytatja működését. b) Az előérzések, és előlátásokból, mellyek philosoph előtt csak annyira érdemlenek említést, mennyiben kitünőbb elme-életről, behatóbb felfogó-tehetségből, nyomos combinatiókból, 's józanjítélésből magyarázhatók. c) Nagyobb felhevülésből, elragadtatásból, melly gyakran legnagyobb gyönyörűséggel elegyedett elvontságát okozza az értelemnek a' külérzékektől, és rajta kívüli tárgyaktól.—Hát még ha elgondoljuk, mennyire szaporítja az előítéleteket a' szokás és egyedi hajlandóságok; ezek világosan, amazok pedig részint a' gondolkodásban való restség, részint a' testi kényelmek' szeretete, részint az állandó elfoglaltság miatt. És mindezeket a' lélektudománynak kel-

lene gátolni, alkalmazható elvekből indulva, 's a' mellékesleg kebelbe szívärgó érzeteknek gyomlálására, vagy üdves célzairaigazítására módokat nyujtva. De vajjon miképen? Lássuk csak egyik fő részét nevelésünknek, az erkölcsit, névszerint ennek hibáit, 's a' kérdés maga magát megfejtí.

Legfőbb hibája ennek az, hogy részint szokásból, részint magunk' könnyebbségéből mind a' vallási mind az erkölcsi érzetet koránsem hagyjuk az ő élete' szabadságában, a' szabad nyilatkozás' terén, hanem bizonyos külső formákhoz kapcsoljuk, 's ez által megkötjük, más szóval elején mindjárt megtompítjuk. A' gyermeket legfeljebb munkára, némelly műügyességre; vagy a' magasabb polgári állását szokásos illedelmű magaviseletre szoktatjuk. — Második hiba, hogy az erkölcsi nevelést közönségesen későn kezdjük azon balvélemény' következtében, hogy hiszen ha okosabb lesz a' gyermek, majd könnyen kivetkezik holmi bal szokásaiból, 's az erény' ösvényén okosságánál fogva is biztosabban haladand. És hogy az illy okoskodás nemcsak aaptalan de veszélyes is, kétkedni sem lehet. Mert így a' gyermek már gyengekorában, ferde irányban szokik, 's kedélyében és akaratában az anyagiság' gyoma annyira elhatalmasodik, hogy később az erkölcsi jószág mennyei növényének hely is alig marad, 's a' káros megszokás ellen az üdves elszokást hiában állítod ellenébe. És félős, hogy midőn hibásan abban a' véleményben vagyunk, hogy a' gyermek önállását veszthetné, vagy meg sem szerezhetné ha már korán arra szoktattatnék, hogy ész elenes kívánságai' teljesültétől elessék, épen az észszerű önállást tegyük kockára: fel kell az ál önállást áldozni, hogy az észszerűt, a' valódit megszerezzük. — Harmadik hiba az, hogy a' vallásos érzés' kimívelésében nagyon főnákul járunk el, 's nagyrészt csak pusztá morálra támaszkodunk; vagy azt gondoljuk, hogy ha a' gyermeket a' vallási szertartásos formulákra, vagy egy pár phrasis' cifra szavaiba burkolt szabályra oktattuk, azzal már a' czélt el-

értük, 's nem gondoljuk el, hogy a' moral vallás nélkül olly fához hasonlít, melly éltető nedv' szüke miatt sem nem virágozik, sem gyümölcsöt nem terem. Legyen csak lelkiismeretes gondunk rá, hogy a' gyermek' vallásos érzete ne csak formulákhoz kötve, hanem tettekben élve az eszmélet' útján folytonos gyarapodásban legyen, hogy vallás' tárgyának az Istennek jóságát, bölcseségét, hatalmát és felségét mindenben látni, csodálni, szeretni tanulja — majd látunk változást, nagyot, óriásit. — Végre mind ezen hibák' legfőbbike az, hogy sokan amaz igazságnál fogva, hogy az ember szokás-állat, az eszméletnek 's okoskodásnak kevés működést engednek a' nevelésben, 's a' gyermek' egész cselekvő-erejét gépelyes működésbe teszik; 's a' károsaktól a' terrorismus' ércz hangjával tartóztatják vissza, egész bánásmódukban kevés szelídséget, kimélelést, szeretetet, elnézést, jóságos vezérletet használván. És mind ezekből aztán természetesen csak külsőleg megyen előre a' művelődés, de a' lélek' belső nemes kiképzettsége egészen elmellőztetik.

IV. CZIKKELY.

A' célirányos polgári nevelés lélektudományi szempontból.

Ha Európának nevelési és tanítási rendszerét áttekintjük, noha ebben helyre, időre 's nemzetre nézve nagy különbséget találunk: általában mégis úgy találjuk, hogy az erkölcsi nevelés a' polgárinál sokkal jobb lábon áll; vagy azért, hogy magának az embernek természeti sajátosságai, a' társaságos viszonyok' szokásai, módjai, rendtartási által mintegy alkalmaztatva vannak az első esztendőktől fogva; vagy azért, mivel az uralkodó szellem, melly, részre-hajlatlanul szólván, a' szerzési és elfoglalási törekvéseken alapúl, a' személy- és pénzaristocratia által fen-

tartatik, nem annyira tudós, mint jó erkölcsű lakókat kíván ezen kis föltjára a' földgolyóbisnak. Ezen hatalmas két izgató erőnél fogva, hogy az erkölcsi nevelés' szerencsésebb előmenetelt tesz, mint a' polgári, éppen nem csodálhatni, főkép ha elgondoljuk, hogy a' morálnak elválhatatlan testvére, a' vallás előtt fogytunkig nagy részben mint gyermekek állunk: ellenben a' polgári nevelés' elvei igen subjectívek lévén, szüntelen sűrűlődsnek, átváltozásnak, idomulásnak, javulásnak, következésképen romlásnak is ki vannak téve; ezek állandóságra nehezen vergődhetvén, az idővel előmenő vagy tőle elmaradó észben és szívben örök viharai között hanyatnak az osztó hatalomnak, melynek karja rakja fel a' koronákat, 's szedi le, osztja a' dicsőség' pusztá fényeit a' majomként fényest kedvelőknek, hogy kívül fényljék legalább a' sötét lelket rejtő személy, terhelten az eltorzított jelentésű díszjelek alatt. 'S mint mérseklő áll elő a' mérőnek másik tálaban a' közvélemény, melly is a' legközelebb lefolyt fél század alatt megmérhetetlen magasságokat keresett, 's most kezd már a' béke' földszinti ölében nyugodalmasb hont keresni. 'S állnak elő ismét egyedek bitorlott hatalommal, 's rakják elébe a' gátokat, vernék lánczra erős tagjait; de hiában a' gát, hiában a' lánczok, hiában az erőszak — a' hátráltatni akarókat magával ragadja 's hatalm' s hangon int bennünket is, édes magyarim, hogy Prometheus' tüzenél nem krumplit kell sütni. — Hanem hogy világosabban kitessek, mennyire jótékony befolyása lehetne még a' lélektudománynak a' polgári nevelésre, lássuk ennek főbb alkotó részeit egyenként, ugyanis

I.

A' polgári állapotra nézve.

Kiazon jeleneteket, mellyeket a' mostani viharos kornak geniusa szaporább következéssel mint valaha, az emberiség' bámuló szemei előtt eliramlni hagy, illőleg meg-

fontolni, és azoknak tökéletes jelentését felfogni akarja; annak múlhatatlanul szükséges azokat a' világ-történetnek egyetemes menetével való összefüggésökben 's azon viszonyokban, melyben a' népek' sorsára befolyást gyakorló hatalmas csillagzatokkal állanak, vizsgálat alá venni. Egyfelül határozott nézetet kell neki szereznie a' jelenkor' igazi szükségéről 's azon eszmékről, melyeknek valósítására a' század' felvilágosuló értelme törekszik; másfelül pedig szorosan ki kell nyomoznia az idő' ezen törekvése ellen harczoló elemek' természetét és célját, hogy olly vezérfonalra tehesen szert, melly őt az idő' egymást sokszorosan keresztülágó véleményinek 's érdekinek tömkelegén biztosan átvezesse 's magát olly álláspontra emelhesse, honnét a' történetek' tarka játékát el nem fogult szemmel nézhetvén, előítéletektől ment, helyesen fontoló lélekkel bírálhassa. Továbbá minél inkább elnyomja a' felbőszült pártok' harcias lármája az igazság' szavát, 's minél inkább félhetni, hogy a' küzdőknek a' kitűzött cél felé nyargalásuk és kergetődzésök a' háborgó pillanat' tolongásában nézetét és ítéletét a' kor'emberinek megzavarja: annál inkább kell ügyekezni minden becsületes embernek, hogy az igazságot a' hazudságtól, a' jogot a' törvényteleniségtől megkülönböztesse; szóval, hogy az idő' szellemét mind azon salakoktól megtisztítsa, mellyekkel a' kislelkűség annak tiszta fényét elrutítani törekszik, 's hogy így a' jelenkor' állapotáról, polgári életünk' elemeiről 's az egyedeknek a' polgári élet' állapotára való képzettségökről tiszta képzelmet szerezhessen magának, 's ne legyen kénytelen ama' serdületlenek' számos osztályába számkivettetni, kiknek sajkájok az élet' oczeánján kormány és mágnes nélkül tévelyegvén, a' pártok' szelétől 's események' hullámitól ide 's tova hanyattatik; — ama' serdületlenekébe, kik minden állandó elvek' hiányában az önkormányzásra akarattal 's tehetséggel nem bírva, aggódva lelik oraculumit a' korszakonként előálló szájasoknak, 's majd az anarchiának, majd a' despotismusnak válnak esz-

közeivé. — És így a' tiszta átlátásra jutván, nem nehéz ítélnie, vajjon mi hasznára válhatnak a' nevelés' működése az emberi társaságoknál pszichologiai jártassággal párosulva. Mit is röviden, mennyire ez iratkának köre engedi, lássunk.

a) A' lélektudomány ismertethetné meg magával az értelmet, 's ennek összehasonlító-, visszaemlékező-, elvonó- és egybevető-erőinek mint hathatósága' megannyi ágának, vagy inkább nevezet szerinti munkálkodásának helyes módot szabhatna, hogy az illusiók' szemfényvesztő seeregét ne hagyná maga' fölibe emelkedni, mellyek előle az igazságot eltakarják. Az illusiók a' polgári életnek öldöklő angyalai. — És ezek ellen az embernek korán fel kell fegyverkeznie, hogy jónak talált 's kivitelre is jelelt, sőt már előmenő terveket ne hagyjon abban, vagy ne térjen velök ellenkező irányú útra; más oldalról pedig, hogy ne legyen elfogult az ész' józan tanácsa előtt, ne meggondolatlan, ne hevesebb vágyaiban, mint szilárd erejében; hogy ne tartson a' kor' szellemével ellenkező irányt, törekvést, menetelt, mi ellen a' század' felvilágosodása Európában is olly keservesen kezd panaszkodni, 's alaposan vészes jóslatokkal rémítgetni. Innen erednek a' nemzeteket megrontó, királyi székeket megrendítő, 's népekre vészt hozó catastrophok. Ha a' nevelők és tanítók a' lélektudomány által e' tekintetben kijelelt utat ismernék, nem mondom hogy a' critica philosophia' fellengősb vitatásaiból, vagy a' spiritualisták és materialisták' egyoldalú tudományából, vagy a' transcendentalis idealisták' egyetemesítő szó- és eszmeözönéből: hanem a' tapasztalati lélektudomány' világos és valóságokon alapuló tanításából, melly a' lélek' alaptörvényeit, vagy mint másoknak tetszik, sark törvényeit, vagy categoriáit az elfogulás, fokozat, összefoglalás, haladás és mérséklet' rovatai alatt tisztán előállítja; akkor bizonyosan eljőne az értelem' országa, 's mulnék lassanként a' sok bajt szülő illusióké.

Lám, egyes ágaknak gymnasticájára meglehetősen gondot szoktak fordítani, mint az emlékező-tehetségnek, mely útton a' tudós jesuiták híres ösvényt törtek. Ma már a' testi erőkére is, mi igen-igen helyesen és czélszerűen történik, 's bár nyilvános iskoláinkbaan is lábra kapna, mert neveléselvileg nem lenne szabad nyilvános tanító-intézetnél testgyakorló-intézetnek hiányzani. De az összes értelem' gyakorlása nagyon is el van hanyagolva. A' mi iskoláinkban az értelem' lépcsőnkénti gyakorlatáról mitsem hallani; 's mi könnyű lenne e' téren előhaladni, hol a német literatura olly szépen utasító elveket kezd felállítani, de mellyek sok theoriában merülnek el, 's az életre' kevésbé alkalmazottak. Pedig ezeknél, csak amaz igazságot vevén vezérül, hogy mikor népet és gyermekeket tanítunk, tanításunk érzékre ható, példán és gyakorlaton alapuló, 's szoktatással járó legyen, hathatósabb előkészítő eszközt a' szellemi kiképzésben nem használhatni; ezek, t. i. az értelmi gyakorlatok, vagy mint magyarázólag mondhatni, gondolkodási gyakorlatok, ha ez életre főkép a' gyermek' életére vonatkozó tárgyak felett tartatnak, kapcsolatban állhatván egyszersmind a' nyelvtudományyal, az érzelem-képző természetleirással, az okosító történettel, az életben olly szükséges technicával 's egyebekkel, tehetnék alapját minden további tanulásnak.

b) Lélektudományi elvszerű oktatás művelhetné és erősíthetné az ítélő-t ehetséget, hogy az emberi társaságok' eredetétől fogva szoros vizsgálatok 's összevetések' útján jutna már egyszer valahára az ember annak megértésére, hogy egyik embert sem kell az ő személyességéből 's ezzel járó jogaiból kivetköztetni, 's másnak céljára eszközül használni. — És hol van eredete azon szomorú tapasztalásunknak, hogy az ítélő-erő az emberi lélek' többi erejének háta megett annyira parlagon szokott a' tömegnél maradni? Bizonyosan ott, hogy a' lélektudomány a' tanrendszerből száműzve vagyon, 's a' gyermek' ítélő-erőjét csak szoktatjuk legfeljebb, de nem önmagából, mint

történnie kellene, fejlesztjük 's önállólag műveljük. Pedig minden szóbeli közlekedésünk csupa ítéletekből áll, vagy ezek legalább előzményei amannak. Hol az értelem szabályokat fog fel, mint közönséges állítmányokat, igen helyén van; de hogyan megyen a' működés tovább, ha az ítélő-erő nem képes e' szabályokat egyes esetekre alkalmazni. És itt, ha tekintetbe vesszük hogy ezen alkalmazás helyes fölfogást, nyomos összevetést és gondos megkülönböztetést föltételez: önkényt kitetszik, hogy az ítélő-erőnek helyes belátású vezérhatásra, szorgalmas gyakorlatra és rászoktatásra, de melly mindig fejlesztő legyen, van szüksége. Ehez tudván még, hogy a' gyermek számtalanszor hall tárgyak és tettek felett helytelen ítéletet, még inkább kitűnik a' lélektudományi elvek szerinti oktatás' szükséges volta. Lássuk csak ez utóbbi tekintetben kissé részletetesebben az életet. — Hányszor hall a' gyermek helytelen ítéletet a' dolgok felett, miből aztán ezeknek becslése őbenne korán sem olyanná válik, milyennek lennie kellene. Evésről, ivásról, multságokról annyit hall, hogy ezeket túlbecsülni tanulja. Nagyobb körökben, érttem tehetősebb emberekében, a' szegénységről, nyomorról, inségről megvetéssel és utálattal tett észrevételeket, a' szegény embernek, ha még olly ügyes, szorgalmas és becsületes is, becsméreltetését hallja; továbbá nyereségről, gazdagság-szerzésről, vagy ennek testileg kényelmes pazarsággal való elharácsolásáról, mások' rászédéséről, hivatallal való visszaélésről 's több e' felékről előtte minden tartózkodás nélkül beszélnek, és mivel a' fortélyosság az elménczséget inkább ingerli, mint a' hajlatlan becsületesség: számtalan ál fogalom 's helytelen ítélet foglal a' gyermek' elméjében helyet. És ezek ellen kell az iskolának küzdeni, ezeket legyőzni, jóra idomítani 's javított állapotban megerősíteni. — Továbbá hányszor hall a' gyermek helytelen ítéletet személyek felett, melly részint elfogulásból, részint helytelen értesülésből, részint önérdékből 's így rossz akaratból ered; 's ítélő-tehetsége legfeljebb a' körülte levők iránti bizodalomnak és a'

szokásnak zsinórán működven, elsajátítja azt, 's innen irány támad cselekvésére. És mind ezek nem újjal mutatnak-e oda, hogy a' lélektudománynak fő szerep adassék. És im, itt mutatkozik a' közös nevelésnek tetemes elsőbbsége; mert itt nem vétetik tekintetbe a' származási rangelsőbbség, itt csupán szorgalom, jámborság, erény, 's ezek által követelt magaviselet ad érdemet; itt mindenkire egyenlő kötelességet róvnak, 's ennek teljesítéséről egyenlően kérnek számot, egyenlő igazságot és ismereteket hirdetnek; itt eloszolva vannak a' családi kör' uralkodó nézeteinek szappan-buborékai az emberek' személyes érdekeik felett, melly nézeteket sympathiák és antipathiák szoktak megtisztátlanítani; végre itt példákkal hatnak olyakra, kikhez a' szóbeli tanítás nem igen fér.

c) A' lélektudomány az indulatoknak, hajlamoknak, ingereknek és ösztönöknek, továbbá magoknak a' szenvedélyeknek eredeti székét is minden salaktól megtisztíthatná, keletkezésükre hasznos, segedelmes, gyarapodásukban irányzó szempontonkat szolgáltatathatna, 's az emberi nemzetet, főkép pedig nemzeti kötelékekkel összefűzött álladalmakat, mellyeket most a' gondolkodás-mód, ezt különfélevé tevő nevelési rendszerek, innen és a' kor' szellemének hatalmas munkálkodásából eredő pártok, 's ezeknek a' közérdek felett, messze szétágazó véleményei az egyenetlenség' mezején viaskodtatnak, egygyé tehetné, hogy felsőbb rendeltetésű céljáig a' polgári boldogságnak, mellyet felvilágosodás, egység, jó erkölcs, ipar és szabadság terem, útján járhasson. Vegyük például a' gonosz hajlamokat, mellyek alatt olly állapotját értjük a' kedélynek, melly nemcsak magában véve hibás, hanem kihatására nézve is rossz, ártalmas. Ezek mintegy vele születetteknek tetszenek a' gyermekkel, minthogy ugyanazon családhoz tartozó, 's ugyanazon nevelés alatt levő gyermekeknek némellyikében észrevehető, némellyekben nem. Illyen hajlamok például a' mások' baja iránti részvétlenség, hidegség, néha káröröm, kapzsiság, bosszúvágy,

irigység, alattomoság, hálátlanság stb. És mindezek 's hasonlók is, ámbar a' természeti műszerkezet, 's vérmérséklet' befolyását sem tagadhatni, az önszeretetből származnak. Már közel XIII századdal ezelőtt sz. Ágoston mondja valahol, hogy ő „látott még beszélni sem tudó gyermeket, ki szopó-társára irigy és bosszús pillanatokot vett.” De magunk is hányszor tapasztaljuk, hogy csecsemők egymás ellen benső indulattal agyarkodnak, hogy apró gyermekek az állatok' kinzásában, gyermek-pajtásaiknak okozott fájdalmakban gyönyörködnek, hogy mások elől mindent magoknak kapkodnak el stb. Ha pedig kútforrását ismerjük az illyes bajoknak, ha egyszersmind úgy értjük az egészet, hogy mind a' keletkezésnek, mind a' mutatkozó rosznak mivoltát tisztán felfogjuk, mire csak lélektudományi alap-okokból juthatunk: akkor az orvoslás, melyre nézve közönségesen csak azt szoktuk mondani, hogy az illyes gonosz hajlamokat, indulatokat és ingereket mindjárt keletkezésökkor magok az anyák fojtsák el, akkor mondom, az orvoslás alaposabb, rendszeresebb, és így biztosabb sikerű lehet. Mert akkor a' lélektudomány arra tanít, hogy az illy roszakat mindjárt a' physikai létezésben, mielőtt erkölcsibe mentek volna át, el kell fojtani, valamint arra is tanít, hogy szerencsére olly természetűek ezen roszak, hogy a' gyermeknek első éveiben csak egy kis gonddal, a' gyermeknek egyediségéhez alkalmazott bánásmóddal, és folytonos megfigyelmezéssel könnyen kiírthatók; és itt megint a' lélektudomány tanít, hogy a' nevelő mindent szorgosan kerüljön, mi ezen hajlamokat táplálni képes lenne, ellenben minden alkalmat és eszközt ragadjon meg, 's úgy alkalmazza a' gyermeket környező viszonyokat, hogy ezek mind öszhangzóan segítségül, sőt egy kissé szabadabban szólva, cselekvők legyenek az ellenkező nemes érzelmek' ébresztésére és erősítésére; mert—közben legyen mondva—a' gyermeknek jól, azaz czélszerű ráhatással birólag elrendelt viszonyai többet használnak, mint bármilly élő oktatás és tanítás is.

Különben pedig hasonlókép a' lélektudomány tanítja, hogy a' ki gyermeket jól nevelni akar, azon szempontból kell kiindulnia, hogy az erkölcsi nevelés valóságos védő és támadó harc a' rosznak csirája ellen, 's mind az ellen, mit e' csirának fejlődése gyarapít; és hogy ezen harc, valamint soha rendkívül korán nem kezdethetik, épen úgy soha be nem végeztetik, soha fegyverszünet által megszakadnia nem szabad, és így földi éltünkben kezdődő, 's a' jövőben folytatandó szünetlen harc a' rosz elemnek ellenében, 's a' jónak érdekében.

És pedig tekintsünk szét magunk körül, és ne tegyünk úgy mint közönségesen tenni szoktunk, hogy a' bennünket érdeklő bajok' okait messze távolban keressük, holott ha nem magunkban is, magunk körül igen közel bizonyosan megtalálunk, és tapasztalni fogjuk, hogy az öreg tisztes Wielandnak igazsága volt midőn állítá, hogy „a' történettudomány Cassandra' jóslataihoz hasonlít, csak halljuk és halljuk; de hozzá nem alkalmazkodunk.“ És pedig a' történet tanítna meg bennünket: hol, miben és mikép történt a' legkárosabb elhanyagolás, azaz a' gyermeknek nem lélektudományilag intézett vezetésében, kifejtésében és akarat-erejének gyakorlás nélkül maradottságában. Embert nevelni, embert és polgárt egyzersmind nevelni, kissé különböző. A' második az elsőnél súlyosabb is a' feladatok' sorában. És ki ezek felett a' mindennapi szokásnál kissé mélyebben elmélkedik, három kérdés merül fel előtte a' gondolatok' oceánjában. Az első: mennyire haladt már az emberi nem az álladalmi érdekek' felfogásában, 's ezeknek előmozdításában, és mennyi képességgel bír a' jog és kötelesség' viselésében? A' második: hová kell kormányoknak és népeknek irányozni ügyekezetoiket, hogy a' legtökéleteseb polgári állapothoz koronként közelítsenek? A' harmadik: melyek az e' második kérdésben levő állapotra segítő legcélzesebb eszközök? Mi a' feleletet illeti ezen kérdésekre, rendszerek vannak felállítva, könyvek nagy számmal írva,

és tanítások' egész tengermennyeségben eláradozva; de az élet' gyakorlati mezején tényekkel kevésbé iparkodunk akár a' rendszereknek, akár a' könyveknek, akár a' tanításoknak szellemében a' kérdések' megfejtéséhez járulni, és pedig olly annyira, hogy a' bensőbbben érző emberkeblet éles fájdalom szorongatja, ha a' polgári kötelek' szent tiszteletben tartásáról, a' nemzeti érdekek' közös megértéséről és eszközléséről, a' nemzeti boldogság' alapjairól, a' becsületességről, szorgalomról, kitartásról, 's erényességről vált gondolatokat. 'S kérdezed, a' hiány hol van? magunkban, e' kis mondatkában: „nem vagyunk lelkismeretesek;“ mert nem tartjuk ama' fontos nevelési szabályt: „maxima debetur pueris reverentia“ és részint nem is tudunk, de részint nem is akarunk a' körünkben levő gyermekekkel úgy bánni, hogy rájuk hatásunk üdves legyen. Milly keveset jut eszünkbe nekünk, kik készültbeknek gondoljuk magunkat arra, hogy a' gyermekekből a' hazának polgárokat képezzünk, miszerint főkép a' lélektudomány' elvei és ezekből teendő abstractiók szerint bizonyos általános öszhangzásba hozzuk az eszméket a' fentebb említett polgári életre megkívántató lelkület' sajátásaiban, miszerint ezen általános öszhangzásba hozott eszméket historiai okoknál, az embernek erkölcsi és főkép polgári életének becsületes feltételeül szolgáló irányban alapítsuk, 's miszerint meggyökereztessek már az ifjú lelkületben ama' változást nem szenvedő nézeteket, melyek a' haza' boldogsága' tekintetéből korhoz, nemzeti jellemhez, a' honnak anyagi mivoltához, képességéhez és szükségeihez alkalmazottan kell hogy erősödjenek. — Főkép az utóbbi egy pár tizednek szomorító jelleme az, hogy a' nevelésben szív és ész között mintegy választó-fal emelkedék, melly erre kedvezőbb mint amarra, 's midőn a' mérlegre tekintünk, úgy találjuk, hogy az észnek egyoldalú míveltsége, a' szív-nemesülés' hátramaradása mellett ront inkább mintjépít. Innen vannak a' polgári élet' széplését, és biztossá válását tárgyazó tendenciáknak, az

erősülni kellő nemzetiség' föltételeinek, a' haza' felvirágzása', szellemi és anyagi érdekeinek olly lélekrázó compromissiói. Innen van a' sok, leginkább indolentiában gyökerező gát, melly az egyesülési szellemnek útjában emelkedik. Innen a' nemzetiségi egység' hiánya, sőt törekvések ennek ellenében. 'S ha az ember a' dolgok' menetébe kissé mélyebben betekint, innen látja származni azon borzasztó disharmoniát a' józan gondolkodás és cselekvés között, hogy többnyire ez amannak valóságos gúnyképe, és a' tudományok' mérője szerint bölcsnek ítélt ember a' cselekvés' mezején gyermeknek is alig illik be. Hát még ha egy kis gonoszkodás vegyül e' disharmoniába! sed exempla sunt odiosa.

Ha visszatekintünk az emberi nem' történetén, úgy találjuk, hogy minden ország- és alkotmány-szerző főképen az óvilágban messzelátó bölcseséggel legfőbb eszközei közé számította a' nevelést és oktatást. Innen volt a' phoeniciaiak' iskolája egyenesen a' kereskedés' terjesztésére, az izraelitáké pedig a' theocratia' ideájának megerősítésére irányozva. A' persáknál, kiknek a' természettől kevesebbé áldott hona ezt követelé, tulajdon nevelő-intézetek állottak, mellyekben fő cél volt a' mező-gazdaságra való hajlamot és képességet minél tökéletesebben kifejteni. Lacedaemon a' hadi erényt, Athenae a' művészetet, bölcseséget és béke' idejében virágzó tudományokat tűzte ki iskoláinak céljául. A' romaiaknál egy kis kivételre bukkanunk. Ezenél világosan kijelelt nevelési elv nem volt, és azért hozattak a' tehetőbbek Görögországból jártas és elvszerű nevelőket, kiket többnyire a' kincsgyűjtés ingerlett az idejövételre. Ujabb időkben szinte a' polgári élet' irányának szükséges föltételei vezérlették az egyetemek' keletkezését, 's itt vagyunk épen kénytelenek azon megfoghatatlansággal küzdeni, vajjon mi lehet oka, hogy az elemi, 's úgy nevezett népiskolák' szerkesztésében egészen tévesztve, vagy legalább mellőzve volt, 's van nagyobbra most is a' polgári életre való előkészítése a'

belejáró ifiúságnak ; pedig ki kételkedhetik azon , hogy a' status' boldogságát a' polgári szerkezethez és hazai viszonyokhoz alkalmazott élet' helyes felfogása és intézése föltételezi? — És bár az országok' sorsát intéző hatalmak ez igazságot felfognák , hogy az iskoláknak practicus irányban kell működniök, hogy ezekben az ifiúságnak a' polgári viszonyokhoz, a' haza' állapotához és a' polgári foglalatosságok' minőségéhez czélszerű alkalmazottsággal kell képeztetnie ! De még nem elég ez igazságot csak egyszerűen átlátni, mint az ember közönségesen meg szokott azzal elégedni, ha a' tennivalót pusztá átalánosságban felfogta , hanem egyszersmind alkalmas eszközökhöz kell nyúlni, mellyek a' czél' elérését könnyítsék, lehetségessé, sőt szükségkép bekövetkezővé tegyék. Azután sorozni kell az eszközöket és osztályozni, hogy alap-kifejlése testnek és értelemnek megbírja terhénél, és mint magához illőt fogja fel minőségénél fogva a' további képességet szükséges összhangzásban és alakegységben. És ez a' status' részéről az iskolaügyben a' lényeges kérdés, mellynek meghatározását és alkalmazásba vitelének módját eléggé nem ajánlhatni. És ezen értelmi alapkifejlésnek fő eszköze a' lélektudomány' elveiben rejlik, ez hozhat sokat tisztába, sorra és fejlődési lépcsőzetre nézve, ez gyökeresíthet kellőleg meg vezéreszméket, mellyek a' polgári életben fő szerepet játszanak, 's mellyek körül az emberi tevékenység nem ritkán tévedésnek kitéve forog. Így lássuk például a' szabadság' eszméjét.

II.

Hogy a' szabadság' isteni eszméje a' féktelenségével a' polgári élet' tetemes kárára olly közönségesen összezavartatik , hogy ezen összezavarodásból származható következményeknek annyira mennyire lehető gátolása végett amazt az emberiségnek halálos megbántásával nem igen

merjük az ifjú kebelben ébresztteni, holott az emberi méltóságnak illő pontra helyzetése' tekintetéből mennél gondosabban kellene beoltani és ápolni, nem másból van, mint lélektudománynak a' nevelésbe csekély befolyásából, vagyis világosabban szólva, ennek vétkes mellőzéséből. A' nevelés' egyik legfontosabb feladata, a' törvény és életviszonyok-kivánta kényszerűtség, és a' teljes szabadságú akarata' nyilatkozata között öszhangzást eszközteni.— Lám a' kényszerűtség' kikerülhetlen — és mint mívelhetni a' szabadságot a' kényszerűség mellett? Tanítsam a' gyermeket szabadsága felett kényszerűtséget szenvedni, és mégis szabadságával teljes mértékben élni? És pedig e' nélkül minden csak hideg gépelyszerűséggé válik.— Azért a' neveléstudomány e' tárgyban következő szabályokat vont el: a) hagyj a' gyermeknek kis korától kezdve teljes szabadságot mindenben, mi világosan kárára nincs, vagy másnak szabadságát meg nem zavarja; b) értesd meg vele, hogy ő céljait nemesen és jogosan csak úgy érheti el, ha másokat is bántatlanul enged céljaik' elérése után járni; c) hogy gyakorta azért teszed őt kényszerült állapotba, hogy ez által akarata edződjék, miszerint idővel saját szabadságával önmagának és másoknak is hasznára élhessen, hogy mások' kegyelmétől mennél kevesebbé függjön, hogy mint mondani szoktuk maga' emberségéből másoknak hasznára megélhessen. Végre d) hogy az ember mindig olyakká alakítsa a' körülményeket, millyek között a' gyermek szüntelen csak azt tehesse, mit tőle kívánunk.— Akaratlan akaratot kényszeríteni legcéliránytalanabb, gyakran gonosz következtű experimentum is: mint ellenben akaratot körülmények' kényszerítésével szoktatni, legcélirányosabb. Mennél szabadabban érzi a' gyermek magát, mennél kevesebb parancs és tilalom háborítja őt cselekvésében, mennél szabadabbra engedtetik neki a' hallott és tapasztalt erkölcsi illedelmi 's társadalmi fogalmakhoz saját erejéből való alkalmazkodás: annál biztosabban és korábban fejlődik benne az erkölcsi jellem. A' szünetlen morali-

sálás és parancsolgatás, megtiltogatás képes ugyan a' gyermek' cselekvésében ollyasmit alakítani, mi az erkölcsiség' színét viseli; de ez nem a' jó akaratból származott, nem számolni képes önhatározásból, és így állandósága épen nincs, és még kevesebb érdeme erkölcsi tekintetben. Mintegy észrevétlenül kell a' jó hajlamoknak csak alkalmat nyitni a' nyilvánulásra, és szinte észrevétlenül gyámolíttatni ezen nyilvánulást, más részről pedig elzárni az alkalmat és körülményeket, mellyekben a' rossz indulatok tevékenyek lehetnének, 's csakhamar megerősödnek amazok, emezek pedig annál inkább elgyengülnek. Ezen felül ki a' gyermek' szabad akaratának nyilatkozatát minduntalan erőszakoló eszközökkel működteti, vagy inkább hátrálja, még azon gonosz is történik vele, hogy a' gyermeket teljesen soha ki nem ismerhetendi. Meddig csak minden, mi lelkében megfordúl, tartózkodás nélkül nyilvánul tetteiben a' gyermeknek, 's őt az ember úgy látja a' mint valósággal van, mindig könnyű alkalomra szert tenni, hogy annak, mi talán helytelen, észrevétlenül más irány adasék; mert felejteni nem szabad, hogy nem törni, hanem hajtani és irányozni kell az ifjú hajlamot, ha netalán fonák irányban kezd indulni, 's a' körülményeket kell jótékony hatásuakká idomítani. És ezeket abstrahálja a' nevelés tan a' szabadságra nézve általában. — Mi pedig a' szabadságvágyat illeti, már a' legzsengőbb korban az akarat határozott alakban mutatkozik, 's idővel a' fejlődés' stadiumiban úgy tűnik fel, mint az ifjú kebelben tanakodó erőknak, hajlamoknak és vágyaknak szavazata. A' törvényt közlik a' gyermekkel szülők, tanítók, a' természet, a' vallás és a' szokás, mellyek mind az ő ébredő eszére és lelkiismeretére hivatkoznak, 's neki fenmarad a' szabad választás a' törvénynek szerinte vagy ellene irányzott útra lépni, jogos uralkodása alá vetni magát az észnek, vagy az önzés' sugalmi szerint cselekedni. És hol ez utolsó eset forog fen, ott az önkény és féktelenség ütötte fel zászlóját, 's az indulatok' rakoncátlan rendbontásait ki képes

fékezni? Hogy pedig az első történjék meg, úgy szólván, elkerülhetlen hogy azok, kik a' gyermeket környezik, kik rá erősebb hatással bírnak, ne csak azon iparkodjanak, hogy a' körülmények képzőkké, jótékonyan főkép erkölcsi tekintetben ápolókká alakíttassanak; hanem egy-szersmind lélektudományi szabályok szerint kisérnie kell, még pedig szünetlen figyelemmel a' fejledező hajlamokat és ezeknek nyilvánulásait, 's nem feledkezvén meg, hogy a' jó erkölcs a' szabadság' alapján alapúl, oda vezérteni a' gyermeket, hogy ő üdvet és jólétet lásson a' törvény-nek, melly a' polgár-társaság' minden tagjait egyenlően kötelezi, követeléseihöz való alkalmazkodásban, 's hogy az Isten' törvénye-parancsolta magaviseletben, melly saját felfogásával öszhangzásban vagyon, örömet és megnyug-vást találjon. Oda kell a' gyermeket szelídséggel és komolysággal vezérteni, hogy ő sem az isteni, sem a' pol-gári törvényeket ne tekintse szorító bilincseknek, hanem üd-ves köteléknek, melly által ő szeretettel a' rendhez, más-sok' jogainak elismerésével és tisztelésével a' polgári boldogsághoz, jó erkölccsel és tiszta, babonátlan vallásos-sággal Istenhez van kötve. Ha tehát valahol a' nevelésnek egész birodalmában szükség van a' lélektudomány' szabá-lyai szerint való eljárásra, 's ha valahol van ennek sikere, itt minden esetre legfőbbképen, hol a' nevelőnek ezen sza-bály szerint kell működnie: hozd a' gyermek' akaratát öszhangzásba az erkölcsi törvénytől, hogy ezen öszhang-zás irányozza, nemesítse és tökéletesítse erejét, hajlamait és vágyait az emberi rendeltetés' érdekében.

Mi pedig magát az irányadást ezekben illeti tanítók' számára, a' lélek' gyakorlatszabadságának elméletét a' philosophia már annyira tisztába hozta, mióta a' critica-philosophia fáklyát gyújtott, mellynél a' fatalisták' főnö-kei Lemippus, Democrit, Hobbes, Spinoza, Voltaire, Mirabeau 's mások által előidézett ködfátyolok eloszlot-tak, hogy csupán csak a' gondolkodási szabadságot pa-ralysalni törekvő resistentia' hatalma alól emancipálja

magát a' nevelő, tisztába jöhet 's a' szabadság-érzetét növendékében a' legfenségesebb sikerre kiképezheti. Különben nem lesz képes hivatása' legfőbb kellékét, az öncselekvőség' kiképzését, eszközésbe venni. És pedig csak a' bölcsen rendelt öncselekvőségben vagyon élet; hol ez hiányzik, ott hiányzik az erő is és a' bátorság az élet' terheit állhatatosan viselni, az erkölcsi roszra ingerlő csáboknak nem engedni, 's a' jó erkölcs, polgári erény és becsület-kijegyzette útról semmi árért sem távozni. Az öncselekvőség' gyakorlott ereje többet ér minden tudománynál, 's bizonyosak lehetünk benne, hogy mennél kevesebbé iparkodunk a' gyermeknek a' gyakorlati ész' öntörvényhozásán alapuló öncselekvőségének kifejtésében, annál borzasztóbban fosztjuk meg azon nagyszerű örömeiktől, melyeket ember saját előmenetele, hatása és tökéletessége felett érezni képes, sőt akarat nélküli géppé aljasítjuk, mely könnyebben szolgálatára válik a' rosznak mint a' jónak. Mennél állhatatosabb az öncselekvés, bizonyosan annál derekasabban felel meg az ember mindennemű hivatásának. És ennek kifejtése, a' szabadság' nemes és emberi méltósághoz illő irányzata csak a' lélektudomány' elvei szerint eszközölhető.

III.

A' tudományos kimíveltetés is, mellyről az első részben bővebben szóltam, a' lélektudomány' palladiuma alatt annál szembetűnőbb előmenetetelt tehetne még, mennél nagyobb szorgalommal és sikerrel munkálkodtak ezen a' lefolyt századok' emberei, 's mennél fogékonyabbá tétetik tapasztalás-igazolta elvek szerinti bánásmód által az elme; mert föltevéen, hogy a' tudományos műveltségnek pszichologiai célja a' lélek' functióinak a' felfogó, képzelő, összefoglaló, egybevető, ítélő organumoknak képzettsége; mechanikai célja pedig valamelly pozitív tudománynak, mennyire

lehet, tökéletes megszerzése, mely bizonyos eredményeknek halmaza u. m. mathesis, történettudomány, földleírás stb; igen természetes, hogy e' téren való kívánt előmenetel bizonyos, a' tehetségeket tisztába hozott, elvek szerint legbiztosabb. Mit e' tekintetben tanító tanítványaiban leginkább kívánhat vagy, lélektudományilag szólván, mit legfőbbképen kifejtetni tartozik, az a' tanulásra készség és öröm, öröm a' szellemi előmeneten, a' tudományos haladáson, az ismeretek' alkalmazásán. És ezt vajjon támaszthatni-e a' lélektudomány' segedelme nélkül? maga a' tanulási rend is — vajjon érend-e valaha sikert, ha nem a' lélek és felfogó szellem' sajátosságainak minőségéhez, és fokozatos fejlettségéhez alkalmazott? Hiszen innen kell magának a' tanuló-rendnek is kiszármaznia, mely alatt válogatottságát és sorozatát értjük a' bizonyos célra rendezett tanulmányoknak. Az általános tudományos műveltségnek, úgy szólván, alapföltétele ezen sorozat és válogatottság, mellynek megállapításához azon induló pontot kell a' tanítónak meghatározni, mellyből biztosan és olly módon tárgyalhat valamelly tanulmányt, hogy az utóbb mondanók a' már előre bocsátottakon alapuljanak, és mintegy mellékes útmutatás kelljen csak a' már fölébredt felfogó-tehetségnek, hogy a' pozitívumokat elsajátítsa 's a' netán szükséges feltalálásokra önerejéből is rájok jöjjön. És az illy tanfolyamhoz, hogy főképen egyediséghez lehessen alkalmazott, mi nyújthat biztosabb vezérfonalat mint a' lélektudomány? Nem ennek köszönhetni-e főképen a' helyes kezdetet? Hogy pedig e' helyes kezdet mellőzhetetlen, annak megmutogatása nem e' lapokba tartozik. De igen is ide tartozik annak meghatározása, hogy a' tudományos műveltséget induló-pontjára visszavive miképen kell a' tanítónak a' tanulni képestség' ébresztését eszközlésbe venni, hogy a' tanulmány egész valóságában ne csak öszhangzó, de kihatására nézve egyszersmind a' gyakorlati életre is üdvhozó legyen. Mellőzván e' tekintetben a' nevelés-tudósok' szétágazó véleményeit 's ezek' támogatására' előidézett

harczait, csupán saját nézetemet mondom ki, hogy kitesék, mennyire föltételezi a' tudományos műveltség a' lélektudomány' szabályai szerinti eljárást. — Legbiztosabb és leginkább célravezető oktatási mód az, mellynek indulópontjai a' szemlélő-, gondolkodó- és beszélő-tehetség' gyakorlata, úgy hogy ezen gyakorlatok eredetileg a' gyermek' köréből vettek legyenek, és pedig mivel az eljárásnak természetyszerűnek kell lenni, a' gyakorlatok a' szerint intéztessenek, miként a' természetes elme magában véve működik, és e' szerint jelöltessék ki az indulópont. Így p. o. indulópont nem a' levél, nem a' galy, nem a' lomb, nem az ág, nem a' héj, nem a' törzsök, nem a' gyökér leszen, hanem a' fa maga egész mivoltában; mert a' gyermek nem az egyes részeket, hanem az egész fát szemléli és gondolkodik felette. Továbbá, hogy ezen gyakorlatoknak érzék alá eső tárgyakon kell kezdődniök, 's csak később menniök át érzékhaladókra, mondani sem szükséges, valamint azt sem, hogy a' gyermek' köréből kezdődve mintegy gyűrűzetben menjenek tovább-tovább; mert valamint a' növény, midőn a' csirából kifejlett, eledelét az őt közvetlen környező levegőből, és gyökerét közvetlen takaró földből szívja, hasonlókép legalkalmasabban fejlődnek és táplálkoznak a' gyermeknek szellemi tehetségei természetileg az őt környező tárgyakon, mellyek vele közvetlen érintkezésben vannak. És itt csak lélektudomány képes biztosan vezetni, hogy a' már fölébredt és elsajátító tehetségekhez mért legyen a' gyakorlatban foglalt ismeret-tömeg, 's hogy az ujon felfogott tárgy' ismertetéséhez mindig új kedv köttessék, mert csak úgy lehet a' gyermeknek már gyakorlati úton szerzett ismereteit méltó tekintetbe véve a' hiánysokat jósolni, a' helyteleneket kiigazítani, és a' megállhatókat terjesztetni, bővíteni.

És ha a' tanulási rendet tovább vizsgáljuk, 's némileg sajátásaiban elemezzük, úgy találjuk, hogy ennek lépést kell tartani a' gyermek' tehetségeinek fejlődésével, miként a' természet sort tartva, ha épen látszatlanul is, de min-

dig fokenként halad működésében. De hogy ezen fokenkénti előhaladás meg ne szakadjon, 's folytonosságában itt-ott hiány ne támadjon, hogy valamely tanulmánynak minden része szakadatlanul soroztassék egymás után, hogy semmi e' fonalat megszakító idegen elem közbe ne szövezzék, hogy a' képző-anyag természetére és alakjára nézve olyan legyen, hogy azt a' gyermek' szellemi ereje necsak felfoghassa, hanem fel is dolgozhassa; sőt belőle valami újat is előállíthasson, hogy a' folytonosan fejlődő képességnek, folytonosan új érdekű tárgy nyujtathassék sikert ígérő táplálékul: mind ezeket csupán és egyedül a' lélektudomány' világánál érhetni el. Ugyan ez adhat utbaigazítást a' tanulás' legfőbb gátjának, a' szórakozottságnak elhárítása ellen is, valamint a' felületességnek is, melly a' szórakozottságnak ha nem szülötte is, de vele minden esetre szorosan atyafiságos. Nagy mestersége a' tanítónak a' figyelem' ébresztése és a' tanulmány' tárgyához lekötése; ez a' tanulás' sikerének olly lényeges föltétele, melly nélkül nincs gyakorlati haszonra még csak remény is. Említettem, hogy a' felületesség a' szórakozottsággal belsőleg összefügg; a' szórakozott semmit sem fog fel alaposan, mert ehez a' szellemi erőknek szoros összetartása és együttműködése kívántatik, és erre a' szórakozott nem alkalmas; ő a' sok-félében, de nem a' sokban gyönyörködik; ő nem fürkész alapot és összefüggést, sem következményeket és előzményeket, sem okot és okozatot, hanem megelégszik az ismeret' színével, felületével, 's így természetes, hogy ismeretének nincs erős támaszpontja, melyben az összetartó erők egyesülnének. Pedig vajmi gyakran magában a' tanítóban fekszik a' hiba a' legjobb tanítási módszer mellett is, 's e' hiba' okát, ha fürkészszerű, leginkább a' lélektudományban való járatlanságban találjuk fel, mellynél fogva vagy nem ébreszt elég előszeretetet az előadott tárgy iránt, vagy kifárasztja a' leghevesebb vágyat is, vagy egyhangúságával untat, vagy szoros logikai rendet nem tartva a' természetes összefüggést, helylyel-helylyel hézagokat hagy-

ván, megszakítja stb. — De maga a' tanulásnak ugy szólván lelke is, az ismétlés, melly kimondhatatlanul szükséges, min alapúl egyeben, mint azon lélektudományi igazságon, hogy a' gyermek' elméjében a' tapasztalás' ujdonságai és bokros volta képet képpel taszít odébb, és szüntelen változóságával örökké töröl és rajzol? Nem czélom itt az ismétlésről didactikai szabályokat írni, mellyek az egyszerű és fokenkénti ismétlés-nemről, vagy az eszmeszövetkezésen alapuló modorról, vagy formák és lényegegk, sajáttságok és haszonra fordítások' szempontjából indulnának, csak azt akarom érinteni, hogy itt is a' lélektudomány' roppant befolyása tünik ki a' nevelés és oktatás' azon ágára, mellynél fogva tudományos műveltség eszközöltetik. — Nem melőzhetek azonban még egy pontot e' tárgynál érinteni, melly ugy szólván végpontja a' tudományos műveltséget eszközlő oktatói eljárásnak, és ez abban áll, hogy a' növendékek ismereteikben és készségeikben minden oldalról biztosan kimerítően 's az életre alkalmazottan kiképeztesenek, mit is a' műveléstudományban érettségnek szokunk nevezni; és ezt részint általános rendeltetése az embernek, részint a' gyermekekre várakozó életnem, és polgári viszonyok szokták mértékre venni. Igaz, hogy itt szó sem lehet arról, hogy a' tanuló tanulási pályáját bevégezvén, már minden ismerettel birjon, mellyek az előbb említett célokra szükségesek; de azon készségről és képességről igen is, mellyel az öntökéletesítés' munkáját eredményadólag megkezdje, és sikerrel folytassa, és a' tanuló' érettsége, 's életre valósága ebben áll; mi is nem az iskolai pálya' hosszúságától, hanem a' tanítás' célraigazítottóságától, helyességétől, hogy ugy mondjam, gyakorlatiasságától függ.

De végre legkitünőbb tanuságaúl nem annak, hogy a' lélektudomány a' nevelésre nagy hatással bír, hanem annak hogy, ha a' lélektudomány' elveit tekintetbe vesszük, egy titkosan, de hatalmasan ható erőt fedezünk fel a' nevelés' munkálatában, t. i. a' tanító' szellemét, vegyünk

még némelyeket leginkább figyelemémbresztésül fontolóra. — Ha valamely tanító hírbe jött 's a' hír nem pusztá véleményeken vagy sejdítésekben, hanem a' tanítványok' feltűnő előmenetelén alapszik, seregesen tódulunk iskolájába, 's meglepetve nézzük tanításának eredményeit és csodáljuk, és a' különös oktatási modornak, a' tanulmányok' czélszerű sorozatának, vagy az ujon fölfedezett tanszereknek 's az egész oktatás' elrendezésének tulajdonítjuk, mellyek a' híres tanítónak sajátjai. Egész lelkesedéssel sietünk haza az annyira meglepő kedves tapasztalás' érdemétől áthatottan, és pontos utánzással behozzuk körünkbe mind azon külső rendelkezetet, alakot, eljárási modort és tanszereket, és meg nem feledkezünk semmi mellékes dologról; de igen is a' főről t. i. a' híres tanító' szelleméről, tapintatáról, a' fejtendő elmékhez alkalmazkodásáról, az egyediségekhez leereszkedésről; nem vesszük tekintetbe azon jeles tanítónak kedélyét, szívét, tevékenységét, szóval személyes sajátosságait és egész életét, mellyekkel tanítványaira hat. — Mivel pedig ezen, a' tanítást elevenítő, szellem nélkül minden előbb említett külsőség csak holt forma, nem képesek hasonló eredményeket kihozni, 's a' nagy várakozásban megcsalatkozunk 's a' legjobb tanítási modor felett pálczát törünk. — Vagy más eset fordul elő: megkezdí valamely jól képzült tanító egész lelkesedéssel 's a' legjobb szellemben tanítását, 's a' siker, mellyet felmutat, meglepő; azonban a' lelkesedés lassanként hidegszik, a' szellem elrestül, az első buzgóság csökken, a' külső modor, alak, eljárás és tanszerek pedig megmaradnak — mi természetesebb, mint hogy az eredmény' áldása elmarad? 's neki kerülünk, a' tanítványokra hárítjuk a' siker' elmaradását, vagy legfeljebb a' már elavult tanítási modorra és szerekre, 's azokat buzdítjuk, ezeket pedig változtatjuk. De mind hiába, a' szellem meg nem elevenül, 's a' kezdetben 'hatott' lelkesedés új erőre nem kap, 's a' kívánt eredmény csak szépen elmarad. Alig jut eszünkbe is, hogy a' szellem az,

mi megelevenít, a' test nem használ semmit. Ján. evang. VI. 64. — Legyünk meggyőződve, hogy a' tanítónak személyes sajátságai, a' szellem és lelkesség, melly tanítást átlengi és eleveníti, minden tanítási modornak és tan szerekeknek fölötte áll, 's a' nélkül minden csak holt betű, melly megöl. — Itt most önkényt azon kérdés merül fel, vajjon mi hát az a' tanítási szellem? Mire a' felelet ez: a' tanítónak azon szellemi sajátisége, melly az ő belsőjéből, jelleméből és szívalkatából, az ő egész valójából, életéből, bánásmódjából, nem különben tapasztalatiból, ismeretiből és meggyőződéséből származik, melly az ő életének ki- és behatólag bizonyos határozott irányt ad, 's mellynek közlési ereje az őt környezőkre átömlik, mint egy átsajátúl, és minden előadási eszközt és formát megelevenít. Már most ezen szellemnek hatása és átömlése, történjek az a' rokonszeny, vagy magnetismus' útján, hogyan történik, az kétségen túl van; de lélektudományi elvek és igazságok' ismerete nélkül, mellyeknél fogva az illy tanító eljárását intézi, semmi esetre sem történik.

IV.

A' nevelésnek polgári tekintetben egyik nevezetesebb feladata a' polgári állapotot megháborító előítéletek' kiirtása. Ezek mint a' jó erkölcsöket megvesztegetők—mellyekről II. rész, IV. alatt szözlöttünk—ugyan azon kutforrásokból szivárognak 's azoktól csak veszélyességök' közvetlenebb voltára nézve különbözök, mennyiben t. i. az erkölcsiség gyakran lappangó, de mégis halálos megsértése mellett a' polgári állapotot, mellyet egyetértés, viszonyos szeretet, és közérdek tehet boldoggá, felháborítják. Milly számosak és mennyifélék ezek, ide nem tartozván, sem az, milly lélekrázók a' belőlök ránk háramló károk és veszedelmek, miről éles belátással 's örökké csak használni vágyó kebellem nem rég szözlött a'

leglelkesebb hazafi; lássuk miként fojthatná el a' lélektudomány azon duzzadt forrásokat, melyekből szivárognak; millyenek a' haza melletti, nemzet, vallás és rang elleni balítéletek. Szerencse, hogy a' balítéletek nem általában károsak, de a' jóban legalább gátúl szolgálnak minden esetre, 's azért erkölcsi kötelessége minden jó embernek tőlök óvakodni. És ha ezeknek származása' idejére visszamegyünk, hogy gyermek éveinkben főkép az ítéletnek más' tekintélyéhez, legyen az élő szóból, vagy könyvekből merített, alkalmazkodásából származnak, bizonyosan úgy találjuk. És itt legközönségesebbek azon balítéletek, melyek saját gondolkodásunk' hiányából tolakodnak ránk; p. o. egyesekről egész osztályra való következtetés, u. m. minden paraszt míveletlen és durva érzelmű, minden katona kérkedő, minden régi jobb mint az új és megfordítva, minden külföldi jobb mint a' honi stb. De ide tartoznak az úgy nevezett gyakorlati balítéletek is, melyek' hatása még gonoszabb p. o. a' mi kellemes, az jó; a' mi kellemetlen, az nem jó; a' mi hasznot hajt, az szabad; a' mit mások tesznek, az nekem is szabad; a' hol jól megy dolgom ott van hazám stb. De leggonoszabb hatásúak a' születés, rang, vagyonosság és nemzet elleniek, melyek gyakran egész életére a' fiatal embernek káros irányú cselekvési módot szabnak ki, 's nemcsak magával megelégedetlenné tétetik, de másokra a' legkárosabb befolyásúvá. És nézzük csak, a' lélektudomány' szabályai szerint fejtett gyermeki értelemben, a' szüntelen szemmel kísért és rokonszenvvel ápolt érzelmekben, melyekhez semmi káros befolyású körülmény nem férközhetik, meggyökerezhetnek-e illyes balítéletek; azt kell megvallanunk, hogy nem. Lássuk kissé részletesebben.

A) Az ítélő-erőnek, hogy foglalatosságában azon összhangzásból, melyben a' többi lelki erőkkal és tehetségekkel áll, ki ne tántorodjék, a' lélektudomány' hatása szab jó utat, melly úgy általánosan mint egyesleg alkalmaztatva fejtegeti hatás-ágait minden tehetségnek, mi által alaposodik

az ítélő-erő' munkássága; nem történik meg, hogy akár az érzékek, akár az értelem által formált képzetek az elme előtt hiányosan vettessenek össze, azaz hogy helytelen ítélet hozassék, mert több képzelmeknek puszta megállása az öntudat előtt még nem szül ítéletet, hanem erre azoknak szorosabb összevetése adja azon eredményt, mellyet helyes ítéletnek mondunk. A' haza melletti, nemzet, vallás, rang elleni előítéletek' eredeti forrása pedig ezen összevetés, illesztés és egybehasonlítás' helytelensége; innen van, hogy a' valamely tárgy iránt buzgóbb szeretet gyakran vakítóvá teszi az indulatot, 's kinek hevesebben lobog szeretete egy iránt, könnyen igazságtalanná lesz mások iránt, nem ismeri el ezeknek becsét, és értékét; hibát lát ott, hol nincs, 's nem látja a' tökéletességet. Hozzá járúl még, hogy ki valamit már egészen jónak ítél, megnyugszik rajta, 's tovább nem is keres, nem ügyekszik; holott a' természetben 's a' világ' munkásságában, hol a' javítás és tökéletesíthetés vég nélküli, nincs nyugvás, nincs állapot; itt a' ki megállapodik, hátrál. Dajkája továbbá a' balítéleteknek

B) A' képzelődés' túlságoskodása, melly minden további nyomozás nélkül némelly eszmékkel valamely el-mellőzhetlen tökéletességet köt össze, 's olly megáltkodott hatalmat szerez magának az ész felett, hogy ennek minden tusakodása sem képes azt legyőzni. Elnémúl mellette az okosság' szava, elnyomatik az erkölcsiség' intése, el a' keresztény kötelességnek parancsa, emberben nem ember, hanem felekezeti tag tekintetik, 's egyességet, közös szeretetet, közérdeket minden belső megilletődés nélkül tipró szörnyek támadnak, hogy az emberiség okosságtól és erkölcsiségtől származó boldogságát visszavonással, egyenetlenséggel és gyűlölésséggel háborítsák, keserítsék. A' lélektudomány megismertetvén a' képzelődő-erőnek határait, mind a' lélek'szolgálatára levő érzékeknek, mind a' lélek' functióinak czélirányos foglaltossági pályát szabván, gátot vet ezen túlságoskodásnak,

's a' termékeny phantasia' fáján az emberiség' emelkedésének, méltóságának, boldogságának virágait fejthetné ki, melyeket a' gyümölcsözés előtt már elhervasztana.

C) A' lelki erőknék munkátlansága, mely nem kevésbé veszedelmes, mint fonák munkálkodása. És itt ismét csak a' lélektudomány lehet úgy szólván a' vezérlő, utasító, elrendelő. Mennyit lehetne itt a' gyermek' cselekvőségéről, az ezt ébresztő, ápoló és irányzó eszközökről, 's azon módokról, melyekkel a' lelki restséget felmelegíthetni, szólni; de elég legyen, szorosan az értekezés' körében maradva, megjegyezni, hogy mind ezek a' lélektudományból meríthetők.

Azonban szabad legyen reményleni, hogy illyes, emberi nemünket lealacsonyító, polgári állapotunkat boldogtalanító, jövőnket kockáztató, balitéletek a' felvilágosodás' fáklyájánál eredeti setétségökbe vissza esnek, 's az emberiséget két vezércsillag viszi célja felé: a' világosság és igazság.

HARMADIK RÉSZ.

Mit és mennyit kellene a' lélektudományból a' nemzeti iskolákban is tanítás' tárgyaúl felvenni.

Ha e' lapokban azt kellene javasolni, mellyik lenne a' már eddig világot látott lélektudományi kézikönyvek közül legalkalmasabb arra, hogy a' kisebb iskolaosztályban előadandó 's előadható tanulmány' tekintetében a' közvárákozást kielégítse, minekutána e' részben a' haza' polgári állapotának 's megállapított iskolai rendszerünknek tekintetbe kell vétetni: azt lennék kénytelen mondani, hogy mind azon rendszeres lélektudományi munkákból, mellyeket birunk, egy sem felel meg nemzeti iskoláinkban tökéletesen a' célnak. Polgári állapotunkat illetőleg soknak kell még kiegyenlítettetni, mire is még igen kevés az egyenlítő elem, az egyesületi működés; ettől, bár minél előbb 's minél erősebb lábra kapna, sokat, úgy szólván többet várhatni, mint magától a' törvényhozástól. Iskolai rendszerünk pedig szomorító. Nagyon sok van benne a' közép századok' salakjából, és szerinte a' talentumok' erőteljessége haszontalan agg szokásokhoz körömszakadtig való ragaszkodással, az ítélő-tehetségnek nemcsak fejlődhetése, hanem épen tartása is szajkóskodással és iskolai porral gyúrt hitványságokkal nyomoríttatik el, a' tudományos és erkölcsi élet' praxisára való vezérfonaltól szó sem igen lévén. Így ama' szép remény még csirá-

jában elfojtatik, vagy ha valami felsőbb erő által gyökeret verhet is, földszinre vergődésekor leforráztatik. Ezen, fordulásnak kell történni! stb.

A' tudományok' összezavarodása', eredeti céluktól eltérése' közepén a' critica philosophia hozván mind a' bölcselkedésre, mind az erkölcstudományra tiszta fényt, ez tevén mind kettőnek örökre maradandó alapokat, melyek is monumentum aere perennius, regalique situ pyramidum altius, ez tevén a' jó erkölcsöt mindennek rugójává, bár ez lenne fáklya mindenki' kezében, ki ez uton kalauzkodni vágyik. „Die Hauptsache — úgy mond Kant — ist immer die Moralität; diese ist das Heilige und Unverletzliche, was wir beschützen müssen, und diese ist auch der Grund und der Zweck aller unserer Speculationen und Untersuchungen.“ Mégis említett modorú iskolai rendszerünk mellett mit nyert ezen isteni erővel munkálkodó philosophiai reform hazánkban? ¹⁾ Minekutána uton utfélen, boldog boldogtalan azt kiabálta volna, hogy a' critica philosophia káros és veszedelmes, mert idealismust tanít, melly az ismeretek' tárgyilagos valóságát az Istenről, lélek' halhatatlanságáról való meggyőződéseket 's így a' belső ember' legszentebb ügyét megrendíti, hogy a' vallásnak és morálnak nyilvános ellensége, hogy a' vallási kinyilatkozásnak alá ás stb: a' legborzasztóbb akadályokkal kell vala küzködnie. Hazánkban a' reform nem olly utakon indul, mint más részeiben Európának, 's azért nehézkes, lassú 's ezer akadályon koptatja erejét, kitartását.

Különös állításnak tetszhetik, hogy ha széttekintek, 's bár az iskolai ügyben mutatkozó mozgalmaknak egy részét méltánylom is, mégis nyíltan kimondom, hogy az iskoláról helyes fogalmunk sincsen, tehát nem tudjuk tökéletesen: vajjon minek kellene tulajdonképen az isko-

¹⁾ Hegel' nagyszerű tervéről, melly előtttem mint valamely mély belátású hadvezéré áll, más helyt majd bővebben.

jának lenni. Mert föl nem tehetem, hogy ha tudnók ezen fajunkat egyedül átalakító eszközt, olyanná nem tennők, millyennek lennie kell. Ugyan kérдем, lehetséges volna-e, ha az iskoláról tiszta fogalom uralkodnék, csak egy óráig is kétkedni azon, vajjon az iskola országos, vagy községi, vagy egyházi intézet-e; vajjon jó lenne-e arról intézkedni, hogy minden gyermek kivétel nélkül iskoláztassék; vajjon az iskolának csupán oktató-intézetnek, vagy egyszermind nevelő-intézetnek kell-e lennie; vajjon mellyik esztendejétől fogva kellene a' gyermeket iskolába adni; — vajjon elég-e — és pedig közös e' meggyőződés — hogy a' gyermek csak 6—7 esztendőskorában kerüljön nevelői gond alá, addig pedig magára vagy dajkájára, jónak és bűnnek egyenlőn kitéve, cél nélkül barangoljon; vajjon jó-e, hogy a' gyermek, minekelőtte tehetségeinek kifejtésére csak egy lépés is tétetnék, rögtön mindjárt gépszerű tanulásra szoríttatik? E' határozatlanság nem lehet hogy másból, mint az iskolának helytelen felfogásából származzék. Azért minekelőtte a' lélektudomány' tanításának minőségéről és mennyiségéről a' nemzeti iskolákat illetőleg szólnék, szabad legyen e' fogalmat egy kissé értelmeznem. De hogy e' fogalmat tisztába lehessen hozni, szükséges, hogy az ezt bensőleg illető fogalmanak a' családról, egyházzól és álladalomról tisztában legyenek.

A' család kis képe az álladalomnak, mert benne, mint embryóban fekszik a' leendő ember. Közbe vetve milly könnyen lehetne rajzolni, vajjon mikor mennek az álladalomban jól a' dolgok. — — — Még az oktalank' világában is mutatkozik a' családi élet' képe, ámbár igen durva alakban. A' czélt, mellyet ebben a' természet kitűzött, eltalálni nem nehéz, mert ez a' nemnek szaporítása és a' szaporaságnak fölnevelése. Ha ez el van érve, a' családi kapcsok megszűnnek, az anyányi madarak elrepülnek, a' rugott borjú odébb áll, az izmosodott orosz-lány-kölykek oda hagyják nemzőiket. És hogy a' természet az embernél is ugyan e' czélt tűzte ki, kételkedhe-

tel? Hanem az embernek isteni eredetű természetében, 's az állatíságon felülemelkedő szellemi erejében van oka annak, hogy az ő családi élete ezen alacsony fokon meg nem állapodik, hanem hogy magasabb rendű szövetséggé alakul, 's hogy a' családi együttélés' ölében keletkezett összeköttetések a' gyermekek' fölnevelkedésével nem szakadnak szét, sőt oly sok kedves és nemes érzelmeket ébresztenek az emberi kebelben, mellyek a' sírig kísérik az embert a' viszonyok' legmélyebb bensőségében. Továbbá, mivel az emberi természetben a' testi felett a' lelkiek magasabb rendűek és hatalmuak, azért a' gyermekek' fölnevelése nem csupán testi, hanem szellemi is. — Míg a' családok magánosan állanak, addig a' nevelés csak a' család' szükségeire szorítkozik; de mihelyt a' családok néppé, vagy országgá olvadnak, már akkor, a' nevelés' irányában az álladalom' követelése is beszövődnek, 's csak úgy leszen tökéletes, ha a' nevelt egyed az álladalmi életben önállólag részt venni képes. Tehát eredetileg és természetszerűleg a' családok' hivatása, hogy a' növendék polgárokat az álladalomban töltendő életre kiképezzék. Ha pedig az álladalomban az egyszerű és közönséges foglalkozáson, úgy mint földművelésen, marhatenyésztésen, halászáton 's vadászaton kívül kézimesterségek és másokkal is szövetkeztető kereskedés is üzetnek; ha művészet és tudomány is kelendőségben van; ha—mint hajdan Spartában—a' családi élet az álladalmi életben ha nem épen úgy is mint ott harczias szellemben, egészen felolvad; ha a' vallás p. o. a' keresztény vallás, melly nem csupa szertartás, hanem tanítmány és benső imádat is, a' családok' viszonyait, hogy abból az álladalmi viszonyok nemesebbekké fejlődjenek, magasabb szempontból véteti: már akkor ezen sajátságos viszonyoknál fogva az értelemnek és ügyességnek, a' felkészültségnek és cselekvékenységnek nagyobb terjedelemben kellvén kimíveltetnie, a' történettudomány' tanusitmánya szerint nem elegendő a' családi élet járja, hogy az álladalmi életre kielégítőleg

előkészítsen, hanem magának az álladalomnak kell holmi segédintézkedésekről a' maga' érdekében gondoskodni. És most vonjunk a' mondottakból következtetéseket, kitűnik, hogy az iskolák olly nyilvános intézetek—a' családi élet' irányában segéd intézetek—mellyeknek célja, az ifúságot az álladalmi életre képesíteni.

Innen láthatni, hogy az iskolának irányzata korán sem az iskola' fogalmától függ, hanem inkább az iskola' fogalma származik az álladalmi élet' alakjából, követeleéseiből, szükségeiből és föltételeiből. A' melly álladalomban arra, hogy valaki az álladalmi életben önerejével emberül részt vehessen, derék jellemmíveltség tartatik legfőbb föltételnek: ott mint Lacaedemonban az iskola több mint nevelő-, kevesebb mint tanító-intézet leend; a' mellyben pedig vallásosság, ott az iskola a' csendes buzgóság, 's Istenre bizakodó ascetai elvonultság' typusát viselendi; a' mellyben végre értelem-míveltség tartatik legfőbb föltételnek arra, hogy valaki az álladalmi életben önerejével emberül részt vehessen: ott az iskola túlnyomólag tanító-intézet' alakjában tűnik fel, 's célul a' tudományok és művészetek' terjesztését tűzi ki. De mivel a' tudás nem egészen képesít, nemes érzelmek és vallásosság is műveltetnek, 's mivel az ismeretek' használatához erős akarat és tevékenység is szükséges; innen támad azon módosítás az ezen esetben említett iskolákon, hogy ezek egyszersmind dolgozó-intézetek' alakjában is mutatkoznak, millyenek az ipar- és kézmű-iskolák. Végre azon igazságnál fogva, hogy a' szellemi műveltséghez még testi ügyességnek és erőteljességnek is kell járulni, hogy az álladalmi életben önerejüleg részt vehetés biztosíthatassék: az iskolák testi nevelő-intézetek' alakját is veszik magukra. És mind ezen tekinteteken és alapokon csak kissé gondolkozzék az ember, könnyen elemeire és eredeti fészkeire jöhet az iskolai intézkedés' alakjának, módjának és céljának. Nemde magasabb irányú és emelkedettebb fontosságú népeletre mutatnak ezeknél fogva

Europa' némelly részeiben a' javított népiskolák? Nemde az iparnak hévmérője gyanánt tekinthetni az angol, franczia és német ipar- és kézmű-iskolákat? És innen most már mi következik? az, hogy az iskolák nem valami független és kedvszerinti választott célú intézetek, hanem az álladalom' életéből kifolyó, ezzel ugyanazon szellemű és irányú intézetek, mellyek ezen szoros viszonymnál fogva az álladalmi élet' kellékeit nemesítik, vagy legalább ép-ségben megtartják, 's ez által oda munkálnak, hogy azok idővel tökéletesüljenek.

Igaz ugyan, hogy ezen kölcsönös viszonyt iskola és álladalmi élet között sok más egyéb megzavarhatja. Csupán iskolák nem képesek álladalmat kimívelni, vagy fenntartani. Példa rá Görögország és a' Római-birodalom. Mind kettő nagygyá lőn iskolák nélkül, 's elsüllyedt iskoláival egyetemben a' bárdolatlanság' fenekére. Ha az ember ilyes historiai igazságokhoz nem erősen ragaszkodik, könnyen egészen tévesztető nézetekbe eshetik. És a' kormányzók' politikája ilyes igazságokat mellőzve esik gyakorta a' legtetemesebb hibába, mert p. o. az iskolákra nézve vajmi sokan azt tartják, hogy azok csak működjenek függetlenül az eleibek szabott tervek és szabályok szerint; az azokra ható- és irányzó-erővel bíró mellék fejlőd-ményeket a' statusban egészen ignorálni akarják. Illy mellék fejlőd-mények és illetőleg irányok gyanánt lép előnkbe a' mívelt álladalmi életben a' vallásos, jogalkotó, kézműves, művészi, tudományos és hadi-élet. Mind ezen különböző irányaira nézve az álladalmi életnek előkészítő-intézet lehet az iskola, 's ha a' viszonyok természet és ész szerint vannak rendezve, valósággal az is; de mindig túlnyomó leend benne azon iránynak eleme, mellyre főképen szándékozik előkészíteni. 'S ezen függés legszorosabban kapcsolatban áll az iskola' kormányzatával, melly a' feladat' megoldatásához hasonló túlnyomóságban nyilvánul, de mindig azon eszméből származik, hogy az iskola olly intézet, mellynek célja az álladalmi életre elő-

készíteni, 's az emberiség' általános kiképzését eszköz-
leni. És már most mi következik mind ezekből? Az elvo-
nás igen könnyű: u. m. hogy az iskolák nem valami füg-
getlen intézetek az álladalomban, hanem lételőknek min-
den szála átfűződik az álladalmi életnek egész létegén;
továbbá hogy az iskoláknak egyedüli célja az ifúságot
arra előkészíteni, hogy az álladalmi, vagy máskép köz-
életben hatásosan és emberül részt vehessen; végre hogy
az iskoláknak szoros összhangzásban kell állniok az álla-
dalmi élet' kellékeivel, kívánatival, nyilvánulásával. És
ezen elvont igazságoknál fogva az iskolák vagy fő vagy
mellék képző-intézetek, miszerint t. i. az álladalmi élet-
nek, vagy fő irányára vonatkoznak, vagy csak segédesz-
közökül szolgálnak mellék nemes célok' elérésére.

I. A' fő képző-intézetek vagy közönségesek, vagy
különösök. A' közönségesek ismét vagy népi-
skolák, mint az alsó elemi iskolák, közép- vagy polgári
iskolák, és magasabb real iskolák; vagy pedig tudós-
iskolák, mint a' gymnasiumok, lyceumok, academiák
és egyetemek. A' különösök pedig ilyenek u. m. pap-
nevelő-intézetek, tanítóképző-intézetek, orvosi iskolák,
kézművi, művészeti, katonai intézetek, végre leány-
iskolák.

II. A' mellék képző — némelyek illetőleg a' fők-
nek előkészítői — intézetek pedig ezek: a' kiseddóvók,
ipar-iskolák, vasárnapi iskolák, vakok, siketnémák' in-
tézete, árva-házak, javító-intézetek stb.

Lássuk már most, miután ezeket előre bocsátottuk,
mit és mennyit kellene a' közönséges iskolák' alsóbb osz-
tályiban a' lélektudományból tanítani.

Azon kézikönyvnek, melly e' célra szolgálna, főbb
alapvonati — mivel az egész kiterjedésnek csak vázlata tar-
tozik e' lapok' körébe — legcélszerűbbek lehetnének, ha
Kant' anthropológiájának szelleme, melly a' lélektudo-
mánnak új korszakot nyitott, 's Kiesewetter' népszerű
rendje és alkalmazása, Beneke: Psychologische Skizzen

jében találató rendszer, 's Campenak gyermeki észhez és értelemhez legillőbb előadási modora tartatnék szem előtt. Sérthetetlen elvül pedig az vétetnék, hogy

A) Csak azt tanítsuk, mivel a' gyenge elme-tehetség megmérkőzhetik. Azért

1. Mellőzzünk el minden fellengő speculatiót, millyen a' lélek' eredetének ideje és módja, valamint lakóhelye a' testben 's efféle; hanem minekutána minden tudásnak, hogy nyomós és sikeres legyen, központosúlni kell egy oly alapponthoz, melly a' tudás' minden lehetséges nemének magában álló okfeje, egész organismusának mintegy lelke, mellyben a' tudásnak legtisztább ideája a' maga' általános egységében tűnjék fel, melly is Hegel szerint az őstudás—Urwissen—'s közönségesebben szólva, az általános ész—absolute Vernunft—; ezen alappontnak kell az ifjú lélekben kijeleltetni, 's megerősíttetni, hogy a' lélek minél előbb szokja meg a' tudásnak minden ágát abban eredetszerűleg felfogni, összevetni, ha szükséges, összefűzni, valamint a' kiszármazásokat is oda, mint eredeti kútforrás tisztán visszavinni: különben csak az idegen eszméket fogja rend és sor nélkül összerakosgatni a' nélkül, hogy ezeknek származási módját, szellemét és tendenciáját voltaképen érteni 's érzeni képes lenne. Melly lélekben ezen alappont oly önálló, oly termékeny már magától a' természetből, ezen felül oly tiszta, 's oly határozott, hogy abból eredetileg származhatnak rendkívüli erőteljességgel bíró eszme-csoportok kihatásban, összefüggésben, és alkati erőben jelesek, azt lángésznek tarthatni, mi is mindenképen a' természetnek és nem a' nevelésnek adománya, vagy a' vak eset' szüleménye. Láthatta volna Newton a' világ' minden almáját lehullani, ha benne az őstudás', vagy az általános ész' legtisztább és erősebb, egyszersmind termékenyebb központja kiváló mathematicai fogékonyságot nem foglalt volna magában! — „For-sche nicht, junger Künstler, was Genie ist. Hast du, du fühltest es in dir; hast du keines, wie wirst du es kennen

lernen?" Jacotot. Közben legyen mondva, e' könyvnek bővebb ismertetése, és a' rendszernek ajánlása 's megvitatása vajmi kívánatos lenne hazánkban!

2. Ismertessenek meg az ifiú lélekkel alaposan az ő természeti ingerei, mellyek állatóságából erednek. 'S itt lesz a' fő számvetésnek alkalma, itt a' mód az akarat' ébresztésében és irányzásában kívánatos előmenetelre. Hol azonban bizvást mellőzhetni bonczoló fürkészését a' gondolkodásnak, mint az akarat' alapjának, vajjon az az idegek' megrázkódtatásából, 's az egyensúly' visszaállításából, mint Maine de Biran—lásd: *L. sur les rapports du Physique et du Moral de l'homme par Maine de Biran. Publié par M. Cousin à Paris, 1834.*—tanítja, vagy más-honnan veszi-e eredetét; a' mi is elmefuttatásnak jó, de nevedő értelemnek nem való: elég az, hogy az ész az akaratnak működésében, mint szabad és független erő bír öntudattal, 's megkülönbözteti magát mindentől, mi nem ő. E' pontot azonban úgy kell érteni, mennyiben a' gyermeknek az illy állattermészeti ösztönök tapasztalása alá esnek p. o. a' csecsemőnek az anyai tej utáni vágyása, ennek szívása, az önszeretet, a' védelem-vágy, a' harag, az irígység stb.

3. Fejtessenek czélszerűleg a' kívánságok és hajlandóságok' eredete, támadása, gyarapodása. Mikép keletkezik a' lélekben a' képzet, mikép csatlakozik hozzá némi-nemű tulajdonság, honnan vehetni ezekben a' valóságból ki nem csapongásra vezérfonalat; 's mind ezek annál szorgalmasabban, mennyivel kétségtelenebb, hogy főkép jelenkorunk az erkölcsiségnek külső színek és formák' alárendeltetésénél fogva sokat cselekszik a' hajlandóságok' túlrágadó hevében, az ész' compromissiójára.

4. A' rokonszenv és ellenszenv' érzelmei ismertessenek meg a' gyermekkel, hogy ezeknek forrását helyesen megismerje; taníttassék, hogy a' természeti szívatyafiság, mellynek gyakran, sem okát, sem eredetét ma-

gyarázni nem tudók, az érzelmek' titkos beszédéből ered, melyet a' szív hall, és sajátjává tesz.—Láss ide vonatkozólag jó útmutatást Combe' Phrenológiájában a' sympathiáról. —

5. A' szenvedélyek, ezer rosznak eredeti széke, miként gyarapodnak meg a' lélekben, miként lehet őket keletkezésöknél mindjárt felismerve az okossággal czélírányosítani. Taníttassék, hogy a' szenvedélyek erős lelki betegségek, 's azért nem szabad megfejtkezni e' részben a' nagy belátású Seiler' tanácsiról; ugyan is, hogy ki eszes és kedélyes embert akar képezni, az mindenkéltől hevet és érdeket gerjeszsen az igaz, jó és szép iránt, 's a' hajlam' villámsebes átmenetét a' szenvedély' mezejére gátolja; hogy inkább megelőzze a' keletkező szenvedélyeket, mint hogy ujakat ébreszsen; hogy melyeket megelőznie nem sikerült, mérsékelje és hasznos czélra igazítsa; hogy a' növendéket a' szenvedélyek' zabolázásának egyszerű, de soha be nem végzendő mesterségben szüntelen gyakorolja és erősítse.

6. Ki ne kerülje a' figyelmet, hogy boldogtalanító lelki betegségek az akaratnak helytelenségéből származó hibák és vétségek is, millyen a' fősvénység, irigység, más' kárán való öröm, az elnyomás, melly legutóbbik a' tiszta keblet annyira bántja, hogy inkább sanyarog az elnyomottakkal együtt, mint hogy a' vérszomjas elnyomókkal ördögi kedvtöltésben vigadjon.

7. Az utánzási inger, mint a' gyermeki elme' tökéletesítésének, és cselekvékenységének alapföltétele tekintessék, melly az embert naponként vigyázóbbá, okosabbá, tökéletesebbé teszi. Csudálatos, milly munkálkodásokat tesz ez a' lélekben, 's mennyire lehet kútforrása a' tudományos műveltségnek: ellenben mennyire lehet az akaratlanság mellett gondolkodó-, összevető-, egybehasonlító-, ítélő-erőnek tunyasága miatt sok rosznak eredete.

Vége 8. hogy a' lélek' betegségei ezerszer veszé-

lyesebbek a' testieknél, morálra alkalmaztatva, példák-
kal felvilágosítva a' legszebb tanulságokat szolgáltatja.

'S így a' lélek' állapotáról 's munkásságáról nemzeti iskoláinkban a' kis polgárokat milly gyönyörű sikerrel lehetne oktatni! De kik az oktatók? Ismét olly kérdés, mellyre borzasztó csüggedés lepi el a' széttékintő' kebelét. Hazánkban létező akár a' tudományos intézeteket rendező kormány, akár némelly nemesebb lelkek által alapított úgy nevezett praeparandiákban az embertudományba mélyebb beavatásról szó sincsen, deákul igen is taníttatik valami kopott scholasteriákból összeférczelt paedagogiai manuscriptum; de a' felvilágosodottabb századnak tudományos követelése, mellyek a' tudományok' elég magasra vergődöttségéből származnak, ha valahol, ott hangzanak el legsikeretlenebbül. Általában ha nevelési rendszerünkre figyelmesebb szemmel tekint a' hazafi, nem csodálhatni, ha vagy fájdalom-zsibbasztotta érzési alkalmatlanná tesz a' további fejtegetésre, — vagy a' legyőzhetetleneknek látszó akadályok miatt jobb jövőnek reményéről is lemondani hirtelenkedik.

B) Annyit kellene a' lélektudományból nemzeti iskoláinkban tanítani, mennyi az ifiú lelket az előtte álló korszakasznak zavaros körében mind fogékonyvá képes legyen tenni az erkölcsi és polgári nevelés' eredményeinek fölvételére, mind pedig erősíteni az érzékiség' túlnyomósága, 's biztosítani a' lélek' külellenségeinek sokféle berontása ellen. Így

1. A' lélek' létezéséről a' gyermeki elme legtisztább fogalmakat szerez magának annak munkálkodása' érzéséből, mit is Campe—Seelenlehre—legalkalmasabban fejteget a' képzelő-erőből, az öntudathól, selfogó-, összevető- és ítélő-tehetségből, mellyekre az érzékek anyagot szolgáltatnak, hogy abból az ismerő-tehetség' alkotórésze az ész' saját eredetisége szerint amazoknak némelly módosításával alakot adván, eredményt következtessen, minek-

utána az ész szüntelen okokat, előzményeket és sikerítő erőket keres, azoknak összefüggését, egymásból származását, és következetességi kapcsait nyomonzza és rendszerezi.

2. A' léleknek elméleti tevékenységéről, mellyel benmaradólag képzeleteket alkot és megismer, azaz: az értelemről annyit kellene tanítás-tárgyúl felvenni, mennyit ennek magában foglalt alkotó részei kívánnak t.i. az érző- és képzelő-tehetség azaz szorosan vett értelem és ennek három ága: a' felfogó-, ítélő- és okoskodó-erő.

a) Az érző-tehetség mennyiben belső, miképen munkálkodik, midőn a' lélekben vagy saját személyességéről, vagy a' természetben lappangó szépről, kellemesről, dicsőről, vagy a' cselekedeteknek szívbe írt erkölcsiségi törvénnyel egybehangzásukról támad öntudat; mennyiben pedig külső, milly benyomásai után a' külső tárgyoknak és micsoda eredeti szabályok szerint alakít képzelmeket, 's egyszersmind milly föltételek és szabályok vezérlik, korlátozzák, élénkítik vagy gyöngítik, szóval, teszük tökéletesebbé vagy hiányosabbá a' külső érzést?

b) A' képzelődő-erő mennyiben vagy alkotó vagy csak visszahozó mennél szembetűnőbb sikerű munkálkodással, 's a' tettekre mennél erősebb befolyással bír, annál gondosabb és tisztább tanítással kell hogy kísértésék, nehogy termékenységé ámulásokkal, ábrándozással és csalódásokkal öntse el az emberi értelmet, már a' gyermeknél, kiben ez a' velő' gyengébb anyaga, finomabb idegek 's ítélő-tehetség' gyengesége miatt nyugtalanabb és kalandozóbb mint az erősebb velejű 's határozottabb szellemű férfiban. És ez a' neveléstudomány' ide vonatkozó abstractióiból alkotott szabályokkal tétessék, millyenek: hogy a' látás és hallás által, ritkábban más egyéb érzékekkel nem rég szerzett világos képzetek sokkal élénkebben idéztethetnek vissza, 's hitelesebbek; hogy a' kép-

zelődés annál elevenebb, mennél erősebbek voltak az érzékműszerekre való behatások; hogy a' képzelődés az érzésnél rendesen gyöngébb szokott lenni; hogy az érzés nemcsak meggyöngíteni képes valamelly képzeletet, hanem egészen ki is oltani stb. A' képzelődő-erőnek legerőteljesebb, valamint legtermékenyebb munkálata az eszmeszövetkezés, vagyis azon kapcsolat, mellyel több eszme bizonyos módon és okoknál fogva összefügg, egymást ébreszti, élénkíti, közben-közből újakat is terem. Itt még ugyan a' lélektudomány csak leginkább a' tapasztalat' mezején munkálkodik, de talán az emberi lélekre nézve is a' bűvárkodásban bizton remélhetni előmeneteket, noha a' lélektől mint ugyanazon munkálatban egyesülő subjectum és objectumtól illyeseket várni kissé bajosabb! de mivel a' képzeteknek egymást felváltogatásuk egymásutáni sorban, és így időben történik, ennek pedig mértéke nemcsak az egység: talán valaha még mathematicai számolatra is vihetni a' lélektudomány' e' részbeni szabályait. Most azonban elég még az eszmetársulatra nézve a' gyöngé elmével tapasztalt munkálkodása' sorát megismertetni, 's rendezési szempontul azt felvenni, hogy hasonló vagy ellenkező, valamint már egykor egy helyen és időben ébredett képzetek egymást kölcsönösen támasztják; hogy az eszmeszövetkezésben a' hasonlatosság, együttlétezés, és következés nagy szerepeket játszanak.

c) A' lélek nem nyugodván meg a' tárgyaknak érzékek általi észbevevésével, hanem azokat tovább is összehasonlítgatja, egybe illeszti, egy képzeletbe csoportosítja azaz felfogó erejét gyakorolja. Erre nézve már a' gyöngé elmében is megférhetnek némelly logikai szabályok, melyek azt a' jegyek és bélyegek' összezavarásától, vagy a' külön választásban és tárgyra illesztésben keletkezhető akadályoktól megóvják és biztosítják, hogy

d) Az ítélő- és okoskodó-erő eredeti munkásságában megtartassék és czélszerűen gyarapíttassék, és nehogy a'

hibás fogalmakból hibás ítéletek, ezekből hibás következtetések támadjanak, az akarat' elhatározására káros hatásuak.

3. A' lélek' gyakorlati cselekvékenységről, mellynél fogva a' formált képzetek és ítéletek után cselekedetre határozza magát, mint a' lélek' második tehetségéről, hasonló pontossággal tanítson a' lélektudomány. Lehet így p. o. a' gyermekeket tanítani

a) Hogy az ember semmit sem kíván, csak mint jót, semmitől sem idegenkedik csak mint rosztól; hogy az akaratot ébresztő képzeletek 's az ösztönző eszközök tiszták legyenek. Itt az ingerek és ösztönök' különféleségéről, megtisztításáról, rendezéséről, csillapításáról vagy ébresztéséről legalkalmasabban szólhatni. Mire nézve például szolgálhatnak következő szabályok, melyeket gyermeknek mind egy-egy elbeszéléskébe foglalhatni:

aa) vigyázz, nem erkölcstelen vágy gerjeszt-e cselekvésre!

bb) vágyaidat az erkölcsiség' általános törvényeivel öszhangzásba hozni iparkodjál.

cc) szenvedély soha el ne ragadjon! mert ez észtl' foszt meg és szabadságodat veszi el.

dd) ki magát meggyőzi, több mint ki a' világot meggyőzné.

ee) vágyaid' száma mennél kisebb, élted annál boldogabb.

ff) magasb célok' kárával, ártatlan vágyad se legyen.

gg) mi szabad, se tedd gyakran, hogy azt, mi nem szabad, ne kívánd.

hh) semmid se legyen, mi nélkül el nem lehetnél.

ii) emberi méltóságodról soha meg ne felejtkezzél! stb.

b) Az ingerekről és hajlandóságokról gyermeki elméhez alkalmazott tanítást adni szint úgy, mint a' fenebb említett szabályok' elevenítéséről mondtam, legkönnyebb a' mindennapi életből merített történetké' előhordásával.

Nevezetesen ismertessék meg a' gyermekkel, hogy az önzés ezerféle alakban jelenik meg, 's az akaratot a' maga' részére csábítottan ügyekszik munkába tenni, főkép ha a' felvigyázat hiányos, 's ha az ész nyomosabb vizsgálatokra restelkedik. Példát a' történet eleget mond. Napoleon, kit a' természet mint csoda-gyermekét szülte, hogy erős lelke, rettenthetetlen bátorsága 's ebből származó győzhetetlensége a' világot szüntelen bámúlására ragadja, az európai ujjá-születés' ügyét mocskosan elárulta, azt gyalázatos önzésnek, múltó fénynek 's csaknem gyermeki hiúságnak áldozta fel, többre becsülván a' republicai méltóságos egyszerűségnél a' császári trón' üres fényét, washingtoni nemes és feddhetetlen nagyságnál egy caesarnak kétes hírét, nevét.

4. Lehetne nemzeti iskoláinkban még népszerű modorban főkép egyszerű elmélkedésekben, párbeszédekben vagy történetekben a' lélek' tulajdonságiról is tanítani u. m. tökéletesedhetéséről, állatosságáról¹⁾, szellemiségéről, szabadságáról és halhatatlanságáról. Csak soha ne felejtsük, hogy 'gyermeket tanítunk, 's hogy a' tanulás nem cél, hanem eszköz a' tökéletességre!

Lássuk most egy kis vázolatát azon népszerű lélektannak, melly népiskoláink' számára előttem lebeg eszmében.

I. Rész: az ismerő-tehetség.

1. Az öntudat.
2. A' képzelődő-erő.
3. Az emlékező-tehetség.
4. Az ész.
5. Az értelem.

II. Rész: az érző-tehetség.

---

¹⁾ Állatosságnak mondom a' substantialitást a' régi tanítók' nyelvén u. m. Deus unus in substantia, trinus in personis = az Isten egy állatjában, három személyében.

III. Rész: a' vágyó-tehetség.**Függelék: a' lélek' fő tulajdonságairól.**

1. Tökéletesedhetés.
2. Állatosság (substantialitas).
3. Szellemisség.
4. Szabadság.
5. Halhatatlanság.

Felesleges ismételni az annyiszor ajánlott népszerű és a' gyermeki felfoghatáshoz és életkörülményekhez illesztett előadási modort, melly nélkül minden tanítás csak gyötör és butít. Csak az egy igazságot ismétlem még, hogy a' tanító azon legyen, hogy tanítványinak öncselekvőségét ébreszsze és gyakorolja, hogy minden egyes saját szellemével fogja fel a' közlött ismereteket és sajátítsa el, mert az ember csak azt tudja, mit saját szellemével fogott fel és tett sajátjává, mire nem önerejével mívelte magát, az nem az övé, az rajta kívül van. A' nevelés' minden mestersége sem több sem kevesebb mint ébresztés és képesítés.

*

*

*

U. i. Meg kell jegyezmem, hogy ezen értekezést, mellyet 1835-ben irtam, 's nem az én hibámból jó csak most sajtó alá, minden változtatás és az írásmódon javítás nélkül adom az olvasó' kezébe, nehogy szülemelési korának bélyege csorbát szenvedjen.

A' MÁSOD RANGU PÁLYAMUNKA'

TARTALMA.

	lap.
Bevezetés.	
1. §. A' népnevelésről általán	7
2. §. - - - - - célja és köre	19
3. §. - - - - - sikerülhetése általán	22
Első Rész.	
4. §. A' földadás' fontossága és méltánylata	29
5. §. Az értekezés' rendezete	34
6. §. A' lélektudomány' befolyása az alsóbb néposztály' nevelésére általán	35
7. §. A' lélektudomány' hiányából áradó roszak	
A) az alsóbb néposztály' 1) erkölcsi nevelésére	
a) az iskoláztatás előtt	—
b) - - - - - alatt	—
c) - - - - - után	37
8. §. az alsóbb néposztály' 2) polgári nevelésére	49
9. §. B) A' lélektudomány' hiánya a' felsőbb néposztály-	
10. §. belieknel és ugyan a) az erkölcsi	54
b) polgári nevelésre nézve	59
11. §. A' lélektudománynak' milyen befolyása lehetne a' há-	
zi nevelésre, 's így milyennek kellene lenni annak	
mind az alsóbb, mind a' felsőbb néposztálybelieknel	
a) általán	65
12. §. külön b) erkölcsi	74
13. §. - c) polgári tekintetben	84
14. §. A' lélektudomány befolyása az iskolai nevelésre	
a) az alsóbb	91
15. §. b) a' felsőbb osztályokban	95
16. §. Mi befolyása és haszna lehetne a' lélektudománynak	
az iskolai nevelésre	
a) általán	102
17. §. b) külön az alsóbb	108
18. §. és c) - a' felsőbb osztályokban	115

TARTALOM.

lap.

19. §.	Mind a' házi, mind az iskolai nevelésen sokat segíthetnének	
	a) a' kisedővő intézetek	122
20. §.	b) ünnep- és vasárnapi iskolák	125
21. §.	c) és némely polgári intézkedések	127
22. §.	Azonban minden oldalú helyes nevelés csak az lehet, mely a' lélektudományon alapszik, és abba növendékeket is beavatja	130
23. §.	Innét: a' lélektudomány szükséges	
	a) a' nevelőnek	132
	b) a' növendéknek	135

Második Rész.

1. §.	Összefüggés a' két rész között	138
2. §.	Az önképzésre kiki köteleztetik	139
3. §.	Az embertudomány — anthropologia — általán	143
4. §.	A' testi erők a) épségét őrizni	151
5. §.	b) kifejteni 's tökéletesíteni	162
6. §.	c) a' hiányosokat orvosolni	171
7. §.	A' lélektudomány általán	173
8. §.	- - köre	177
9. §.	A' lélek	182
10. §.	A' lélek és test közötti közlekedés	185
11. §.	A' lélek' tehetségei általán	187
12. §.	Külön a) ismerő-	190
	b) érző-	205
	c) vágyó-tehetség	210
13. §.	A' lélek' tehetségeit képzeni lehet és kell általán	214
14. §.	A' lélek' tehetségeit természetes fejlődésük' rendszere szerint szükség képzeni	217
15. §.	külön a) az ismerő-	218
16. §.	b) érző-	235
17. §.	c) vágyó-tehetséget	249
18. §.	A' lélek' tehetségeit épségben őrizni	254
19. §.	nyavalyáit orvosolni	261
20. §.	Önképzés	268
21. §.	Valamint a' nevelést, úgy a' nevelési lélektudományt szükséges a' religióval összekapcsolni	274
22. §.	A' nőnem' neveltetése	283
23. §.	Zárszó helyett egy szíves óhajtás	291

A' HARMAD RANGÚ PÁLYAMUNKA'

TARTALMA.

Bevezetés.

Első Rész.

lap.

A' lélektudomány' befolyása a' czélirányos erkölcsi és polgári nevelésre általában	301
I. Czikkely : a' felsőbb néposztályra nézve	306
II. Czikkely : az alsóbb néposztályra nézve	312

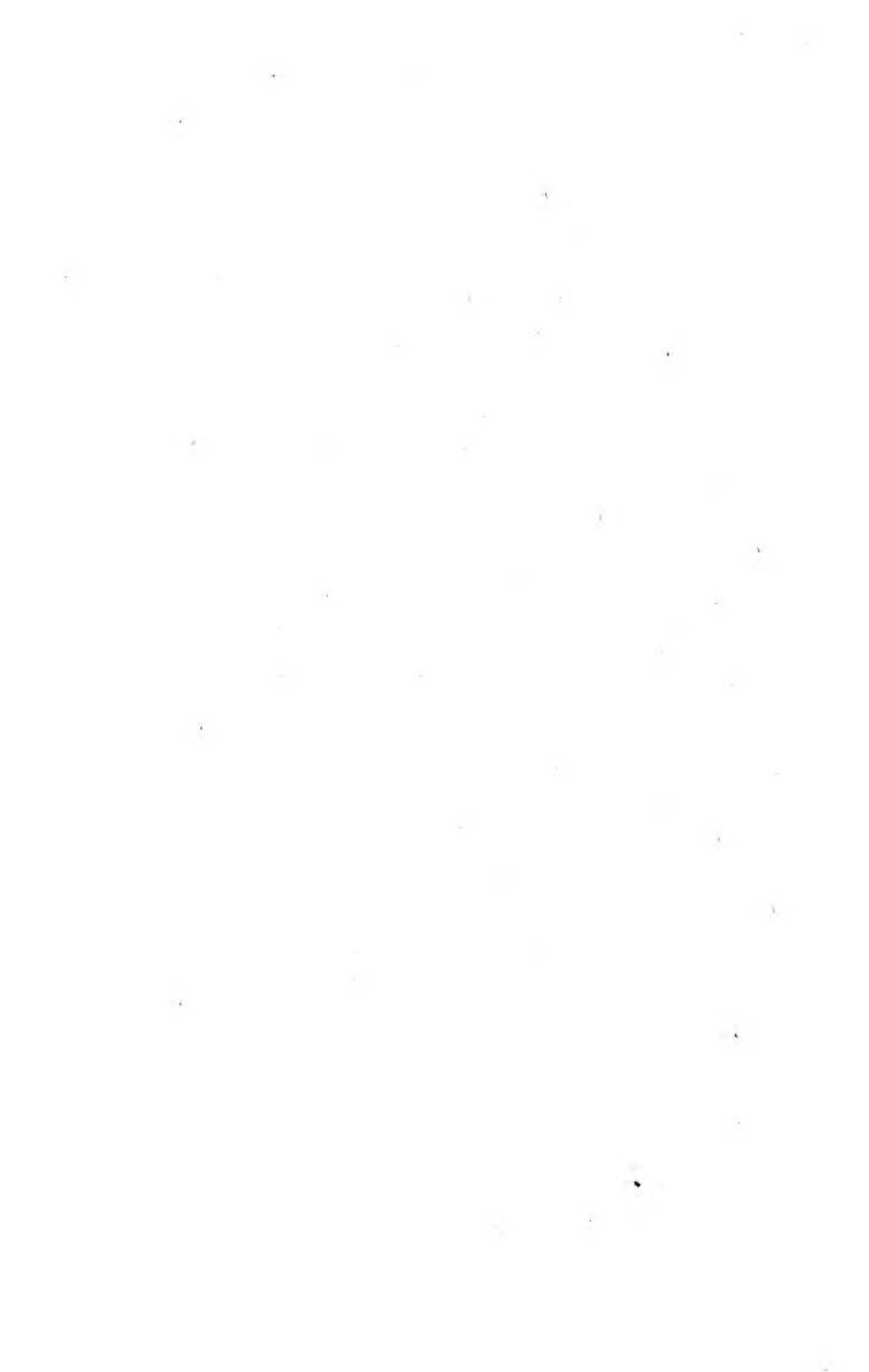
Második Rész.

Mi haszna és befolyása lehetne még a' lélektudománynak a' czélirányos erkölcsi és polgári nevelésre?	321
III. Czikkely : a' czélirányos erkölcsi nevelés lélektudományi szempontból	325
I. Az erkölcsi kötelesség	—
II. A' hitvallás	336
III. Az ember' erkölcsi méltósága	342
IV. Erkölcsöket megvesztegető balítéletek	347
IV. Czikkely : a' czélirányos polgári nevelés lélektudományi szempontból	353
I. A' polgári állapotra nézve	354
II. A' szabadság	364
III. A' tudományos kimíveltetés	368
IV. A' polgári állapotot háborító balítéletek	374

Harmadik Rész.

Mit és mennyit kellene a' lélektudományból a' nemzeti iskolákban is tanítás' tárgyaúl felvenni'	378
---	-----

Tudnivalók.

---

1. A' magyar tudós társaság ezen munkáknak csak kiadójok levén, nem kezeskedik a' bennök követett nyelv-szabályokról, sem írásmódról, sem végre akármi nemű nyelvet 's írást illető elvekről: egyedül arra kívánt a' kéziratok' bírálatában ügyelni, hogy az elfogadott és sajtó alá bocsátandó munkák, mint egészek, egy vagy más tekintetből, ajánlhatók legyenek, 's a' literatura' állapot-jában kiadásra méltóknak tartathassanak.

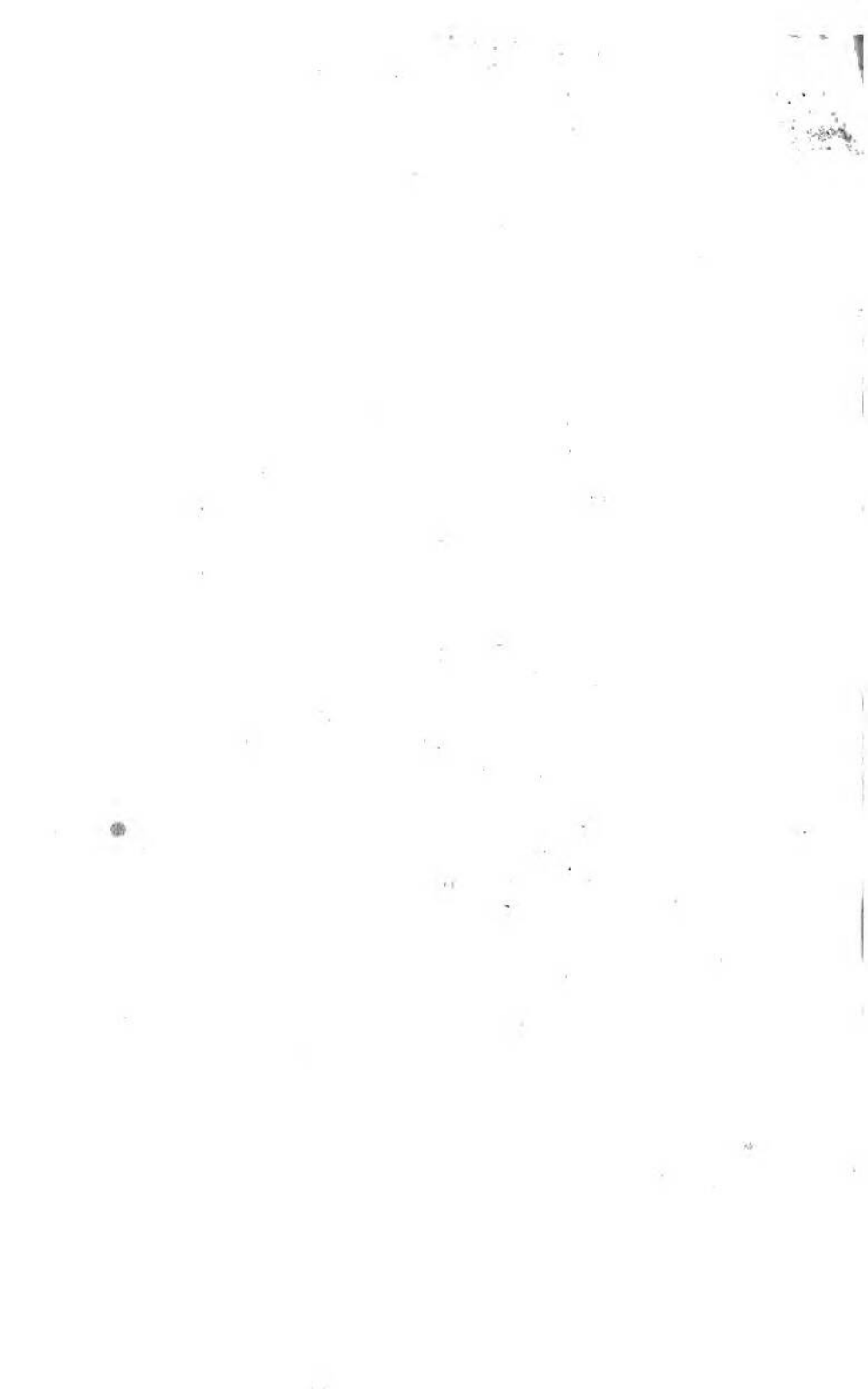
2. Nem vizsgálhatván meg a' benyújtott kéziratokat a' társaság fejenként és egészben; ezeket, a' VII. nagy gyűlés, a' pályamunkák' megbirálásával megbízva volt bírálók' ajánlására méltatta másod és harmad jutalomra, és sajtó alá. Az okok, mellyek az academiát határozatában vezették, a' philosophiai pályamunkák' második kötetének előszavában láthatók.

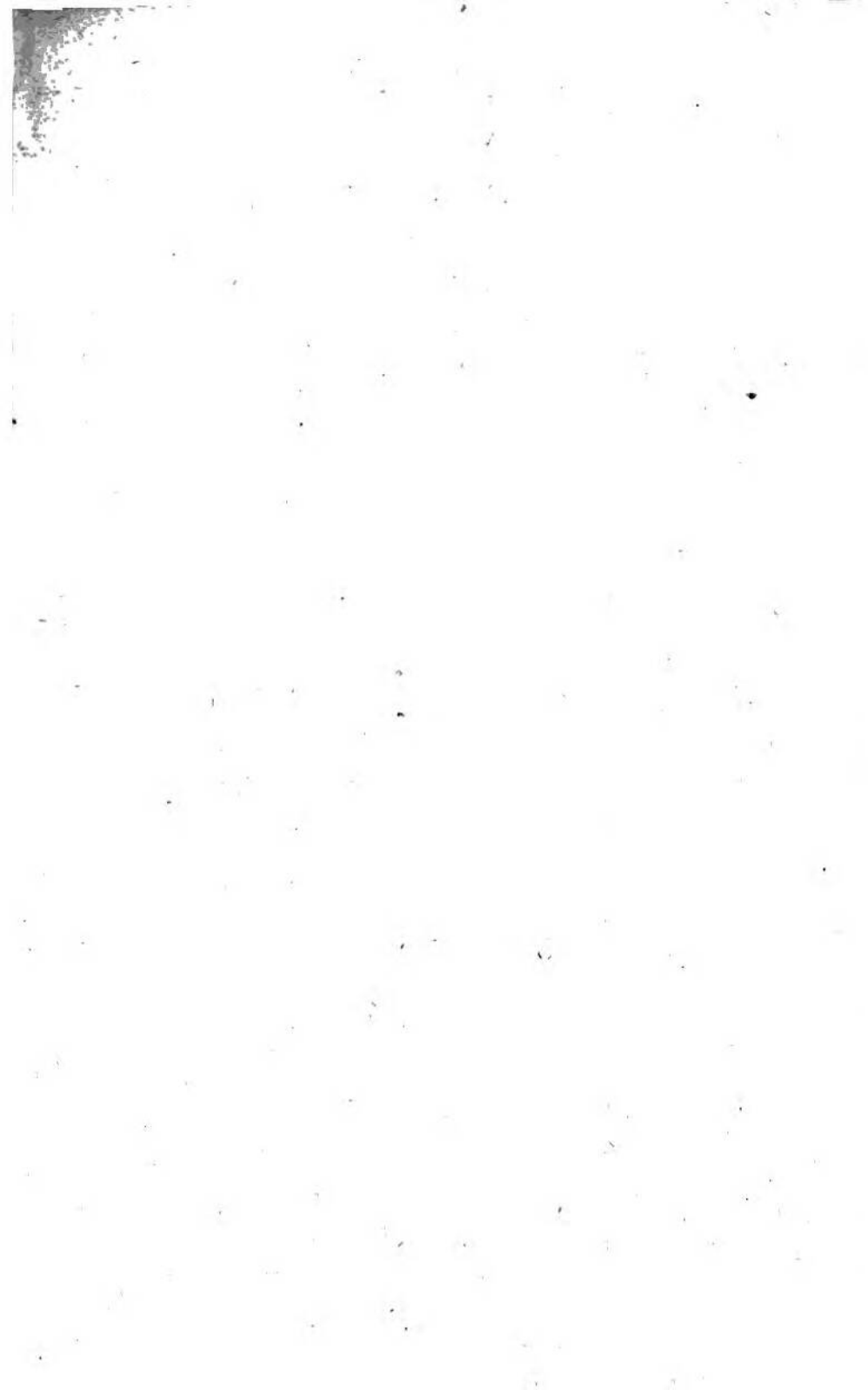
3. A' társaság által kiadott kéziratoknak ez XCIV-dik kötete.

Pesten, majus' 4. 1846.

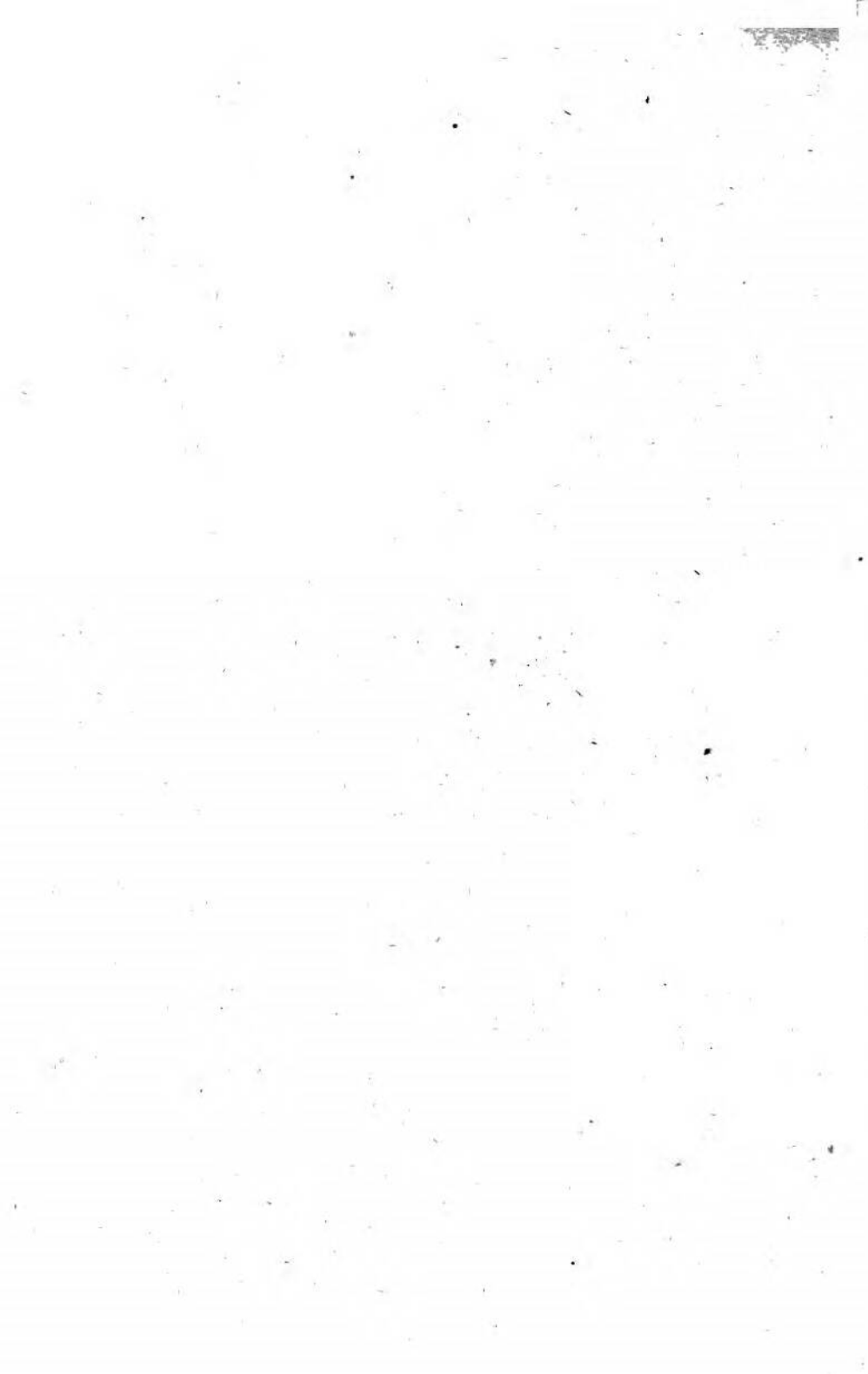
D. Schedel Ferencz,

titoknok.

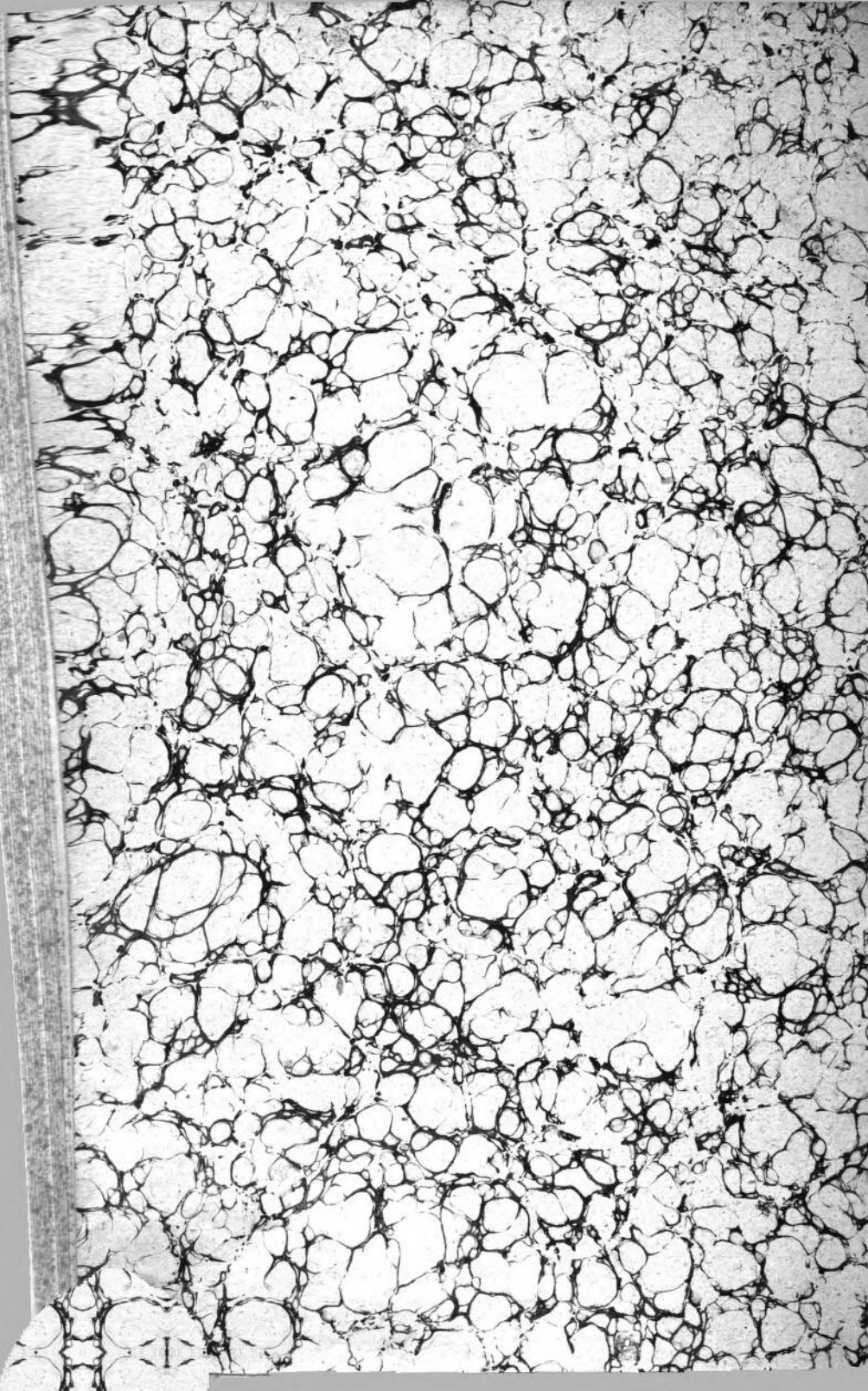

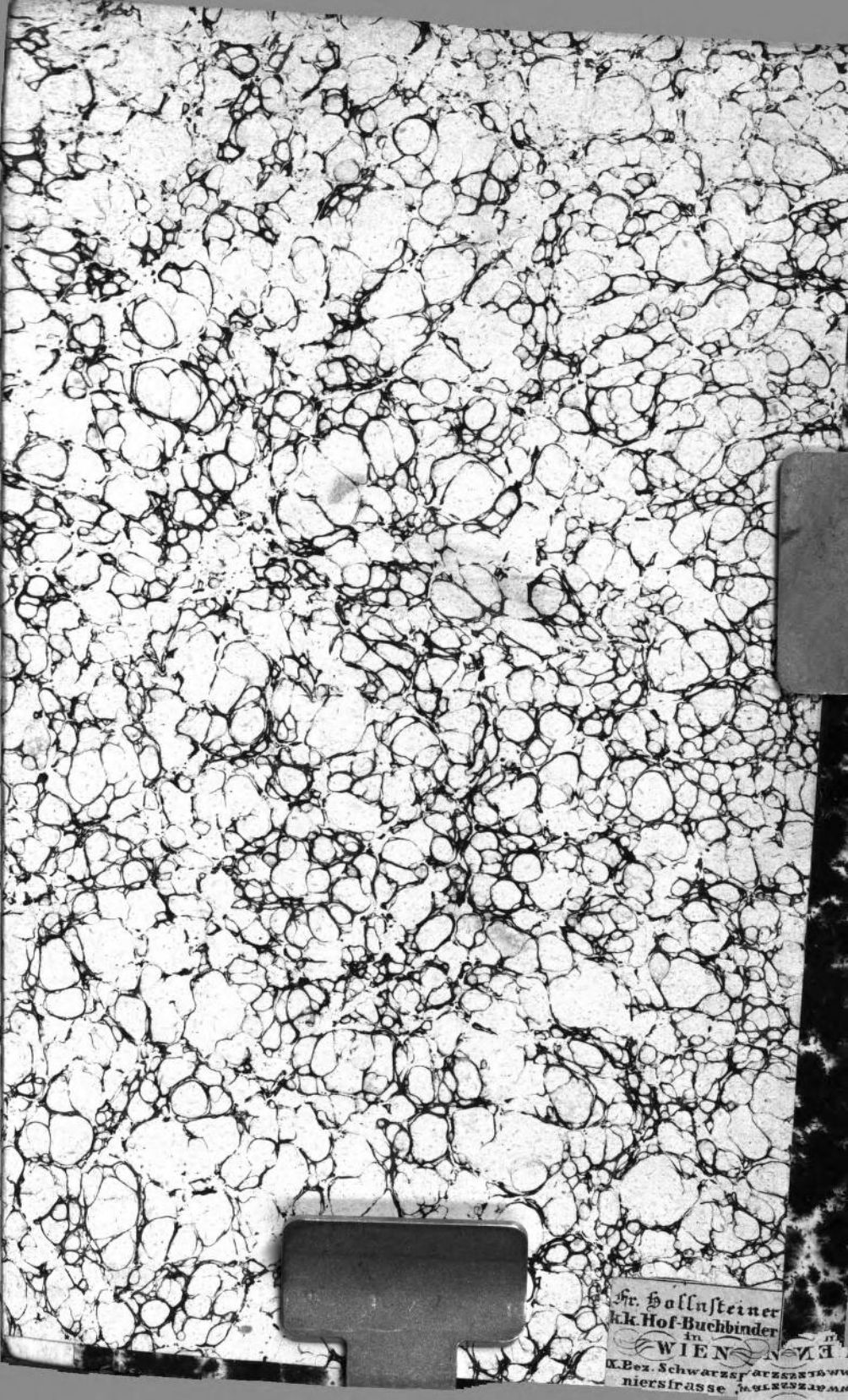

Österreichische Nationalbibliothek

+Z168069503

Hr. Hallsteiner
k.k. Hof-Buchbinder
in
WIEN
K. Bez. Schwarz
niersfrasse

